

ATATURK
UNIVERSITY
PUBLICATIONS

Turcology Research

*Formerly: Journal of Turkish Researches Institute
Official journal of Atatürk University Turkish Researches Institute*

Issue 75 • September 2022

EISSN 2822-2725
turcology.org

Turcology Research

CHIEF EDITOR / BAŞ EDITÖR

Yasin TOPALOĞLU

Department of History, Atatürk University,
Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye*

EDITOR / EDITÖR

Murat KILIÇ

Department of History, Erzurum Technical
University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
*Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye*

EDITORIAL BOARD / YAYIN KURULU

Cengiz ALYILMAZ

Department of Turkish Language and Liter-
ature, Uludağ University, Faculty of Letters,
Bursa, Turkey
*Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa, Türkiye*

Gülhan ATNUR

Department of Turkish Folk Literature,
Atatürk University, Faculty of Letters, Er-
zurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk
Halk Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Gürer GÜLSEVİN

Department of Turkish Language and
Dialects, Ege University, Faculty of Arts and
Sciences, İzmir, Turkey
*Ege Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Lehçeleri Bölümü, İzmir, Türkiye*

Hüseyin YURTTAS

Department of Turkish-Islamic Arts, Atatürk
University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Türk-İslam Sanatları Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Kürşad Çağrı BOZKIRLI

Department of Turkish Language Teaching,
Division of Social Sciences and Turkish Lan-
guage Teaching, Kafkas University, Faculty
of Education, Kars, Turkey
*Kafkas Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe
Öğretmenliği Bölümü, Sosyal Bilimler ve
Türkçe Öğretmenliği Anabilim Dalı, Kars,
Türkiye*

Luo XIN

Harvard Yenching Institute, Pekin University,
Pekin, China
*Pekin Üniversitesi, Harvard Yenching En-
stitüsü, Pekin, Çin*

Mehmet TEZCAN

Department of General Turkish History,
Uludağ University, Faculty of Letters, Bursa,
Turkey
*Uludağ Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Genel Türk Tarihi Bölümü, Bursa, Türkiye*

Metin EKİCİ

Department of Turcic World Studies, Ege
University, Institute of Turcic World Studies,
İzmir, Turkey
*Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırma-
ları Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırmaları
Bölümü, İzmir, Türkiye*

Muharrem DAŞDEMİR

Department of Turkish Language and Liter-
ature, Atatürk University, Faculty of Letters,
Erzurum Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk
Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Nurdin USEEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Turkey
Manas University, Manas, Kyrgyzstan
*Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi,
Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan*

Paşa YAVUZARSLAN

Department of Turkish Language and
Literature, Atatürk University, Faculty of
Language, History and Geography, Ankara,
Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
Ankara, Türkiye*

Selami KILIÇ

Department of History, Atatürk University,
Faculty of Art and Science, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Serhan ALKAN İSPİRLİ

Department of Turkish Language and Litera-
ture Education, Atatürk University, Faculty of
Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
*Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi
Bölümü, Erzurum, Türkiye*

Tsend BATTULGA

National University of Mongolia, Ulaan-
baatar, Mangolia
*Moğolistan Halk Üniversitesi, Ulaanbaatar,
Moğolistan*

Yerden KAZHYBEK

Academy is Science of the USSR, Acade-
my of Science of the Kazakh SSR, Institute
of Linguistics named after A.Baitursynuly,
*International Turcology Center, Karagandy
State University, National Academy of Sci-
ences of the Republic of Kazakhstan
SSCB Bilim Akademisi, Kazak SSR
Bilim Akademisi, A. Baitursynuly Dilbilim
Enstitüsü, Uluslararası Teknoloji Merkezi,
Karagandı Devlet Üniversitesi, Kazakistan
Cumhuriyeti Ulusal Bilimler Akademisi,
Kazakistan*

Founder

İbrahim KARA

General Manager

Ali ŞAHİN

Publishing Director

İrem SOYSAL
Gökhan ÇİMEN

Editor

Bahar ALBAYRAK

Publications Coordinators

Arzu Arı
Deniz Kaya
Irmak Berberoğlu
Alara Ergin
Hira Gizem Fidan
Vuslat Taş
İrem Özmen

Web Coordinator

Sinem Fehime KOZ
Doğan ORUÇ

Finance Coordinator

Elif Yıldız ÇELİK

Contact

Publisher: Atatürk University
Address: Atatürk University,
Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES
Address: Büyükdere Cad., 105/9
34394 Şişli, İstanbul, Turkey
Phone: +90 212 217 17 00
E-mail: info@avesyayincilik.com
Webpage: www.avesyayincilik.com

Turcology Research

ADVISORY BOARD / DANIŞMA KURULU

Ahmet Bican ERCİLASUN

Department of Turkish Language and Literature, Gazi University, Faculty of Art and Science, Ankara, Turkey
Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Adnan KÜÇÜKOĞLU

Department of Education and Training Programs, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Eğitim ve Öğretim Programları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ahmet BURAN

Department of Turkish Language and Literature, Fırat University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Elazığ, Turkey
Fırat Üniversitesi, Beşeri ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elazığ, Türkiye

Ahmet GÜNŞEN

Department of Turkish Language and Literature, Trakya University, Faculty of Letters, Edirne, Turkey
Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye

Ahmet TAŞAĞIL

Department of History, Yeditepe University, Faculty of Arts and Sciences, İstanbul, Turkey
Yeditepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Ali Fuat ARICI

Department of Social Sciences and Turkish Education, Yıldız Technical University, Faculty of Education, İstanbul, Turkey
Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Anvarbek MOKEEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Manas, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan

Asiye Mevhibe COŞAR

Department of Turkish Language and Literature, Karadeniz Technical University, Faculty of Letters, Trabzon, Turkey
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, Türkiye

Ayşehan Deniz ABİK

Department of Turkish Language and Literature, Çukurova University, Faculty of Arts and Sciences, Adana, Turkey
Çukurova Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana, Türkiye

Azzaya BADAM

National University of Mongolia, Ulaanbaatar, Mangolia
Moğolistan Halk Üniversitesi, Ulaanbaatar, Moğolistan

Bilal ÇAKICI

Department of Turkish Language and Literature, Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, Ankara, Turkey
Ankara Üniversitesi, Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ

Department of Turkish Language and Literature, Kırıkkale University, Faculty of Art and Sciences, Kırıkkale, Turkey
Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

Celal DEMİR

Department of Turkish and Social Sciences Education, Afyon Kocatepe University, Faculty of Education, Afyon, Turkey
Afyon Kocatepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Afyon, Türkiye

Cumali ŞABANOV

Uzbekistan-Tashkent State University of Oriental Studies, Tashkent, Uzbekistan
Özbekistan-Taşkent Devlet Doğu Araştırmaları Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan

Dilaver DÜZGÜN

Department of Turkish Language and Education, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ercüment YILDIRIM

Department of History, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kahramanmaraş, Turkey
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş, Türkiye

Erdoğan ERBAY

Department of Turkish Language and Education, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ergin JABLE

Universiteti i Prishtinës "Hasan Prishtina", Fakulteti i Filologjisë, Prishtinës, Maqedonia
Prishtine Üniversitesi "Hasan Prishtine", Filoloji Fakültesi, Prishtine, Makedonya

Fahri TEMİZYÜREK

Department of Turkish Education, Gazi University, Faculty of Education, Ankara, Turkey
Gazi Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Ankara, Türkiye

Fatma BÖLÜKBAŞ KAYA

Department of Turkish Education, İstanbul University-Cerrahpaşa, Faculty of Hasan Ali Yücel Education, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Funda KARA

Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA

Department of Turkish Language and Literature, Marmara University, Faculty of Art and Sciences, İstanbul, Turkey
Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Hacı Ömer KARPUZ

Department of Turkish Language and Literature, İstanbul Kültür University, Faculty of Art and Sciences, İstanbul, Turkey
İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Turcology Research

Haldun ÖZKAN

Department of Art History, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Hasan BAĞCI

Department of Turkish and Social Sciences Education, Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Education, Burdur, Turkey
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Burdur, Türkiye

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL

Department of Turkish Language and Literature, Hacı Bayram Veli University, Faculty of Letters, Ankara, Turkey
Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Hüseyin BAYDEMİR

Department of South-Eastern (Turkistan-Uyghur) Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Güneydoğu (Türkistan-Uygur) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

İsa SULÇEVŞİ

Universiteti i Prishtinës "Hasan Prishtina", Fakulteti i Filologjisë, Prishtinës, Maqedonia
Prishtine Üniversitesi "Hasan Prishtine", Filoloji Fakültesi, Piriştine, Makedonya

Kayrat BELEK

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Manas, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan

Kâzım KÖKTEKİN

Department of Turkish Language and Literature, Ordu University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Ordu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Kerim GÜNDOĞDU

Department of Curriculum and Instruction, Adnan Menderes University, Faculty of Education, Aydın, Turkey
Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, Aydın, Türkiye

Kubatbek TABALDIYEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Manas, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan

Kürşat YILDIRIM

Department of History, İstanbul University, Faculty of Letters, İstanbul, Turkey
İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Mehmet TÖRENEK

Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

L. Gürkan GÖKÇEK

Department of History, Hacı Bektaş Veli University, Nevşehir, Turkey
Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Tarih Bölümü, Nevşehir, Türkiye

Muhsine BÖREKÇİ

Department of Social Sciences and Turkish Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Munkhtulga RINCHINKHOROL

İzmir Katip Çelebi University, İzmir, Turkey
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi, İzmir, Türkiye

Musa ÇİFÇİ

Department of Turkish and Social Sciences Education, Uşak University, Faculty of Education, Uşak, Turkey
Uşak Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Uşak, Türkiye

Mustafa ARGUNŞAH

Department of Turkish Language and Literature, Erciyes University, Faculty of Letters, Kayseri, Turkey
Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kayseri, Türkiye

Mustafa ÖNER

Department of Modern Turkish Language, Ege University, Faculty of Letters, İzmir, Turkey
Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Modern Türk Dili Bölümü, İzmir, Türkiye

Napil BAZYLKHAH

KazakhstanExpert of International Turkish Academy
KazakistanUluslararası Türk Akademisi Uzmanı

Negizbek ŞABDANALİYEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Manas, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan

Nuran M. MUHAXHERİ

Universiteti i Prishtinës "Hasan Prishtina", Fakulteti i Filologjisë, Prishtinës, Maqedonia
Prishtine Üniversitesi "Hasan Prishtine", Filoloji Fakültesi, Piriştine, Makedonya

Nurettin DEMİR

Department of Contemporary Turkish Dialects and Literatures, Hacettepe University, Faculty of Letters, Ankara, Turkey
Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Ankara, Türkiye

Nurdin USEEV

Department of Turcology, Kyrgyzstan-Turkey Manas University, Manas, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Manas, Kırgızistan

Okay PEKŞEN

Department of History, Ondokuz Mayıs University, Samsun Turkey
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü, Samsun Türkiye

Osman EMİR

Department of History, Karadeniz Technical University, Trabzon, Turkey
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye

Osman Gazi ÖZGÜDENLİ

Department of Turkish History, Marmara University, Institute of Turkic Studies, İstanbul, Turkey
Marmara Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, Türk Tarihi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Özay KARADAĞ

Department of Social Sciences and Turkish Education, Hacettepe University, Faculty of Education, Ankara, Turkey
Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Ankara, Türkiye

Turcology Research

Peter ZIEME

Department of History and Cultural Studies, Almanyaya-Freie University, Institute of Ottoman Studies and Turcology, Berlin, Germany
Almanya-Freie Üniversitesi, Osmanlı Araştırmaları ve Türkoloji Enstitüsü, Tarih ve Kültürel Çalışmalar Bölümü, Berlin, Almanya

Rıdvan CANIM

Department of Old Turkish Literature, Trakya University, Faculty of Letters, Trakya, Turkey
Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eski Türk Edebiyatı Bölümü, Trakya, Türkiye

Rıfat KÜTÜK

Department of Social Sciences and Turkish Education, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Sedat ADIGÜZEL

Department of South-Western (Oghuz) Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Güney-Batı (Oğuz) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Selami ECE

Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Semra ALYILMAZ

Department of Turkish and Social Sciences Education, Uludağ University, Faculty of Education, Bursa, Turkey
Uludağ Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Bursa, Türkiye

Suat UNGAN

Department of Turkish Education, Karadeniz Technical University, Faculty of Fatih Education, Trabzon, Turkey
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

Süleyman ÇIĞDEM

Department of History, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Süleyman EFENDİOĞLU

Department of North-Western (Kıpçak) Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Takashi OSAWA

Department of Foreign Studies, Osaka University, Osaka, Japan
Osaka Üniversitesi, Yabancı Çalışmalar Bölümü, Osaka, Japonya

Tazegül DEMİR ATALAY

Department of Turkish Education, Kafkas University, Dede Korkut Education Faculty, Kars, Turkey
Kafkas Üniversitesi, Dede Korkut Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Kars, Türkiye

Vladimir V. TISHIN

Department of History and Culture of Central Asia, Siberian Branch of the Russian Academy of Sciences, Ins.of Mongolian, Buddhist, and Tibetan Studies, Russia
Rusya Bilimler Akademisi Sibirya Şubesi, Moğol, Budist ve Tibet Araştırmaları Enstitüsü, Orta Asya Tarihi ve Kültürü Bölümü, Rusya

Yavuz ASLAN

Department of History of Turkish Republic, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

FOREIGN LANGUAGE CONSULTANTS / YABANCI DİL DANIŞMANLARI

Mehmet TAKKAÇ

Department of English Language Education, Atatürk University, Faculty of Kazım Karabekir Education, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, İngiliz Dili Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Sinan DİNÇ

Department of South-Western (Oghuz) Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Güney-Batı (Oğuz) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Turcology Research

AIMS AND SCOPE

Turcology Research is a scientific, open access, online-only periodical published in accordance with independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is official publication of the Atatürk University Institute of Research in Turcology and published triannually on January, May, and September. The publication languages of the journal are Turkish (and other Turkic language), English and Russian (or Cyrillic).

Turcology Research aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in Turkish language. The journal publishes original articles, reviews, case reports, and letters to the editors that are prepared in accordance with ethical guidelines. The scope of the journal includes but limited to Turkish language, Turkish history, Turkish culture, Turkish literature, Turkish folklore, Turkish geography and Turkish art.

The target audience of the journal includes researchers and specialists who are interested or working in all fields of Turkish language.

Turcology Research is currently indexed in MIAR, MLA, Scilit, China National Knowledge Infrastructure (CNKI), and TUBITAK ULAKBIM TR Index

The editorial and publication processes of the journal are shaped in accordance with the guidelines of the Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) and National Information Standards Organization (NISO). The journal is in conformity with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Turcology Research is an open access publication, and the journal's publication model is based on Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at <http://turcology.org>. The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at <https://turcology.org/>.

Editor in Chief: Yasin Topaloğlu

Address: Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Turkey

Atatürk University, Graduate School of Turkish Research, Erzurum, Turkey

E-mail: tyasin@atauni.edu.tr

Publisher: Atatürk University

Address: Atatürk University, Yakutiye, Erzurum, Turkey

Publishing Service: AVES

Address: Büyükdere Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Turkey

Phone: +90 212 217 17 00

E-mail: info@avesyayincilik.com

Webpage: www.avesyayincilik.com

Turcology Research

AMAÇ VE KAPSAM

Turcology Research; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç sayı olarak yayınlanmaktadır. Derginin yayın dilleri Türkçe (ve diğer Türk dilleri), İngilizce ve Rusça (veya Kiril).

Turcology Research, Türkçe dilinde en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlamak için literatüre katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin kapsamı Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü, Türk edebiyatı, Türk folkloru, Türk coğrafyası ve Türk sanatını kapsamakla birlikte bunlarla sınırlı değildir.

Derginin hedef kitle, Türk Dünyasının her alanına ilgi duyan veya çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

Turcology Research TUBITAK ULAKBIM TR Index, MIAR, MLA, Scilit ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI)'da indekslenen uluslararası alan indeksli bir dergidir.

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Turcology Research dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Turcology Research yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine <https://turcology.org/> adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Turcology Research'ün içeriği, Creative Commons Atıf-GayriTicari (CC BY-NC) 4.0 Uluslararası Lisansı ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna <https://turcology.org/> adresinden ulaşabilirsiniz.

Baş Editör: Yasin Topaloğlu

Adres: Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, Türkiye

E-posta: tyasin@atauni.edu.tr

Yayıncı: Atatürk Üniversitesi

Adres: Atatürk Üniversitesi, Yakutiye, Erzurum, Türkiye

Yayınevi: AVES

Adres: Büyükdere Cad., 105/9 34394 Şişli, İstanbul, Türkiye

Tel: +90 212 217 17 00

E-posta: info@avesyayincilik.com

Web: www.avesyayincilik.com

Turcology Research

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

- 429 Dağlık Altay'daki Okunmamış Bazı Yazıtlar Üzerine Okuma ve Anlamlandırma Denemesi**
The Attempt of Reading and Interpretation on Some Unread Inscriptions in Mountainous Altai
Muhammed Mustafa BAKIR
- 437 Aristo'da Metafor ve Metaforik Üslup**
Metaphor and Metaphoric Style in Aristotle
Nurullah ŞENTÜRK
- 448 Cihat Burak'ın Cardonlar Adlı Hikâye Kitabında Edgar Allan Poe Etkisi**
Edgar Allan Poe Effect in Cihat Burak's Storybook Cardonlar
Derya KILIÇKAYA
- 465 Elazığ-Harpüt Türkülerinin Sözlerinde Dinî ve Tasavvufî Kavramlar**
Religious and Mystical Concepts in the Words of Elazığ-Harpüt Folk Songs
Yavuz DEMİRTAŞ
- 476 Osmanlı'nın Son Döneminden Sinop'ta Bir Rum Mezarlığı**
A Rum Cemetery in Sinop from The Last Period of the Ottoman Empire
Sanem SOYLU YILMAZ
- 485 Cahiliye Döneminden Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları**
Floods in Mecca from the Age of Cahiliyye (Ignorance) to the End of Emevis
Ercan CENGİZ
- 492 Karadeniz Ereğli Divan ve Köylerinin 19. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyoekonomik Durumu**
The Socioeconomic Status of Karadeniz Ereğli Divan and Villages in The Middle 19th Century
Tansu Hilmi HANÇER
- 505 Türk Boğazlarında Kaide-i Kadim Geçiş Rejimi Tartışmaları: 1841 Londra Sözleşmesi**
Ancient Rule Passage Regime Debates in the Turkish Straits: 1841 London Protocol
İsmail KÖSE
- 517 Tutunamayanlar: Osmanlı Devleti'nde İstanbul'a Emek Göçü (19. Yy. Sonu-20. Yy. Başı)**
Those Who Can't Hold On: Labor Migration to Istanbul in the Ottoman Empire (Late 19th-Early 20th Century)
H. Baha ÖZTUNÇ
- 526 Avrupalı Devletlerin Birinci Dünya Savaşı Döneminde Kudüs Mutasarrıflığındaki Mülkleri (Avrupa Mülkiyeti)**
Properties of The European States in The Jerusalem Governorate During the First World War (European Property)
Tamara MASHAL
- 537 Aydın Sancağında 1919'da İnşası Planlanan Kadın Hapishanesinin Müfredat Keşif Defteri ve Projesi**
Expenditure Discovery Book and a Project of The Women's Prison, which was Planned to be Constructed in 1919 in Aydın Sanjak
Mehmet TEMEL
- 549 Akdeniz'in Güvenliği İçin Kararlı Bir Adım: Nyon Konferansı (1937)**
A Decisive Step for the Security of the Mediterranean: The Nyon Conference (1937)
Ulvi Ufuk TOSUN

Turcology Research

- 558** İoseb Tsilossani'nin Yeni Diyaloglar Adlı Eserinin İçeriği ve İmla Özellikleri
The Content and Spelling Features of İoseb Tsilossani's Book New Dialogues
Miranda TCHANKVETADZE, Muharrem DAŞDEMİR
- 566** Muallim Naci'nin Tercüme Anlayışı ve *Yâdigâr-ı Avnî* Adlı Eseri (İnceleme-Metin)
Muallim Naci's Approach of Translation and His Yâdigâr-ı Avnî (Review-Text)
Samet ÇAKMAKER, Orhan KAPLAN
- 583** Sovyet Mahkemeleri'nin Son Kurbanlarından: Ekmel İkrarov (1899-1938)
One of the Last Victims of the Soviet Courts: Ekmel İkrarov (1899-1938)
Tülay KÖSEOĞLU

Dağlık Altay'daki Okunmamış Bazı Yazıtlar Üzerine Okuma ve Anlamlandırma Denemesi

The Attempt of Reading and Interpretation on Some Unread Inscriptions in Mountainous Altai

Muhammed Mustafa BAKIR

Bağımsız Araştırmacı
Independent Researcher

öz

Köktürk harfli yazıtlara ev sahipliği yapan yerlerden biri olan Dağlık Altay bölgesinde 101 yazıt mevcuttur. Bu yazıtların 85 tanesi kaya yazıtıdır. Kalanlar ise çeşitli nesnelere üzerine yazılan yazıtlardır. Bu yazıtların hemen hemen tamamı okunmuş ve üzerine çalışmalar yayımlanmıştır. Tespit edilmiş olan her bir yazıtın çözülmesi Eski Türkçenin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak ve Türkoloji çalışmalarına katkı sunacaktır. Bu çalışmada Dağlık Altay Yazıtları arasında yer alan A50 Karban, A63 Kalbak-Taş XXIX, A66 Sogodek ve A77 Biçikti-Boom X yazıtları üzerine birer okuma ve anlamlandırma önerisi sunulmuştur. Çalışmada ele alınan A50 Karban Yazıtı 1988'de, A63 Kalbak – Taş XXIX Yazıtı 1994'te, A66 Sogodek Yazıtı 1995'te ve A77 Biçikti – Boom X Yazıtı 2001'de bulunmuştur. Çeşitli çalışmalarda kendisine yer edinen bu yazıtlar bugüne dek okunamamıştır. Çalışmada ilgili yazıtlar için ileri sürülen okuma denemeleri üzerinden yazıtların değerlendirilmesi yapılmıştır. Önerilen okumalarda yazıtlarda ilk defa görülen sözcüklerden biri de kasaplık veya uzuv olan etten farklı bir anlama gelen “ ” (e)t sözcüğüdür. Bu sözcük Eski Uygur Türkçesindeki etöz olarak görülen sözcüğü çağrıştırmaktadır. Bu boyutuyla da değerlendirilmelidir. Ayrıca daha önce nadiren bazı yazıtlarda kullanılmış olan çeşitli sözcükler de tanıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Biçikti-Boom X, Kalbak-Taş XXIX, Karban, Dağlık Altay, Eski Türkçe, Sogodek

ABSTRACT

There are 101 inscriptions in the Mountainous Altai region, which is one of the regions that hosts the Kopturk letter inscriptions. 85 of these inscriptions are rock inscriptions. The rest are inscriptions found on various objects. Almost all of these inscriptions have been read and studies have been published. It has been determined, that an inscription of old Turkic can help better and will present related to Turkology. In this study, a reading and interpretation proposal is presented on the A50 Karban, A63 Kalbak – Tash XXIX, A66 Sogodek and A77 Bichikti – Boom X Inscriptions, which are among the Mountainous Altai Inscriptions. The A50 Karban Inscription discussed in the study was in 1988, the A63 Kalbak – Tash XXIX Inscription in 1994, the A66 Sogodek Inscription in 1995 and the A77 Bichikti Boom X Inscription in 2001. These inscriptions, which have found a place in various studies, have not been read until today. In the study, the inscriptions were evaluated based on the reading suggestions put forward for the related inscriptions. The word “ ” (e)t, which has a different meaning than meat, which is one of the words seen for the first time in the inscriptions in the suggested readings. This word evokes the Old Uighur word seen as etöz. This issue should also be evaluated. Various words that were rarely used in some inscriptions before were also witnessed.

Keywords: Bichikti-Boom X, Kalbak-Tash XXIX, Karban, Mountainous Altai, Old Turkic, Sogodek

Giriş

Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Cumhuriyeti sınırları içerisinde bulunan ve Dağlık Altay olarak da bilinen coğrafyadaki Eski Türkçe dönemine ait yazıtlar, 1818'de Spasskiy'in A1 kodlu Çarış Yazıtını bulup duyurmasıyla gün yüzüne çıkmıştır. Bu yazıtlar üzerinde birçok kişi çalışmıştır. Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal (2012) ile Konkobayev, Useev ve Şabdanaliyev (2015) tarafından Dağlık Altay'daki yazıtlar güncel olarak ele alınmıştır.

2012'de Tıbıkova ve ekibinin çalışmasında 90 yazıt yer almıştır. Konkobayev ve ekibi ise 2015 yılında yaptıkları keşif gezisinde 11 yeni yazıt keşfederek çalışmalarında toplamda 101 yazıtı yer vermişlerdir. Erdal ve Kubarev'in kaydettiğine göre yeni bulunan (bk. Tuğuşeva, Klyastorny ve Kubarev, 2014; Kubarev, 2016; Kindikov ve Kindikov 2018, ss. 18-19, 35-36, 44, 57, 61) ve henüz yayımlanmamış yazıtları da dikkate aldığımızda günümüzde Altay'daki yazıtların toplamının 110-120 civarında olduğu söylenebilir (2019: 231).

Dağlık Altay bölgesi barındırdığı yazıtların bolluğuyla oldukça önemli bir yere sahiptir. Konkobayev ve ekibinin bölgede tespit ettiği 101 yazıtın 85 tanesi kaya yazıtıdır. Kalan yazıtlar ise çeşitli nesnelere üzerine yazılmıştır.

Geliş Tarihi/Received: 29.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 04.05.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Muhammed Mustafa BAKIR
E-posta: mmustafaabakir@gmail.com

Atif: Bakir, M. M. (2022) Dağlık Altay'daki Okunmamış Bazı Yazıtlar Üzerine Okuma ve Anlamlandırma Denemesi. *Turcology Research*, 75, 429-436.

Cite this article: Bakir, M. M. (2022). The Attempt of Reading and Interpretation on Some Unread Inscriptions in Mountainous Altai. *Turcology Research*, 75, 429-436.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Bölgedeki kaya yazıtları incelendiğinde üst sınıftaki insanlardan ziyade halktan insanların ellerinden çıktığı fark edilmektedir. Bu yazıtlar insanların gündelik hayatına, düşüncülerine ve tutumlarına ilişkin ipuçları veren kısa metinlerden oluşmuştur. Bu bağlamda Dağlık Altay'da ortaya çıkarılan yazıtlar Eski Türklerin düşünce dünyasının ve yaşam tarzlarının anlaşılması için oldukça önemlidir.

Bu çalışmada Dağlık Altay'da bulunan 85 kaya yazıtı arasında yer alan dört yazıt ele alınmıştır. Çalışmaya konu olan yazıtlar bugüne dek okunmaya çalışılmış ama başarıya ulaşılamamıştır. Bu araştırmada yazıtlarla ilgili okuma ve anlamlandırma önerisi sunulmuş yazıtların önemine değinilmiştir. Her metin, her mesaj ancak sahibi (yazanı, söyleyeni) tarafından tamamen anlaşılabilir (Alyılmaz, 2021: 289). Elde edilen yazıtlar üzerine farklı görüşlerin özgürce dile getirilmesi metinlerin mesajına ulaşmak için elzemdir. Bu çalışmanın temel amacı, sahada tespit ettiği bulguları paylaşan bilim insanlarının eserlerine dayanarak Köktürk harfli kaya yazıtlarının içerdiği metinler üzerine bir perspektif daha açmaktır.

Yazıtlar Üzerine Yapılmış Olan Okuma Denemeleri

A50 Karban Yazıtı Üzerine Yapılan Okuma Denemeleri

A50 kodlu Karban Yazıtı 1988'de Katun Nehri'nin sol tarafında, Karban ve Katun nehirlerinin buluştuğu noktada, Kuyus köyünün karşısında Matoçkin tarafından tespit edilmiştir. Aynı yazıt daha sonra tekrar 1990'da bu kez V. N. Elin ile V. I. Sojonov tarafından da tespit edilmiştir. Yazıt¹ iki satır ve 22 karakterden oluşmuştur. İlk satırda 17, ikinci satırda 4 karakter mevcuttur. Birinci satırın uzunluğu 22 cm civarı, ikinci satırın uzunluğu 5,5 cm'dir. Dikey olarak yazılmış olan yazıtın birinci satırı 2 ila 4 cm aralığında, ikinci satırın yüksekliği ise 3,5 ila 4,5 cm aralığındadır.

Yazıt üzerinde ilk olarak Klyaştorniy ve Matoçkin çalışmış, bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunmuşlardır (1991). Daha sonra ilgili yazıt üzerinde Tıbkova, Nevskaya ve Erdal çalışmıştır (2012). Yazıtın görüntüsüyle transliterasyonunu yayımlamışlardır ancak metinle ilgili tam bir okuma yapmamışlardır. Yazıt üzerinde son olarak Konkobayev, Useev ve Şabdanaliyev çalışmıştır (2015). Metni biraz daha farklı okumuşlar, transliterasyonunu yapmışlar ama yine tam bir anlam vermemişlerdir.

Klyaştorniy ve Matoçkin'in okuması oldukça eksik kalmış ve metin tam olarak anlamlandırılmamıştır. Diğer ekipler ise değinildiği üzere yazıtta tam bir anlam önerisi getirmemişlerdir. Kendilerinin okuma ve anlamlandırma denemeleri aşağıda verildiği gibidir.

Klyaştorniy ve Matoçkin'in Okuma Önerisi

Yorumlu Yazı Çevirimi	1) Okuz... jaladyñ qañ... (?)quj 2) üläñ ar(yn)
Aktarımı	1) Öküzü... yaktın/damgayla! / Onun/ kan...dok/? dōktün?/ 2) Üleştirin! Ayırın! (Klyaştorniy & Matoçkin, 1991: 65-67).

Tıbkova ve Ekibinin Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı	
	(S) 4 4 4 4 (S) 1 : > D 4 ↓ : l M (S) 4 4 (S) 4 4 4 4 4 4 1 D 4 4 4 4 ε (1
Yorumsuz Yazı Çevirimi	1) g ² m g ² /p y ¹ l ¹ l ² /r ² b ² t ² /r ² b ² /n ¹ lık l : uk y ² /y ¹ U : A 2) Ü l ² /n ² n ²
Yorumlu Yazı Çevirimi	1) ok(i)yu-a 2) ...
Aktarımı	1) çağırarak/ okuyarak 2) ... (Tıbkova ve ark., 2012: 145-146).

Konkobayev ve Ekibinin Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı	
	↓ : > D ↑ : l M 4 4 <> Y J D ε # ε (1 # 1 Y # (2
Yorumsuz Yazı Çevirimi	1) e/a : o/u y ¹ kO/Ok : i/i kıl b ² k b l ² l ¹ y ¹ g ² z g ² 2_ n ² n ² l ² ü/ö
Yorumlu Yazı Çevirimi	1) 2) öl(e)ñ(i)n
Aktarımı	1) 2) çimenlerini (Konkobayev ve ark., 2015: 178).

A63 Kalbak-Taş XXIX Yazıtı Üzerine Yapılan Okuma Denemeleri

A63 kodlu Kalbak – Taş XXIX Yazıtı Onguday bölgesinde bulunan Çüy yolunun 721. kilometresinde bulunan Kalbak-Taş kayalığında III. Kaya olarak anılan bir kayanın sağ tarafındadır. Yazıt 1994'te Kızlasov tarafından bulunmuştur. Kalbak-Taş XXIX Yazıtının uzunluğu 15 cm, yüksekliği 2,8 ila 3,5 cm aralığındadır. Yukarıya doğru eğik bir biçimde yazılan yazıtta 10 işaret mevcuttur. Zaman içerisinde yazıt tahrip olmuştur. Ancak bugüne dek yazıt üzerine tam bir anlamlandırma çalışması yapılmamıştır. Yapılmış olan çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Kızlasov'un Okuma Önerisi

Yorumsuz Yazı Çevirimi	s ² (š ²) η qga(ä)s2(?)(š2?)r2**š2l2
Yorumlu Yazı Çevirimi	S(a)ñq(i)y
Aktarımı	Manastır topluluğuna ait (?) (Kızlasov, 2003: 95-96).

1 Yazıtların ölçüleri için Konkobayev ve ekibinin (2015) çalışmasından faydalanılmıştır.

Tıbıkova ve Ekibinin Okuma Önerisi**Yazıtın Aslı**

Y ^ ? ? ↑ : J E H Y :

Yorumsuz Yazı Çevirimis² η² k¹ g² A : r² ? ? ? ?¹ l² (Tıbıkova ve ark., 2012: 94).**Konkobayev ve Ekibinin Okuma Önerisi****Yazıtın Aslı**

YΛ .. ↑ .. J E H Y I

Yorumsuz Yazı Çevirimil² s² ... r² e/a g² k¹ η s² (Konkobayev ve ark., 2015: 214-215).**A66 Sogodek Yazıtı Üzerine Yapılan Okuma Denemeleri**

E. E. Yamayeva, Sogodek Yazıtını 1995'te Kuluda köyünün 15 km kadar güneybatısındaki Sogodek adlı bir mevkiye tespit etmiştir. Tek satırdan ve 22 karakterden oluşan yazıt 12,6 cm uzunluğa ve 1,2 ile 2,3 cm yüksekliğe sahiptir.

Yazıt şimdiye dek sadece Tıbıkova, Nevskaya ve Erdal (2012); Konkobayev, Useev ve Şabdanaliev (2015,9 tarafından yayımlanmıştır. Ancak yazıt üzerine herhangi bir anlamlandırma çalışması mevcut değildir. Yazıtla ilgili yapılan çalışmalar aşağıda verildiği şekildedir.

Tıbıkova ve Ekibinin Okuma Önerisi**Yazıtın Aslı**

(?) > I J J 1 J I I ? I I ↑ δ I 1 X 1 J X I

Yorumsuz Yazı Çevirimi

s2 b2 l1 p b2 p s2 b1 uk s2 s2 ? s2 s2 l1 p l1 l1 s2 U(?) (Tıbıkova ve ark., 2012: 99).

A77 Biçikti-Boom X Yazıtı Üzerine Okuma Önerileri

A77 şeklinde kodlanmış olan Biçikti-Boom X Yazıtı 2001'de Onguday sınırları içerisindeki Biçikti-Boom köyünde Kızlasov tarafından bulunmuştur. Yazıtın uzunluğu 11 cm, yüksekliği 1,4 ile 2,3 civarındadır. Koçeyev, yazıtta 11 karakter olduğunu kaydetmiştir ancak kendisi herhangi bir okuma ve anlamlandırma önerisinde bulunmamıştır (2006: 11). Bunun yanı sıra Konkobayev ve ekibi de yazıtta 2015 yılında yayımlanan çalışmalarında yer vermişlerdir. Ancak onlar da herhangi bir okuma ve anlamlandırma girişiminde bulunmamışlardır (244). Yazıtla ilgili tek okuma anlamlandırma çalışması Tıbıkova ve ekibine aittir. Kendilerinin denemeleri aşağıda verilmiştir.

Tıbıkova ve Ekibinin Okuma Önerisi**Yazıtın Aslı**

^/δ Y/Y h z : ↑ D 4 h 1 z

Yorumsuz Yazı Çevirimi

nç p t2 r1 y1 l : nç t2 η2/l2 b1/ş1

Yorumlu Yazı Çevirimi

(a)nç(i)p ...

Aktarımı

Böylece..... (Tıbıkova ve ark., 2012: 64).

Okuma Önerisi**A50 Karban Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi****Yazıtın Aslı**

J : > D ↑ : ↑ M ◊ h ◊ Y J D E # E (1

Y P (2

Yorumsuz Yazı Çevirimi1) g² z g² y¹ l¹ l² η t² η başı l/i : Ok/kO y¹ o/u : a/e
2) ö/ü l² s² n²**Yorumlu Yazı Çevirimi**1) (e)g (a)z(i)g! (a)y(a)l (e)l(i)η - (e)t(i)η başı : ok(i)yu : a
2) öl s(e)n!**Aktarımı**1) Eğ (hizaya getir) sapkın(i) (azmış, yoldan çıkan)! Kutsan (saygı duy, övül) (senin) devletin (ve) *etin (canlıların, insanların (?), soyun(?)). (Devletin ve soyunun) başı(ni) çağırarak (davet ederek / anarak?)
2) Öl sen (sen öl)!

Yazıtta kalınlık incelik uyumu bozulmuş, cümle yapısı standart kullanımın dışında kurulmuştur. Yazıtın en dikkat çeken özelliklerinden birisi "z" sesini karşılamak için kullanılan karakterlerdir. Aynı karakterin bir benzeri E83 kodlu Uybat VII Yazıtının iki satırında da geçmektedir (Aydın 2019b: 195). Ayrıca yazıtta geçen "M" karakterinin E2 Uyuk – Arjan, E49 Bay – Bulun II yazıtlarında "baş" anlamında geçtiği görülmüştür (Aydın 2019b: 47, 163).

"egil-" fiili Dağlık Altay'daki A76, A95 ve A101 yazıtlarında *eğil-*, *baş eğ-* gibi anlamlarda kullanılmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 352). Bu fiil saygı duymayı, boyun eğmeyi ve itaat etmeyi ifade etmektedir. Buradan hareketle "eg-" fiili yazıttaki bağlamında *eğ-*, *hizaya getir-* gibi anlamlarda kullanılmıştır.

Sözcüğün ardından "(a)z(i)g" ifadesi gelmiştir. "azılgı" ifadesi daha önce Yenisey'deki E98 Uybat VI Yazıtının üçüncü satırında (Aydın 2019b: 203) ve Küli Çor Yazıtı D6'da (Aydın 2019a: 137) vahşi ve azılı anlamlarında kullanılmıştır. Sertkaya, "azılgı tonuz" ifadesinin *azılı*, *azgın domuz* gibi anlamlarda değil, *erkek yaban domuz* anlamında kullanıldığını kaydetmiştir (2014: 3-4). Ancak "az-" fiili *azmak*, *yoldan sapmak* gibi anlamlara gelmektedir (Nadelyayev ve ark., 1969: 72). E98 kodlu yazıtta ve Küli Çor Yazıtında "azılgı" sözcüğünün *azılı*, *vahşi* gibi anlamlarından hareketle metindeki "(a)z(i)g" sözcüğü *yoldan çıkmış*, *sapkın* şeklinde anlamlandırılmıştır.

"(a)y(a)l-" fiilinin daha önce Dağlık Altay'daki A84 Yabogan Yazıtında *övil-*, *saygı duyul-*, *saygı gör-* şeklinde geçtiği saptanmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 266-267; Tıbıkova ve ark., 2012: 140-141;). Şirin ise "(a)y(a)l-" fiili (*Tanrı tarafından*) *korunmak*, *kutsanmak* şeklinde vermiştir (2016: 721). Bunun yanı sıra *aya-* fiili DLT'de "koru-, unvan ver- şeklinde geçmektedir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 122).

Yazıttaki en ilgi çekici noktalardan bir diğeri ise "(e)l-(e)t" şeklinde geçtiği tespit edilen ifadedir. Bu iki sözcük birbiri peşi sıra getirilerek ikisine de 2. şahıs teklik iyelik eki getirilmiş. "(e)l" sözcüğü *devlet* ve *yurt* anlamında olduğundan devamında gelen "(e)t" sözcüğü Nadel-

yayev ve ark. göre (1969: 186) 1. *myaso* “et”; 2. *plot; telo* “et, gövde/vücut” anlamlarından hareketle bağlama uygun olarak canlıları ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Clauson ise “et” sözcüğünden hem canlı et hem de kasaplık manada et şeklinde bahsetmiştir (1972: 33). “etöz” sözcüğünü birleşik bir sözcük (ayrı yazılması reddedilmez) olarak Budizm ve Manihaizm’de *flesh spirit* (et ruhu) şeklinde canlı bir bedeni ifade etmek için bir terim olarak kullanıldığını kaydetmiş, ilgili sözcüğün İslam terminolojisinde benimsenmediğini ve kullanımdan düştüğünü belirtmiştir (Clauson, 1972: 74). Caferoğlu ise “ät’öz” (= ät’üz) sözcüğü *vücut, gövde, kişi, şahıs, kendi* anlamlarındadır (2015a: 78). Wilkens “ät” sözcüğünü *maddesel, cismani, et ..., etli; et (yedi Dhātulardan biri de; Skt. māṃsa’nın da eş değeri); (bir meyve için) et; deri, cilt, beden, deri rengi, görünüş* şeklinde, “ätöz” sözcüğünü ise *gövde, beden, vücut; ceset, naaş; kişileştirme, şekil, görünüş, suret; dokunma duyusu, dokunma ...; varlık şekli; şahsiyet, kişi; biri* şeklinde kaydetmiştir (2021: 126-127). Şen, “etöz²” sözcüğünü *beden < et (ten) + öz (can)* şeklinde birleşik bir isim olarak değerlendirmiştir (2016: 97).

Karban Yazıtı, “(e)t” sözcüğünün kasaplık veya uzuv olan etten ziyade daha genel bir kavramı ifade etmek için kullanılmakta olduğuna dair önemli bir örnek teşkil etmektedir. Elbette bu sözcüğün anlamı tartışılmalı ve daha ayrıntılı bir biçimde ele alınmalıdır.³

İlk satırın sonunda ayırma görevinde olan “:” işaretinden sonra getirilen ↓ (a/e) işareti kuvvetlendirme görevinde bir enklitiktir. “:” boşluk işareti ile ünlüyle biten sözcükten ayrılmıştır. Bu işaret ayırma görevinde kullanılan ↓ işareti ile karıştırılmamalıdır.

Böylelikle yazıt sahibi yanlış olanın eğilmesini, hizaya getirilmesini söyleyerek doğrudan şaşılmasını gerektiğini belirtmiştir. Buna ek olarak Tanrı tarafından kutsal kılınan devletin ve canlıların başını çağırarak (anarak) doğrunun yolunda ölünmesini gerektiğini söylemiştir. Metinde geçen *et* sözcüğü üzere Eski Uygurcada görülen ve birleşik bir isim olan “etöz” sözcüğünü hatırlatmaktadır. Yazıt sahibi kendisine ait belirli bir düşünceyi okumasını hedeflediği kişilere açıklamış ve onlara yol göstermiştir. Bu nedenle A50 Yazıtı nutuk içerikli yazıtlar kategorisinde değerlendirilmelidir.

A63 Kalbak-Taş XXIX Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı

YAL T:JCHH

Yorumsuz Yazı Çevirimi

s² η k' g² a/e : r² s² ş l²

Yorumlu Yazı Çevirimi

(e)s (e)η (a)k(i)g a/e : (e)r (e)s (a)ş(i)l

Aktarımı

Dost(ların) en cömertini (iyisini), er (asker) dost(ları) art(tır)!

“(a)k” kelimesi daha önce Köl-Tigin Yazıtının D36, D40, K2, K3, K5, K6 ve K9 kısımlarında *ak, beyaz* anlamında kullanılmıştır (Tekin 2014: 120). Yenisey Yazıtlarında ise aynı sözcük E49 Bay-Bulun II, E91 Bedelig Valun ve E101 Baykalovo Yazıtlarında *ak, beyaz* anlamında görülmüştür (Aydın 2019b: 249). Dağlık Altay Yazıtları arasında sıkça karşılaşılan bu sözcük sadece A84 Yabogan Yazıtında *ak, beyaz* anlamında kullanılmıştır. Ancak A7 Möndür – Sokkon I/2, A11 Möndür – Sokkon III, A81 Biçikti – Boom IX, A92 Tuekta VI ve A97 Biçikti-Boom XVI/2 adlı yazıtlarda *iyi, iyiliğe destekçi* şeklinde kullanılmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 350). Buradan hareketle metinde geçen “(a)k” sözcüğünün anlamı *iyi* olarak değerlendirilirse “(a)k(i)g” ifadesinde *ak* sözcüğüne +(X)g yükleme hâli eki getirilmiştir. Sözcüğün anlamı *iyisi, iyilik için teşvik edicisi* şeklinde kabul edilebilir.

Ancak sözcük “(a)k(i)” şeklinde değerlendirilirse *cömert* anlamına gelmektedir. Daha önce DLT’de “aki” *cömert* şeklinde geçmiştir (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 43). Atebetü’l Hakayık’ta da “aki” sözcüğü *cömert* anlamına gelmektedir (Arat, 1992: 58-61). Buradan hareketle metinde geçen sözcük “cömert” şeklinde değerlendirilebilir. Bu durumda “(a)k(i)g” ifadesinde (a)k(i)g sözcüğüne +(X)g yükleme hâli eki getirilmiştir. Buna göre sözcüğün anlamı metin içerisinde *cömerti* şeklinde kabul edilebilir. Sözcüğün yazılışı her iki okumaya da izin vermektedir. Devamındaki iki nokta işareti ayırma görevindedir.

Diğer bir önemli sözcük ise “(a)ş(i)l-” şeklinde geçen sözcüktür. Clauson’a göre “aşıl-” *art(ır)-, çoğal(t)-* anlamlarındadır (1972: 262). Bu sözcüğün daha önce sadece Dağlık Altay’da bulunan A1 Çarış ve A5 Kuray II Yazıtlarında *çoğalmak* ve *sayısı artmak* anlamında kullanıldığı saptanmıştır (Konkobayev ve ark., 2015: 350). Buradaki cümlelerin bağlamı içerisinde “(a)ş(i)l-” sözcüğü *çoğalmak* ve *artmak* anlamlarında kullanılmıştır.

Buna göre yazıt sahibi dostların en iyi veya en destekleyici şey olduğunu söyleyerek dostların ve dost olarak kabul ettiği anlaşılacak askerlerin sayısının çoğalmasını istediğini belirtmiştir. Dilek ve temenni içeren yazıt, dua – yalvarma içerikli yazıtlar kategorisindedir.

A66 Sogodek Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı

T > I C J S 1 J I I C I I † S I 1 s 1 J s I

Yorumsuz Yazı Çevirimi

s² b² l' p b² p s² b' Ok/kO s² s² n' s² l' p b' l' n' s² o/u r²

Yorumlu Yazı Çevirimi

(e)s (e)b (a)lp (e)b. (a)p[a] s(a)b uk: (e)s (a)ş(a)n! (e)s, (e)s-(a)lp (a)bl(a)n (a)şu (e)r.

Aktarımı

Dost ev(i) alp ev(i)dir. Atanın (babanın) sözü(nü) anla (kavra, dinle): Dost karnını doyur (besle)! (Ey) dost, dost-yiğit (= yiğit dost) avlan geçerek asker(leri).

A66 Sogodek Yazıtı hiç okunmamış bir yazıttır. Aslına bakıldığında görüntülerinden açıkça okunabilen yazıtın anlamlandırılmasında güçlük çekilmiştir. “s²” karakteri yazıtta tam yedi kez geçmiştir. “b²” karakteri standart kullanımın (X) aksine ters bir biçimde verilmiştir. İki defa geçmiş olan “n” karakteri ise “(” biçiminde kullanılmış ve yine standart kullanımın (J) dışına çıkmıştır.

İlk olarak “(a)p(a) – s(a)b” ifadesi üzerinde durulmalıdır. “(a)p(a)” sözcüğü Köl-Tigin Yazıtındaki D1, D13, D19; Bilge Kağan Yazıtındaki D3, D12, D16; BKT G13 kısımlarında *ata, ecdat; büyük (unvanlarda)* şeklindedir (Tekin, 2014: 122). Yenisey Yazıtlarında ise *ced, ata; bir unvan* olarak E11 Begre, E20 Çaal Höl VIII, E54 Ottuk – Taş III, E60 Sargal – Aksı ve E126 Tepsey XI Yazıtlarında kullanılmıştır (Aydın, 2019b: 251).

2 Yazıtlarda etöz şeklinde okunabilecek bir örnek için bkz. E150 Kurbustu Taş II (#T#T#) (Şabdanov, 2022: 219; Vasilyev & Vasilyev, 2020: 176). Ayrıca E100 Bayan-Kol adlı yazıtta bkz. Aydın, 2019b: 206.
3 Ayrıca A57 Kalbak-Taş XVI Yazıtında geçen “et” ifadesi için bkz. Konkobayev ve ark. 2015: 196-197.

Bu durumda "(a)p(a) s(a)b" ifadesi yazıt sahibinin babasının sözünün aktarıldığına vurgu yapmak için kullanılmıştır. Büyüklerin söylediği bir söze yer verilmesi onlara ve onların sözlerine değer verildiğini göstermektedir. A72 ve A74 yazıtlarında görülen şekliyle "↑" (Ok/kO) işaretiyle bağlama uygun olarak "uk-" fiili anlamak, kavramak⁴ anlamlarında kullanılmıştır.

"Aşa-" fiili DLT'de (*Hakanlılarda ileri gelenler için, diğer Türklerde herkes için*) yemek ye- anlamındadır (Ercilasun & Akkoyunlu, 2020: 458, 461). "(a)ş(a)n-" fiilini yemek ye-, gıda al- şeklinde kaydedilmiştir (Caferoğlu, 2015a: 23; Nadelyayev ve ark., 1969: 62;). Buradan hareketle yazıtta geçen "(a)ş(a)n-" sözcüğünün beslen-, karnını doyor-, yemek ye- anlamında olduğu görülmüştür.

Yazıtta dostların evi, yiğitlerin evi şeklinde başlayan ilk satırın devamında yazıt sahibinin babasının bir sözüne yer verilmiş, bu sözün anlaşılması istenmiştir. Buna göre dostların karnının doyurulması öğütlenmektedir. Daha sonra yazıtı okuyan dostlara hitap edilerek onlara beslenmeleri, karnınlarını doyumaları söylenmiş, özellikle *yiğit dost* diye seslenen metinde bu dostlara askerleri aşip avlanmaları öğütlenmiştir. Buradan hareketle bölgede askerlerin bulunduğu dair bir bilgi elde edilmektedir. Ayrıca dost olarak görülen kişilerin doyurulmasının öğütlenmesi son derece ilgi çekicidir. Metnin bütününe bakıldığında yazıt sahibi bir fikri açıklamış ve dost olarak kabul ettiği yiğitlere bir öneride bulunmuştur. Bu nedenle A66 Yazıtı içerik bakımından tavsiye – öğüt içerikli yazıtlar kategorisine aittir.

A77 Biçikti-Boom X Yazıtı Üzerine Okuma Önerisi

Yazıtın Aslı

ᠠᠭᠤᠰᠠᠨᠠᠨᠤᠯᠤᠰ

Yorumuz Yazı Çevirimi

nç p t² r¹ aş p : nç t² η ş

Yorumlu Yazı Çevirimi

(a)nçip (e)t (a)r aş : (a)nç[a] t(e)η (e)ş

Aktarımı

Böylece düzene sok (ayarla, yap): Kandir, aşarak! Böyle denk (eşit(tir)), dost!

Yazıttaki "□" karakteri E 39 Kara – Yüs I, E41 Hemçik – Çırgakı, E56 Malinovka, E65 Kara – Bulun I Yazıtlarında görüldüğü gibi "aş" anlamında kullanılmıştır (Aydın 2019b: 131; 135; 171; 179). Yazıtın genelinde kalınlık incelik uyumunun bozulduğu bir durum söz konusu değildir. "aş" simgesinin hemen ardından gelen "ı/i" karakteri Caferoğlu'nun kaydettiği üzere zarf-fil görevinde kullanılmıştır (2015b: 110).

"(e)t-" sözcüğü Orhun Yazıtları arasında KT D11, BK D10 kısımlarında *tanzim et-*, *düzene sok-*, *yap-* anlamında (Tekin 2014: 140), "(a)r-" fiili ise KT G5, BK K4 kısımlarında *aldat-* anlamında kullanılmıştır (Tekin 2014: 122). Buna göre yazıtta geçen "(e)t-" fiili *düzene sok-* ve *yap-* anlamında, "(a)r-" fiili de *aldat-*, *kandir-* anlamında okunmuştur.

"t(e)η" sözcüğü Yenisey Yazıtları arasındaki E26 Oçurı Yazıtında *sayı* anlamında geçmiştir (Aydın 2019b: 99). Dağlık Altay'daki A34 Calgız – Töbö I Yazıtında "t(e)ηlig" şeklinde geçen sözcük *denk*, *eşdeğer* anlamındadır (Konkobayev ve ark., 2015: 354). Caferoğlu ise aynı sözcüğü 1. denk, her çeşit, her nevi, benzer, müşabih; 2. terazi, sıklet, ağırlık; 3. kadar, ölçü anlamlarında kaydetmiştir (2015a: 233). Metinde geçen "t(e)η" sözcüğü *denk*, *eşit* şeklinde anlaşılmıştır.

Yazıtın dağ eteğinin 100 m kadar ötesinde olduğu belirtilmiştir (Koçeyev, 2006: 11). *Aşarken kandir* ifadesinden anlaşıldığı üzere bölgeden geçilirken orada bulunmakta olan veya orayı tutan birileri kastedilmiş olmalıdır. Yazıt sahibi daha sonra gelen *anca denktir* ifadesiyle aşılması kastedilen yerden ancak bu şekilde geçilebileceğini de eklemiştir. Buna göre bu yazıt bir açıklama içerdiği için açıklama içerikli yazıtlar kategorisine girmektedir.

Sonuç

Daha önce okunmamış olan A50, A63, A66 ve A77 yazıtları yukarıda detaylı bir biçimde ele alınmıştır. Daha önce sadece Yenisey Yazıtlarında görülmüş olan "z" karakterinin Dağlık Altay Yazıtları arasında ilk defa A50 Karban Yazıtında görülmesi ileride ortaya çıkacak yazıtların okunması açısından oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra aynı yazıtta geçen "(e)l-(e)t" ikilemesi sayesinde Eski Uygurcada görülen "etöz" ile ilişkili olabilecek *et* sözcüğünün eski Türkçede sadece kasaplık veya uzuv olan "et" anlamında değil, daha genel anlamda canlıları da ifade etmek için kullanıldığı tanıklanmıştır. Bu konu daha detaylı araştırılıp incelenmelidir.

Daha önce sadece Altay'daki iki yazıtta görülen "(a)ş(i)l-" *çoğal-*, *art-* fiili A63 Yazıtında aynı anlamda tespit edilmiştir. Bu diğer okumaları da pekiştirir niteliktedir. "aşan-" *yemek ye- gıda al-* fiilinin A66 yazıtında tespit edilmesiyle birlikte bu sözcük Köktürk harfli metinlerde ilk defa tanıklanmıştır. A77 Yazıtında görülen "(a)r-" *kandir-*, *aldat-* sözcüğü Orhun Yazıtlarında geçen anlamıyla Dağlık Altay Yazıtlarında ilk defa tespit edilmiştir.

İçerik bakımından ele alındığında daha önce sadece Dağlık Altay Yazıtları arasında bulunan nutuk içerikli A36 Möndür – Sokkon V Yazıtına bir yenisi A50 Karban Yazıtı da eklenmiştir. Bunun dışında A63 Yazıtı dua – yalvarma, A66 Yazıtı tavsiye – öğüt ve A77 Yazıtı da açıklama içerikli yazıtlar arasındadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

4 Caferoğlu, 2015a: 266; Clauson, 1972: 77-78; Nadelyayev ve ark., 1969: 613.

Kaynaklar

- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. TDK Yayınları.
- Arat, R. R. (1992). *Atabetü'l-hakayık*. TTK Yayınları.
- Aydın, E. (2019a). *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*. Bilge Kültür Sanat.
- Aydın, E. (2019b). *Sibirya'da Türk İzleri Yenisey Yazıtları*. Kronik.
- Battulga, T. (2020). *The Small Monuments of Mongolian Runic Inscription*. Archaeological Relics Of Mongolia Catalogue Series.
- Caferoğlu, A. (2015a). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2015b). *Türk Dili Tarihi*. Altınordu Yayınları.
- Clauson, G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Ercilasun, A. B., & Akkoyunlu, Z. (2020). *Dîvânü Lugâti't Türk: Giriş – Metin – Çeviri – Notlar – Dizin*. 4.Baskı, TDK Yayınları.
- Kindikov, B. M., & Kindikov İ. B. (2018). *Drevniye Nadpisi Ongudayskogo Rayona*. Gorno-Altaysk.
- Klyashorniy, S. T., & Matoçkin, E. P. (1991). Runičeskaya nadpis' Karbana // Izvestiya SO RAN SSSR. Seriya istorii, filologii i filosofii. Novosibirsk, Vip. 1. S. 65-67.
- Koçeyev, V. A. (2006). *Svod drevnetyurkskih runičeskih pamyatnikov Gornogo Altaya*. AKİN.
- Konkobayev, K., Useev, N., & Şabdanaliyev, N. (2015). *Altay Cumhuriyeti'ndeki Eski Türk Yazıtları Albümü*. Gılım.
- Nadelyayev, V. M., Nasilov, D. M., Şçerbak, A. M., & Tenişev, E. R. (1969). *Drevnetyurkskiy slovar'*. Leningrad.
- Sertkaya, O. F. (2014). Altay, Yenisey ve Moğolistan Yazıtları Üzerine Notlar. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(3), 1-13. [\[Crossref\]](#)
- Şabdanov, A. (2022). E 147b, E 148 ve E 150 Numaralı Yenisey Yazıtları Üzerine. *Dil Araştırmaları*, 16 (30), 213-223. [\[Crossref\]](#)
- Şen, S. (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. Kesit Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2014). *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tıbıkova, L. N., Nevskaya, İ. A., & Erdal, M. (2012). Katalog drevnetyurkskih runičeskix pamyatnikov Gornogo Altaya. Gorno-Altaysk.
- Tuguşeva, L. Y., Klyashorniy, S. G., & Kubarev, G. V. (2014). Uygurskaya i Runičeskiye Nadpisi iz Mestnosti Urkoş (Tsentral'niy Altay). *Arheologiya, Etnografiya i Antropologiya Yevrazii*, 4, 88-93.
- Useev, N. (2011). *Yenisey Cazma Estelikleri I: Leksikası Cana Tekstter*. Kırgız Millî Bilimler Akademisi Dil ve Edebiyat Enstitüsü Yayınları.
- Vasiliev, A., & Vasiliev, D. (2020). Pamyatnik dinastii <<gramottteyev>> Pravoberejs'ya Ulug-Hema (Verhniy Yenisey, Republika Tiva). *Epigrafika Vostoka*, XXXV: 172-180.
- Wilkens, J., & zu Göttingen, A. D. W. (2021). *Handwörterbuch des Altuigurischen: Altuigurisch–Deutsch–Türkisch*. Universitätsverlag Göttingen. [\[Crossref\]](#)

Structured Abstract

The inscriptions belonging to the Old Turkish period in the geography also known as Mountainous Altai, located within the borders of the Altai Republic of the Russian Federation, came to light in 1818 when Spasskiy found and announced the A1 coded "Charysh" Inscription. Many people have worked on these inscriptions. The inscriptions in the Mountainous Altai have been dealt with up-to-date by Tybykova, Nevskaya and Erdal (2012) and Konkobayev, Useev and Shabdaniyev (2015).

In 2012, the study of Tybykova and her team included 90 inscriptions. Konkobayev and his team, on the other hand, discovered 11 new inscriptions during their expedition in 2015 and included a total of 101 inscriptions in their work. The mountainous Altai region has a very important place with its abundance of inscriptions. 85 of the 101 inscriptions found in the region are rock inscriptions. The remaining inscriptions are on various objects.

The rock inscriptions came from the hands of commoners rather than upper-class people. These inscriptions consist of short texts that give clues about people's daily life, thoughts and attitudes. In this context, the inscriptions unearthed in Mountainous Altai are very important for understanding the ancient Turkic people.

In this study, four inscriptions found in Mountainous Altai and among 85 rock inscriptions are discussed. The inscriptions that are the subject of the study have been tried to be read until today, but no success has been achieved. In this research, the importance of the inscriptions has been mentioned by presenting a reading – interpretation proposal about the inscriptions.

The Karban Inscription with the code A50 was discovered by Matochkin in 1988, on the left side of the Katun River, at the confluence of the Karban and Katun rivers, opposite the Kuyus Village. The same inscription was discovered in 1990, this time by V. N. Elin and V. I. Sojonov. The inscription consists of two lines and 22 characters. There are 17 characters in the first line and 4 characters in the second line. The length of the first line is around 22 cm, the length of the second line is 5.5 cm. The first line of the vertically written inscription is in the range of 2 to 4 cm, and the height of the second line is in the range of 3.5 to 4.5 cm.

Klyashtorny and Matochkin first worked on the inscription and suggested a reading-interpretation (1991). Later, Tybykova, Nevskaya and Erdal worked on the related inscription (2012). They published a transliteration of the inscription with its image; however, they did not do a thorough reading of the text. Finally, Konkobayev, Useev and Shabdaniyev worked on the inscription (2015). They read the text a little differently, removed its transliteration, but still did not give a full meaning. The reading of Klyashtorny and Matochkin was rather incomplete and the full meaning of the text could not be revealed.

The Kalbak – Tash XXIX Inscription with the code A63 was dated to the III. It is on the right side of a rock known as the Rock. The inscription was found by Kyzlasov in 1994. The Kalbak-Tash XXIX Inscription is 15 cm long and 2.8 to 3.5 cm high. There are 10 signs in the inscription written in an upward curve. The inscription, which was destroyed over time, remained intact enough to make sense of it. However, a full interpretation study on the inscription has not been carried out so far.

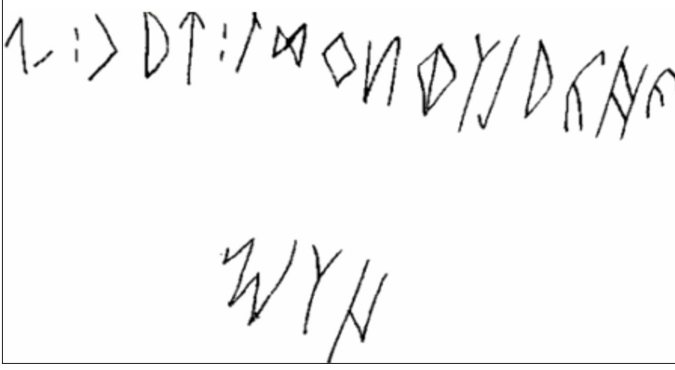
E. E. Yamayeva discovered the A66 Sogodek Inscription in 1995 at a location called Sogodek, about 15 km southwest of Kuluda Village. The single-line and 22-character inscription has a length of 12.6 cm and a height of 1.2 to 2.3 cm. The inscription so far has only been written by Tybykova, Nevskaya and Erdal (2012); Published by Konkobayev, Useev and Shabdaniyev. However, there is no interpretation work on the inscription.

The Bichikti – Boom X Inscription, coded as A77, was found by Kyzlasov in 2001 in Bichikti – Boom Village in the Onguday Region. The length of the inscription is 11 cm, and its height is around 1.4 to 2.3. Kocheyev noted that there were 11 characters in the inscription; however, he did not suggest any reading – interpretation (2006: 11). In addition, Konkobayev and his team included the article in their work published in 2015; however, they also did not attempt to read or make sense of it (244). The only reading and interpretation work on the inscription belongs to Tybykova and her team. However, they did not make sense of the entire text.

The inscriptions A50, A63, A66 and A77, which have not been read before, are discussed in detail in this study. As a result, the "z" character, which was only seen in the Yenisei Inscriptions before, is seen for the first time in the A50 Karban Inscription among the Mountainous Altai Inscriptions, which is very important for the reading of future inscriptions. In addition, it has been witnessed that the word meat, which can be related to the "etöz" seen in the Old Uighur language thanks to the "(e)l-(e)t" reduplication in the same inscription, was used not only in the sense of meat but also to express the creatures made of meat. This issue should be investigated and studied in more detail.

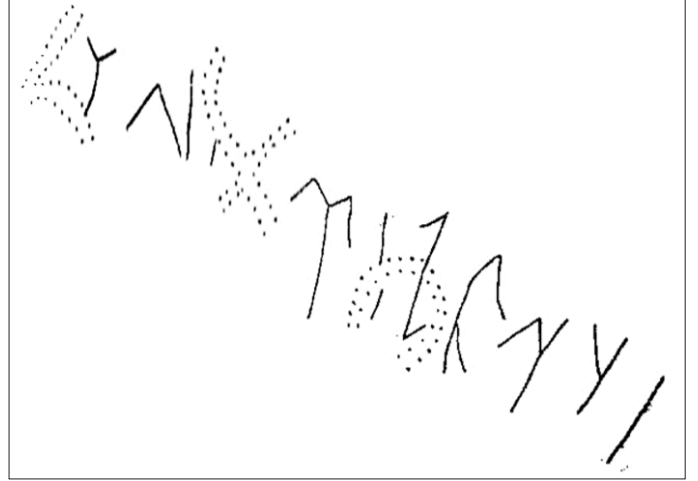
The word "(a)ṣ(l)l-", which was only seen in two inscriptions in Altai before, was also found in the A63 Inscription in the same sense, meaning to increase. This reinforces other readings as well. The verb "aşan-" recorded by Caferoglu was identified in the A66 Inscription, meaning to eat and to get food. (2015a: 23). Thus, this word was seen for the first time in Old Turkic texts. The word "(a)r-" seen in the A77 Inscription, as used in the Orkhon Inscriptions, was identified for the first time in the Mountainous Altai Inscriptions, meaning to deceive.

In terms of content, a new A50 Karban Inscription has been added to the oration-containing A36 Mendur – Sokkon V Inscription, which was previously only among the Mountainous Altai Inscriptions. Apart from this, the A63 Inscription contains prayer – begging content, the A66 Inscription contains advice, and the A77 Inscription contains explanation.

Görsel 1.

A50 Karban Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/RUNIKA_ENG.HTM).

Görsel 3.

A63 Kalbak-Taş XXIX

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A63/KALBT29_X.PNG).

Görsel 2.

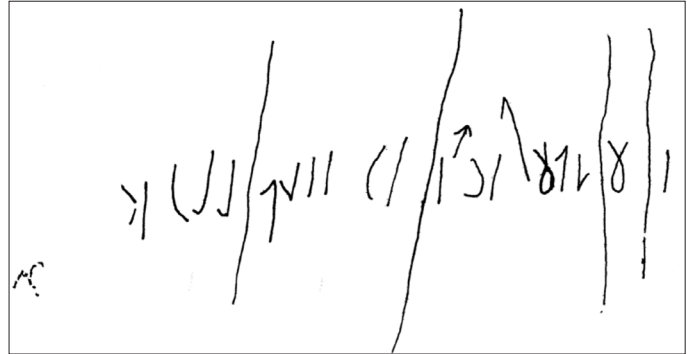
A50 Karban Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A50/KARBAN_F.JPG).

Görsel 4.

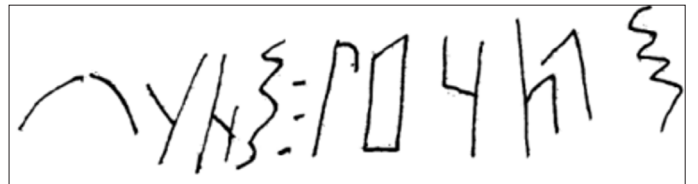
A63 Kalbak-Taş XXIX Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A63/KALBT29_R.JPG).

Görsel 5.

A66 Sogodek Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A66/SOGOD_X.PNG).

Görsel 6.

A77 Biçikti-Boom X Yazıtı

(https://www.altay.uni-frankfurt.de/ENGLISH/A77/BICH10_X.PNG).

Nurullah ŞENTÜRK

Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, İzmir, Türkiye

Faculty of Theology, Dokuz Eylül
University, Izmir, Turkey

Aristo'da Metafor ve Metaforik Üslup

Metaphor and Metaphoric Style in Aristotle

Öz

Türkçe yapılan çoğu çalışmada metafor istiare ve eğretileme üçü de eş anlamlı olarak ele alınmaktadır. Konuya hâkim olan uzmanlarca bu kavramların aynı olmadıkları bilindiği halde bunların eş anlamlı olduklarına dair tutum ısrarla sürdürülmektedir. Buna gerekçe olarak Arapça kaynaklarda çoğu zaman metafor kelimesi istiare kelimesiyle karşılanması gösterilmektedir. Bu nedenle Arapça istiare nasıl girmiştir konusunu Aristo'nun iki eseri De Poetica ve Rhetoric metafor kavramı açısından incelenmiştir. Aristoteles gerek yaşadığı dönem gerekse kendinden sonraki çağları düşünce yapısıyla ve kaleme aldığı eserleriyle etkilemiş bir düşünür ve bir edebiyatçıdır. Hicri ilk üç yüzyılda başta Bağdat'taki Beytül-Hikme olmak üzere İslam dünyasının Buhara, Şam ve Kahire gibi büyük ilim merkezlerinde gerçek bir bilim seferberliği başlamıştır. Bunun bir sonucu Hint, Pers ve Eski Yunan bilgilerinin eserleri Arapçaya tercüme edilmiştir. Bu tercüme faaliyetinden Aristo'nun De Poetica ve Rhetoric gibi eserleri de nasibini almıştır. Bu eserlerin Arapçaya tercümesinde Kur'an-ı Kerim'in icazını anlamının yanı sıra bölgedeki diğer din mensuplarını etkileyip, İslam coğrafyasının yeknesak bir yapıya kavuşması hedeflenmiştir. Aristo'nun eserlerinde bahsi geçen çeşitli söz sanatları önce Müslüman bilginlerce özümsemiş sonra da yeniden yorumlanmıştır. Bundan dolayı belagat bilginlerin Aristo'nun düşüncelerinden etkilenmesi son derece doğaldır. Bu çalışmada Aristo'nun Retorik ve Poetika adlı eserlerinde üzerinde sıkça durduğu, Arap Belagat ilmindeki benzetme üzerine kurulu istiarenin de temelini oluşturan "metafor" kavramı incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aristo, İmge, Metafor, Şiir, Retorik

ABSTRACT

In most studies conducted in Turkish, all three "metaphors," "istiara" and "eğretileme" are considered as synonyms. Although it is known that these concepts are not the same by the experts who have knowledge of the subject, the attitude that they are synonymous persists. As a reason for this, it is shown that metaphor is often met with the word metaphor in Arabic sources. For this reason, the subject of how the Arabic metaphor entered was examined in terms of Aristotle's two concepts of De Poetica and Rhetoric metaphor. Aristotle is a thinker and a man of letters who influenced both the period he lived in and the ages after him with his mentality and his works. In the first three centuries of Hijri, a real scientific mobilization started in the great scientific centers of the Islamic world such as Bukhara, Damascus and Cairo, especially in the Bayt al-Hikma in Baghdad. As a result, the works of Indian, Persian and Ancient Greek scholars were translated into Arabic. Aristotle's works such as De Poetica and Rhetoric also got their share from this translation activity. In the translation of these works into Arabic, it is aimed to understand the ijaz of the Qur'an, as well as to influence the members of other religions in the region and to achieve a uniform structure in the Islamic geography. Various rhetoric mentioned in Aristotle's works were first assimilated by Muslim scholars and then reinterpreted. Therefore, it is quite natural for rhetorical scholars to be influenced by Aristotle's thoughts. In this study, the concept of "metaphor", which is the basis of metaphor based on analogy in Arabic Rhetoric, which Aristotle frequently emphasizes in his works called Rhetoric and Poetics, has been examined.

Keywords: Aristotle, Image, Metaphor, Poetry, Rhetoric

Giriş

Bir düşünceyi veya duyguyu sözlü veya yazılı olarak yerinde ve yeterince ifade edebilme melekesi olarak Belagat, batı dillerinde "éloquence" kavramıyla ifade edilir. Bu anlamda belagat insanoğlunda doğuştan gelen bir kabiliyet olarak bulunmaktadır. Belâgatın eş anlamlısı olarak kabul edilen bir diğer kavram ise "rhétorique"tir. O da düzgün ve yerinde söz söylemenin prensiplerini ve usulünü inceleyen bilim dalıdır (Güler, 2015: 216).

"Arapçaya retorik (hitabet) sanatı nasıl girmiştir?", "Aristoteles'te "Metafora" olarak adlandırılan söz sanatı, nasıl istiare kelimesiyle kavramlaştırılmıştır?" "Kavramlaşma sürecinde istiare yerine farklı kelimeler kullanılmış mıdır?" "Günümüzdeki metafor ile istiarenin ne tür bir ilişkisi vardır?" vb. sorulara cevap aradığımız "İstiare ve Belagat İlmindeki Yeri" adlı doktora çalışmasında istiarenin kaynağının Aristo'nun Retorik ve Poetika adlı eserlerindeki "metafora" olduğuna dair bazı bilgi ve bulgular sonucu "Aristo'da metafor ve metaforik Üslup" adlı bu müstakil çalışma ortaya çıktı. Bu çalışmada Türkçemizde çoğunlukla karşımıza "eğretileme-metafor-istiare" üçlemesiyle karşımıza çıkan Aristo'nun "metafora"sı ele alınacaktır.

Aristo'nun (MÖ 322) De Poetica فن الشعر ve Rhetorica الخطابة eserleri hicri IV. miladi X. yüzyılın sonlarına kadar Müslüman dil bilgin ve eleştirmenleri için hem önemli bir ilham kaynağı olmuş (Kaya, 1991: 3/375-

Geliş Tarihi/Received: 28.10.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 06.04.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Nurullah ŞENTÜRK
E-posta: nurullahsenturk@hotmail.com

Atf: Şentürk, N. (2022) Aristo'da Metafor ve Metaforik Üslup. *Turcology Research*, 75, 437-447.

Cite this article: Şentürk, N. (2022). Metaphor and Metaphoric Style in Aristotle. *Turcology Research*, 75, 437-447.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

378), hem de Arap Edebiyatında “hakikat karşılığı olarak” istiare ve mecazın bir ilim dalı olarak doğmasına zemin hazırlamıştır. Bunda hiç kuşkusuz Kur’ân’ı Kerîm’in i’câzını anlama gayreti ve buna bağlı olarak o günkü Arapları kuşatan eski Yunan ve Pers kültüründeki söz sanatlarını tanıma ve anlama çabası da etkili olmuştur (Bedevî, 1979: K, tahkik edenin önsözü).

Aristo yukarıdaki iki eseri sayesinde Batı retorik düşüncesinde metaforu tanımlayan ilk kişi kabul edilir. Batı retorik düşüncesinde “metafora” kavramı tek başına kelimeyi özellikle de ismi temel alan araştırmalarda uzunca bir süre etkisini devam ettirmiştir. (Yörük, 2017: 3). Aristo metafor kavramını iki farklı şey için kullanmıştır. Bunların birincisi hitabeti ele alan ve muhatabı ikna etmeye yarayan Belagat / Retorik, ikincisi tragedyada asil insânî eylemleri taklit etmeye yarayan (şiiir sanatı) Poetika’dır (Lahvîdak, 2015: 9).

Kimi araştırmacılar Aristo’nun Retorik adlı eserinin Arapçaya “el-Hitabe” adıyla tercümesinde terminolojik birtakım problemlerin olduğunu belirtmektedirler. Buna karşın elimizdeki eski Arapça tercüme nüshalarının Ebû Bişr Mattâ b. Yûnus (ö. 328/940) tarafından yapılan tercüme metni olduğunu ifade etmektedirler (Bedevî, 1979).

Retorika ilk kez İshak b. Huneyn (ö. 298/910), daha sonra el-Fârâbî (ö. 339/950) ve İbn Sînâ (ö. 428/1037) tarafından Arapçaya tercüme edilmiştir. Gerek Poetika gerekse Retorika’nın hicri IV. Miladi X. yüzyıldan itibaren İslam dünyasında telif edilen belagat eserleri üzerindeki etkisini yadsımak mümkün değildir (Güler, 2015: 216). Yani Aristo’nun bu iki eseri hicri II. yüz yılın sonların itibaren devrin İslam bilginleri tarafından özetlenecek kadar iyi bilindiği anlaşılmaktadır (ed-Dâye, 1996: 399). Nitekim Aristo’nun Retorik ve Poetika adlı iki eseri Müslüman Arap filozofların öncüsü kabul edilen el-Kindî (ö. 252/866) tarafından incelenmiştir. Kimi araştırmacılar el-Kindî’nin Poetika için bir muhtasar bile yazdığını, ne var ki eserin günümüze ulaşmadığını ifade etmektedirler. Yine aynı cümleden olmak üzere bir diğer felsefe bilgini el-Fârâbî Cevâmî’u’ş-Şîr ve’l-Makâle fî Kavânîni Sînâ’tî’ş-Şu’arâ” adlı eserinde Retorika’yı özetlemiş ve ayrıca Poetika hakkında müstakil bir eser yazmıştır (ed-Dâye, 1996: 398).

Aristo “Poetika adlı eserinde “metafora”yı tanımlamış ve örneklerle yer vermiştir. “Retorika” adlı eserinde de “metafora” konusunu ele almış, metaforda taraflar arasında bir benzerlik ve yakınlık olması gerektiğini de belirtmiştir (Hamâde: 186; Tunalı, 1987: 59-60).

Aristo’nun Metafor Tanımı

Özü itibariyle metafor “bir sözcüğe ait anlamın bir başka sözcüğe aktarılması”nı ifade eder. Köken olarak Grekçe “aktarım” (transfer) anlamına gelen ve metaherein’den türemiştir. Aristo metafor kavramını tanımlamak yerine metaforu meydana getiren unsurlar üzerinde durmuştur. (Taşdelen, 2011: 113).

“Metafor” terimi, Latince ve Grekçede “metafora” kökünden türemiştir. “Meta” öte, ileri, aşırı, “pherein” “taşımak, yüklenmek, aktarmak” anlamında iki kelimeden oluşmuş bir birleşik isimdir. Bu kavram araştırmacıların tespitine göre ilk kez Retorik (belagat) sanatında bir ifade biçimi olan metaforu belirtmek için kullanılmıştır. Aristoteles, metaphoria’yı “bir sözcüğe kendi anlamı dışında başka bir anlam verilmesidir” diye tanımlar. Bu da dört şekilde karşımıza çıkar.

-Tümel İsmi Tikele Verilmesi: Cins ismin türe verilmesi, örneğin “gemim burada (yatıyor) duruyor” örneğinde olduğu gibi genel olarak yatmayı ifade eden cins isim gemiye özgü yatmayı / durmayı ifade eden tikel “demirleme” yerine kullanılmıştır.

-Tikel İsmi Tümele Verilmesi: Yani tür isminin cins verilmesi, örneğin “bin bir şey yaptı” örneğinde olduğu gibi. Bir tür adı olan ve sadece bin ve bir sayılarını ifade eden isim “sayısız” anlamında cins ismin yerine kullanılmıştır.

-Tikel İsmi Tikele Verilmesi: Tür isminin bir diğer türe verilmesi. Bükülmez bakırla / bronzla O’nun ruhunu çekerek (kuyudan su çeker gibi), ruhunu çekip çıkardı” örneğinde olduğu gibi bir maden türü olan bronzun bir öldürme türü olan yavaş yavaş canını almanın yerine kullanılmıştır. (Cebeci, 2013: 9-10; Demir, 2015: 10; Karamehmet, 2012: 33; Uçan Eke, 2017: 20).

-Analojik Metafor: Son olarak yukarıda geçen tümel-tikel, tikel tümel adlandırmaların kendi aralarındaki durumunu ifade eden daha kompleks bir yapı vardır. Bu yapıya oransal veya analojik isimlendirme denir. Buna örnek olarak “A’nın B’ye olan durumu, C’nin D’ye olan durumu gibidir” önermesi verilir. Örneğin “Kadeh (B) ile Dionysos (A) arasındaki ilgi, kalkan (D) ile Ares (C) arasındaki ilgi gibidir. O halde kadeh (B) Dionysos’un kalkanı (A + D), kalkan (D) Ares’in kadehidir (B + C) diyebiliriz. Yahut yaşlılığın hayatla ilgisi akşamın gün ile olan ilgisine benzer (Cebeci, 2013: 9-10; Demir, 2015: 10; Hawkes, 2016: 11; Karamehmet, 2012: 33; Kılcan, 2017: 1; Salman, 2003: 53; Tepebaşıllı, 2013: 15; Uçan Eke, 2017: 20).

Yukarıdaki detaylı izahtan sonra “metafor bir isimle başka biri şeyi isimlendirmektir” diyebiliriz (Taşdelen, 2011: 113). Tohum serpmenin adı ekme, güneş ışınlarının serpilmesi için özel bir ad yoktur. Fakat güneş ışınlarının saçılma / yayılmasının (serpilmesi) (B) güneşle (A) ilgisi, ekme eyleminin (D) tohumla (C) ilgisi gibidir. Bundan ötürü ozan şöyle demiştir. “Güneş, Tanrı’nın yarattığı ışınları ekiyor” (Tunalı, 1987: 59-60). Böyle bir durumu meydana getiren dildeki sözcük eksikliğidir. İşte burada metaforun önemli bir işlevi ortaya çıkmaktadır. Metafor, bilinenlerden hareketle bilinmeyenleri ifade etmede büyük kolaylıklar sağlamaktadır. Bu örnek metaforun yeni anlam ve ifadelerle imkân sağladığını göstermektedir (Yörük, 2017: 3).

Şair burada güneş ışığının saçılması / yayılmasını ifade etmek için metafora başvurmuştur. Çünkü bunu ifade edecek dilde konulmuş bir lafız yoktur. Bundan dolayı şair tohumun toprağa serpilmesi anlamına gelen fiili, güneş ışınlarının yayılmasının yerine kullanmakta, bir nevi metafor yapmaktadır.

Batıdaki metafor anlayışı üzerine çalışmalar yapan Abdülaziz Lahvîdak Aristo’nun yukarıda geçen metafor yaklaşımına ve bunların Arap dünyasındaki yansımalarına ilişkin bazı sonuçlar çıkarmıştır. Bu sonuçları şu şekilde özetlemek mümkündür.

-Batıdaki metafor anlayışı isimle sınırlıdır. Yani bir ismin başka bir şeyi ifade etmesi isimler arasındaki bir etkileşimin sonucudur. Bu anlayışın bir sonucu olarak batı retoriğinde metafor doğu istiaresine kıyasla bir hayli geri kalmıştır.

-Metafor bir yere ait kavramı başka bir yerde kullandığımız için nakil yani taşıma tabiatı öne çıkan bir dilsel olgudur. Yani kelimeyi ait olduğu asli yerden alıp başka bir yere taşınma işlemlerinin tamamı metafor diye adlandırılmıştır.

-Lahvidak, Şukrî İyad¹ gibi kimi "Poetika" muhakkikleri Aristo'nun metafor anlayışını dördüncü tür olan kıyas üzerine bina ettikleri iddiasıyla metaforu "mecaz" diye tercüme etmeleri nedeniyle eleştirmiştir. Metaforun "istiare" kavramıyla değil de "mecaz" ile çevirisine karşı çıkmaktadır.

-Muhammed Şukrî İyad metaforu Klasik Belagat'teki teşbih üzerine kurulu istiareye kıyaslamış ve "Araplar Aristo'nun metafora'sını istiare olarak tercüme ederek hata yapmışlardır. Halbuki metafora Arapçaya mecaz olarak aktarılabilir" görüşünü savunmuştur. Bu tavrı nedeniyle Kemâl Ebû Dîb² gibi bazı eleştirmenlerin hışmına uğramıştır.

-Aristo, mecaz-ı mürsel gibi bazı mecaz türlerini metafora dâhil ettiği için eleştirilmiştir. Ancak Lahvidak metafor kavramının Arapçaya "istiare olarak tercüme edilmesini" literatür kavramının henüz oluşmadığı bir çağda kaleme alındığı için hoş görmektedir.

-Dikkat çeken bir diğer durum Aristo'nun "nakil / taşıma" ifade eden mecâzi yaklaşımı "metafor" diye tanımlaması; metaforu dar kalıplara hapsedtiği gerekçesiyle Aristo'ya karşı çıkan bir grup batılı dilci türemiştir. Hatta bu bilgiler metaforun dilsel bir sapma değil, sırf soyut kavramlarla ilgili bir hakikat olduğunu savunma gereği duymuşlardır.

-Aristo metaforu insanların gündelik dilde kullandıkları yaygın ve normal dilden bir uzaklaşma olarak görür. Metafor uzaklaşma sayılabilecek diğer tüm retorik / belagî sanatlardan "nakil / taşıma" yönüyle ayrılmaktadır. Yani teşbih, mecaz-ı mürsel ve kinaye gibi diğer sanatlarda lafız aynı kalmakta, buna karşın metafora (istiare) eski anlamından taşınmaktadır.

-Metafor "değişim" fikri üzerine kurulmuştur. Aristo metaforu açıklarken kullandığı örneklerin çoğunda eski lafızla yeni lafız yer değiştirmiştir. Mesela geminin demir atması "durma" lafzı ile sayılamayacak kadar çok anlamına gelen ifade "bin bir" kelimesiyle yer değiştirmiştir. Bu yaklaşım "metafor denilen olgu dilde var olan hakiki bir lafzın mecazi bir lafızla değiştirilmesi üzerine kurulmuştur." savını ortaya atan batı dünyasındaki yaygın teorilerden birine "değişim teorisine" temel teşkil etmektedir.

Değişim Kuramı: Eğretilene kuramları arasında en eskisi ve en yaygın olanıdır. Kökleri ta Aristoteles'e kadar gitmektedir. Günümüzde hala geçerliliğini koruyan yaygın bir kuramdır. Bu kurama göre hakiki bir ifade (ibare) yabancı olanın yerine geçmesiyle değişim gerçekleşir. Gerçek ifade ile yerine geçen yabancı ifade arasındaki ilişki benzerlik (teşbih) ve örnekleme (temsil) ilişkisine dayanır. Teşbihte iki tarafın varlığı üzerine kurulan metaforik işlem, değişim metaforu kuramında metaforun taraflardan birinin yerine geçen ve onu da içine alan tek taraf üzerine kurulmasıyla oluşur. Aristo'nun metafor anlayışında bu teori benzerlik ve ödünç alma / verme prensibi üzerine kurulmuş iken klasik Arap belagati düşüncesinde teşbihte mübalağa (abartma) fikri üzerine bina edilmiştir. Değişim kuramına göre metafor "müşebbehin müşebbeh bihin cinsine dahil olduğu iddiasıyla teşbihin taraflarından birini söylemek ve bununla diğer tarafı kastetmektir" diye tanımlanmaktadır. Bu anlayışa göre metafor teşbihte abartı yapmak için ödünçleme yoluyla lafzın asli müsemmasından alınıp başka lafızla yer değiştirilmesi amelîyesidir (İspirli, 2014: 44; Vîdîr, 2011: 21-22).

Dolayısıyla Aristo'nun metafor anlayışı bir takım ön kabuller üzerine kurulmuştur. Aristo'nun metafor anlayışı üzerine çalışma yapan araştırmacıların ortaya koyduğu bu ön kabulleri şu şekilde özetlemek mümkündür.

-Metafor, nakil ve alış-veriş fikri üzerine kurulmuştur. Bununla metafor sayesinde lafız hakiki anlamından başka bir anlama taşınmaktadır. Yani lafzı verip anlamını alma vardır diyebiliriz.

-Metafor bir lafzı bilinen, yaygın kullanımından bilinmeyen farklı bir alana kaydırmaktır. Bu bilinmeyen alan mecazi alan olmaktadır. Örneğin aslan bilinen yırtıcı kedi anlamından insanoğlunun dünyasına girmiştir.

-Metafor, hakikatte olsun veya olmasın asıl kelimeyle mecazi kelimenin yer değiştirmesinin bir sonucudur. Asıl kelime ile mecazi kelimenin yer değiştirmesinde metaforun soyutlama fonksiyonu öne çıkmaktadır. Buna ilaveten metafor edebiyatta sözü süslemenin yanı sıra dekoratif bir işlev de icra etmektedir.

-Bazı metaforlar "hakikat ve mecaz" ikilemine tabi değildir. Çünkü bu metaforlar tüm unsurlarıyla mecazidir, dahası aralarındaki ilişki de mecazidir. "Şarapsız kadeh" metaforu okuyucuya, dinleyiciye veya yorumcuya sonsuz tevil imkânı sağladığı için etkin bir metafor örneği kabul edilmektedir. (Hamâde: 186-187; Lahvîdak, 2015: 13-20).

Aristo'da Metafor Prensipleri

Aristo metafor tanımının ikinci bölümünde cins, tür ve bunlar arasındaki ilişkileri ele alır. O metaforu nakil / transfer temeline göre sınıflandırmıştır. Buradan hareketle metafor cinsin türle, türün cinsle ya da türün türle yer değiştirmesidir. "A'nın B'ye olan durumu, C'nin D'ye olan durumu gibidir. (Cebeci, 2013: 9-10; Demir, 2015: 10; Hawkes, 2016: 11; Karamehmet, 2012: 33; Kılcan, 2017: 1; Salman, 2003: 53; Tepebaşı, 2013: 15; Uçan Eke, 2017: 20) önermesindeki nibi analoji (kıyas) yoluyla bir şeyin diğerine dönüştürülmesini ifade etmektedir (Hamâde: 34).

Aristo'nun bu yaklaşımına göre, türün adının cinse verilmesi, cinsin adının türe verilmesi veya aralarındaki oran ilişkisi nedeniyle ikinciyi dördüncünün adını verilmesi metafordur. Yani metafor önceden kurulu olan ilişkiler sistemi veya ilişkiler ağının kategorik olarak yarılması neticesinde mantık örgümüzde meydana gelen "değişim"dir. Bundan dolayı metafor belagat / retorikten ayrı olarak tek başına ele alın-

1 1921-1999 arasında yaşamış, akademisyen ve eleştirmendir. 1945 yılından itibaren Arap Dil Kurumu üyeliği yapmıştır. Pek çok eleştiri ve edebi yazıları yayımlanmıştır. Aristo'nun Metta b. Yunus tarafından yapılan Arapça tercümesinin tahkikini yapmıştır. Çeşitli uluslararası mahfiller tarafından ödüllendirilmiş mısırlı bir dil bilimcidir (URL 1).

2 Kemâl Ebû Dîb, (1942-...) Meşhur Arap eleştirmenlerindedir, Suriyelidir. Hakkında onlarca çalışma, kitap ve tez yazılmış, kurulduğu yıl olan 1992 yılından beri Londra Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Kürsüsü başkanlığını yürütmektedir. Oxford, Pensilvania, Kalifornia ve Colombia Üniversitelerinde çalışmıştır. (Bk. URL 2).

mamalıdır. Metafor bir uygarlık ve ona bağlı bir kültür havzasında, hakiki veya hayali bir iletişim sayesinde, kendine özgü değerlere tabi en az iki tarafın (tarafeyn) varlığı üzerine kurulmuştur (Lahvîdak, 2015: 20-21).

Nitekim herhangi bir metafor inşası için belirli bir bağlamı zorunlu gören Max Black ve I. A. Richards yukarıdaki bu duruma dikkat çekmişlerdir. “Etkileşim metaforu” teorisinin öncülerinden Max Black metaforu kelimedeki bir ilgi nedeniyle” iletişim ağının sarsılmasına hatta yarılmasına sebebiyet verecek şekilde kural dışı isnada bağlamaktadır (Ramadân: 824; Yörük, 2017: 53).

Metaforun bilişsel bir işlevinin olması gerektiği düşüncesi, araştırmacıları Aristo'nun aşağıdaki metnini daha dikkatli okumaya sevk etmiştir. *“Bütün bunlardan daha muazzam olanı metaforun şeklinin güzelleştirilmesidir. Bu (metafor şekli veya kalıbı) bir kişinin başkasından öğrenemeyeceği tek şeydir. Bu dâhiliğin delilidir. Çünkü güzel bir metafor şekli, benzemeyen şeyler arasındaki benzerlik yönünü kavratmaya muktedir basiretli bir mevhibeye delalet etmektedir.”* (Hamâde: 192).

I. A. Richards Aristo'nun genel metafor yaklaşımından üç varsayım çıkarmıştır. Richards'ın varsayımları ve bunlara getirilen eleştirileri şöyle özetlemek mümkündür (Richards, 2002: 91):

- *“Benzerlikleri algılayabilme gücü insanların bazılarının sahip olduğu, bazılarının sahip olmadığı bir ilahi vergidir.”* Bu varsayıma “benzerlikleri idrak edebilme melekesinde bütün insanlar paydaşlardır. Ancak aralarında derece farkı vardır” diyerek karşı itiraz edilmiştir.

- *“Metafor üretebilme yeteneğini başkasına aktarmak mümkün değildir.”* Bu varsayıma bazı gerekçelerle karşı çıkmıştır. Bunlar arasında *“diğer öğrendiğimiz şeyler gibi pekâlâ metaforu da öğrenebiliriz. Metaforlar da aynen dil gibi bize başkalarının sayesinde aktarılır.”* gibi gerekçeler vardır.

- Çıkarılan üçüncü varsayım “Metafor dil kullanımında istisnâ ve özel bir durumdur. Yani serbest bir dil kullanımı faaliyeti değildir. Normal dil kullanımından bir tür sapmadır”. Richards'ın bu çıkarsaması *“Avrupalıların Boileau'dan beri niçin uzun zamandır gündelik dil kullanımında muhassinat'tan (dili güzelleştiren şeyler) uzak kaldıklarını açıklıyor.”* diyerek eleştirilmiştir. (Richards, 2002: 90-91).

- Richards'ın “mecaz” tasavvuruna göre metafor, ne bir poetik (şiiresel) süs, ne Retorik yani belaği bir motif, ne de anormal bir dil kullanımıdır. Metafor dilin özünde vardır. *“Metafor gündelik yaşantımızın her alanında bulunur. Metaforlar sadece dile özgü değildir. Bilakis düşüncemizde ve yaptığımız eylemlerimizde vardır. Düşünce ve davranışlarımıza yön veren normal tasavvur sistematiğimizizin, metaforik bir doğası vardır”* (Cuhfe, 2009: 21; Demir, 2015: 27)³. Daha sonra “mantıki düşüncenin temeli metaforiktir.” diyen Gorge Lakoff ve Mark Johnson metafor yaklaşımlarını bu düşünce üzerine inşa edeceklerdir. O halde *“metafor normal ve alışıldık dilden uzaklaşma değil, aksine gerçeği yeniden keşfetme, onu formüle etme ve ilk bakışta benzemez şeyler arasındaki hemen kavranamayan şeyleri yeniden algılamadır”*.

- Aristo'nun yukarıdaki metafor yaklaşımından çıkartılabilecek diğer sonuç da metaforun temelini benzerliğin oluşturduğu gerçeğidir. Benzerlik olmasaydı cins adının türe, tür adının cins verilmesi mümkün olmazdı. Metafor benzetme üzerine kurulduğuna göre Aristo teşbih ile aralarındaki farkı nasıl açıklamaktadır?

Aristo'ya Göre Metafor ile Teşbih Arasındaki Farklar

Aristo’ “Retorik” adlı eserinde metaforu tanımlamış değildir. Buna karşın Retorik'in üçüncü bölümünü metafor ile teşbih arasındaki farklara ayırmıştır. O'na göre teşbih metafordan ifade tarzıyla ayrılır. Çünkü teşbihi bir ifade kalıbına sokabilmek için en azından iki tarafın varlığına ihtiyaç duyulur. Taraflardan birinin hazfi yani sözden düşürülmesi teşbihin yok olmasına neden olur. Bu aynı zamanda istiareyi doğurur. Bu tasavvura göre teşbih bir “nakledilen” (müşebbeh / tenor), bir de “nakleden”in (müşebbeh bih / véhicule) varlığına ihtiyaç duyar.

Aristo'nun teşbih ile metafor arasındaki farklara ilişkin *“teşbih de bir metafordur. Aralarındaki tek fark (teşbihin) zayıf (bir metafor) olmasıdır. Şair Akhilleus için “aslan gibi atladı” işte burası teşbihtir. “Bir aslan atladı” ise metafordur.*

Metafora (istiare): Arapça tercümesinde mecaz, Türkçe tercümesinde ise eğretilme kelimeleriyle kavramlaştırılmıştır. İleride geleceği üzere metaforun mecaz olarak tercüme edilmesi kanaatimizce istiareye nazaran daha yerindedir (Bedevî, 1979: 195-196; Doğan, 1995: 172-173). Çünkü her ikisi de cesur olduklarından anlam taşınmış ve Akhilleus “aslan” diye adlandırılmıştır.” (Bedevî, 1979: 195-196; Doğan, 1995: 172-173). Dahası “bunlar formları (şekilleri) dışında birbirinden ayrılmazlar” demesi ve metaforu teşbihin gelişmiş bir hali olarak sunması her iki sanat için bir ayırım görmediğinin delilidir (Bedevî, 1979: 195-196; Doğan, 1995: 172-173). Aristo “bütün bu ibareler hem teşbih hem de metafor olarak kullanılabilir. Hatta metafor sayılan ibarelerin teşbih olmaları da uygundur. Bunlar, (teşbihler) detaylı olmayan metaforlardır” (Bedevî, 1979: 196; Doğan, 1995: 174) diyerek aralarında bir fark olmadığını iddia etmektedir. O'na göre metaforlar gelişmiş birer teşbihtir.

Yukarıdaki bilgiler ışığında Aristo'nun mecaz anlayışında teşbih metafora, metafor da teşbihe dönüştürülebilir. O'na göre metafor teşbihten daha vecizdir. Çünkü metaforda taraflardan biri bulunmadığından benzeyeni veya benzetileni bulma ve aralarındaki benzerliği kavrama derinlemesine düşünce gerektirecektir. Bu da bilişsel fonksiyonu itibarıyla metaforu teşbihten daha veciz yapar.

Nitekim Homeros'un yaşlılığı “kamış / kargı” diye nitelemesi bir metafordur. Çünkü gerek kamış (benzeyen) gerekse ihtiyarlık (benzetilen) artık gelişimini tamamladıklarından bu metaforik ifadeye konu olmuştur. Bu metaforu ancak aralarındaki benzerlik yönünü kavrayarak anlayabiliriz (Doğan, 1995: 188). Uzak şeyler arasındaki benzerliği kavrayarak aldığımız hazı ve zevki” (Doğan, 1995: 189) metaforik bir ifadeyi anlamlandırırken de alırız. O halde metafor alıcıda bilişsel bir haz meydana getirir. Bu metaforik haz aralarındaki benzerliği idrak etmek için kişiyi daima akıl yürütmeye zorlar. Aristo'ya göre farklı şeyler arasındaki farkı iki yoldan biriyle kavrarız.

3 Her iki eser de George Lakoff & Mark Johnson'un “Metaphors we live by” adlı eserinin tercümesidir.

1. “Daha az haz ve zevk veren uzun yol” ki bu yol ile ciddi bir öğrenme gerçekleşmez.

2. “Haz-zevk veren kısa ve öğretici yol” ki öğrenme ancak bu yol ile mümkün olabilmektedir.

Aristo'nun birinci ve uzun yolu teşbih, ikinci ve kısa yolu ise metafordur. Aristo teşbihi izafe edildiği / eklemeli olduğu kelimeye göre değişen bir metafor olarak görülür. Teşbih normal metafora (istiareye) nazaran daha uzun olduğundan daha az zevklidir. Aristo anlamları bildiği için zamirlerin yüzeysel olduğunu savunur. Her zamir bize belirli bir anlam verir. Anlamları herkesin malumdur. Zamirleri kavramak rasyonel bir çaba gerektirmez. “Bu” şudur denmez mesela. Hatta akıl “bu”nu da “şu”nu da araştırmaz. Aristo söylendiğinde hemen idrak edilen şeyleri anlamlı bulmaz. “Aynı şekilde söylendiğinde (aşırı mecâzi oluşundan dolayı) anlaşılmasayan şeyler de sevimli değildir” der. (Doğan, 1995: 185).

Aristo'ya göre metafor / istiare ve teşbih birinci dereceli mecaz türlerindedir ve aralarındaki fark sadece “bilişsel”dir. Benzerlik üzerine kurulu retorik türlerin farklarını ortaya koymakla meşgul olmamıştır Aristo. Aksine amacı cümlede metaforun geçtiği yeri belirlemek ve tarafların benzerliğini yani teşbihi ortaya koymaktır. Bu bilgiler ışığında Aristo'nun metafor anlayışı farklı şeyler arasındaki benzerlikleri idrak etmemize olanak sağlayan ifadelerin tür, cins ve bunlar arasındaki ilintiler sistematiğinden doğan nakil / taşınma / transfer işlemini bilmekten ibarettir. Aristo metafor ile teşbih arasındaki farklardan çok, lafzın mecazi olarak kullanılmasına olanak sağlayan benzerlik yönü üzerinde durmuştur.

Aristo metaforu bir cins yani tümel, teşbihi ise onu bir türü yani tikeli kabul etmektedir. Mühim olan “aslan gibi atıldı veya aslan atıldı” ifadesinin bize aslan ile Akhilleus arasındaki benzerliği kavrama ve bu benzerliği bir forma sokmaya imkân vermesidir. (Lahvîdak, 2015: 25-26). Yani asıl olanın aslan ile Akhilleus arasındaki benzerliği hangi ibareyle ne şekilde ifade edileceğinin öğrenilmesidir. İbarelerin kendi aralarındaki farkların ne olduğunun bilinmesi değildir.

Mantık metafor ilişkisine ilişkin, olarak mantık ilmi, kavramların literal anlamlarına yoğunlaşmıştır. Mantığın herkesçe anlaşılabilir ilk anlama yönelmesi, mantık ilkelerinin nesnel oluşunun bir gereğidir. Ne var ki metaforlar, mantığın bir ön koşul olarak kabul ettiği “her kavramın bir temel anlamı vardır” varsayımından bir sapmadır. Dolayısıyla mantık açısından metaforlar, lafzların epistemolojik kullanım değerini zayıflatmaktadır (Ekinci, 2016: 159-174; Yörük, 2015: 44).

Aristo'da Metaforun İşlevselliği

Aristo, metafora retorik yani hitabette farklı; poetik yani şiirde farklı iki fonksiyon yüklemiştir. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

Metaforun retorik / hitabetteki işlevi

Aristo Poetika ve Retorik adlı eserlerinde metaforu uzun uzadıya ele almış ve metafora biri “yapısal” diğerleri de “işlevsel” olmak üzere iki farklı misyon yüklemiştir. Bunlar Poetikada (şiirde) “imgelene veya canlandırma” yapısal, (Yörük, 2015: 44), retorikte (hitabet) “ikna etme” işlevseldir (Yörük, 2015: 37-38).

Retorik / hitabette metaforik üslup

Türkçede “biçem”, “deyiş” ve “öz anlatı” kelimeleriyle karşılanan üslup ayrıca dilimize Arapça'dan girmiş olan “üslup”, “eda” ve “tarz” olarak da karşımıza çıkmaktadır. Bilindiği gibi “kavramlar”, “zihnin düşünürken kullandığı semboller”dir. Kavramlar üzerine gerçekleşen düşünce terimler aracılığıyla ifade edilir. Bu nedenle zihin dünyayı kavramlarla görür, kavramlarla anlamlandırır ve anlamları terimler aracılığıyla yansıtır. (Uçan Eke, 2017: 17).

Net bir tanım olmamakla birlikte “üslup”, belli bir görüş, duyuş ve birikime sahip olan sanatçının hayatı boyunca edindiği tecrübe ve tavırlarla seçtiği konuyu biçim ve içeriğin belirlediği vasıta ve yöntemleri kullanarak kendisine has bir şekilde kendi öngördüğü kelimelerle anlatmasıdır. Bu bağlamda üslup edebi değer unsuru ve ölçüsüdür” (Göktürk, 1989: 36; Uçan Eke, 2017: 18).

Hatip etkili hitabet için argümanlarını sıraladıktan sonra, delilleri inceleme ve irdelemenin safhasına geçer. Aristo'ya göre bunlar retorik yani hitabetin özü sayılır. Nitekim O “*Retorik, belli durumlarda, elde var olan inandırma yollarını kullanma yetisidir* diye tanımlar (Altınörs, 2011: 88; Bedevî, 1979: 9; Doğan, 1995: 37). O'nun bu tanımından “Retorik”e “*herhangi bir konuda bütün ikna yollarını ortaya koyarak ikna etme*” işlevi yüklediği anlaşılmaktadır. Böylece retorik hattı zatında bir amaç değil, muhatabı her türlü ikna etmeye yarayan bir araçtır.

Dahası Aristo'da retorik belli bir konuya bağlı değildir, diyalektik kadar evrenseldir ve aynı zamanda yararlıdır. Retoriğin işlevi salt olarak inandırmak değil, bu işi her tikel durumun koşullarının izin verdiği ölçüde tekrarlamaktır (Bedevî, 1979: 12; Doğan, 1995: 40).

Aristoteles'in ifade ettiği teknik kanıtlar temelde hatip, mesaj ve dinleyicilerin farklı özelliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu kanıtlar, hatibin karakterine bağlı olarak ortaya konan “ethos”, iletilmek istenen mesajın akli olarak ifade edilmesine dayanan ‘logos’ ve dinleyici kitlenin duygusal tepkilerini dikkate alan ‘pathos’ olmak üzere üç adettir. Bu üç kanıtlama biçimi, retoriğin hem etkili olmasına hem de akli olarak bir kanıtlama formuna dönüşmesini sağlamak amacıyla formüle edilmiştir (Yörük, 2015: 44).

Aristo bir hatibin *logos*, *ethos* ve *pathos*'u kullanabilmesi için gerekli mezyetleri sıralar:

1. Argümantasyon yapabilecek durumda olmalıdır;
2. Âdetler ve faziletler hakkında bilgisi olmalıdır;
3. Muhatabında çeşitli teessürler ya da şiddetli duygular uyandıranın yollarını bilmelidir.

Aristoteles bu mülâhazalarının sonucunda, retoriğin hem diyalektiğin hem de etiğin ve hatta etiği de içine alan politikanın bir parçası olduğuna hükmeder (Altınörs, 2011: 88).

Aristo, Retoriği yani hitabeti beş şey ile sınırlandırmıştır. Bunlar:

-*Araştırma*: Buna göre hatip hitabet konusuna uygun fikir ve delilleri araştırır.

-*Sıralama*: Hatip elde edilen bulgu ve fikirleri dinleyicinin dikkatini çekecek ve sunum yapmayı gerektirecek şekilde sesi yükseltme ve alçaltma kriterlerini göz önüne alarak uygun bir şekilde sıralar. Bundan sonra tartışma konusu olan mevzuları gerçeğe uygun bir şekilde açıkça serdetmeye başlar. Sonunda ispat edici delilleri getirerek söylediklerini ispat etmeye çalışır. En sonunda dinleyiciyi etkilemek ve belli bir yöne yönlendirmek için rasyonel, tepkisel ve estetik bir dille anlatılan konuyu özetler.

-*Hitabet ve Diksiyon*: Hatip uygun lafızlara, doğru sıralamaya ve retorik imgelerine riayet ederek hitabetini güzelleştirme yollarını arar.

-*Hafıza-Ezber*: Hatibin konuşmasında irticalen söylemesi gereken yerleri ezberlemesi etkili bir konuşma için gereklidir (Altınörs, 2011: 88-89; Lahvîdak, 2015: 28-29).

-*Eylem-Aksiyon*: Hatip ister hareket, ister ses, isterse işaret ve imalarla hitap etme yollarına tamamına riayet ederek konuşmasını gerçekleştirir.

Aristo diyalektik yoluyla hitabeti yani Retoriği Mantık'a bağlamıştır (Yörük, 2015: 23). O diyalektik ve retoriğin, birbirinin eşdeşi olduğunu ima etmektedir. Yani Platon'un felsefesinde hakikati bulup çıkartmada en güvendiği yöntem olarak görülen diyalektik, Aristoteles'te ancak retorik'in eşdeğeri olarak görülür. Bu O'nun nazarında diyalektiğin kesin hakikatlere ulaştıran bir yöntem olarak görülmediğinin işaretidir (Yörük, 2015: 23).

Aristoteles'in nezdinde diyalektik, ispatı yapılamayan ve doğruluğu sadece kâbil/olumsal (zorunlu olmayan) bir düzeyde kalan konularda geçerli bir yöntemdir. Felsefede meseleleri hakikate göre irdelemek gerekir; diyalektikte ise, sadece "kanı"ya göre hareket etmek yeterlidir. (Altınörs, 2011: 89). Zaten "ne retorik ne de diyalektik tek başına bir konunun bilimsel incelemesi değildir. Her ikisi de kanıt sağlama yetisidir. Belki de bu, onların çalışma alanlarını ve birbirleriyle nasıl ilişkili olduklarını yeterli bir biçimde anlatabilir" (Doğan, 1995: 39). O halde her ikisi de ikna yöntemi olarak kullanılır. Retorik daha çok öğrenilen bir durum iken diyalektik doğuştan gelen bir melekedir.

Aristoteles'in kurduğu bağlantıya göre diyalektik retoriğin argümantasyonuna ilişkin kısmıdır. Yani diyalektik, ikna etme sanatı olan retoriğin argümantatif kısmıdır (Altınörs, 2011: 89). Bu veriler ışığında retorik diyalektik (cedel) ile bazı yönlerden ortakır. Bu ortak noktalar:

-Bir sözü eleştirme veya teyit etmede hem retorik hem diyalektik önemli rol oynar (Lahvîdak, 2015: 30). Aristo retorik (hitabet) sanatını bilginin keşfedilmesi ve sergilenmesi bakımından felsefi çabıyla ortak özelliklere sahip görür.

-Retorik (hitabet) sanatı doğal (tabii) olan bir şey değildir. Öğrenilebilir, "edinilebilir" bir yetenektir. Retorik bir sanattır. Çünkü iknaya dönüş "şans", "doğa" ve "zorunluluk" sonucu kontrol altına alınabilir değildir (Bal, 2010: 185).

-Genellemeye önem verme. İnsanların bildikleri şeylerin tamamı bu kapsama girer. Her ikisi de belli bir bilime ait olmayan ve aşağı-yukarı bütün insanların genel bilgi alanına giren şeylerle ilgilidir (Bedevî, 1979: 9; Doğan, 1995: 37).

-Her ikisi de kanıt sağlama yetisidir. Yani retorik sadece belirli bir konuyu ele almaz. Aynen diyalektikte olduğu gibi genel ve yararlıdır. Vazifesi her hal-u kârda ikna eylemini gerçekleştirmek değil, ikna etmeye yarayacak yolları aramaktır (Bal, 2010: 185).

-Hem diyalektik hem de retorik ya tesadüfen veya bir öğretenden sayesinde öğrenilir.

-Hem diyalektikte hem de retorikte hakiki kıyasla ile şekli kıyası ayırabilme yetisi vardır. Diyalektik ve retorik diğer sanatlara göre üstündür. Üstünlükleri doğru olmayan bir şeyi, karşıt sonuçlarla doğru olarak gösterebilmeleridir. Bu bakımdan diyalektik ve retorik karşıt düşünceleri bir arada kullanabilen başka bir deyişle "antithetik" (karşıtlamalı / zıtlı) düşünme özelliğine sahiptirler. Dürüst olmayan bir biçimde tartışan konuşmacıyı ancak bu sanatlara hâkim biri yalanlayabilir. O halde diyalektik ve retorik çeldirici safsatıcıların çeşitli hile ve düzenbazlıkları üzerine kurulu batıl kıyaslarını ifşa etmeye çalışır.

Peki, hitabet yani retorikte hiç mi üslubun rolü yoktur? Hitabette önemli olan neyin söylendiği midir? Nasıl söylendiğinin bir önemi yok mudur? Sorularını Aristo "kişinin ne söylemesi gerektiğini bilmesi yetmez. Nasıl söyleyeceğini de bilmesi gerekir. Bu da çoğunlukla sözün belirli tarzda ifade edilmesini gerektirir" diye cevaplamaktadır (Bedevî, 1979: 9; Doğan, 1995: 37).

O halde ikna edici deliller bizzat ikna etmek için yeterli değildir. Hatip ile kitlesi arasındaki ilişkiyi sağlayan biçem, (üslup) ikna edici bir yöntemle ve sanatsal bir estetikle ifade edilmelidir. Aristo bu hususta "söylenecek şeyin saygıyı hak eder olması yeterli değildir. Bilakis bunun olması gerektiği gibi söylenmeye ihtiyacı vardır" (Bedevî, 1979: 181; Doğan, 1995: 165) diyerek ikna edici delillerin nerede ve nasıl kullanılması gerektiğine yani üsluba dikkat çekmiştir.

Aristoteles metafor kullanımında hem yerindelik hem de yetkinlik arar. Metaforun temelinde insanın doğuştan sahip olduğu "mimesis" yani "kopyalama / taklit" yeteneği vardır. Mimesis yaratıcı bir güç olarak insana doğayı kopyalama ve yeniden imgeleme olanağı sağlar. Yeniden imgeleme ise metaforik bir üretim olup ancak benzerlikler paralelinde oluşturulabilmektedir. Çünkü "metafor üretmek" ancak benzerlikleri keşfedebilen sezgisel bir kavrayışla mümkün olmaktadır. (Yörük, 2015: 35). İnsanın bir diğer yeteneği de harmoni ve ritim içgüdüdür ki o da insanın varoluşsal bir özelliğidir. Yaşamın her bölümünde var olan harmoni ve ritim insanın yaratılarında ve dolayısıyla anlatılarında da kendine yer bulur (URL 3).

Genelde üslup özelde metafor bir amaç değildir, aksine alıcının doğasının gerektirdiği bir araçtır. Mesela kanıt üzerine kurulu geometri-nin üsluba ihtiyacı yoktur. Ancak dinleyici veya alıcıyı etkilemeyi amaçlayan retorik karşıımızdaki kitlenin doğasını göz önünde bulundurarak üslubu belirler. (el-Hitâbe, Bedevî, ts.: 181; Retorik, Doğan, 1995: 177-178).

Özetle Aristo Retoriğinde üslubun amacı alıcıyı etkilemektir. “*Dolayısıyla gündelik konuşmaya, alışılmışın dışında bir hava vermek iyidir; insanlar çarpıcı şeylerden hoşlanır, alışılmışın dışındaki şeyler çarpıcı onları*” (Doğan, 1995: 167) diyen Aristo bunu metaforik üslupla yapma niyetindedir. Aslında üslubun tek başına bir değeri yoktur. Üslup, iletişim durumuna ve alıcının koşullarına tabidir. Bazen üslubun anlamını yitirdiği de olur.

Retorikte Metafor Net ve Kıvamında Olmalı

Retorik bir etkileme sanatı olduğundan sıkça metafora başvurur. Bunu da “açık”, “cana yakın” ve “uygun” üslupla yapmalıdır. Aristo “Metafor, biçem / üsluba, başka hiçbir şeyin katamayacağı kadar açıklık, çekicilik ve farklılık katar. Metafor ve metafor kullanımı bir insanın bir başkasına öğretebileceği bir şey değildir” demektedir (Bedevî, 1979: 193-194; Doğan, 1995: 169). Sonra da hitabetin işlevine ilişkin “konu” ile “konum” arasında güzel bir ilişki kurar. Aristo “İnsanlar duyduğumuzda bizi şaşırtan apaçık kanıtlara değil de taşıdıkları bilgiyi bize duyar duymaz ileten aklın hemen kavrayamadığı kanıtlara daha fazla ilgi duyarlar” der (Doğan, 1995: 167). Buradan metaforik bir üslupla iletilmek istenen mesajın “*dikkat çekici ve farklı*” bir şekilde iletilmesinin önemi anlaşılmaktadır.

Aristo'ya göre düz yazı şiire nazaran daha az etkilidir. Dolayısıyla hatip zaman zaman poetik / şiirsel bir üsluba ihtiyaç duyar. Böyle durumlarda hatip zorlamadan (tekellüf) uzak durmalıdır. Poetik üsluba başvuran kişinin bunu retorike yani hitabete çok iyi yedirmesi gerekir. Zorlamadan kaçınarak doğal bir ifade tarzının ortaya çıkmasını sağlamalıdır. İnsanı ancak doğal olan şeyler ikna edebilir. Yapmacık olan şey değil ikna etmek, itici bile olabilir (Lahvîdak, 2015: 35).

Aristo bir hatibin metaforik sanatları “doğal” konuşuyormuş izlenimini verecek şekilde gizlemesi gerektiği kanaatinde. “Çünkü doğallık inandırıcıdır, yapmacıklık ise tam tersidir. Zira bizi dinleyenler önyargılıdır, kendilerine bir düzen hazırladığımızı düşünürler” der (Doğan, 1995: 168).

Aristo yukarıda geçen “doğal”lık ile biçem / üslubu kastetmektedir. Metaforik ifade kendiliğinden açığa çıkar ve metafora uygun düşen şeylerle beraber kullanılırsa itici olmaz. Bir şeyi kendisi olmayan başka bir adla adlandıracak olursak, bu zorlama ve uzak anlamları çağrıştıran bir isim olmamalıdır. Bilakis telaffuz edildiği an hakiki anlamıyla mecazi anlamın ilintisi açıkça ortaya çıkacak yakın çağrışımlı bir şey olmalı veya aynı türden (tikel) bir isim olmalıdır (Bedevî, 1979: 199; Doğan, 1995: 170).

Bütün bunlara ilaveten metafor, duyulara hitap etmelidir. Aristo “metafor göze, kulağa, kavrayışa ve daha başka bir fiziki duygulara hoş / güzel gelmelidir” derken metaforik ifadelerin muhatapta imgeleme gücünü artırması gerektiğini vurgular. Aristo'ya göre iyi bir metaforik ifade kişinin sadece bir duyusuna hitap etmez. Kişiyi etkilemek ve ikna etmek amacıyla kişinin bütün duyularına hitap eder (Doğan, 1995: 170; Lahvîdak, 2015: 35-36).

Metafor ve Öğrenme Zevki

Aristo iyi biçem / üslubu dilin doğru kullanılmasına katkı sağlayacağından beş başlık altında toplar (Doğan, 1995: 174). Bunlar sırasıyla “bağlaçları yerinde kullanma”, “eşyayı kendi adıyla ifade etme”, “anlam belirsizliğinden sakınma”, “isimlerde eril-dişil ve nötr kuralına riayet etme” ve “isimlerde çoğul, tekil ve birliği doğru ifade etme” olarak açıklamıştır (Doğan, 1995: 174-175). Görüldüğü üzere bunlar gramerle de ilintili konulardır. Yani hatip hitap ettiği dilin gramer özelliklerine hâkim olmalı bunlara sadık kalmalıdır.

Yeni şeyleri eğlenerek ve haz alarak öğrenme hem daha fazla öğrenme hem de öğrendiğini ezberinde tutma imkânı verir. Bu hususta da Aristo “önce yeni düşünceleri kolayca kavramanın hepimizin hoşuna gittiğini söyleyelim, sözcükler düşünceleri dile getirir, bize yeni düşünceleri kavratır sözcükler en hoşumuza gidenleri olacaktır. Yabancı sözcüklerse şaşırtır bizi; sıradan sözcükler zaten bildiğimiz şeyleri iletir bize; yeni bir şeyi ise iyi bir eğretileme / metafordan elde edebiliriz. Şair yaşlılığa ‘kuru sap / kargı’ dediğinde, ‘yitmiş tazelik’ gibi genel bir kavram yoluyla bize yeni bir düşünce, yeni bir olgu iletir” (Doğan, 1995: 184) diyerek hem doğa yasalarına göndermede bulunmakta hem de “kolay öğrenmenin doğası gereği zevkli olduğunu” belirtmektedir. Bu zevki de şaşırtıcı bir biçimde metaforik üslup sağlar.

Aristo'ya göre doğal olan şeyler hoştur ve benzer şeyler birbirine doğal görünür. Bir şey vermek ve bir şey almak, hep hoş şeyler sınıfına girer. Yine, öğrenme (yani alma) ve şaşırtma hoş şeyler olduğuna göre, taklit gibi şeylerin hoş olması gerektiği sonucu ortaya çıkar (Doğan, 1995: 177).

Bu anlamda metafor retorikte bir süs motifi değildir. Metafor farklıymış gibi görünen şeyleri birbirine bağlamamıza yarayan ve alıcıda öğrenme hazzı / zevki meydana getiren bilişsel bir fonksiyona da sahiptir. Metaforik ifadeler sayesinde benzerliği yeniden keşfederiz, her defasında farklı bir ifade olanağı buluruz. Metafor muhatabını şaşırtma ve özlü bilgi sunma ve alıcıya duyduğu ifadeden zevk / haz alma yetisi kazandırır. Edebi haz / zevk bakımından teşbihten daha üstündür. Çünkü teşbihte tarafeyn yani müşebbeh ve müşebbeh bih olduğu için metaforik ifadeye göre daha uzundur. Tarafeynin biri düştüğü için metafor daha kısadır (Lahvîdak, 2015: 36).

Metaforun İmgelem Boyutu

Aristo metaforu, imgeleme ve ikonik boyut kazandırma yeteneğine sahip olduğu ifade eder. Metaforu soyutu somut, somutu da soyut hale getirdiğinden çok değerli bulur. O'na göre en etkili metafor kişinin meramını “apaçık-gözler önüne seren” metafordur (Bedevî, 1979: 220-221; Doğan, 1995: 189-190). Metaforun değeri imgelem boyutunda saklıdır. Metafor cansız varlıkları canlı gibi konuşturabilme yetisine sahiptir. Ayrıca eşyayı zihnimize canlandırabilmemize olanak sağladığından son derece değerlidir (Bedevî, 1979: 224-226; Doğan, 1995: 192-193; Yörük, 2015: 17-18).

Eşyayı daima canlı ve faal olarak imgeleyen Aristo, mevcut alemin soyut alemin bir yansıması olarak gören Platon'dan ayrılmaktadır. (Altınörs, 2011: 91). Aristo soyutları imgelemesi bakımından metaforun, aralarında gözle görülemeyen bir bağla birbirine bağlı “soyut alemin bir yansıması” olduğuna inanan Platon'un metafiziğine nazaran farklı bir fonksiyonu olduğuna inanır. Zira Platon'un mimesis bağlamında

yanılıcı bir figür olarak değerlendirdiği metaforu Aristo farklı bir açıdan değerlendirir. O Platon'un aksine metafora olumlu bir fonksiyon yükler ve metaforun temel işlevinin semantik bir boşluğu gidermek olduğu kanaatindedir. O'na göre metafor ifadeyi bir sanat haline getirerek, söze ilave bir güzellik ve hayatiyet kazandırır (Yörük, 2015: 33).

Metaforun daha çok şiirde karşımıza çıkmasına ilişkin Aristo, metaforun dört ana fonksiyonuna işaret etmektedir. Bunlar; benzerlikleri ortaya koyma, iki ayrı bakış açısından bakma, beş duygu organı ile algılanmadığı halde zihinde algılanmasını sağlama ve canlı olmayan şeylerin canlı gibi göstermedir. Bunların dördü de bir metaforda bulunsa bile, eşit derecelerde bulunmaz. Bu hususta ulustan ulusa, devirden devire değişik yaklaşımlar görülür (URL 4).

Araştırmacı Ergün, "edebi metnin semantik yapısını oluşturan metaforlar bilişsel bir algı sürecine bağlı olarak ölçülebilir mi? Konusunu incelemekte ve bu meseleyi "bu ölçme imgeden metafora giden sürecin betimlenmesinde anlamlı bir ilişki ortaya koyabilir mi?" perspektifinden cevaplar aramıştır. Araştırmasının sonuçlarını özetle şu şekilde sıralamıştır.

Metaforlar içlerinde barındırdıkları anlam yoğunlukları ve estetik özellikleri yönünden kendilerini oluşturan kelime ve tümcelerden tamamen ayrı ve bağımsız yapılar oluşturmaktadır. Bu yapıların delaletleri de kelime ve tümcelerden bağımsızdır. Estetik algının ve özneliğin bir sonucu olarak metaforları ölçmek de öznel bir yaklaşım gerektirir. Bu da herkesin farklı bir metafor algısına sahip olabileceği anlamına gelir. Zihinsel imgelem ve tasvir gücü yüksek olan sözce yapıları metaforun yapı taşları olarak düşünülmelidir. Bütününden bağımsız düşünülemez her bir kelime daha anlam kazanmaktadır.

Ergün'ün tespitine göre burada imgeden metafora giden çift yönlü üç bilişsel süre işlemektedir. Bunların ilki "imgelem-anlamlılık", "anlamlılık-imgelem" korelasyonu, ikincisi "anlamlılık-somutluk", "somutluk-anlamlılık" korelasyonu ve sonuncusu da "imgelem-somutluk", "somutluk-imgelem" korelasyonudur (Ergün, 2015: 245-248).

Bu veriler ışığında aşağıdaki şu sonuçları çıkarmak mümkündür. İlkinde kişi imgelediği bir şeyi anlamlandırmakta ve tam tersi anlamlandırdığı bir şeyi de imgelemektedir. İkinci durumda somut durumların anlamlılığı soyuta nazaran daha etkili olduğundan kişi anlamlandırdığı soyut şeyleri somutlama eğilimine girer. Son olarak imgeler somut olan şeylerden seçilir, diğer bir ifadeyle somut olan şeyler imgelenir. İmgeleme sürecinde her zaman mecaz devreye girer. Bunda şüphesiz metafor pozitif bir rol oynar.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta da Aristo'nun metaforun imgelem boyutundan bahsederken şiir ve nesir ayrımı yapmamasıdır. Homeros'un şiirlerinden bolca örnekler verir. Metafor bir üslup / biçim olması nedeniyle hem şiir hem de nesir de görülür. Yalnız şiirde ifadeyi "vurgulamak ve süslemek", düz yazıda ise muhatabı "ikna etmek" için kullanılır.

Metaforun Poetik / Şiir Boyutu

Aristo "Poetika" adlı eserinde birkaç örnekle beraber metaforun tanımıyla yetinmiştir. Devamına en güzel metaforların "benzemeyen şeyler arasındaki benzerliğin kavranmasını sağlayan" metaforlar olduğunu belirtmiştir (Hamâde, 1979: 192; Tunalı, 1987: 68).

Retorik adlı eserinde ise daha çok şiir türlerine, özellikle de tragedik şiirlerine yer vermiştir. O'na göre Tragedya metaforik üslubun süs ve motif özelliğine yaslanır. Dahası tragedik üslup, poetik ahenk, konu bütünlüğü ve sağlamlık gibi özelliklerin tamamı metaforik üslup üzerine kurulmuştur. Bir eylemi ifade eden öykü, tam bir bütünlük içinde sunulmalıdır. Öyle ki bütünün bir parçası yerine tam oturtulmadığında veya yerinden oynatıldığında bütünde bir çökme ve çözülme meydana gelmeyecek şekilde sıkıca birbirine bağlı ve uyumlu olmalıdır (Hamâde, 1979: 112; Tunalı, 1987: 28).

Aristo, şairin görevinin gerçekte olan şeyleri değil, gerçekleşme potansiyeli olan şeyleri anlatma olarak görür. Tarihçi ve ozan, biri düzyazı, öteki nazım yazdığı için birbirlerinden farklı değillerdir. Farklılık daha çok şu noktada bulunur. Tarihçi daha çok gerçekten olmuş olanı, ozan olabileme potansiyeli olanı anlatır. Bunun için şiir, tarih yapıtına oranla hem daha felsefi hem de daha üstündür. Çünkü şiir, daha çok kabul göreni, tarih ise tek olanı anlatır" (Hamâde, 1979: 114; Tunalı, 1987: 30).

Aristo'nun bu yaklaşımına göre tarihi hakikat bireysel ve özeldir; şiirsel (poetik) hakikat toplumsal ve geneldir. Dahası şiir gerçeğin aynadaki yansıması değildir. Aksine şiir yaratıcılıktır. Kesinlik ve olasılık kurallarından hareketle her defasında bu yaratıcılığı farklı açılardan yeniden ifade edilmesidir. Bundan dolayı her şeyden önce şair öykü ve mit yapıcı olmalıdır. Çünkü o, öykü ve mit anlattığı için şairdir. Şair eylemleri hikâye eder. Adeta eylemi yapan insanı oynar. Hikâye ettiği insan ya normalin üzerine erdemli ve asildir ki Tragedya'nın konusu olur veya anormal çirkef ve düşük olur ki Komedyanın konusu olur. Öyleyse Tragedya Komedyadan hikâye edilen kahramanın niteliği itibarıyla farklıdır. Komedyanın insanları içimizde var olanlardan daha kötü olarak lanse eder. Tragedya ise insanları bizim tasavvur edebileceğimizden daha iyi olarak gösterir (Hamâde, 1979: 68; Tunalı, 1987: 13-14).

Aristo, tragedyayı hattı zatında güzel ve belirli uzunluktaki bir aksiyon / eylemi, ikna edici bir biçimde ifade etme olarak tanımlar. "Tragedya, ahlaki bakımdan ağırbaşlı, başı ve sonu belli olan, belirli bir uzunluğu olan bir eylemin taklididir. Estetik bir dili vardır. İçine aldığı her bölüm için özel araçlar kullanır. Eylemde bulunan kişilerce temsil edilir. Bu bakımdan tragedyaya, salt bir öykü (mythos) değildir. "Tragedyanın görevi, uyandırdığı acıma ve korku duygularıyla ruhu tutkularından arındırmaktır" der (Hamâde, 1979: 95; Tunalı, 1987: 22).

Nitekim tragedyada sanatsal süs ve motiflerin tamamı vardır. Tragedyada sempati ve antipati meydana getiren olaylar kronolojik olarak değil de dramatik olarak sunulur. Böylece bu iki reaksiyon sayesinde ruhun arınması sağlanır. Tragedik bir aksiyon, ciddiyetiyle, etik ve erdemli oluşuyla, asilleri hikaye eden konusuyla, dinleyicide hem sempatik hem de antipatik tepkilerin doğmasına neden olur. Dinleyici zamanla bütün tepkilerin kalıntısından kurtulur. Bu açıdan Tragedya hem olumlu hem de olumsuz tepkileri bir arada sunarak insanları tedavi eden bir yöntemdir denebilir (Lahvîdak, 2015: 41).

Şiir üslubunun en önemli özelliği açık ve net oluşudur. Bir diğer özelliği seçkin oluşu yani "bayağı / sıradan olmayışıdır. Şair bir taraftan normal ve yaygın kelimelerin kullanımında cimri davranır. Diğer taraftan şiirin bütünlüğünü sağlar. Şair kelime seçiminde ölçülü davranır.

Kısaca şair metaforik bir ifade için, garip ve nadir kullanılan kelimelerden sakınmalıdır. Zira bu şiiri “elğaz” bulmaca, bilmece ve tekerleme olacak kadar kapalı hale getirir. Bu da yukarıdaki açıklık ilkesiyle çelişir. (Hamâde, 1979: 189-190; Tunalı, 1987: 64).

Tragedya konularını anlatıda kullanılan metafor, dilsel ifadenin zirvesi sayılır. Metaforik üslup ilk bakışta benzemez gibi görünenler arasındaki benzerliği yakalamak ve gerçeği yeniden keşfetmektir. Metafor gerçekliğin dinamizmini ve sonsuz devinimini defalarca betimlemeye yarayan bir bilgi aracıdır. Bu bağlamda metafor şiirde ayrıca “bilişsel bir fonksiyon” da üstlenmektedir.

Sonuç

Aristo'nun De Poetica ve Rhetorica eserleri pek çok batılı araştırmacı tarafından yorumlanmıştır. Bu yakın ilgiden İslam Dünyası da nasibini almıştır. De Poetica, فن الشعر Fennu's-Şi'r olarak Rhetorica da الخطابة el-Hitâbe olarak Arapçaya tercüme edilmiş ve zamanla bu kitaplar hakkında çeşitli şerhler ve şerhlerin özetleri yazılmıştır. Bu eserler günümüzde de etkinliğini korumaktadır.

Aristo'nun anlam üretme faaliyetlerinden düşünceye, gerçeklikten dile pek çok incelemeye konu olmuş bir metafor algısı vardır. Şiir ve nesirde metafor yaklaşımına bütüncül olarak bakılmış ve metafor “üsluba açıklık, sihir ve farklılık kazandıran bir süs” olarak görülmüştür.

Aristo'ya göre türün adının cinsin verilmesi, cinsin adının türe verilmesi veya aralarındaki oran ilişkisi nedeniyle ikinciye dördüncünün adını verilmesi metafordur. Zihnimizde kurulu anlam örgüsünün ve ilişkiler ağının kategorik olarak yarılmaya ve yırtılmasına. Metafor eskiden beri var olan mantık örgümüzde meydana gelen değişimin adıdır. Bundan dolayı metafor retorikten ayrı olarak tek başına ele alınmamalıdır.

Aristo'nun “Poetika” adlı eserinde metafor, alıcıda sempatik ve antipatik duygular meydana getirmek için öykü aktarmayı ve ruhu arındırmayı gaye edinen başını mitlerin çektiği Tragedyanın ve bir takım tragik unsurların ifadesinde baş vurulan bir ifade tarzıdır. “Retorik” adlı eserinde ise metafor, biçimin retorik yani hitabetin bir ikna fonksiyonu” çerçevesinde ele alınmıştır. Retorikte hatip “ikna” etmek için kelime seçimine dikkat ederek metafor kullanır. Şiirde şair aşırıya kaçmadan ve konuya uygun düşmek kaydıyla metafor kullanılabilir. Bunun bir sonucu olarak metafor; düz yazıda “süsleme” işlevini görür. Şiirde sıradan kişilerin benzemez olarak gördükleri şeylerin benzerliklerini ortaya koyan “kognitif (bilişsel) bir fonksiyon” üstlenir.

Aristo'nun metafor tasnifinde “tümel ve tikel elementler sisteminin bir sonucu olarak tutarlı bir evren tasavvuru vardır. Metafora hakikat-mecaz ikileminden baktığı için metaforu hakikatten bir sapma / bir değişim olarak görür.

Aristo'nun Retorik ve Poetika adlı eserlerini birlikte ele aldığımızda metaforun işlevinin retorikte / hitabette süs ve motif, tregedik şiirde ise öz olduğu sonucuna götürür. Bunun için şair şiirde öncelik bir mit öykü oluşturmalıdır. Bu mitler sayesinde insanlara ya iyiyi anlatır ki tragedinin konusu olur veya kötüyü anlatır ki bu da komedyanın konusu olur.

Metaforun gerek şiirde, gerekse nesirde nasıl bileceğini bilmenin bir aracıdır. “Metafor şiirde bir dahilik alametidir, çokluktaki tekliliği sembolize eder ve benzemezler arasından benzeyeni bulanların yani şairleri öne çıkaran bir melekedir. Metafor toplumun erdemlilerinin yaptıklarını anlatan tragedya konularının sanatsal muadilidir ve ruhun arınmasıyla ortaya çıkan duyguların reaksiyonların estetik bir dengidir. Hitabette / retorikte metafor, alıcının öğrenmesini ve bilmesini sağlayan bir haldir.

Poetik metafor bilişsel fonksiyona sahiptir. Düz yazıda metaforun fonksiyonu süslemedir. Aristo'da metafor öğrenme ve bilme hazzı verir. Bu da poetik metaforunun “bilişsel” yönünü vurgulamaktadır. Şiirde metafor “en güzel ve en etkin biçimde hikaye etme ve bilişsel algılama aracıdır. Nesirde ise metafor metni süslemenin yanı sıra iyi bir ikna yöntemidir.

Aristo'nun eserlerinde kullandığı metaforları son derece bilinçli olarak kaleme almıştır. Aristo metaforu taraflarından biri düşürülen teşbihin kısaltılmış bir hali olarak görmez. Benzerlik üzerine kurulu belagi / retorik öğelerin neler olduğunu tanımlamamıştır. O daha çok metaforun işlevi üzerinde durmuştur.

Bütün bunlardan sonra Aristo'nun metafor anlayışı “farklı şeyler arasındaki benzerlikleri idrak etmemize olanak sağlayan ifadeleri ve bunları tür, cins ve arasındaki ilintiler sistematiğinden doğan nakil / taşınma / transfer işlemini, bunun nasıl yapılacağını bilmektir” diyebiliriz.

En sonunda Aristo'nun metafor teorisi batı retoriğini etkisi altına almıştır. İslam'ın ilk döneminde Aristo'nun eserleri Arapçaya tercüme edilmiştir. Bunun sonucu olarak beyan ilmi özellikle de istiare kavramı metaforadan bir hayli etkilenmiştir. Ancak görüldüğü üzere Aristo'nun metaforası beyan ilmindeki istiarenin bir karşılığı değil, tüm beyanı oluşturan mecaz kavramının hatta Mantık ilmindeki önermeleri de içine alan kompleks bir yapının adıdır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Altınörs, A. (2011). Platon ile Aristoteles'in Anlayışlarının Karşılaştırılması. *Akev Akademi Dergisi*, 15(49).
- Bal, M. (2010). Aristoteles'e Göre Retorik. Özne Kitap, (Kitap:11-12, Güz 2009, Bahar 2010), 183-193.
- Bedevî, A. (1979). *Aristoteles, el-Hitâbe*. Dâru'l-Kalem.
- Cebeci, O. (2013). *Metafor ve Şiir Dilinin Yapısal Özellikleri*. İthaki Yayınları.
- Cuhfe, A. (2009). *el-İstiârât elletî Nahyâ bihâ*. 2. Baskı, Dâru Tübukâl.
- Demir, G. Y. (2015). *Metaforlar Hayat, Anlam ve Dil*. İthaki Yayınları.
- Doğan, M. H. (1995). *Aristoteles, Retorik*. Yapı Kredi Yayınları.
- ed-Dâye, F. (1996). İlmu'd-Delâleti'l-Arabî. 2. Baskı, Dâru'l-Fikir.
- Ekinci, N. (2016). Metafor ve Mantık. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Journal of Social Sciences*, 57, Aralık, 159-174.
- Ergün, E. S. (2015). *Edebi Metnin Yorumunda Algı ve Anlama Bağlı Özne Yaklaşım Sorunu: Türk Şiirinde Metafor Sorunu*. (Doktora Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Göktürk, A. (1989). *Sözün Ötesi*. İnkılap Kitabevi.
- Güler, İ. (2015). İslam Medeniyetinde Dil İlimleri Tarih ve Problemler. İsam Yayınları.
- Hamâde, İ. *Kitâbü Aristo Fennü Ş-Şi'r*. Mektebetü Anglo-Mısıriyye
- Hawkes, T. (2016). *Metaphor, el-İsti'âra*. (trc. A. Z. Abdullah), el-Hey'etü'l-Âmme l Dâri'l-Kütüb ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye.
- İbnü'l-Mu'tezz, A. (1982). *Kitâbü'l-Bedî*. (thk. İ. Karaçokovski), 3. Baskı, Dâru'l-Mesîra.
- İspirli, Ö. L. (2014). *Almanca ve Türkçede Eğretilme Süreci*. (Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karamehmet, B. (2012). *Kuramsal İletişimde Metafor*. Beta Yayınları.
- Kaya, M. (1991). Aristo. *TDV İslam Ansiklopedisi*, III, 375-378.
- Kılcan, B. (2017). *Metafor ve Eğitimde Metaforik Çalışmalar İçin Bir Uygulama Rehberi*. Pegem Akademi. [Crossref]
- Lahvidak, A. (2015). *Nazariyyâtü'l-İstiâra fi'l-Belâğat'l-Ğarbiyye*. Künûzü'l-Ma'rife.
- Ramadân, S. b. e. H. *en-Nazariyyetü'l-İdrâkiyye ve Eseruhâ fi'd-Dersi'l-Belâğî, "el-İstiârâtü Ünmûzecen"*. Nedvetü'd-Dirâsâti'l-Belâğiyye, el-Vâki' ve'l-Me'mûl.
- Richards, I. A. (2002). *The Philosophy of Rhetoric*. (trc. S. el-Ğânimî, N. Halâvî), İfrîkiyâ eş-Şark.
- Salman, Y. (2003). Dilin Düş Evreni: Eğretilme. *Kitap-İlk, Aylık Edebiyat Dergisi*, Ekim, 11(65), 53-54.
- Taşdelen, V. (2011). Edebiyattaki Felsefe Felsefedeki Edebiyat. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 21.
- Tepebaşı, F. (2013). *Metafor Yazıları*. Çizgi Kitabevi.
- Tunalı, İ. (1987). Aristoteles, *Poetika*. Remzi Kitabevi.
- Uçan Eke, N. (2017). *Klasik Türk Edebiyatında Metaforik Üslûp*. Akçağ Yayınları.
- Vîdîr, N. (2011). *el-İstiâra ve'l-Mevsûa fi'l-Hitâbi'r-Rivâi "Zâkiratü'l-Cesed" Ünmûzecen*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Mevlûd Muammerî Tizî Vuzû Üniver-sitesi.
- Yörük, A. (2017). *Aristoteles Retoriğindeki Metafor Kavramına Getirilen Eleştiriler*. (Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Web Kaynakları

- URL 1: <http://shamela.ws/index.php/author/1974> (Erişim Tarihi: 11/08/2021).
- URL 2: https://ar.wikipedia.org/wiki/%D9%83%D9%85%D8%A7%D9%84_%D8%A3%D8%A8%D9%88_%D8%AF%D9%8A%D8%A8 (Erişim Tarihi: 30.08.2019).
- URL 3: <https://www.mimesis-dergi.org/2007/10/poetika-siir-sanati-uzerine> (Erişim Tarihi: 28.10.2021).
- URL 4: <http://www.dergizan.com/2016/07/23/edebiyatin-icten-incelenmesinde-imag-metafor-sembol-ve-mit-unsurlari-huseyin-sarac/> (Erişim Tarihi: 20.08.2021).

Structured Abstract

Aristotle's (322 BC) *De Poetica* and *Rhetorica* works Until the end of the tenth century AD, it was an important source of inspiration for Muslim linguists and critics, and paved the way for the emergence of metaphor and metaphor as a branch of science "in return for truth" in Arabic literature. Undoubtedly, the effort to understand the *i'jaz* of the Qur'an and, accordingly, the effort to recognize and understand the rhetoric in Greek and Persian culture that surrounded the Arabs of that day were also effective.

Thanks to the above two works, Aristotle is considered the first person to define metaphor in Western rhetorical thought. In Western rhetorical thought, the concept of "metaphor" has continued its influence for a long time in research based on the word, especially the name. Aristotle used the concept of metaphor for two different things. The first of these is *Rhetoric*, which deals with oratory and serves to persuade the addressee, and the second is *Poetics*, which serves to imitate noble human actions in tragedy (the art of poetry). Some researchers state that there are some terminological problems in the translation of Aristotle's *Rhetoric* into Arabic with the name "al-Hitabe". However we have the old Arabic translation copies of Abou Bishr Matta ben Yoness (328/940).

Aristotle's rhetoric was translated by Isaac ben Hunayn (298/910) and later annotated into Arabic in the fourth century by Farabi (339/950) and Ibn Sena (428/1037). 4th of hijri year, It is not possible to deny the rhetorical influence of copyrighted works in the Islamic world since the 19th century. In other words, these two works of Aristotle II. By the end of the century it was well known enough to be summed up by Islamic scholars of the time.

As a matter of fact, two of Aristotle's works, *Rhetoric* and *Poetics*, were studied by al-Kindi (252/866), who is considered the pioneer of Muslim Arab philosophers. Some researchers state that al-Kindi even wrote a brief for the *Poetics*, but the work has not survived to the present day. Again, another philosopher of philosophy al-Fârâbi at *Jawâmi'u shier wa al-Makâla fî Kawânîni Sina'ati al-shu'arâ'* summarized *Rhetoric* and also presented a separate article about *Poetics*. He wrote a work.

Aristotle defined "metaphora" in his "Poetics" and included examples. He also discussed the subject of "metaphor" in his work called "Rhetorical" and stated that there should be a similarity and closeness between both of the parties in metaphor.

The truth is that Aristotle wrote very consciously the metaphors he used in his works. Aristotle does not see the metaphor as a shortened version of the simile. He did not define what the rhetorical elements based on similarity are. He focused more on the functions of metaphor.

After all, Aristotle's understanding of metaphor is knowing the expressions that allow us to comprehend the similarities between different things and the transfer process arising from the systematic of the relations between species, genus and, and how to do this.

Finally, Aristotle's theory of metaphor influenced the rhetoric in west world. In the early period of Islam, the works of Aristotle were translated into Arabic. As a result of this, the science of declaration, especially the concept of metaphor, has been greatly influenced by metaphor. However, as can be seen, Aristotle's metaphor is not a counterpart of the metaphor in the science of declaration, but the name of a complex structure that includes the concept of metaphor that makes up the whole statement, even the propositions in the science of Logic.

Cihat Burak'ın *Cardonlar* Adlı Hikâye Kitabında Edgar Allan Poe Etkisi

Edgar Allan Poe Effect in Cihat Burak's Storybook *Cardonlar*

Derya KILIÇKAYA

Kocaeli Üniversitesi, Türk Dili
Bölümü, Kocaeli, Türkiye

Department of Turkish Language,
Kocaeli University, Kocaeli, Turkey

öz

Düş ülkelerinin ressamı olarak nitelenen Cihat Burak, yıllar boyunca resimleri ve yalnızlığı ile iç içe yaşamıştır. 1915 ile 1994 yılları arasında ömür süren Cihat Burak, yetmiş dokuz yıllık hayatına pek çok şey sığdırmıştır. Kendisi, hem resimde hem de hikâyede kendi tarzını yaratmış bir isimdir. Mimarlık eğitimi almış olmasına rağmen, ressamlığı mimarlığının önüne geçen Burak, *Cardonlar*'ı yayımlayarak usta bir hikâyeci olduğunu da kanıtlamıştır. Sadece *Cardonlar* değil, *Yakutiler* isimli bir hikâye kitabı da bulunan Burak, bu eser ile 1992 Yunus Nadi Öykü Ödülü'nü kazanmıştır. Yazar, *Cardonlar*'da, okuyucuyu şaşırtıcı, ürkütücü ve korku verici hikâyelerle karşılar. Bu hikâyeler ise akla doğrudan ressam-yazarın etkilendiği Edgar Allan Poe'yu getirir. 1809-1849 yılları arasında yaşayan Poe, Türk edebiyatında birçok yazarı etkilemiş, Amerikalı bir hikâye yazarıdır. 19. yüzyılın gerilim, korku, polisiye ve gizem yazarlarından olan Poe, bilhassa korku türüne öncülük etmiştir. Özellikle ölüm ve onun getirdiği korkuyu hikâyelerinde işleyen Edgar Allan Poe'nun, kendi ölümü de hikâyelerinde anlattığı kahramanları kadar tuhaf bir şekilde olmuştur. Sokakta ölü olarak bulunan ve kırk yaşında bu dünyadan ayrılan Poe'nun hikâyeleri, bu yazının ana eksenini oluşturmaktadır. Yazının amacı ise *Cardonlar* hikâye kitabındaki Edgar Allan Poe etkisini araştırmak ve ressam-yazarın ondan ne ölçüde etkilendiğini misallerle ortaya koymaktır. Verdiği röportajlarda Poe ile nasıl tanıştığını ve onun kendisini nasıl etkilediğinden de bahseden yazarın, adı geçen hikâye kitabında yer alan şu eserler üzerindeki Poe etkisi araştırılacaktır: *Acımak*, *Bulantı*, kitaba da ismini veren *Cardonlar*, *Çorap Çizgisi*, *Denizin Sevgilisi*, *Kaos ya da Kin*, *Ev ya da Kurbağa*, *Üç Kesik Baş*. Bu hikâyelerdeki Poe etkisi incelenirken kimi zaman da hikâyelerle doğrudan ilişkili olduğu için, yazarın kimi resimlerine de yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cihat Burak, *Cardonlar*, Edgar Allan Poe, Ressam-Yazar, Hikâye

ABSTRACT

Cihat Burak, who is described as the painter of dream countries, has lived together with his paintings and solitude for years. Cihat Burak, who lived between 1915 and 1994, packed a lot into his seventy-nine-year life. He is a name who has created his own style in both painting and story. Despite having studied architecture, Burak, whose painting preceded his architecture, proved that he is a master storyteller by publishing *Cardons*. Burak, who has not only *Cardons* but also a story book called *Yakutis*, won the 1992 Yunus Nadi Short Story Award with this work. In *Cardons*, the author greets the reader with surprising, frightening and frightening stories. These stories bring to mind Edgar Allan Poe, who was directly influenced by the painter-writer. Poe, who lived between 1809-1849, is an American story writer who influenced many writers in Turkish literature. Poe, one of the 19th century thriller, horror, detective and mystery writers, especially pioneered the horror genre. Especially Edgar Allan Poe, who dealt with death and the fear it brought in his stories, also had his own death as strange as that of the heroes he told in his stories. The stories of Poe, who was found dead on the street and left this world at the age of forty, constitute the main axis of this article. The aim of the article is to investigate the effect of Edgar Allan Poe in the *Cardonlar* story book and to reveal the extent to which the painter-author was influenced by him with examples. Talking about how he met Poe and how he affected him in his interviews, the Poe effect on the following works in the aforementioned story book will be investigated: *Pity*, *Nausea*, *Cardons*, *Socks Line*, *Lover of the Sea*, *Chaos or Hatred*, *Ev*, or *the Frog*, *the Three Cut Heads*. While examining the Poe effect in these stories, some pictures of the author will also be included, as they are sometimes directly related to the stories.

Keywords: *Cardonlar*, Cihat Burak, Edgar Allan Poe, Painter-Author, Story

Giriş

Betilifigüratif resmin temsilcilerinden biri olan Cihat Burak (8 Ağustos 1915-13 Mart 1994), mizahçı kişiliği ile figür ressamlığı arasında denge kurabilmiş bir kişidir (Şapçı, 2014: ii). O, toplumsal gerçekçi sosyal gerçekçi bir anlayışla resimler yapar. O, duyarlılığı naiflere özgü olan, resim alanında kendi kendini yetiştirmiş bir sanatçıdır. Kentle ilgili temaların mimari kuruluşlarındaki çirkinliği, yozluğu hayalî bir havaya bürüyerek vurgular.¹

Bu makaleyi, 11 Nisan 2020'de 22 yaşında koronadan kaybettığım İTÜ Uçak Mühendisliği son sınıf öğrencisi kardeşim Emircan Kılıçkaya'ya ithaf ediyorum.

Geliş Tarihi/Received: 30.06.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 25.04.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Derya KILIÇKAYA
E-posta: derya.kilickaya@kocaeli.edu.tr

Atf: Kılıçkaya, D. (2022). Cihat Burak'ın *Cardonlar* Adlı Hikâye Kitabında Edgar Allan Poe Etkisi. *Turcology Research*, 75, 448-464.

Cite this article: Kılıçkaya, D. (2022) Edgar Allan Poe Effect in Cihat Burak's Storybook *Cardonlar*. *Turcology Research*, 75, 448-464.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ "1915 senesinde İstanbul'da hali vakti yerinde bir Osmanlı ailesinin ferdi olarak dünyaya gelen Burak'ın çocukluk ve gençlik dönemi imparatorlukta ulus devlet rejimine geçen toplumun yaşadığı dūalizmi barındırır. İstanbul kentinin o dönemde geçirdiği fiziksel ve sosyokültürel değişimin izleri Burak'ın tüm dönem üretimlerine belirgin şekilde yansır" (Öztepe, 2017: 55).

Tuvallerinde kadınlara (*Brigitte Bardot'ya Saygı*), kedilere, kuşlara (*Kanaryam Güzel Kuşum, Ben Sana Vurulmuşum*), devlet ve sanat adamlarına (portre) yer verir. Toplumsal Gerçekçilik anlayışını hayalî bir kurguyla tuvallerine ve hikâyelerine aktarır. Tarihler dikkate alındığında sanatçının 1960-1975 aralığında yazdıklarının kapitalist sistemi, tek tipleştirmeyi eleştiren bir bakış açısıyla kaleme alındığı görülmür. Cihat Burak, kapitalist düzene "ketempere oluşum" der. 17 Mayıs 1973 tarihinde aynı adla bir hikâye de yazmıştır. Ketempere düzen, yanlışın yaygınlaşması ve doğrunun yanlış sayılmasıdır (Çolak, 2017: 371). Sözlüklerde "ketempere" şeklinde geçen kelimenin Yunancadan geldiği varsayılır ve "dolandırıcılık, hile, tuzak" gibi anlamlara gelir.²

Şairin Ölümü adlı tablosuyla ölüme şiirsel bir anlam katmayı başarır. Aynı zamanda, sevecen ve zalim bir zıtlığı keskin bir mizah duygusuyla yumuşatarak masalsi bir hava yaratmasını bilir.³ Resimlerindeki ekspresyonist ifadeyi masal öğeleriyle yumuşatır. İster günlük yaşamdan, ister kendi sınırsız hayal dünyasından bir sahneyi yansitsin, resimlerinde göze çarpan en belirgin özellik "yığın"dır. Bunu mimarlık eğitimi yanında nakış, hat gibi geleneksel sanatları sevmesine borçludur.⁴ Çizgisel değerleri en ince ayrıntılarıyla işlediği resimlerinde bu "yığın" titizliği görülür. Toplumda yolunda gitmeyen şeylere dikkat çekmek için geçmiş kültürlerle gönderme yaparak mimari elemanları hayalî öğelerle bezeyerek günümüzün kentsel sorunlarını gündeme taşır (Bilen Buğra, 2007: 234-235).

Cihat Burak'ın hayal dünyasının gelişiminde edebiyata meraklı olan annesi ve anneannesinin tesiri olduğu bilinmektedir. Aynı zamanda evlerinde onlarla birlikte yaşayan Hanife ve Emine Hanım'ın anlattığı hikâyeler, masallar ve efsaneler sanatçının hayal dünyasının gelişiminde büyük önem taşır (Dindar, 2019: 150). Emine Hanım'dan *Cardonlar* isimli hikâyesinde bahsetmiştir:

"Anlatacak kimseyi bulamazsa dikiş kutusunu alır, ders çalıştığı odaya gelir, bir köşeye minderini kor, anlatmaya başlardı... Durmadan anlatırdı.

- Aklim karışıyor Emine Hanım, biraz sus, derdim, susardı ama yine anlatmaya başlardı. Ben de dersi mersi bırakır dinlerdim onu" (Burak, 2009: 38).

Cihat Burak'ın hayatında, resimlerinde ve hikâyelerinde üç yazarın büyük etkisi olmuştur. Bunlardan ilki on yedinci asırda yaşamış Evliya Çelebi'dir. İkinci isim Edgar Allan Poe, üçüncü kişi ise Herman Melville'dir. Yazar, 1982'de verdiği röportajda Poe ile Akademi'de tanıştığını anlatırken 1994 seneli röportajında ise Poe'yu dokuzuncu sınıfta tanıştığını dile getirir:

"Sonra Akademinin birinci sınıftayken öğretmenimiz Marcel Odetta, beni Edgar Poe ile tanıştırdı. Baudelaire'in sırf Poe'yu anadiline çevirebilmek için İngilizce öğrendiğini anlattı. Kütüphane müdürümüz de Ahmet Muhip Dranas'tı. Onlar aracılığıyla Poe'yu tanıdım ve o dünyaya girdim. Haklısınız, resimde de öyküde de düpedüz etkiledi beni. Özellikle 'Olağandışı Öyküler' ve *Les Paradies Artificiels*" (Uyar, 1982: 5).

"Dokuzuncu sınıfta Marcel Rodetto diye bir Fransızca hocamız gelmişti. Müthiş bir adamdı. Fransız İsviçreliydi. Ders gibi değil de sohbet eder gibi anlatırdı. Sınıfın azılları bile derslerini kaçırmazdı. Edebiyata daha çok yakınlaşmam o surette olmuştur. Mesela Edgar Allen Poe'yu ondan dinledim" (Antmen, 1994: 2).

Yazarın *Moby-Dick* başlıklı hikâyesinin deneyimsel anlatıcısı da Melville, Poe ve Evliya Çelebi'nin yapıtlarını ilk kez ne zaman okuduğundan, onları okurken aldığı keyiften ve kendisinde bıraktıkları etkiden söz eder. Bu hâliyle hikâyede anlatılanlarla yazarının yaşantısı örtüşmektedir. Burak da bu olaya Ahu Antmen'in kendisiyle yaptığı bir söyleşide değinmiştir (Gümüş, 2020: 110). Hikâye anlatıcısı, Poe'nun öyküleriyle tanışmasını şöyle anlatır:

"Edgar Poe ikinci kaptanın balınının içinde aradığı altın tas gibi kafamın içinde yıllarca kalmıştı; ben de daha yüzünü hiç görmediğim, hiçbir şeyini okumadığım, yalnız Karga adlı bir şiiriyle, 'Histories Extravagantes' adlı bir hikâye kitabı olduğunu bildiğim bu zilzurna sarhoş büyük yazara âşık olmuştum Baudelaire'in yüzünden; Akademi'nin ilk sınıfında ayak uçlarıma basa basa girdiğim kütüphanede sonradan Ahmet Muhip Dranas olduğunu öğrendiğim Hafız-ı Kütüpten Edgar Allan Poe'nun 'Histories Extravagantes'inin olup olmadığını sordum, o büyük bir nezaket içinde bu kitabın adının "Histories Extravagantes" değil Extraordinaires olduğunu söyledikten sonra bana Pleiades edisyonundan koyu nefti meşin kaplı, sayfeleri çok ince, kenarları yaldızlı bir kitap verdi elim; sömestr tatiliydi, sırtımda yapılacak bir alay işle odama kapanıp kitabı açtım, derslere elimi bile sürmeden tam yirmi gün bırakmadım kitabı elimden, *Paradis Artificiels*'den başladım, *Morgues* sokağının katil orangotanı, *Morella*, *Ligea*, *Veba Kral'la tadına doyumaz bir yirmi gün geçirdim*" (Burak, 2001: 125).

Edgar Allan Poe'nun Türk edebiyatının önemli ismi Ahmet Hamdi Tanpınar'ı da etkilediği bilinmektedir.⁵ Ancak, metinler arasılık bağlamında düşünüldüğünde Edgar Allan Poe'yu da etkileyen bir kişinin olduğu görülmektedir.⁶

Bu makale ise Cihat Burak'ın *Cardonlar* kitabındaki Edgar Allan Poe etkisini araştırmayı amaçlamaktadır. Konur Ertop; *Kin, Denizın Sev-gilisi*, Üç Kesik Baş adlı hikâyelerde Poe'nun etkisinin belirgin olduğunu söylese de (Konur Ertop'tan aktaran Gümüş, 2020: 70) bu yazıda *Acımak, Bulantı, Cardonlar, Çorap Çizgisi ve Kurbağa* hikâyelerindeki Edgar Allan Poe etkisi de araştırılacaktır.

2 Bk. Kubbealtı Lugatı.

3 "Sanatçıların iç dünyalarını ifade etmek için kullandıkları masalsi anlatım; onların kendi düşlerinde kendi dünyalarını yaratma, bir diğer anlamda bir çeşit düş kurma oyunu oynamaları, ya da düşsel bir yolculuğa çıkmaları olarak yorumlanabilmektedir" (Öztürk, 2013: 113).

4 "Kültürel bir yapı üzerine çalışmalar gerçekleştiren Cihat Burak, çağdaş Türk sanatçıları arasında Türk resmine yenilikler getirmiş ve geleneksel formları farklı biçimlerde ele almıştır. Yurtdışında bulunduğu dönemlerde, batının hızla değişen sanat anlayışlarını yakından takip eden Burak, bu değişimleri hâkim olduğu geleneksel Türk halk resmi ve minyatür biçimleri ile sentezlemiş bu doğrultuda üretimler gerçekleştirmiştir" (Yabalak, 2020: 71-72).

5 Geniş bilgi için bk. (Kılıçkaya, 2022: 1-22).

6 "Polisiye roman geleneğinin ilk eserini veren yazar, edebiyat tarihinde, Edgar Allan Poe olarak biliniyor olsa da, Poe'yu ve polisiye roman yazarlarını kişiliği, yaşantısı ve dedektiflik hayatı ile etkileyen, yazdığı anılar ile polisiye roman kültürüne giriş yapan, aslında Eugene François Vidocq'tur. (...) Poe'nun Morgue Sokağı Cinayetleri adlı eseri ile başladığı kabul edilen polisiye akımın ilk kahramanı Dupin, Vidocq'tan etkilenebilir yazılmıştır. (...) Polisiye romanlar Poe ile dilenmiş olsa da, insanoğlunun yaşantısında tutmuş oldukları yer, çok daha eski zamanlarda başlar" (Ağaoğlu & Oral, 2018: 182-183; 187).

Acımak

Cihat Burak'ın, 1966 senesinde Bursa'da yazdığı bir hikâyedir. Kendisi 1966-1967'de Bursa'da çalışır:

"1965 yılında yurda döndüm. Beşiktaş Özel Işık Mimarlık Okulunda resim dersi öğretim görevlisi olarak bulundum. Tekrar Bayındırlık Bakanlığına girerek İzmit Nafia Müdürlüğü. Bursa Bölge Müdürlüğü mimarlıklarında çalıştım. Bursa Bölge Müdürlüğünde Fen Heyeti Müdürlüğüne, atanarak 1967 yılına kadar çalıştım, oradan işimi İstanbul Opera binası inşaatına naklettirerek 1968 yılına kadar bulundum. Bu yıl İstanbul Bayındırlık Müdürlüğü emrine atandım. Halen aynı işte çalışmaktayım" (Burak, 1982: 13).

İlk baskısı Aralık 1981'de Ada Yayınları tarafından yayımlanan *Cardonlar* isimli kitabında yer alan *Acımak* hikâyesi, insanların hayvanlara karşı tutumunu göstermesi bakımından Edgar Allan Poe'nun *Kara Kedi* hikâyesini andırır. E.A. Poe'nun *Kara Kedi* adlı eserinde hayalet olarak dönen bir kedi anlatılır. Hikâyede eziyet gören kara kedi, siyahilerle ilişkilendirilmiştir. Çoğu eleştirmene göre Amerika'daki köleliği sembolize eder (Özgör, 2020: 515).

Hayvanlara karşı duyulan acıma duygusunun işlendiği Cihat Burak'ın hikâyesi, öz itibarıyla Poe'nun hikâyesinden ayrılır. Çünkü Poe, tam anlamıyla vahşileşen bir insanın tutumunu aktarırken Burak'ın hikâyesinde bu vahşilik görülmez. Sadece, hikâye kişinin başlangıçta sığırcıklara karşı tutumunun acımasızca olduğu anlaşılır.

Adamın biri, on beş yirmi kadar sığırcığı eve götürüp kesmeye başlar. Onu bu hâlde gören eşi ise *"-Nesine tenezzül edersin bu hayvanın, şuna bak bir damla bile eti yok."* der (Burak, 2009: 14). Bu eleştiri hikâye kişinin üzerinde etkili olur ve sığırcıklara acımaya başlar. Üstelik sığırcığı keserken Müslüman işi olmasını; yani hayvanın kanının akmasını da istemektedir. Bu yüzden acıma duygusuyla birlikte iki tane-sini kesmez, bırakır. Ardından şöyle der:

"Kuş ama acıyor insan can ne de olsa" (Burak, 2009: 15).

Hikâye kişisi bütün bunları anlatırken kendisinin korkak olarak addedilmesinden de çekinmektedir. Bu yüzden, sürekli kendisinin aslında kasap olduğunu dile getirir:

"Yoksa bana fil ver, ben fili de keserim... Kasaptır benim mesleğim, babadan kasap! Ne babası dededen kasabım ben, fili ver keseyim" (Burak, 2009: 14).

Hikâye boyunca kasaplığını vurgulama gereği duyan hikâye kişisi, eşinin de etkisiyle sığırcık kuşlarına acıdığını dile getirmekten de kendini alamaz:

"Ben fil bile keserim, kasabım ben, hem meslekten kasap, şimdi yapmıyorum başka... Ama acıdım o gün kuşlara, ne bileyim ben, bizimki de üle süleyince acıdım" (Burak, 2009: 17).

Poe'nun hikâyesinde ise hikâye kişisi başlangıçta hayvanlara karşı çok merhametlidir:

"Çocukluğumdan itibaren uysal ve merhametli oluşumla tanınmıştım. Yufka yürekliliğim yüzünden arkadaşlarımla alaylarından kendimi kurtaramazdım. Özellikle de hayvanlara çok düşkündüm; vaktimin çoğunu ailemin sayesinde edindiğim evcil hayvanlarla geçirirken onları sevip beslememin mutlulukların en büyüğü olduğunu düşünürdüm. Bu niteliğim yaşım-la beraber güçlenip başat haz kaynaklarımdan biri hâline geldi. Sadık ve sağ görülü bir köpeğe sevgiyle bağlanmış olanlar bu duygunun yoğunluğunu ve hissedilen hazzın niteliğini bilir" (Poe, 2020: 139).

Poe'nun hikâyesindeki başkişinin eşi de kendisi gibi tam bir hayvanseverdir. Ancak bir süre sonra adam, değişmeye başlar ve asabi, duyarsız ve keyifsiz biri olur çıkar. Evdeki hayvanlara, özellikle de kediye çok kötü davranmaya başlar. Kediye eziyet etmeye başlayan hikâye kişisinde "acıma" denen bir duygu yok gibidir. Eşi, değişmemiştir; fakat adam son derece vahşi biri hâline dönüşür. Bir gün, evin kilerine doğru inerken peşi sıra ardından gelen kedi yüzünden düşme tehlikesi geçirir ve çok sinirlenir. Eline geçirdiği baltayı hayvana doğru atmak ister; fakat karısı onu kolundan tutup engeller. İyice tepesi atan adam, baltayı karısının beynine saplar.

Görüldüğü gibi iki hikâye arasında benzer özellikler olmakla beraber, acıma duygusunun seyri açısından hikâyeler birbirinden ayrılmaktadır. Cihat Burak'ın hikâyesinde kadın, adamın vahşileşmesini engelleyen önemli bir unsur olarak okuyucunun karşısına çıkarken Poe'nun hikâyesindeki eş ise etkisiz bir durumdadır. Eşinin hayvana zarar vermesini engellemeye çalışırken canından olur. Acıma duygusu Poe'nun hikâyesinde mevcut değilken Cihat Burak'ın hikâye kişisi daha insancıdır.

Bulantı

Hikâye, 1943 senesinde İstanbul'da yazılmıştır. Cihat Burak, yozlaşan değerlere eleştiri ve mizah duygusuyla yaklaştığı yapıtlarında günlük yaşam sahnelerini anılara bağlayarak gerçekleri fantastik bir bağlam içinde ele alır ve bilinen, tanıdık nesnelere bir düş dünyasının yaratıklarına dönüştürür (Tonga, 2019). Cihat Burak, fantastik tasarımlarını günlük gözlemlerinden çıkaran, sonra da onlara hayal âleminin yaratıkları izlenimini vermeyi başarabilen bir masal resimcisidir (Tansuğ, 1969: 51).

Hikâyedeki Edgar Allan Poe etkisi, Tomris Uyar tarafından fark edilmiş ve Uyar, Cihat Burak ile yaptığı bir röportajda bu durumu yazara sormuştur:

"-Ama özellikle eski öykülerinizde Edgar Allan Poe'nun karabasanlarla yüklü dünyası var. Bulantı'da sözgelimi. Bu öykülerle 1955'lerdeki fantastik resim çalışmalarınız arasında bir koştuluk var mı?"

-Öyküyü de resmi de proje yapar gibi ele alırım. Mimar olmasaydım, ne bileyim belki de yönetmen olurdum, oyun sahnelemek isterdim. Sinemayı da çok severim ama gidemiyorum. Ya yanlış bilet alıyorum, ya yanlış saatte giriyorum. (Cihat bey,

bu dalgınlığı yüzünden bütün bir pazar gününü yitirmiş geçenlerde.) Okul yaşamım süresince tarih, resim ve edebiyat dışında hiçbir dersi sevmemim. Geceleri, Larousse okurdum evde, annem kızardı, dersine çalışırdı ama benim dersim oydu işte” (Uyar, 1982: 5).

Tomris Uyar'ın da belirttiği gibi, bu hikâyede karabasanlarla; yani sıkıntılı ve korkulu düşlerle kaplı bir dünya vardır. Hikâye, daha çok gizemli bir rüyayı andırmaktadır. Bu rüya, bulantılıdır, figür-anlatıcı sanki bir gönül bulantısı; yani sıkıntı veya üzüntü içindedir. Durumunu bu rüya ile izah etmeye çalışır. Ancak bu rüya sanki uykuda değil de uyanırken görülen bir rüyadır. Çünkü hikâyenin sonunda figür-anlatıcı kendisini yatakta değil de sokakta bulur. Üstelik hikâye düş ile gerçeklik arasında gider gelir. Tıpkı Poe'nun arada bir yerde kalmış tutumu gibidir.⁷

Cihat Burak'ın rüyalara önem verdiği hatta rüyalarını Arap harfleriyle yazma ihtiyacı duyduğu bilinmektedir. Yazar, rüyasını en son vefat etmeden yaklaşık iki buçuk ay önce 10 Ocak 1994'te yazmıştır (Sönmez, 2010: 76).

Bulantı, Edgar Allan Poe'nun gizemli, kasvetli ve gotik hikâyelerini andırmaktadır. Gotik eserin olay örgüsü; ölüm/hayat, geçmiş/şimdi, iyi/kötü, doğal/tabiatüstü, gerçek/hayâl ve ahlak/ahlak dışı olma gibi zıtlıklar arasındaki hatların daima ihlali ve yeniden çizilmesi etrafında oluşturulmuştur (Erdem, 2009: 1). Gotik edebiyatın sıklıkla kullandığı temalardan biri ölümdür.⁸

Bulantı, Cihat Burak'ın fantastik alt türüne giren bir hikâyesidir. Hikâyenin anlatıcısı, bir yazardır. Bir dergi sahibinin yanına gitmiştir; fakat adam onun hikâyelerini beğenmemiştir. Bu durum ona kendi değerini sorguladır. Anlatıcı, bu sorgulamayı sürdürürken bir yandan da yürümektedir, Beyoğlu'na gelmiştir (Gümüş, 2020: 121). Figür-anlatıcı sokaktadır ve şehrin cereyanı kesilmiştir:

“Şehir cereyanı kesilmiş, caddede içkili yerlerde masaların üstüne dikili mumların etrafında insanlar var. Çok küçükken Nibelungen filminde gördüğüm yahut öyle hatırımda kalmış yaratıkları andırıyolar. Yer altında ızdırap çeken birtakım yaratıklar; her an şekilleri değişen, cüceyken devleşen, güzelken kambur eğri büğrü hâller alan birtakım yaratıklar; sırtlarında yer üstü insanlarının günahlarının fokur fokur kaynadığı alabildiğine büyük bir kazan taşıyorlar. Yakamı kaldırıp yürüyorum, tramvaylar çanlarını çala çala cenaze arabaları gibi ağır ağır ilerliyorlar, elektrikler kesikken bunlar nasıl işliyor diye düşünüyorum kendi kendime; bir türlü anlayamıyorum, toparlayamıyorum zihnimi... Vatmanlar uykuda gezen insanlar gibi gözleri bir noktaya takılı, çanlarını çalıyorlar” (Burak, 2009: 25).

Cihat Burak'ın hikâyesinde, dikili mumların etrafında görülen insanlar yaratıklara benzetilmiştir. Bu yaratıklar, sanki yeraltındadırlar ve ızdırap çekerler. Bunun yanı sıra, ilginç bir şekilde bu yaratıkların biçimleri de değişmektedir. Figür-anlatıcı bu yaratıkların, üzerlerinde fokur fokur kaynayan büyük bir kazan taşıdıklarını görür. Tıpkı 15. ve 16. yüzyılın Hollandalı ressamı Hieronymus Bosch'un resimlerinde olduğu gibi. Bosch'un resimlerinde, sudan çıkan yarı-insan/hayvan karışımı yaratıklar, mutasyona uğramış kurbağa, yılan gibi sürüngenler; yarasa, kötülüğü simgeleyen grotesk canlılardan bazılarıdır (Özgör, 2020: 513).

Tüm bu anlatılanlar, Edgar Allan Poe'nun *Tek Bedende Dört Yaratık: Homo-Camelopard* isimli hikâyesini hatırlatır. Homo-Camelopard; insan, zürafa, deve ve leoparın özelliklerini yansıtan bir canlı yaratık olarak düşünülmüştür (Poe, 2020: 408). Bu hikâye de Cihat Burak'ın hikâyesinde olduğu gibi sokakta geçer. Yaratığın hayvan mı yoksa insan mı olduğu belli değildir:

“Hayvan mı dediniz? Aman sesinizi yükseltmeyin! Bu yaratığın insan yüzüne sahip olduğunu görmüyor musunuz? Bu yaratık, Suriye kralı ve Doğu'nun en kudretli hükümdarı olan meşhur Antiochus Epiphanes'in ta kendisi! Evet, bazen ona 'Kaçık Adam' anlamına gelen Epimanes dendiği bir gerçek, fakat bu kişiler kralın meziyetlerinin değerini bilme yetisinde olan insanlar değil. Evet, şu anda tuhaf bir yaratık görünümünde gizlendiği ve bu rolü hakkıyla yerine getirdiği için elinden geleni yapıyor, ama bunu hükümdarlığına zeval gelmemesi ve itibarını korumak için yapıyor” (Poe, 2020: 415).

Cihat Burak, hikâyesinde bahsini ettiği yaratıkları görmeye devam eder. Sokakta çamurlu bir alan görür. Yeşil bir oyun alanıdır. Eğri bacaklı ve çirkin birtakım yaratıklar oradan oraya koşmaktadır. Yerde ise beyinleri dağılmış, dilleri bir karış uzamış, ağızlarından burunlarından kanlar boşanan kelleler vardır:

“Top oynuyorlar bunlarla; kellelerden biri peşinden koşan donu düşmüş birisinin önünden kaçmaya çalışıyor, adam bir taraftan donunu tutuyor, bir taraftan sağa sola sıçrayan kelleyle kaleye şut çekmeye uğraşiyor... Kelle gitti kalenin ağlarına sıçradı, adam:- Hakem! diye haykırıyor, hakem kör müsün! Bir düdük sesi; oyuncular, kelleler toplanmışlar hakeme 'yuha' çekiyorlar” (Burak, 2009: 26-27).

Cihat Burak'ın hikâyesi dehşetli bir şekilde devam eder. Edgar Allan Poe hikâyelerinin o korku ve ürküntü veren havasını hiç aratmaz. Figür-anlatıcı Sent Antuan Kilisesi'ne gider ve başını büyük demir kapıya dayar:

“Demirin serinliği iyi geliyor, kapının kanatlarından birini ardına kadar açsam, sonra hızla itsem, tam kapanacağı sırada bacağımy iki kanadın arasına koysam... Kafatasımın kıpkırmızı bir nar gibi kapı kanatlarının arasında ikiye bölündüğünü görür gibi oluyorum, beynim kulaklarımdan, gözlerimden sigara dumanı gibi yavaş yavaş çıkıyor” (Burak, 2009: 29).

Cihat Burak'ın hikâyesinde figür-anlatıcının aklına gelenler ve bir an için yapmak istediği bu şeyler, Edgar Allan Poe'nun pek çok hikâyesinde cinayet yöntemi olarak okuyucunun karşısına çıkar. Mesela, *Gammaz Yürek* isimli hikâyede başkışı, bir ihtiyarı nasıl öldürdüğünü ayrıntısıyla anlattıktan sonra, cesedi ne yaptığını ise şöyle açıklar:

7 *“Poe'nun düş kavramı ile bağı, Borges gibi tamamen düşsel bir yaşam üzerinden ilerlemez. Ondaki düş, Ay'da yürüyen astronotun hafifliği ile eş değerdir yani ne tam olarak düşür ne de tam olarak gerçeklidir. Arada bir yerde kalmış hipnotik bir tutumdur ama etkisi sanıldığından yüksektir. Alice'i tavşan deliğine dikey olarak düşüren ancak yaralanmasını engelleyen şey ne ise Poe'nun evrenindeki karakterleri metnin yerçekimine karşı sürekli zihinde tutan şey aynıdır” (Dilber, 2018a: 58).*

8 *“Ölüm, insan yaşamına dair mühim bir parça olduğundan, edebiyatta ve sinemada kimi vakit bir korku unsuru olarak kullanılmıştır. Amerikan gotiğini kuran ve onun en mühim temsilcisi olan Edgar Allan Poe, ölümü ve korkusunu hikâyelerinde sıkça kullanmıştır. Poe, bu tür konuları en güzel hikâye türü vasıtasıyla anlatılabileceğine inanmıştır. Ona göre, güzellik en iyi şekilde şiirde ifade edilir. Korkunun ve dehşetin yeri ise hikâyedir” (Canbaz Yumuşak, 2013: 138-139).*

“Cesedi parçaladım; kafayı, kolları ve bacakları kesip ayırdım. Sonra döşeme tahtalarından üçünü söktüm ve parçaları döşemenin altına sıkıştırdım. Ardından tahtaları öylesine muntazam bir biçimde yerine yerleştirdim ki hiçbir insan gözü- hatta ihtiyarın kem gözü bile- bir hata göremezdi. Yıkanacak bir şey yoktu; kan lekesi olmamasına bilhassa dikkat etmiştim. Bütün kanı bir tenekeye doldurmuşum. Ha! Ha! Ha!” (Poe, 2020: 186).

Görüldüğü gibi Cihat Burak'ın bu hikâyesi, Edgar Allan Poe'yu atlatmayacak derecede dehşetli, korkunç ve karanlıktır.

Cardonlar

Cardon kelimesi, yazıldığı gibi okunan bir kelimedir ve aslen Arapçadır. Cihat Burak'ın kendisi kelime için “Aslı Arapça olup ‘el-cardun’dur. Arapçada da iri sıçan anlamına gelir” der (Hızlan, 2008).

Arapça Türkçe Sözlük’te teklik hâli “curadun” cemi; yani çokluğu ise “curdanun /cirdanun” şeklinde geçtiği gibi, “cirdavnun” cemi “ceradinun” biçimiyle yer alır ve “sıçan, büyük fare” anlamı verilir.

جردن ج جردان

جردون ج جردان⁹

Derleme Sözlüğü; yani Türkiye Türkçesi Ağızlar Sözlüğü’nde “iri fare” anlamına geldiği yazar.¹⁰ Eren Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü’nde ise şu bilgiler yer alır:

“cardın < cardon

yerel

‘iri fare’

Ağızlarda cartın, cırcan, cirdon, cırcan, cırcan, cumran olarak da geçer.

< Ar cırdaun, Suriye carçon ‘dicke Ratte’

Tietze: Deny Arm 270/36.”¹¹

Kısacası cardonlar, iri fareler veya lağım fareleri demektir. Ancak Cihat Burak'ın bu hikâyede cardonlar derken kastettiği belli bir sınıf insandır. Bu insanlar, kültürü tehdit ederler. Tomris Uyar, röportajında Cihat Burak'a bu konu hakkında da soru yöneltir:

“ -Gelelim cardonlara. ‘CARDONLAR ara sıra dairelerinin önünde bekleyen arabalarına binip Emirgân’da çay içmeye gidiyorlar.’ Cardonlar, kültürümüzü tehdit eden bir türediler sınıfı mı? Kediler, eninde sonunda boyun eğecek mi onlara? Yani bir gün teslim mi olacağız cardonlara bu gidişle?

-Hiç kuşkunuz olmasın” (Uyar, 1982: 5).

Cardonlar, aynı zamanda İstanbul kültürünü yok eden kişilerdir:

“Cihat Burak, yayımlandığı sırada yankı uyandırmış olan Cardonlar’da, artık tarihe karışmış bir dönemi, eski İstanbul kültürünü özlemle (şimdilerde nostalji deniyor) anar; cardonlar (lağım fareleri), o kültürü yok eden kişileri ve olguları simgeler” (Kabacalı, 1989).

Kediler ise cardonlarla mücadele ederler. Kediler, burada geleneksel insanı temsil etmektedir. Kedilerle cardonların savaşında Cihat Burak kedide direr; çünkü cardon aynı zamanda hantallaşmış bir devlet yapısını temsil eder. Bunun yanı sıra cardon, Cihat Burak için “gürültü, müziğin, sesin fazla açılması, kendisine beyamca denmesi ve arabesk” anlamlarına da gelir:

“-Son bir soru, hazır konuşmaya alışmışken: Sizi çekildiğiniz kozanızdan neler çıkarır? Neler delirtir?

- Gürültü, müziğin, sesin fazla açılması, bana ‘beyamca’ falan denmesi, ne bileyim... Arabesk.

- Yani cardonlar” (Uyar, 1982: 5).

Cihat Burak'ın gürültüyü neden sevmediği, Kurbağa isimli hikâyesindeki şu cümlelerden anlaşılabilir:

“Doğduğum evi gayet iyi hatırlarım, sokaktan girilince Malta taşı döşeli bir taşlıktan arkada geniş bir bahçeye çıkılırdı. Burası o kadar sessizdi ki ortasındaki havuzda küçük hava kabarcıklarının su üstünde patladıkları adeta duyulurdu. Gürültüden sonsuz bir tiksinti duymam bu sessiz bahçeyi çok sevmiş olmamdan galiba...” (Burak, 2009: 89).

Cardonlar, 1966’da Bursa’da yazılmıştır. Yazarın aynı adlı bir resmi de vardır.¹² (Resim 1) Cardonlar hikâyesi içinde resmi için de “gotik” tabiri kullanılabilir. Hatta “Kara Romantizm” akımıyla da ilişkilendirilebilir.¹³ Resim gotiktir, aynı zamanda “Kara Romantizm” akımını hatırlatır; çün-

9 Geniş bilgi için bk. (Güneş, 2010: 152).

10 Bk. TDK

11 Bk. TDK

12 “Cardonlar resminde de Burak, irili ufaklı cardonları karanlık ve loş bir ortamda resmetmiştir. Resimde görülen urganlardan cardonların bir gemiye binmeye çalıştıkları anlaşılmalıdır. Zaten cardonların en çok sevdiği yerler, nemsiz, havasız ve karanlık olan mekânlardır. Bu yüzden gemilerde sık sık görülürler” (Dindar, 2019: 113).

13 “Resim sanatında korkunç, dekadant manzaralar, Goya, Fuseli ve Blake gibi ressamların ilgilendiği konular olmuştur. Bu tür resimlerin yer aldığı akıma Kara Romantizm denmiş, Goya’nın, hastalık ve yaşlılığın getirisiyle, evine kapanıp duvarlara yaptığı resimlere “kara resimler” adı verilmiştir” (Özgör, 2020: 515).

Resim 1.

Cihat Burak, *Cardonlar*, 1984, Sunta Üzerine Yağlıboya, 58x42 cm. (Haşim Nur Gürel Koleksiyonu)

“Benim en çok sevdiğim yer tavan aralarıydı, benim odanın bulunduğu katta alçak bir kapıdan girilen iki büyük tavan arası vardı” (Burak, 2009: 43).

Tavan aralarında dolaştıktan sonra tozdan topraktan arınmak figür-anlatıcı için bir mesele olur. Annesi tavan arasına girdiğini hemen anlar. Orada değişik şeylerle karşılaşır:

“Bir gün tavan arasının ancak eğilerek dolaşılabilen saçaklara yakın bir yerinde bir küme ateş böceği gibi yanan noktalar ve tıslamalarla karşılaştım” (Burak, 2009: 43).

Bu ateş böceği gibi yanan noktalar bir yumak kedi yavrusundan ibarettir.

Cardonların bulunduğu kiler veya mutfak hikâyede korkutucu bir mekân olarak görülür. Korkutucu bir mekân olarak kiler, Poe'nun *Kara Kedi* hikâyesinde de görülür:

“Bir gün, bir iş için karımla birlikte yoksulluktan kaçamadığımız için sığındığımız döküntü evin kilerine indik” (Poe, 2020: 145).

Cardonlar hikâyesinde de mutfak konağın en alt katındadır. Kiler ve mutfak gotik edebiyatta hep “inilen” yerler olmuştur ve ürkütücüdür. Kaldı ki Poe'nun *Kara Kedi* hikâyesinde anlatıcı figür, karısının beynine baltayı kilerde saplamıştır. Üstelik bu hikâyedeki kedinin adı çok manidardır. Adı Pluto olan kedi, hikâye kişinin en sevdiği evcil hayvanıdır. Pluto, Roma mitolojisinde yeraltı dünyasının hükümdarı, Hades'e eşdeğerdır. Poe, bir tür kinaye yaparak kediye yeraltı dünyasının hükümdarı demek istemiştir. Bu durum da hikâyenin gotikliğini ön plana çıkarır.¹⁸

kü loş bir ortamı resmeder ve loşluk gotik olmanın vasıflarındandır. Üstelik resim, karanlık olan mekânı gösterir.¹⁴ Gotik, en çok karanlık ve ölümle ilgilidir. Dolayısıyla hikâye de resim gibi gotik unsurlar barındırır. Hikâyede ölüm, bir gotik unsur olarak okuyucunun karşısına çıkar. Eserde bahsedilen konakta geceyein herkes yattıktan sonra ölüm kol gezer. En alt kattaki mutfaktan başlayıp en üst katlara kadar elinde idare lambası ile bütün konağı baştan aşağı gezen bir hayalet vardır. Amacı, küllenmemiş bir mangal yahut herhangi bir yerde gizlenmiş bir kıvılcım bulmaktır. Bunun için sabahlara kadar dolaşan meraklı hayalet, evin en büyük kızdır ve yüz senedir bu şekilde dolaşmaktadır. Bir yüzbaşıyı sevmiştir, sonra sevgilisi başkasıyla evlenmiştir. O günden sonra kimseyle konuşmaz olmuştur. Gündüzleri odasından pek çıkmaz. Geceleri ise elinde idare lambası sabaha kadar dolaşır (Burak, 2009: 31). Burada Poe'nun hikâyelerinde de görülen “mezardan dönen kadın” motifi vardır.¹⁵

Cihat Burak, cardonla başa çıkamayacağını, onların “korkunç” şeyler olduklarını vurgulama ihtiyacı duymuştur (Çolak, 2019: 13). Bunu hikâyesinde de dile getirir:

“Orta boy bir sandık odası kadar geniş, musluk taşı işlemeli mermerden apteshaneye girerken karşılaştım onunla! Kuburdan yarı yarıya çıkmış korkunç derecede iri bir sıçandı bu” (Burak, 2009: 37).

Cardonlar ve kediler konakta bir arada yaşarlar; fakat konaktaki yerleri farklıdır. Sofalar, odalar, saçaklar, bahçe kedilerin yeridir. Tavan araları, bütün lağımalar, en aşağı kat ve mutfak ise cardonlarındır:

“Tavan arasında cızık cızık sesleri duyuluyor, akla hayale gelmedik yerlerde yuvarlanıyorlar herhalde...” (Burak, 2009: 44).

Burada tavan arasının sayılması cardonlar açısından önemlidir.¹⁶ Cardonlar, hikâyede bir gotik unsur olarak okuyucunun karşısına çıkar. Cardonların tavan arasında bulunması, gotik edebiyatı ve unsurlarını hatırlatır. Gotik edebiyat; tavan arası gibi sıkıcı, boğucu, karanlık ve kasvetli alanları sever. Bu edebiyatın ürünleri, genelde böyle mekânlarda geçer.¹⁷ Üstelik hikâyede figür-anlatıcı tavan aralarını çok sevdiğini alenen belirtmiştir:

14 “Derinlik, karanlık, çıkmaz koridorlar, insanın içsel bunalımlarını, batıl korkularının imgelemleridir” (Özgör, 2020: 512).

15 “Eric Savoy, Poe'nun öykülerindeki ötekilği vurgular; siyahlar gibi kadın karakterlerin de, Poe'nun öykülerine öteki olarak girdiğini, kadın karakterlerin mezardan dönüşleriyle, Poe'nun kadınları nekrofil arzu nesnelere olarak betimlediğini dile getirir” (Yıldırım, 2007: 51).

16 “Bilinçaltını temsil edecek şekilde, kiler, tavan arası, bastırılmış olanın saklandığı bilinçdışı, bilerek unutmayı temsil eder” (Özgör, 2020: 507).

17 Geniş bilgi için bk. (Kılıçkaya, 2016: 689).

18 “Antik Mısır'a kadar dayanan kara kedi inancı, zamanla olumlu anlamını yitirmiş ve uğursuz kabul edilmiştir. Antik Mısır'da kara kedi uğur kaynağıken kedinin öldürülmesinin cezası idam olmuştur.

Cardonlar hikâyesi Poe'nun *Kara Kedi* öyküsünü anımsatır. *Cardonlar*'da figür-anlatıcı güzel sesli kuşlardan olan isketelerini Pamuk isimli kedisinin yediğini düşünerek ona saldırır. Evin üst katında ayrı bir tuvaleti de olan bir oda vardır. Terk edilmiş gibi duran oda figür-anlatıcının laboratuvarı gibidir. Resmî de orada yapar, kitaplarını da orada okur. Bu odada bir zamanlar atmaca bile yetiştirmişti:

"Kümes telinden bir kafes yapıp içine on kadar iskete koymuştum. Her akşam mektepten gelince ilk işim en üst kata çıkıp kuşlara bakmaktı. Bir gün yine koşarak merdivenleri çıktığımda kafesi bomboş buldum, kuşların tüyleri, ayakları, gagaları şuraya buraya serpiştirilmişti. İlk aklıma gelen Pamuk oldu, aradım taradım bulamadım Pamuk'u. İki gün sonra orta kapıdan girince karşılaştık, Pamuk'la karşı karşıya kaldık. Hemen koşup iç kapıyı da kapadım, kedi kabahatini bildiğinden, yahut da benim telaşımın fena hâlde korkmuştu, acı acı bağırmaya başladı, elime geçirdiğim perde değneğiyle üstüne yürüyünce korkunç bir şekilde vahşileşti, tuhaf boğuk bir ses çıkarıyordu, düz duvara tırmanıyordu adeta..." (Burak, 2009: 41-42).

Poe'nun *Kara Kedi* hikâyesinde ise figür-anlatıcı bir gece kentteki uğrak mekânlarının birinden kendi kendine yürüyemeyecek derecede sarhoş bir hâlde eve döner. Kedi ondan uzak durmaktadır:

"Onu yakaladım; ani hareketimden ürken hayvan hafifçe elimi ısırdı. İşte o an öfkeden gözüm kararı, kendimi kaybettim. Ruhum ansızın bedenimi terk etmiş, yerine alkolle beslenen şeytani bir varlık çöreklenmiş gibiydi. Yeleğimin cebinden bir çakı çıkardım, hayvancağızın boğazından tutup gözlerinden birini oyuverdim. Şu an bu iğrenç olayı yazarken utançtan kızarıyor, alev alev yanıyor, dehşetle titriyorum" (Poe, 2020: 141).

İki hikâyede figür-anlatıcıların benzer öfkeleri olmakla birlikte kediye karşı tutumları arasında çok fark vardır. *Cardonlar*'da figür-anlatıcı sadece eline bir sopa alıp kedinin üstüne yürümekle yetinir. Zaten kedi, korkusundan sofanın üst camından şangirtular arasında bir taş gibi fırlayıp kaçacaktır. Poe'nun hikâyesinde kedi kaçmadığı gibi gözlerinden biri sahibi tarafından oyulur. İki olay arasında tepki farkı vardır. Birinde sadece hayvanı korkutmak amaçlanırken diğerinde amaç hayvana işkence etmektir. *Cardonlar*'daki kediye tepkinin daha yumuşak ve makul şartlarda gerçekleşmesinin nedeni ise Cihat Burak'ın kedi sevgisidir. Zaten kendisi kedilerin ressamı olarak bilinmektedir.

Cardonlar'da, Edgar Allan Poe'nun Şişede Bulunan Mesaj hikâyesini anımsatan "şişe" ile ilgili bir küçük olay anlatılır. Figür-anlatıcı bir gün bomboş, küçücük bir şişe bulur:

"İçinden kapağı açıldığı zaman insanı başka âlemlere götüren acaip, tarif edilmez bir koku çıkıyordu. Hiç kimseye söylemedim böyle bir şişe bulduğumu. Habâbiş bir gün hacı Baba'nın Hac dönüşü kafes içinde kedi cinsinden acaip bir hayvan getirdiğini, misk kedisi dendiğini, kafesin kenarında sidiğini biriktirecek oluklu bir yeri olduğundan bahsetmişti. Acaba şişenin içindeki misk miydi?" (Burak, 2009: 43).

Poe'nun Şişede Bulunan Mesaj hikâyesinin kendisinin aslında şişede bulunmuş olduğu ise öykünün sonunda anlaşılır:

"Dürüst olmam gerekirse yazdıklarımı yeryüzüne ulaştırmam imkânsız, biliyorum, ama bu girişimimden katiyen vazgeçmeyeceğim. Yazdıklarımı içine koyacağım şişeyi denize fırlatacağım" (Poe, 2020: 81).

"Şişe" önemli bir motif olarak kullanılır; çünkü "şişe" karakterin bilincidir ve bilincin içerisinde unutulmuş, geri plana atılmış ya da baskılanmış bir olay şişenin bulunmasıyla ortaya çıkar (Dilber, 2018a: 63). Poe'nun hikâyesinde şişe, okyanusun kıyılarından kumsala çarpmak suretiyle bulunurken Cihat Burak'ta şişe evin içinde bulunur ve figür-anlatıcıyı başka âlemlere götürür.

Poe'nun *Kara Kedi* hikâyesindeki "balta" motifi *Cardonlar*'da da görülür. Gülfidan, Sudan'dan gelmiş Arap bir halayıktır. Bir hastalıkla çıldırmıştır. Habâbiş'i öldürmek için elinde keser orta kapının merdivenlerinin önünde bekler. Habâbiş'i öldürmek ister; çünkü bütün ömrünce "kız" yaşamış Habâbiş, Gülfidan'ın yavrularını elinden almıştır. Habâbiş'in, Gülfidan'ın kızını ve torunlarını Gülfidan'dan daha çok sevmesi Gülfidan'ı deli eder:

"Zaten kaç zamandan beri kimi görse ellerine sarılıp kendisini pişirip yememeleri için yalvarmaya başlamıştı. İncir çekirdeği kadar akli yoktu Gülfidan'ın, dünyanın en iyi kalpli, en sevimli Arap'ıydı, ama pişirilip yenmekten korkuyordu işte nedense! Kim yer Gülfidan'ı sanki, ama korkuyor işte; her şeyi Habâbiş'ten biliyor, onu sorumlu tutuyor bütün felaketlerinden,;

-Ben sanin janını almadan bir yara gıtmam, gok gözlü diye haykırıyor Habâbiş'e. Elinden yavrusu alınmış bir kedi gibi yaşadı senelerce Gülfidan" (Burak, 2009: 47).

Kara Kedi hikâyesinde de evin kilerinde balta ile bir cinayet işlenir:

"Dik merdivenlerden inerken ardım sıra koşturan kedi sayesinde düşmeme ramak kaldığından küplere bindim. O vakte kadar beni durduran korkuyu unutarak baltayı kaptım ve hayvana isabet ettirebilseydim anında işini bitirecek bir darbe savurdum. Fakat kolumdan tutan karımın beni engellemesiyle iyice tepem atınca, baltayı karımın beynine sapladım. 'Ah!' bile diyemeden durduğu yere düşüverdi" (Poe, 2020: 145).

"Balta" her iki hikâyede de bir dehşet ögesi olarak okuyucunun karşısına çıkar.

Kedinin kutsallığına olan inanç, Mısırlıların Bubates kentindeki kedi simgesi olan Bast'a tapmaya kadar dayanır. XVI. yüzyılda kara kedinin hayvan kılığına girmiş cadı olduğuna inanılmaya başlanmıştır. Sanatta, özellikle edebiyatta, kara kedi, uğursuz manaya gelecek şekilde kullanılmıştır. Carmilla (Sheridan Le Fanu, 1872) adlı gotik öyküde vampir Carmilla/Mircalla kara kediyeye dönüşür. (...) Kara kedi batıl inanç, hayvan kadar rengiyle de ilgilidir. Siyah renk, kötüye yorulurken, günümüzde bile cenazelerde siyah giyme modası yaygındır. Kocası ölen kişinin siyah giymesi, onun ölen kocası tarafından görülmemesine ve yaşayan ölü/hayalet olmasına imkân vermediği inancıyla ilişkilidir" (Özgör, 2020: 515).

Çorap Çizgisi

Çorap Çizgisi başlıklı hikâyeye, itirafçı deneyimsel anlatıcının diliyle kurulmuştur. Hikâyede, itirafçı anlatıcının postanede gördüğü bir kadın üzerine kurduğu fetişizm yüklü cinsel fanteziler anlatılır (Gümüş, 2020: 144-145). Figür-anlatıcı, arkası dönük, mektup gişesinin önünde memurla konuşan kumlu gri pardösülü bir kadının son derece muntazam ve güzel bacıklarını seyrederek:

“Ne içeri ne dışarı bir kaykılma eğrilik yok, dümdüz; bilekleri ne öyle yarış atlarınıninki kadar ince kuru ne de lobut gibi insanın midesine oturan cinsinden; dümdüz, muntazam iki bacak... Çoraplarının çizgisi milimetresi milimetresine tam ortada; ne sağa ne sola kaçmış... Gözlerimi alamıyorum” (Burak, 2009: 51).

Cihat Burak'ın bu hikâyesinde figür-anlatıcı kadın eşyasını bir fetiş; yani saplantılı bir biçimde cinsel coşku uyandıran birer nesne olarak görmektedir ve bu bakış açısını açıkça belirtir:

“Ne güzel eşyadır kadın çamaşırını; kombinezonu, sutyeni, daha ötesi berisi” (Burak, 2009: 51).

Figür-anlatıcı, seyrettiği kadının çoraplarına saplantılı bir biçimde bağlanır. Kadının çoraplarının topukları koyu renk üçgenlerle bitmektedir. Anlatıcı o üçgenlere bayıldığını ifade eder. Onun için çorap ve çizgisi büyük önem arz etmektedir:

“Çorap çizgileri sağa sola kaçmış kadınlardan nefret ederim... Neden dikkat etmezler acaba, eğri bir çorap çizgisinden daha kötü ne olabilir? Eğri bir bacak mı, belki; belki de değil... Çünkü bacağın eğri veya düz olması onun kendi elinde değil... Çorap çizgileri düzgün bir kadına karşı içimde hemen bir sevgi duyarım, onları ben göreyim diye düzeltti gibi gelir bana! Çorap çizgisi eğri kadınlara da kızarım, hem öyle kızarım ki dövmek; dayak atmak gelir içimden mahsus yapıyorlar, beni kızdırmak, çileden çıkarmak için yapıyorlar zannedirim...” (Burak, 2009: 51).

Edgar Allan Poe'nun *Berenice* hikâyesinde de benzer bir fetişizm örneği görülür. Ancak bu sefer fetiş olarak sunulan şey bir kadın eşyası değil de kadının dişleridir. Edebiyatta genelde kadın eşyası ve elbisesi fetişizmini okumaya alışkın olan okurlar için buradaki kadın diş fetişizmi, bir hayli ilgi çekicidir. Hikâyedeki anlatıcı solgun Berenice'nin dudaklarını seyre koyulur:

“O beyaz, korkunç diş yelpazesi beynimin karman çorman olmuş odasından ayrılmıyordu. Üzerlerinde tek bir leke, mine-sinde tek bir gölge, kenarında tek bir kırık olmayan dişleri gülümsediği an hafızama kazınmıştı. Şimdi onları o zamankinden daha belirgin bir biçimde görebiliyorum. Dişler! Dişler! Her yerdediler! Uzun, dar, bembeyaz dişler net ve somut bir biçimde solgun dudakların aralığından görünüyordular. Saplantım anbean hiddetlenince, onun o tuhaf ve cazibeli etkisine karşı boş yere mücadele ettim. Dış dünyada yer alan nice nesnenin arasından yalnızca dişleri düşünüyordum. Onları arzuluyor, onlardan başka bir şey düşünmüyordum, ilgi odağımı değiştiremiyordum. Zihnimde onlar, yalnızca onlar vardı ve özgün kimlikleriyle düşüncelerimin temelinde oturdular” (Poe, 2020: 21).

Dişleri delice arzulayan figür-anlatıcı ne yaptığının bilincinde olmadan birkaç dişçi aleti ile otuz iki adet küçük ve beyaz diş Berenice'nin ağzından söker. Bir kutuya yerleştirip masasının üzerine koyar. Bütün bunları yaptıktan sonra ise bir kürek olarak Berenice için bir mezar açar ve onu canlı canlı gömer.¹⁹

Denizin Sevgilisi

Güçlü bir hayal gücüne sahip olan Cihat Burak, kimi hikâyelerinde masalsi, mistik ve fantastik bir anlatım tekniği kullanmıştır. Ayrıca sanatçının hikâyelerinde düşsel öğelere de rastlamak mümkündür. Tüm bunlar Burak'ın anlatım dilini de zenginleştirmişti (Dindar, 2019: 90). Üç direkli eski gemi imgesi, ürkütücü görünümünün yanı sıra, eskiyi anlatan yanıyla da Burak için önemli bir imgedir. *Denizin Sevgilisi* hikâyesinde, *Mobidik* resmindeki (Resim 2) gemiyi betimlemiştir (Çolak, 2019: 13). Öykülerinin bir bölümünün gerçeklikle ilişkisini kurmak güçtür. Bunlardan şiirli; fakat karanlık *Denizin Sevgilisi*, Orta Çağ dünyasının büyü, ürpertici masalsi havasıyla Poe ve Wilde gibi yazarların ürünleriyle akrabalık taşır.²⁰ Bu hikâyede, Edgar Allan Poe'nun öykülerinde anlattığı kadınlara benzer bir kadın anlatılır. Poe'nun kadınları çoğu zaman ürkütücü ve korkutucudur (Kılıçkaya, 2020: 88-102). Poe, *Kuzgun* şiirinde de bu tip bir kadını ele almıştır.²¹ *Denizin Sevgilisi*'nde ölüm, hikâyedeki kadının yanaklarına iki kırmızı leke kondurur ve figür-anlatıcı bu kadını kaybetmenin endişesiyle yaşamaya başlar.

Olayların geçtiği mekân bir kale harabesidir. Bu kale harabesi figür-anlatıcı ve sevgilisi tarafından bir ev olarak kullanılır; yani birlikte burada yaşarlar. Ancak bu ev ve evin çevresi korkutucudur. Poe'nun hikâyelerinde de görülen “korkutucu ev” imgesi Cihat Burak'ta da okuyucunun karşına çıkar. Gotik bir unsur olan “korkutucu ev” imgesine “oykofobi” adı verilir.²²

Hikâye anlatıcısı birlikte yaşadığı bu sevdiği kadını sahilde görmüş ve âşık olmuştur. Günlerini beraber geçirirler:

“Deniz kenarında, yüksek bir kayanın üstünde çok eski zamanlardan kalmış bir kale harabesini satın almış, tamir ettirerek içine zamanın bütün konforunu koydurmuş, pahalı ve ender mermerlerle süsletmişim. Binanın etrafını çeviren uçsuz bucaksız oruluktta dağ hayvanları başıboş dolaşırlar, iri siyah gözlü ceylanlar, korkunun ne olduğunu öğrenmeden yaşarlardı... Bazan onu, kumları çıtırdayan yolda yalnız başına dolaşırken görür, yanına gitmeğe adeta korkar, ağaçların arasından zayıf hayalinin geçişini seyredirdim” (Burak, 2009: 57).

19 “Davenport-Hines'a göre, ‘Diri diri mezara koymalar, yeraltı mezarları, trans halleri, fırtınalı hava, gerçeküstü mobilyalar ve sarsıcı histeri öykünün gotik niteliğini güçlendirmektedir.’ Bunlar gotik hayal gücünün etkili temalarıdır” (Osmanoğulları, 2016: 38).

20 Şeref Özsoy'dan aktaran (Dinar, 2019: 90).

21 “Poe'nun öykülerinde göze çarpan kadın figürü, burada da karşımızdadır. Aranılan, hasret duyulan, beklenen bir kadın, eşsiz ve ulaşılmazlığıyla yükselen kadın sesi Kuzgun'da Lenore olarak yükselir. Onun ardında beliren gölge, bekleyen, arayan, hasret duyan bir varoluş beklencisi vardır” (Dilber, 2018b: 77).

22 “Ev ve evin çevresiyle ilgili şeylerden korkma durumu. Oykofobi daha çok Güney Gotiği'nde karşımıza çıkar. Ev ile ilgili bu korkuları Freud tekinsiz kavramıyla açıklamaya çalışmıştır. Tekinsiz, Almanca ‘unheimlich’ evcil olmayan manasıyla kullanılır. Tanıdık, bastırılmış olanın geri dönüşü olarak açıklanabilecek duruma gotik romanlarda ve sinemada sıklıkla rastlarız. E.A. Poe'nun Kızıl Ölümün Maskesi, Usher Evi'nin Çöküşü mekâna ait bu korkuları yansıtan eserlerden bazılarıdır” (Özgör, 2020: 507).

Resim 2.

Mobidik, 1981, Kâğıt Üzerine Yağlı Pastel, 48x66 cm

Figür-anlatıcı bu kadını ilk defa üzerine bir baykuş gibi tünediği kayalığın eteklerinde, göz alabildiğine uzanıp giden plajda, bir gece yarısı saçlarından çıkan hafif ışık, karanlığı delen fosforlu gözleri yanarak kumsalda dolaşırken görür. Görüldüğü gibi kadın olabildiğince korkutucu ve ürkütücüdür.

Hikâyenin bir kale harabesinde geçmesi ve duvarlarına “korkunç” kabartmalar yapılan bu kale harabesinin deli olduğu söylenen; fakat yarattığı eserlerde bir iç âlemin heyecanı sezilen bir mimar tarafından peri masallarında tesadüf edilebilen bir işle yapılması, hikâyedeki Poe etkisini gözler önüne serer; çünkü tüm bu unsurlar ancak gotik eserlerde görülebilir.²³

Hikâyede anlatılan kadın, bir “rüya kadın”dır. Gölge misali gelip gider. Mermer bir heykele benzer. Figür-anlatıcı onu ilk defa gördüğünde ıslak elbisesi vücuduna yapışmış bir hâldedir. Gecenin soğuk aydınlığında iki mermer sütuna benzeyen bacaklarına yosunlar sarılmıştır. Görüldüğü gibi kadın, bir heykelmişçesine hikâyede somutlaştırılır. Poe’nun *Randevu* isimli hikâyesinde de Marchesa di Montini isimli bir kadın anlatılır ve şöyle tasvir edilir:

“O mermer çehrenin solukluğuna, mermer göğüslerin dolgunluğuna, mermer ayakların saflığına birdenbire zabt edilemez bir kızıllık yürüyor ve zarif bedeni Napoli’nin hafif esintisinde salınan, çayırıldaki parlak, gümüşü zambaklar gibi usul usul titriyor” (Poe, 2020: 88).

Poe’nun hikâyesinde olduğu gibi, Cihat Burak’ın eserinde de kadın hep titremektedir. Her geçen gün, kadını biraz daha ölüme yaklaştırır. Kadın, genellikle kütüphaneden getirdiği bir kitabı okutur veya kapıları açarak dışarıdaki denizin vahşi küremelerini korkudan mı zevkten mi olduğu anlaşılmayan bir şekilde ve bir titreme içinde dinler. Kadın, en sonunda ölür; fakat ölümüne yakın sevgilisinden öldüğü zaman kendisini dalgalara bırakmasını, orada her zamankinden daha taze olarak ebedî bir hayata kavuşacağını söyler. Ancak figür-anlatıcı, bütün hayatını dolduran bu kadının vücudunu dalgaların hoyrat kucağına atmak istemez. Cesedi tahnit ettirerek billurdan bir lahdin içinde, mağaranın büyük kristal penceresi önüne yerleştirir. Ancak beklenmeyen, esrarengiz olaylar vuku bulur. Bu olayların ardından en aziz hatıraların yuvası olan o yerleri anlatıcı bırakıp kaçmak mecburiyetinde kalır. Kadının ölümünün haftasında, deniz görülmemiş bir şiddetle kudurur. Dışarıda fırtınanın korkunç ulumaları vardır. Hava ağırlaşır ve ortalığa bir ölüm kokusu dağılır. Balkona çıkan anlatıcı denizdeki simsiyah bir geminin bir kâbus gibi kayalıklara doğru süratle geldiğini görür. Manzaranın dehşetinden tüyleri ürperir. Bütün hizmetkârları ayağa kaldırır. Sahile indikleri zaman üç direkli siyah bir gemi leşi ile karşılaşırlar. Gemi, tarih öncesi bir hayvan iskeleti gibi parçalanmıştır. Kazaya uğrayanların bir tekinin bile cesedine tesadüf edemezler. Gemide insan olduğunu gösterecek en küçük bir iz bile yoktur. Bir iki gün sonra aşığdan bir takım sesler ve köpek ulumaları işitilmeye başlanır. Her tarafı ararlar; fakat kimseye tesadüf ede-

²³ “Gerek psikolojik olarak, gerekse fiziksel şekilde yaşanan korkunun, gizemlinin, tabiatüstü olanın, insanlar tarafından terk edilmiş mekânların, kale, zindan gibi kasvet veren yerlerin, bilinmez geçitlerin, ormanların, vahşi tabiatın, harabe haline gelmiş manastırların, işkence yerlerinin, karanlığın, geriye gidişin, delirimenin, gelecekle ilgili büyük tahminlerin ve etkileri devam eden lanetlerin bulunduğu gotik eserlerde, karakterler de mekânlar gibi sıra dışıdır” (Yavuz & Geçikli, 2008: 175).

mezler. Artık geceleri bu seslerle uyanmaktadırlar, aramalar hep sonuçsuz kalır. Sesler, bazen çok uzaktan birbirlerini çağırır gibi devam eder. Delireceğini zanneden figür-anlatıcı, günlerini billur lahdin yanında sevgiliyle baş başa geçirmeye devam eder. Ancak bir lanet havası bütün bahçelere, mazgallarında sarmaşıkların çiçek açtığı yüzlerce yıllık binanın taşlarına sinmiştir. Sesler, her gece insanı çileden çıkaran bir ısrarla devam eder. Figür-anlatıcı kulaklarını tıkar, başını yastıkların arasına saklar; fakat sesler daha çok ve daha korkutucu devam eder. Çok uzaklardan bir zincir şakırtısı işitilir ve bir gün kadın, bir hayalet olarak geri döner:

“Elimi uzattığım tokmak yerinden koparcasına kendi kendine döndü, kapı ardına kadar açılarak karşımda gözleri vahşi bir parlıltı ile yanan, soğuk bir gülümsemeyle aralanmış mor dudakları arasında her birisi birer bıçak gibi sivrilmiş keskin dişleri, başında tel tel olmuş korkunç bir yumak hâlinde dağılmış saçlarıyla onu gördüm. Elinde tuttuğu şamdanın alevi yüzünü aydınlatıyor, gözleri vahşi bir kedinin gözleri gibi parlıyordu. Bağırarak istiyor fakat sesim çıkmıyordu, çürümüş yosun kokusuna benzeyen tuhaf bir koku ortalığı doldurmuştu. Böyle ne kadar kaldık bilmiyorum, fakat o dudaklarında aynı gülümseme, gözlerinde aynı vahşi parlıltı ağır ağır fırtınanın dışarıda kuduran gürültüsüne doğru yürüdü. Elindeki şamdan rüzgâra rağmen sönmüyor, büyük deniz kuşları yıldırımla vurulmuş gibi terasın ıslak taşları arasına tok bir gürültüyle düşüyorlardı. O, karanlıkta kaybolduğu zaman fırtına birden durmuştu. Artık anlaşılacak bir şekil almaya başlayan sesler alaylı kahkahalar atıyorlar, hep bir ağızdan ‘Deniz aldı! Onu deniz aldı.’ diye fısıldıyorlardı” (Burak, 2009: 65).

Poe'nun hikâyelerinde görülen “mezardan dönen kadın” motifi Cihat Burak'ın bu eserinde de görülür. Poe'nun *Berenice* isimli hikâyesinde Berenice isimli kadın, mezarından kalkar ve kefeni sarılmış bir hâlde geri döner:

“Kütüphanemin kapısı hafifçe çalındı ve beti benzi atmış bir uşak parmak uçlarına basarak içeriye girdi. Adamın dehşete kapıldığı aşıkardı, benimle ürkek, boğuk ve kısık bir sesle konuştu. Ne dedi? Kesik kesik birkaç cümle işittim. Gecenin sükkûnetini bozan bir vaveyladan, ahalinin toplanmasından, sesin yükseldiği yönde yapılan bir araştırmadan, sonra açılan bir mezardan, hâlâ kalbi çarpan, soluyan, yaşıyan, kefeni sarılmış, biçimi bozulmuş bir bedenden söz ederken sesi ürkütücü bir şekilde belirginleşti” (Poe, 2020: 23).

“Mezardan dönen kadın” motifi Poe'nun *Usher Konağı'nın Çöküşü* isimli hikâyesinde de yer alır. Tıpkı *Denizin Sevgilisi*'nde olduğu gibi, Poe'nun bu hikâyesinde de evden hep tuhaf sesler gelir. Evde misafir olarak bulunan figür-anlatıcı seslerin yönünü belirleyemese de uzaklardan gelen ve uzun süre devam eden boğuk ve tiz bir ses duymaktadır. Canavarın feryadıyla benzeşen bir haykırış ya da uğultu duyulur. Bu boğuk, tiz ve metalik ses, evin sahibi Usher tarafından da uzun süredir duyulmaktadır:

“Gerçek olan tabutun parçalanması, demir kapının menteşelerinin gıcirtısı ve elbette kemerli geçitten çıkma telaş! Nereye sığınayım ben? Yakında burada olacak. Düşüncesiz davrandığım için beni cezalandıracak. Merdivendeki ayak seslerini sen de duydun! Kalbin nasıl da deli gibi çarpıyor, bak! Ahmak! Ansızın ayağa kalktı ve birazdan ruhunu teslim edecekmiş gibi bir tavırla bağırmağa başladı: ‘Ahmak! Şu anda kapının ardında duruyor kardeşim!’

Sözlerinin insanı aşan, efsunlu enerjisiyle, Usher'in işaret ettiği devasa antika kapının ağır abanoz kanatları yavaşça açıldı. Kapıyı rüzgâr açmış olmalıydı, ama Leydi Madeline kefeni sarılmış bir hâlde karşımda duruyordu. Kefeni kana bulanmıştı, zayıf bedeni giriştiği zorlu mücadelenin kanıtlarıyla doluydu. Bir düre tir tir titreyerek kapının önünde salındı, sonra zayıf, tiz bir feryat koparıp kardeşinin üstüne yığıldı: Leydi can çekişirken Usher de korkularının kurbanı oldu ve ruhunu oracıkta teslim etti” (Poe, 2020: 114).

Cihat Burak'ın *Denizin Sevgilisi* isimli hikâyesindeki ev ile Poe'nun *Kızıl Ölümün Maskesi* adlı öyküsündeki ev benzerlik gösterir. 1842 yılında, Edgar Allan Poe tarafından yazılan *Kızıl Ölümün Maskesi (The Masque of the Red Death)* isimli hikâye, *Graham's Magazine*'de yayımlanır. Hikâyede, Prens Prospero'nun ülkesinde “Kızıl Ölüm” hastalığı baş gösterir, hastalığa yakalanan kişilerde, ani baş dönmeleri ve gözeneklerden akan kanla, yüzlerinde kırmızı lekeler oluşur. Poe, bu hastalığı, “sureti ve mührü kandı-kanın kızılığı ve dehşeti” olarak tanımlar. Salgın, yıkıcıdır ve ölümcüldür. İnsanların bedenlerindeki yaralardan kanlar akar, yüzlerinde kırmızı lekeler oluşur ve yarım saat içerisinde ölürlar (Sarıbaş, 2020: 1284).

Harabe hâline gelmiş manastırların gotik bir unsur olduğu bilinmektedir. Burak'ın hikâyesindeki harabe kalenin yerini Poe'nun öyküsünde korunaklı bir manastır alır. Prens Prospero bin kadar gürbüz şövalye ve asilzade bir hanımla bu manastırı ev olarak kullanmaya başlarlar. Amaçları “Kızıl Ölüm” olarak adlandırılan ve ülkeyi kasıp kavuran salgından kaçmaktır. Prens Prospero, manastırdaki beşinci ya da altıncı ayını tamamlamak üzereyken ve insanların salgından en çok öldükleri bir dönemde dostları için maskeli bir balo düzenler. Ancak balo sırasında bazı “sesler” insanların huzurunu kaçırır. Abanozdan yapılmış kocaman bir saat tok ve tek tip bir sesle salınır. Yelkovanı dönüşünü tamamladığında saatin pirinç ciğerlerinden garip bir ses yükselir. Her saat başı bu tuhaf ses işitilir. Dans bırakılır ve herkes öylece kalakalır. Saat her çaldığında cesur adamlar çocuklaşır, ihtiyaçlar uzaklara dalıp giderler. Ses tamamen kesildiğinden yeniden kahkahalar yükselir. Abanoz saat on iki defa vurur ve maskeli balonun ortasında bir kişi belirir. Bu kişi “mezardan dönen” bir kimsedir:

“Adam, fazlasıyla çelimsiz bedenine bir kefen geçirmişti. Yüzündeki maske en ince ayrıntısına varana dek bir cesedin suratına benziyordu. Coşkulu insanlar buna katlanabilirlerdi ama yabancı, Kızıl Ölümün rolünü üstlenmişti. Kıyafetinin her köşesine kan sıçramıştı ve yüzü dehşetengiz kırmızı lekelerle kaplıydı” (Poe, 2020: 164).

Bu, “mezardan dönen” adam “Kızıl Ölüm” denen hastalığın ta kendisidir. Hırsız gibi manastıra girmiştir. Oradaki bütün insanları öldürür.

Kaos ya da Kin

İlk adı Kaos olan *Kin* isimli hikâye, bir isyan haberi ile başlar. Şehrin cehenneminde yaşayanlar isyan etmişlerdir. Havayı tokatlayarak uçan çirkin yarasalar bile bu korkunç oyunu görmemek için kendilerini yangın yerlerindeki çürümüş kirişlere bacaklarından asarlar. Gece

adamları gibi serkeş sansarlarsa ücra kovuklarındaki yuvalarına koşarlar. Caddenin iki tarafında sıralanan elektrik direkleriyle yere çakılmış büyük yassı yılanlara benzeyen kaldırımlar, başı ezilen canavarlar gibi ortalığı sarsan bir şiddetle kıvranmaya başlarlar. Hikâyedeki bu canavar imgesi, Cihat Burak'ın sanatında karşılaşılabilen bir imgedir. Kendisi Paris'e gitmeden önce Türkiye'deki son resmini "canavar" imgesi üzerine kurmuştur. Canavar, Cihat Burak için bir anlam ifade etmektedir.²⁴

Kaldırımların canavar gibi kıvranmasının ardından çok uzaklardan insanı dehşetten çıldırtabilecek bir homurtu işitilir. Cadde, sanki alttan itilirmiş gibi yer yer kabarıp. Yarıklar meydana gelir. Yerlerinden oynayan parke taşlarının arasından harabelerde yetişen yeşillikler fıskırır. Yalnız geceleri meydana çıkan iri sokak köpekleri yerleri söker gibi koklayarak görünürler. Bu köpeklerin ardından ise bir anda büyüyen sokağı dolduruveren muazzam bir kalabalık, şehrin çöplüklerinde yaşayanlar belirirler. Bağırma, konuşmazlar; fakat önünde durulmaz bir kuvvetle ilerlerler. Kalabalığın içinde vahşi hayvanlar kadar kuvvetli olanlar vardır. Bu müthiş ziyafet epeyce sürer. Sabahın ilk müjdecisi gibi dolaşan rüzgâr çıkınca bütün gürültüler birden durur. Ortalığı bir sessizlik kaplar ve korkunç bir cüce kalabalığın etrafında toplandığı boşluğun ortasına atılır:

"Ön sırada oturan birkaç kişi esrarlı tavırlarla meydana garip aletler çıkardılar. Bunlardan biri üzerine insan derisi gerilmiş bir darbukaydı. Gözleri metal bir parlaklıkla yanan soğuk bakışlı bir ihtiyar hatıralarla inleyen derinin üzerinde boğuk bir gürültü çıkarmaya başlamıştı. Başka birisi kalburun içine doldurduğu kemik kırıntılarını sallayarak birbirine vuruyor kulakları tırmalayan bir hişirtti, çingiraklı yılanın insanı donduran sesine benzeyen bir ses çıkarıyordu" (Burak, 2009: 75).

Kin adlı hikâyedeki meydana atılan cüce, ilk önce ağır ağır dolaşmaya başlar. Cücenin en korkunç yeri gözleridir. Boynuna doğru kızıl bir renk alan yüzü, ölü sarılığındadır. Yanaklarındaki kırmızı lekeler gözlerindeki vahşi parlaklığa daha korkunç bir mana verir. Darbuka yavaş yavaş hızlanır, cüce gittikçe artan bir hızla ortada döner. Korkunç cüce meydana yeraltı cücelerini andıran hareketlerle kıvrılır. İnanılmayacak bir hızla döner. Etlere yer yer sarkan kollarını yanlara fırlatır. Bu hikâyede de Poe'da olduğu gibi gotik unsurlar yer almaktadır. Hikâyede genel olarak şafağa kadar süren vahşi bir eğlence anlatılır. Horozlar öterken her şey biter. O zaman tüm kalabalık, adına Kin denilen cücenin peşine takılarak geldiği gibi sessizce ıssız sokaklara dalarak ortadan kaybolur.

Hikâyenin hiçbir yerinde bu kalabalığın gece yarısı niye şehre geldiğine, meydana yaptıkları vahşi eğlencenin amacına ve vahşi eğlence bittikten sonra nereye gittiklerine dair doğal ya da tabiatüstü bir açıklama yapılmamıştır. Hikâyenin tamamında, kafilenin eylemleri tam bir bilinmezlik içinde sürüp gider. Bu belirsizlik durumu Kin'in fantastik hikâyeye alt türüne bir örnek olduğunu gösterir (Gümü, 2020: 121). Kısacası bu hikâyeye, insanın iç dünyası gibi vahşidir.²⁵

Vahşi bir iç dünyasına sahip insanın vahşi bir başka eğlencesini ise Edgar Allan Poe anlatır. Poe'nun *Aksak Kurbağa* isimli hikâyesi, vahşi eğlenceye güzel bir örnektir. Üstelik bu hikâyedeki eğlenceyi tertip eden tıpkı Burak'ın eserinde olduğu gibi bir cücedir. Cihat Burak'ın hikâyesinde "yılan" imgesi ön plana çıkarken, Poe'nun öyküsünde "kurbağa" motifi görülür. Bunlar tesadüfen seçilmiş canlılar değildir.²⁶

Aksak Kurbağa hikâyesinde kralın bir soytarısı vardır. Topal bir cüce olması sebebiyle kralın nazarında çok kıymetlidir. O zamanlar cüceler çok revaçtadır. Cücelerle eğlenmek saray erkânının uzun günlerini doldurmaya yeter. Saray soytarısı Aksak Kurbağa kralın gözdesidir. Kralı muttasıl bir şekilde güldürür, dahası rahatlatır. Kral, bir gün maskeli bir balo düzenlenmesini ister. Bunun için, cüce Aksak Kurbağa'ya danışır. O ise vahşi bir eğlence tertip edilmesini önerir:

"Zincirlerin şingirtisi korkuyu depreştirecek. Tutulduğunuz yerden topyekûn kaçtığınızı sanacaklar. O zarif ve nazik beyler ile hanımların arasına zincire vurulmuş hâlde vahşi çığlıklar eşliğinde daldığınızda konukları öyle bir korku saracak ki bunu görmeden anlayamazsınız. Ortalık mahşer yerini andıracak" (Poe, 2020: 423).

Cüce Aksak Kurbağa, bir plan yapar ve kral ve ekibini öldürmek için kolları sıvar. Kral ve vekilleri ilk olarak vücudu saran jarse gömlek ve don giyerler. Sonra bedenlerine zift sürülür. Ziftin üstüne ise elyaf yapıştırılır. Sonra uzun bir zincir bulunur ve zincirin bir ucu kralın beline bağlanır, vekiller de zincire eklenir. Bu vahşi eğlence sırasında davetlileri korkutarak eğlenmeye çalışın kral ve yedi vekili, salonun tam ortasına gelirler. Soyтары, konukları daha da korkutmaları için kral ve vekillerine ısrar eder. Bu sırada avize zincirinin ucundaki kancayı el büküklüğü ile orangutan kılığına girmiş kral ve vekillerin oluşturduğu dairenin zincirlerinin olduğu bölüme geçirir. Ansinin yukarı çekilen zincir, orangutan kılığındaki kral ve vekillerini havaya kaldırıp yüzlerini birbirine yapıştırır. Bu sırada soyтары, zıplayarak zincire tırmanır ve elindeki kandili kralın bedenine yapışan elyafa doğru tutar. Elyaf hemen tutuşur. Tavana asılmış sekiz orangutan kılıklı adam korku ve çaresizlik içinde seyreden konukların tepesinde çatır çatır yanarlar.

Ev ya da Kurbağa

Kurbağa figürünün Cihat Burak'ın hayatında önemli bir yeri vardır. O, kimi zaman bu figürü mimar olarak planını hazırladığı yapılarda da görmek istemiştir; fakat seçtiği "kurbağa" biçimi insanlar tarafından hoş karşılanmamıştır.²⁷

Kurbağa hikâyesinde bu hayvandan ilk bahsedilmiş figür anlatıcının çocukluğuna dair anlattıkları sırasında olur. Hanife teyze adlı yardımcı kadın, anlatıcının babasının Kuvayı Millîye'ye gitmesinden beri evde gördüğü ilk yabancı insandır. Anlatıcı, çok sonra Hanife teyzenin eve sonradan gelme bir yabancı olmadığını, ailenin çok eski bir emektarı olduğunu, annesini de büyütenin o olduğunu öğrenecektir:

24 "Türkiye'de son resmini, çalıştığı yerin bir duvarına yaptı... Bu kocaman resmi bitirebilmek için kaç geceler sabahladı... Resim bir kişinin, müthiş bir canavarla çarpışmasını göstermektedir. Burak'ın gi-derayak, bu yıllarca çalıştığı yere bunu bırakıp gitmek isteğinde büyük bir neden vardır... Asırlardır bu canavar hikâyesinden binlercesi yanıldı, ama bu hikâyeye anonim değildir. Bu Cihat'ın çevresi içindeki yenilgisini göstermekte, Paris'e kaçarken söylemek istediğini; duvara kocamanca işlemeydi." (Vanlı, 1982: 19), (Orijinal metin: Forum, 1 Kasım 1962).

25 "Kişinin iç dünyasını anlama çabalarının öne çıktığı romantik öncesi dönem ve romantik dönemde sanatçılar, insanın iç dünyasının karışık, gizemli, korkutucu ve vahşi olduğunu anladılar. Ortaçağ'ın karanlık ve sıkıntı verici gotik yerleri, insanın iç karışıklığını, korkusunu ve gerilimini anlatmak için yazarlara ideal geldi" (Koçsoy, 2010: 92).

26 "Yılan ve kurbağa kutsal kitaplarda şeytanın büründüğü hayvanlar olarak yer alır. John Milton'un Kayıp Cennet'inde şeytan Havva'yı kandırmak için önce kurbağa sonra yılan kılığına girer. Kurbağa doğu dinlerinde de kötü ruhlarla ilişkilendirilirken, Goethe'nin Faust'unda ise şeytan, köpek kılığına girer" (Özgör, 2020: 513).

27 "Çatalca Çocuk Yurdu'nun giriş sahanlığındaki iki ahşap sütunun alt başlığına, betonon kurbağa heykelleri döktü. Heykeller, yurt müdürü tarafından çok tuhaf karşılandı. Kurbağaların, kurumun ciddiyeti ile bağdaşmadığına, hatta kurumu aşağıladığına hükmetti. Binayı teslim aldıktan bir süre sonra heykelleri tahrip etti" Yılmaz Ergüvenç'ten aktaran (Gümü, 2020: 21).

“Bazen eteğine tutunarak karanlıkta onunla aşağı iner yemekten sonra annemin limonatasını soğutmak için kuyudan su çekerken elimde idare lambası, ıssız bahçede iri bir kurbağanın gecenin sessizliği içinde zıplayışını dinlerdim” (Burak, 2009: 92).

Yıllar geçer ve figür-anlatıcı çok sevdiği annesini kaybeder. Annesinin intihara meyilli ve bunalımlı bir birey olduğu hikâyeden anlaşılabilir. Anne, hayatı omzunda bir yük olarak taşımaktadır, her an mücadeleden vazgeçme eğilimindedir:

“Beni en fazla ürküten şey onun bir gün yaşamak istemeyivermesiydi. Onun hayatı bir yük olarak taşıdığını, bir an için bu mücadeleden vazgeçebileceğini düşünüyor, deli oluyordum. Onun en heyecanlı hikâyeleri dinlerken gözlerini bir noktaya dikip hafifçe gülümsemesi, bazen günlerce yataktan çıkmak istemeyişi; çok sevdiği kanaryalarını görmek için üst kattaki büyük kuşhaneyi haftalarca unutması bende bu etkiyi bırakıyor, kaçınılmaz sona mani olmak için her zaman yanında bulunmak istiyor, onun ellerinin arasından uçuruvereceği hayat güvercinini kanatlarından yakalayabileceğimi zannediyordum” (Burak, 2009: 93-94).

Kanaryam, Güzel Kuşum Ben Sana Vurulmuşum resmi, sanatçının Kurbağa hikâyesinde bahsettiği annesinin ölümüyle paralellikler taşımaktadır. Buradaki kanarya ölümünden büyük üzüntü ve endişe duyduğu annesine bir gönderme olabilir. Hikâyedeki annenin kanaryaları ne kadar çok sevdiği bilinmektedir²⁸ (Resim 3).

Tüm bunların yanında *Kurbağa* hikâyesinin kurmaca bir metin olduğu gerçeği de göz önüne alınmalıdır yani her ne kadar hikâyedeki figür-anlatıcı ile Cihat Burak'ın hayatı paralellikler taşısa da anlatılanlar birbir örtüşmez. Mesela hikâyede figür-anlatıcı, annesini daha mektebe giden bir çocukken kaybeder. Ancak Cihat Burak annesini kaybettiğinde otuz iki yaşındadır. Burak'ın annesi, *Cumhuriyet* gazetesinde çıkan bir ilana göre 17 Mayıs 1947'de vefat etmiştir.²⁹

Resim 3.

Kanaryam, Güzel Kuşum, Ben Sana Vurulmuşum, 1971, Kâğıt Üzerine Pastel, Özel Koleksiyon

Figür -anlatıcı, koca evde Hanife teyze ile birlikte yaşar. Henüz çalışmamaktadır, babasından kalan birkaç kuruş yetmeyince annesinin mücevherlerinden bir ikisini satmak mecburiyetinde kalır. Ara sıra evin üst katını kiraya vermeyi düşünür. Bakmaya gelenlere damın aktığını; fakat binayı yaptıramayacaklarını söylerler. Pek çok işe girme teşebbüsünde bulunur. Hiçbiri netice vermez. Çocukluğundaki o çiçekli bahçenin yerinde şimdi dalları kurumaya yüz tutan bir defne ağacı ve birkaç cılız fidan kalır. İki dut ağacıyla beyaz çiçekler açan ihtiyar erik yeni açılan yola tesadüf ettiklerinden kestirilmişlerdir. Bahçede birer ceset gibi yatmaktadır. Bütün çiçekler görülmeyen eller tarafından sökülüştür. Duvarları süsleyen sarmaşıklar içlerine çöken bu manzaranın görünüşünden sararmışlardır:

“Artık yeşil otların bitmediği, havuzun serinletemediği çıplak bahçede geceleri o iri kurbağanın zıplayışları işitilmiyordu” (Burak, 2009: 98).

28 Neşe Vural'dan aktaran (Dindar, 2019: 150).

29 “Cihat Burak'ın annesinin ölüm tarihi için öyküler dışında bir kaynağa başvurduğumuzda bu tarihin 1947 olduğunu öğreniyoruz. Yani Burak, annesi öldüğünde 32 yaşındadır” (Gümüş, 2020: 98; 111).

Figür- anlatıcı bahsettiği bu iri kurbağayı en son Hanife teyzeyi öldürdükten ve ardından yaşadıkları evi yaktıktan sonra görür. Anlatıcı burada kurbağayı, ateşte yanmadığına hatta ateşi söndürdüğüne inanılan efsanevi hayvan semendere benzetir:

“Merdivenleri dörder dörder atlayarak taşlığa indim, iri kurbağa alevlere koşan semenderler gibi ıslak bir gürültüyle önümden zıplayıp dumanların içinde kayboldu” (Burak, 2009: 100).

Mimari yapı, insanı tüm çevresiyle birlikte etkiler. Bahçeli konaklardan, üç oda bir salon apartman dairesine geçiş, insanı odalara hapsedmeye, doğayla, hayvanla ilişkisini sonlandırmaya ve içe dönük bir yaşam sürdürmeye götürür. Durum değişimi insanı diğer canlılardan kopararak yalnızlaştırır. Kurbağa hikâyesinde bahçeli bir evde büyüyen çocuk ve onun hayvanlarla kurduğu ilişki anlatılır. Zamanla çevredeki köşkler yıkılır, yerini apartmanlar alır. Tek başına kalan köşk yavaş yavaş çürür ve aklını kaçıran ev sahibi evi yakar. Kurbağa, geçmiş günlerin son tanıklarından biri olarak dumanların arasında kaybolur. Kurbağa imgesi geçmiş günleri yansıtmak amacıyla kullanılan bir güdücü motiftir. Öykünün başında çocuğu ürküten hayvan, zamanın geçmesiyle birlikte ürküttüğü çocuğun rolünü üstlenecektir. Kaybolan, çocukluktur (Çolak, 2019: 16). Kurbağa, hayvan mitleri açısından düşünüldüğünde ise bir temizleme sembolüdür, yeniden dirilişi temsil eder (Yayan & Gökoğlu, 2020: 16, 27). Bu açıdan hikâyenin sonunda aklını kaçırap Hanife teyzeyi öldürdükten sonra evi ateşe veren figür anlatıcının önünden kurbağanın geçmesi anlamlıdır. Anlatıcının rolünü üstlenen kurbağa, bir anlamda her şeyi temizlemiştir. Ev, yanmak suretiyle bir anlamda yeniden dirilir.

Hikâyede, figür anlatıcının aklını kaçırap evi yakmasından önceki günlerde havada tuhaf bir koku dolaşır, bulutlar ayın önünde inanılmaz bir surette koşarlar. Bir kuş ötüşü anlatıcının dikkatini çeker. Bu kuş bir baykuş değildir. Baykuşun sesi bu kadar derinden gelen bir ses değildir. Bu, başka bir kuştur ve sesi müthiştir. Anlatıcı pencereye koşar, perdeler bir felaketin yaklaştığını hisseden bağlı hayvanlar gibi çirpiniyor. Fırtına, adamakıllı şiddetlenmiştir:

“(…) ay etrafını çevreleyen donuk bir halenin içinde görünmez olmuştum; damdan kiremitlerin uçtuğunu, köpeklerin derinden gelen ulumalarını duyuyordum... Havanın tahammül edilmeyecek kadar ağırlaştığı hissediliyor, gözlerimin önünden parlak şekiller ağır ağır akıyorlardı. Panjuru kapamak için pencereye gitmişim ki saçaktan bir çinko oluk gürültüyle koptu, gözlerini pencereleri harap evin her rüzgârda yıkılacakmış gibi sallanan bacalarına dikmiş apartmanın camlarından birine çarparak büyük bir şangırtıyla sokağa düştü... Bu sanki senelerce zapt edilmiş bir hiddetin parlaması, eski evin sanki hain rakibini tokatlamasıydı. Sesinin o tüyleri ürperten dehşetine bir türlü alışamadığım gece kuşu yine ötmeye başlamıştı” (Burak, 2009: 99).

Hikâyede, fırtına motifinin kullanılması boşuna değildir.³⁰ Doğa, kimi zaman bir korku nesnesidir. Kişinin bu korku nesnesi karşısında yaşadığı duygu dinamik yüce olarak adlandırılır. Kant, dinamik yüceyi yaratan doğa nesnelere ve olaylarını örneklendirirken, her yeri altüst eden “fırtınalar”dan, “kasırgalar”dan, “volkanlar”dan, “kabarık köpüren okyanuslar”dan söz eder (Osmanoğulları, 2020: 13). Bu ani fırtınalar, hortumlar ve kasırgalar Edgar Allan Poe’nun fantezilerini anımsatır; çünkü fırtınanın gotik bir öge olduğu bilinmektedir. Poe’nun *Usher Konağının Çöküşü* adlı hikâyesinde de tıpkı Kurbağa’da olduğu gibi şiddetli bir fırtına sahnesi vardır:

“Şiddetli fırtına odaya girip ayaklarımızı yerden kesti. Fırtınaya rağmen gece eşsiz güzellikteydi. Fırtına sürekli yön değiştirdiğinden yakınlarda bir kasırga kopacağı belliydi; konağın kulelerine degecekmişçesine alçalan kara bulutların yoğunluğu bile birbirlerine hızla yaklaştıklarını algılamamızı önlemiyordu. Bulutların aşırı yoğun olması görüş alanımızı etkilemiyor, ay ve yıldızların parlaklığını örtüyordu, üstelik şimşek de çakmıyordu; tüm bunlara rağmen tepemizde birleşen dev bulutların alt kısımları ve çevremizdeki nesnelere konağı bütünüyle kuşatan ve cılız ışıltısı fark edilebilen yapay bir gaz katmanıyla parlıyordu” (Poe, 2020: 111).

Üstelik her iki hikâyedeki ev / konak bu fırtınaların ardından çöker.

Üç Kesik Baş

Hikâyede Hidayet Arganot isimli başı olmayan bir birey anlatılır. Onun başının olmadığını herkes bilmektedir. İdare Meclisinin kararından sonra aşçı tarafından başı keskin bir bıçakla kesilir. Aslında başı değil, Hidayet Arganot’un başları kesilmiştir:

“İdare Meclisi’nin kararından sonra aşçı mutfaktaki en keskin bıçakla başını; pardon, başlarını kesti. Bir omuzdan bir omuza birbirine benzeyen üç başı vardı. Başlarından birisiyle sabah kahvaltısı ederken ötekiyle konuşur, üçüncüsüyle akşam yemeğini yerdi; bazen bir başıyla sakal tıraşı olurken, öteki başıyla saç tıraşını olurdu; vakitten kazanmak için yapardı böyle Hidayet Bey” (Burak, 2009: 109).

Hidayet Bey’in bahsi edilen bu başları spor salonunda durur, çocuklar sabahtan akşama kadar başlarla basketbol, voleybol oynarlar. Anlatıcı, bir gece jimnastik haneye indiğini ve bu başların bir köşeye toplanmış olarak birbirlerinin kulaklarına fısırlar fısırlar bir şeyler söylediklerinin dile getirir. Başlar, Hidayet Bey hakkında “korkunç” şeyler konuşurlar. Anlatıcı, Hidayet Arganot’un başlarının her gece sabaha kadar konuştuklarını, ancak konuştuklarının hepsini duymadığını belirtir. Hidayet Arganot’u asacaklardır. Anlatıcı, onun neden asılacağını merak eder:

“-Neden asıyorlar Hidayet Arganot’u diye sordum. Yönetim Kurulu kararı var, zaten yabancı sayılır, dediler. Nereden geldi? dedim. Saçları örgülü, çilli yüzlü kız:

-Ay’dan, dedi, pardon Kamer’den geldi.

-Niye Kamer’den, Ay’dan değil de?

30 “Doğal yapıların yanında iklim koşulları da sıra dışı ölüm korkusunun yoğun yaşanmasını sağlayan etkenlerdir. Eserlerde özellikle kar ve fırtına insan gücünün sınırlarını aşan engeller yaratarak çaresizlik, umutsuzluk ve bitmişlik duyguları yaratılır” (Uğur, 2019: 9).

Resim 4.
İnsanlar ve Hayvanlar, 1984, Tuval Üzerine Yağlıboya, 81x65 cm.

-Çünkü Kamer daha şairane” (Burak, 2009: 110).

Görüldüğü gibi kesik başlı Hidayet Arganot, aynı zamanda uzaylıdır.

Cihat Burak, hikâyede kullandığı “kesik baş” motifini, 1984 senesinde yaptığı “İnsanlar ve Hayvanlar” adlı resminde de kullanacaktır (Resim 4). Resimde, cardonun kuyruğunun altında kümelenen seyirciler matador ve boğa arasındaki mücadeleyi izlemektedirler. Matadorun hemen yanında bir kadınla bir erkek sevişmektedir. Kadının bir eli cardonun arka ayağını tutmaktadır. Sevişen çiftin yanında beyaz giyimli bir adam, önündeki sehpa benzeri yükseltinin üstündeki kesik köpek başıyla durmaktadır (Çolak, 2019: 13).

Cihat Burak, bir resminde de “kesik el” motifini kullanır (Resim 5). Aynı adı taşıyan resim şu şekildedir: *Kesik El, 1984, Tuval üzerine yağlıboya, 55x73 cm, Özel Koleksiyon*. Resimdeki yalının önünde kesik bir el dikkat çekmektedir. Bu tablodaki Poe hayranlığı açıkça gözlemlenmektedir.³¹

“Kesik baş” motifi Edgar Allan Poe’da da görülen bir motiftir. Poe’nun *Morgue Sokağı Cinayetleri* isimli hikâyesinde bu motif kullanılır.³² Hikâye, Paris’teki hayali bir sokak olan Rue Morgue’da yaşayan Madame L’Espanaye ve kızının kafa karıştırıcı biçimde öldürülmelerini anlatır. Annenin boynu neredeyse tamamen kesilmiş ve başı gövdesine ufak bir deri parçasıyla bağlı kalmıştır. Ceset kaldırılmaya çalışılırken baş bedenden ayrılır:

“Evi didik didik aramalarına karşın başka bir şey bulamadılar, bu yüzden arka sokaktaki taş döşeli alana baktılar ve Madam L’Espanaye’nin cesedini buldular. Boğazı öyle derin kesilmişti ki cesedi yerden kaldırmaya çalıştıkları sırada kadıncağızın başı bedeninden ayrılıverdi. Bedeni de başı gibi parçalanmış, kadının insana benzeyen bir tarafı kalmamıştı” (Poe, 2020: 196).

Resim 5.
Kesik El, 1984, Tuval Üzerine Yağlıboya, 55x73 cm, Özel Koleksiyon

³¹ Mehmet Ergüven’den aktaran Gümüş, 2020: 70.

³² “Edgar Allan Poe’nun Morgue Sokağı Cinayetleri’ni yazdığı 19. yy Amerikas’ında toplumu ele geçiren temel ideolojiler, kölelik ve cinsiyet farkıdır. Failini orangutan olarak belirleyen Poe, aslında bir köleyi anlatmakta ve Morgue Sokağı Cinayetleri’ni kullanarak, tam da 1830 ile 1840 yılları arasında geliştirilmeye çalışılan, edebiyat aracılığı ile köleliği boykot etme düşüncesine karşı çıkmaktadır. Kölelerin güçten uzak tutulması gerektiğini savunan Poe, orangutanı, yani bir köleyi, vahşi doğasından kopamayan bir canavar olarak betimlemiştir. Orangutanı cinayetin faili olarak konumlandığı polisiyesinde, Poe’nun amacı, kölelik ideolojisini desteklemek ve böylece köleleri kontrol altında tutmaktır. Cinayetin mağdurları Madam ve Matmazel L’Espanaye’nin korkunç sonu ile ise toplumun cinsiyetçi ideolojisine karşı gelmekte ve kadınların sosyal çevreden uzak tutularak, eve kilitlemesini reddetmektedir. Zira hem cinayet aletlerinden biri olan ustura, hem de kilitleme girişiminin Freud’un sembolizm teorisine göre hedefi erkek ve kadın cinsel organlarını yansıtmaktır. Benimsenen cinsiyetçi ideoloji sebebi ile evlerine hapsedilmiş iki kadının acı çekerek ölmesinin en büyük nedeni, yine cinsiyetçi ideolojidir. Dolayısı ile Poe’nun eserinde suç, kölelere verilmek istenen güç ve kadınların toplumdaki silik konumu nedeni ile doğmaktadır” (Ağaoğlu, 2018: 73).

Kurbanı bu şekilde kesmek, doğramak gibi sahneler gotik edebiyatta görüldüğü gibi sinemada görülür. Sinemada “gore” terimi, rahatsız edici görüntüler içeren filmler için kullanılır. Daha çok sadist bir amaçla, kurbanı kesme, doğrama sahneleri yer alır (Özgör, 2020: 506). Teen-slasher alt türündeki bu filmlerin ayırt edici unsurları kesici ve delici aletlerin insan bedenine saplanma anını ve ardından fıskıran kanları göstermesi ve dolayısıyla “gore” unsurlar taşımasıdır. Bu aşırılık ve dehşet anları gotik filmlerin de vazgeçilmez imajlarıdır (Osmanoğulları, 2016: 30).

Sonuç

Ferit Edgü, Türk sanatının orijinal ve ekstrem kişilerinden biri olan Cihat Burak'ın *Cardonlar*'ı için yazdığı takrizde, onun Galatasaray Lisesi'nin ardından, Güzel Sanatlar Akademisi'nde mimarlık öğrenimi gördüğünü belirtir ve sanılanın aksine onun “naif” olmadığını söyler. Naif; güzel sanatların özellikle resim alanında kendi kendini yetiştirmiş sanatçısına denir. Ancak Edgü, Cihat Burak'ın resimde naif olmadığı gibi edebiyatta da naif olmadığını düşünür. Buna rağmen, Burak'ın yazıları için “öykümsü” tabirini kullanmaktan da çekinmez. Bu hikâyeler Cihat Burak'ın resimlerinin devamı niteliğindedir. Dolayısıyla, resimlerle hikâyeler birlikte ele alınmalıdır.

Cihat Burak'ın sevdiği yazarlar arasında Edgar Allan Poe da vardır. Edgar Allan Poe dediğinde her ne kadar akla ilk olarak polisiye gelse de Cihat Burak'ın hikâyelerinde Poe'nun polisiye etkisinden çok, onun “karanlık”ının tesiri görülmektedir. Hikâyelerde Poe'nun sıkıntılı ve korkulu düşlerinin dünyasını bulmak mümkündür. *Cardonlar* isimli eserde toplamda on sekiz hikâyeye yer alır. Bu on sekiz hikâyenin sekizinde Poe etkisi çok açıktır. Dolayısıyla makalede sekiz hikâyeye Poe üzerinden ele alınmıştır. Ancak bu, diğer hikâyelerinde Poe'nun izlerinin görülmediği anlamına da gelmez. Mesela *Mihar* isimli hikâyenin genelinde tam manasıyla bir Poe etkisi görülmezken satır aralarındaki “korkunç” tasvirler ister istemez okuyucuyu Poe'ya götürür. Aynı şekilde dişi bir çoban köpeği olan Cuma'nın başına gelenlerin anlatıldığı *Cuma ve Oğulları* isimli hikâyenin daha ilk paragrafında gecenin karanlığı içinden sessiz sessiz çıkan bir şeytandan bahsedilmesi, onun bir yaratık ve canavar olarak vasıflandırılması, okuyucuyu korku ve dehşete sürükler. Yine *Fil* hikâyesinde de benzer şekilde vahşilik ve ölüm içeren satırlar bulmak mümkündür. Dikkat çeken bir başka husus ise yazarın Göz hikâyesinde uzun uzun ilmi şeylerden bahsetmesidir. Poe'nun da ilme önem verdiği ve hikâyelerinde yeri geldiği zaman uzun uzun ilmi bilgiler verdiği bilinmektedir. Kısacası Cihat Burak, okuyucuya korkunun ve dehşetin kapılarını aralayan hikâyelerinde anlattıklarını resmedememiş olacak ki bu eser ortaya çıkar; çünkü kendisinin söylediğine göre Burak, resmini yapamadıklarını yazmıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ağaoğlu, R. (2018.) *Polisiye Eserin Toplumun Şiddeti Algılama Biçimi İle Etkileşimi: Edgar Allan Poe ve Halide Edip Adıvar Eserleri Üzerine Eleştirel Söylem Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Adli Tıp Enstitüsü.
- Ağaoğlu, R. & Oral, G. (2018). Dedektif Romanları: Tarihine Sığmayan Geçmiş ile Türkiye'de ve Dünyada Adli Edebiyat. *Adli Tıp Bülteni*, 23(3), 180-189. [\[Crossref\]](#)
- Antmen, A. (1994). Resmini Yapamadıklarını Yazdım. *Cumhuriyet*, 2.
- Bilen Buğra, H. (2007). *1914'lerden 1940'lara Türk Resim ve Romanında Gerçekçilik*. Ötügen Neşriyat.
- Burak, C. (1982). Kendimi Anlatıyorum. *Sanat Çevresi*, (40), 13.
- Burak, C. (2001). *Yakutiler*. Yapı Kredi Yayınları.
- Burak, C. (2009). *Cardonlar*. (2. Baskı), Yapı Kredi Yayınları.
- Canbaz Yumuşak, F. (2013). Kenan Hulusi Koray'ın Korkutan Öyküleri. *Millî Folklor*, 97(12),138-139.
- Çolak, İnci A. (2017). *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Resim ve Edebiyatta Paylaşılan Ortak Dil*. (Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çolak, İ. A. (2019). Cihat Burak'ın Resim ve Öykülerine Yansıyan Hayvan İmgeleri. *Akdeniz Sanat Dergisi*, 23(13), 9-18.
- Dilber, K. C. (2018a). Poe'nun Ligeia ve Şişede Bulunan Not Öykülerinde Tanpınar'ın Geçmiş Zaman Elbiselerini Aramak -Alice'in Düş(üş)ünde Düşsel Krotop'u ve Anima'yı Yakalamak-. *Litera: Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 28 (1), 53-69. [\[Crossref\]](#)
- Dilber, K. C. (2018b). Kuzgun'un Kendiliğinde 'Zaman Kırıntıları'nı Aramak-Bergson'un Dureé'sinden Heidegger'in Dasein'ine 'Estetik Zaman'. *TYBAKA-DEMİ*, 23, 65-82.
- Dindar, E. (2019). *Cihat Burak: Resimleri ve Öyküleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdem, Ö. (2009). *Feminist Kuram ve Angela Carter ile Emma Tennant'ta Gotik ve Kadın Kimliği Bağlantısı*. (Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gümüş, G. (2020). Cihat Burak: Biyografisi ve Öykücülüğü. (Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Güneş, K. (2010). *Arapça-Türkçe Sözlük*, Mektep Yayınları.
- Hızlan, D. (8 Şubat 2008). Kedileri Çizdi, Fareleri Yazdı. *Hürriyet*.
- Kabacalı, A. (22 Mayıs 1989). Cihat Burak, Resimleri ve Yalnızlığıyla İç İçe Yaşıyor. Düş Ülkelerinin Ressamı. *Cumhuriyet*.
- Kılıçkaya, D. (2016). Oğuz Atay'ın 'Unutulan' ve 'Korkuyu Beklerken' Adlı Hikâyelerinde Gotik Unsurlar. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 685-696.

- Kılıçkaya, D. (2022). "İki Abdullah'ın Oynadığı Köşe Kapmacada veyahut Alicengiz Oyununda" Edgar Allan Poe izleri. *Fikriyat Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 1-22.
- Koçsoy, F. G. (2010). Shirley Jackson'ın Hill House'un Büyüsü Adlı Romanında Gotik Mekân ve Anne-Kız İlişkileri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(2), 91-104.
- Kubbealtı Lugatı. "Ketenpere". <http://lugatim.com/s/ketenpere> (Erişim Tarihi: 30.06.2021).
- Osmanoğulları, F. (2016). Gotik Film: Bir Çerçeve Oluşturma Denemesi ve House of Usher. *Sinefilozofi Dergisi*, 1(1), 22-41.
- Osmanoğulları, F. (2020). Sinemada Korkunun Verdiği Hazzın Yüce Kavramı ile Açıklanması ve Antonio Margheriti'nin Danza Macabra (1964) Filmi. *Sine-Filozofi Dergisi, II. Ulusal Sinema ve Felsefe Sempozyumu Özel Sayı*, 6-19. [\[Crossref\]](#)
- Özgör, C. O. (2020). Batıl İnançların Korku Sinemasındaki Yansımaları. *SineFilozofi Dergisi*, 5(9), 504-520. [\[Crossref\]](#)
- Öztepe, O. (2017). Burakça: Cihat Burak'ın İmgeleminin Kaynakları. *Varlık Aylık Edebiyat ve Kültür Dergisi*, 1314, 55-58.
- Öztürk, N. (2013). Türk Resminde Masalsı Anlatımı Benimseyen Sanatçılar: Cihat Burak / Nuri Abaç / Burhan Uygur. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi-Journal of Research in Education and Teaching*, 2(4), 113-118.
- Poe, E. A. (2020). *Bütün Hikâyeleri Tek Cilt / Özel Basım*. (çev. Ö. Özkaya), Ren Kitap.
- Sarıbaş, S. (2020). Kıyamet Sonrası Edebiyatı: Jack London'ın Kızıl Veba Eserinde Pandemi Öncesi ve Sonrası. *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(33), 1276-1285. [\[Crossref\]](#)
- Sönmez, S. (2010). Sandıktan Cihat Burak'ın Son Günlükleri-1993. *kitap-lık*, 134, 76-81.
- Şapçı, H. I. (2014). *Bizans'tan Osmanlı'ya Şenlikler, Törenler ve Cihat Burak Resmine Yansıması*. (Yüksek Lisans Tezi), Işık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tansuğ, S. (1969). Cihat Burak'ın Sanatı Hakkında. *Mimarlık*, 74, 51.
- TDK. "Cardon". <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi: 30.06.2021).
- Tonga, N. (2019). "Cihat Burak". *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/cihat-burak> (Erişim Tarihi: 30.06.2021).
- Uğur, V. (2019). Anadolu Gotiği: Korku Romanındaki Evrimin Son Durağı. *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi FSM Scholarly Studies Journal of Humanities and Social Sciences*, 13, 335-356. [\[Crossref\]](#)
- Uyar, T. (21 Aralık 1982). Plastik Sanatlar'da S. Simavi Ödülü Sahibi Cihat Burak ile Öyküleri Resimleri ve Yaşama Dair. *Cumhuriyet*, 5.
- Vanlı, Ş. (1982). Cihat Burak Paris'te. *Sanat Çevresi*, 40, 19. (Orijinal metin: Forum, 1 Kasım 1962).
- Yabalak, H. (2020). Türk Halk Kültürü Bağlamında Cihat Burak Resimleri. *Türk Kültürü ve Medeniyeti Araştırmaları Dergisi – Journal of Turkish Culture and Civilization Researches*, 1 (2), 71-72.
- Yavuz, M. E. & Geçikli, K. (2008). Gotik Romanda Aydınlanma Karşıtlığı. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32(1), 171-188.
- Yayan, G. & Gökoğlu, M. (2020). Türk Ressamlarının Eserlerinde Yer Alan Çocuk Figürlerinin Osman Hamdi Döneminden Günümüze Analizleri. *TİDSAD Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi /The Journal of Turk & Islam World Social Studies*, 7(24), 13-14. [\[Crossref\]](#)
- Yıldırım, T. N. (2007). *Edgar Allan Poe'nun Black Cat ve The Fall of the House of Usher Öykülerinin Çevirilerinin Gotik Edebiyat Bağlamında Eleştirisi*. (Yüksek Lisans Tezi) Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Structured Abstract

Cihat Burak (August 8, 1915-13 March 1994), one of the representatives of the figure \ figurative painting, is a person who can balance between his humorist personality and figure painting. He paints with a social realist / social realist approach. He is a self-taught artist in the field of painting, whose sensitivity is peculiar to the naive. He emphasizes the ugliness and corruption in the architectural foundations of urban themes by putting on an imaginary air.

He includes women (Homage to Brigitte Bardot), cats, birds (My Canary is a Beautiful Bird, I Am Striking You), statesmen and artists (portrait) in her canvases. He transfers his understanding of Social Realism to his canvases and stories with an imaginary fiction. When the dates are taken into account, it is seen that what the artist wrote between 1960 and 1975 was written with a perspective that criticizes the capitalist system and uniformization. Cihat Burak calls the capitalist order "the formation of a ketemper". He also wrote a story with the same name on May 17, 1973. Ketempered order is the spread of wrong and wrong counting of right The word "ketenpere" in dictionaries is assumed to come from Greek and means "fraud, deception, trap".

He succeeds in adding a poetic meaning to death with his painting *The Death of the Poet*. At the same time, he knows how to create a fairy-tale atmosphere by softening the contrast of loving and cruel with a keen sense of humor. He softens the expressionist expression in his paintings with fairy tale elements. Whether he reflects a scene from daily life or from his own limitless imagination, the most prominent feature in his paintings is the "heap". He owes this to his love of traditional arts such as embroidery and calligraphy, as well as his architectural education. This "heap" meticulousness is seen in his paintings, in which he treats linear values with the finest details. He brings today's urban problems to the agenda by adorning architectural elements with imaginary elements by referring to past cultures in order to draw attention to the things that go wrong in society.

It is known that his mother and grandmother, who were interested in literature, had an impact on the development of Cihat Burak's imagination. At the same time, the stories, tales and legends told by Hanife and Emine Hanım, who live with them in their house, are of great importance in the development of the artist's imagination. He mentioned Emine Hanım in her story called *Cardons*.

Ferit Edgü, in his eulogy for Cihat Burak's *Cardons*, one of the original and extreme figures of Turkish art, states that he studied architecture at the Fine Arts Academy after Galatasaray High School, and says that contrary to popular belief, he is not "naive": naive; It is called a self-taught artist of fine arts, especially in the field of painting. However, Edgü thinks that Cihat Burak is not naive in painting as well as in literature. Despite this, he does not hesitate to use the term "story-like" for Burak's writings. These stories are a continuation of Cihat Burak's paintings. Therefore, pictures and stories should be considered together.

Edgar Allan Poe is among the writers Cihat Burak loves. Although detective fiction comes to mind first when Edgar Allan Poe is mentioned, the influence of his "darkness" is seen in Cihat Burak's stories rather than the detective effect of Poe. It is possible to find the world of Poe's troubled and fearful dreams in the stories. There are eighteen stories in total in the work called *Cardons*. In eight of these eighteen stories, the Poe influence is very clear. Therefore, in the article, eight stories are discussed through Poe. However, this does not mean that traces of Poe are not seen in his other stories. For example, while there is no Poe effect in the general sense of the story called *Mihar*, the "terrible" depictions between the lines inevitably lead the reader to Poe. Likewise, in the first paragraph of the story named *Cuma and Sons*, in which what happened to Cuma, a female shepherd dog, is mentioned, the mention of a devil silently emerging from the darkness of the night, characterizing him as a creature and monster, drags the reader into fear and horror. Similarly, in the story of the *Elephant*, it is possible to find lines containing brutality and death. Another remarkable point is that the author talks at length about scientific matters in the story of *Göz*. It is known that Poe also gave importance to science and gave scientific information at length when appropriate in his stories. In short, Cihat Burak would not have been able to paint what he told in his stories that opened the doors of fear and terror to the reader, so this work emerges; because, according to his own words, Burak wrote that they could not paint.

Elazığ-Harput Türkülerinin Sözlerinde Dinî ve Tasavvufî Kavramlar

Religious and Mystical Concepts in the Words of Elazığ-Harput Folk Songs

Yavuz DEMİRTAŞ

Fırat Üniversitesi, Devlet Konservatuarı, Türk Müziği Bölümü, Elazığ, Türkiye

Department of Turkish Music, Fırat University, State Conservatory, Elazığ, Turkey

öz

Türk halk müziği ile Türk sanat müziğinden izler taşımakla Türk müziği içerisinde özel bir konuma sahip olan Elazığ-Harput müziğinde icra edilen türkülerde, mani, koşma, gazel, kaside vs. Türk edebiyatı nazım şekillerinden pek çok şiir, türkü sözü (güfte) olarak kullanılmaktadır. Sözleri divân şiirlerinden oluşan eserler (ağır havalar), Elazığ-Harput müziğinin "sanat müziği" boyutunu, sözleri halk şiirlerinden oluşan müzikal eserleri (uzun ve oynak havalar) ise bu müziğin "halk müziği" boyutunu oluşturmaktadır. Kullanılan bu güftelerde lâ-dinî (dindışı) mahiyetteki kavramlar ekseriyeti teşkil etmekte birlikte, Allah (CC), Mevla (CC), kurban, bayram, gül, bülbül vs. gibi birçok dinî ve tasavvufî kavram da yer almaktadır. Ancak bu durumun dindarlıktan ziyade günlük konuşma dilinden kaynaklandığını ve günlük konuşma içerisinde yer aldığı için dindar olan-olmayan herkesin bu kavramları kullanmak zorunda olduğunu belirtmek isteriz. İş bu çalışmamızda, Harput türkülerinde yer alan dinî ve tasavvufî kavramlar tespit edilerek, haklarında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kavram, Elazığ-Harput, Türkü, Güfte, Müzik, Din, Tasavvuf

ABSTRACT

In folk songs performed in Elazığ-Harput music, which has a special position in Turkish music with traces of Turkish folk music and Turkish classical music, many poems from mani, koşma, gazel, kaside etc. which are verse forms of Turkish literature are used as lyrics. Musical works (ağır havalar) whose lyrics are composed of divân poems constitute the "art music" dimension of Elazığ-Harput music, and musical works (uzun ve oynak havalar) whose lyrics are composed of folk poems constitute the "folk music" dimension of this music. Although the concepts of non-religious constitute the majority in these lyrics used, Allah (CC), Mevla (CC), kurban (victim), bayram (feast), gül (rose), bülbül (nightingale) etc. there are also many religious-mystical concepts such as. However, we would like to point out that this situation stems from the daily spoken language rather than religiosity, and that everyone who is religious or non-religious has to use these concepts, since they take place in daily speech. In this study, religious and mystical concepts in Harput folk songs have been determined and information about these concepts has been given.

Keywords: Concept, Elazığ-Harput, Folk Song, Lyrics, Music, Religion, Sufism

Giriş

Bilindiği üzere din ile kültür arasında çok yakın ve çift taraflı (karşılıklı) bir ilişki mevcuttur. Yani inanç, ibadet, ahlâk vs. unsurlardan müteşekkil kültürün şekillenmesinde din; dine dayalı düşünce ile hayatın şekillenmesinde de kültür mühim bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda kültürün bir parçası da olan din, tabiatüstü boyutuyla diğer kültürel unsurlardan ayrılmakta ve onları derinden etkileyip biçimlendirmektedir. Öyle ki insanların kahir ekseriyeti, yeme-içme, giyim-kuşam, ibadet-dua gibi davranış şekillerini, olaylar karşısındaki tavır ve tepkilerini inanmış oldukları dinlerin öğretilerine göre biçimlendirmektedir. Söz konusu fiillerinde dinî öğretileri esas almaktadır (Tanrıverdi, 2018: 595, 598- 600). Binaen aleyh hemen her millet gibi Türk milleti de kültürel unsurlarını dinî öğretiler çerçevesinde şekillendirmiş, her türlü sosyo-kültürel faaliyetlerini dinî nasrlara uygun olarak gerçekleştirmiş, günlük konuşma dili ile söylemlerini dinî kelime ve kavramlarla tezyin edip zenginleştirmiştir. Mevcut millî ve manevî değerlerini İslamiyet'le birlikte daha zengin ve kalıcı hale getiren Türk milleti, bu değerleri birçok yazılı ve sözlü edebiyat ürünleriyle -müziğin etkileyici gücünden de istifade ederek- gelecek nesillere aktarmış, dinî değerlerini basit nağmelerden müteşekkil ilâhîlerle, millî değerlerini de kolay ezberlenebilir ezgileri haiz türkülerle dile getirerek yaşama ve yaşatma mücadelesi vermiştir. Şu bir gerçektir ki, sözlü kültür unsurları içinde hiçbiri ezgiler eşliğinde icra edilen türküler kadar yaygın, etkileyici ve kalıcı olmamış, milletçe de benimsenmemiştir. Bunun da sebebi türkülerin, Türk milletinin ortak duygu ve düşüncelerini, yalın, samimi, coşkulu ve içli ezgiler eşliğinde ve şiirsel yapısıyla anlatmasıdır.

Elazığ-Harput Türkülerinin Sözlerinde Geçen Belli-Başlı Kavramlar

Türk milletinin bir parçası olan Elazığ-Harput¹ insanı da hayatını içtenlikle inandığı İslâm dininin esaslarına göre tanzim etmiş, dinî ve tasavvufî duygu ve düşüncelerini ilâhîlerle, dünyevî ve beşerî duygu, dü-

Geliş Tarihi/Received: 31.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.07.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Yavuz DEMİRTAŞ
E-posta: yavuzdemirtas@firat.edu.tr

Atf: Demirtaş, Y. (2022). Elazığ-Harput Türkülerinin Sözlerinde Dinî ve Tasavvufî Kavramlar. *Turcology Research*, 75, 465-475.

Cite this article: Demirtaş, Y. (2022). Religious and Mystical Concepts in the Words of Elazığ-Harput Folk Songs. *Turcology Research*, 75, 465-475.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

¹ **Harput:** Osmanlı Devleti idaresinde XIX. yüzyıla kadar önemini koruyan Harput, ulaşımında karşılaşılan zorluklar, çetin kiş şartları ve benzeri sebeplerden dolayı aynı yüzyılın başlarından itibaren bu önemini yitirmeye başlamış, 1834 yılında resmî dairelerin ve akabinde de ahalinin, şehrin hemen güneyinde bulunan ve bugünkü Elazığ il merkezinin yer aldığı ovaya taşınmasıyla, içinde çok az kişinin yaşadığı bir nahiyeye dönüşmüştür. Jeopolitik konumu itibarıyla mühim bir mevkide bulunan Harput, tarih boyunca birçok devletin hâkimiyeti altına girmiş, dolayısıyla da birbirinden farklı kültür ve medeniyetlerden izler taşıyan çok zengin bir kültüre sahip olmuştur.

şünce ve tecrübelerini de türkülerle ifade etmiştir (Kafkasyalı, 2010: 134; Kınık, 2011: 136). Hemen her yörede olduğu gibi Elazığ-Harpur yöresinde de icra edilen müzikal eserlerin sözlerini Türk halk edebiyatı² ile divân edebiyatı³ ürünleri teşkil etmiştir. Mahallî müzik anlayışının bütün özelliklerini yansıtan gazeller başta olmak üzere tatyân, müstezat ve bazı ağır türkülerin güftelerini Fuzûlî (ö. 1556), Nedîm (ö. 1730) ve Nevres (ö. 1876) gibi ünlü divân şâirlerinin manzumeleri oluştururken, diğer türkü, maya ve hoyratların güftelerini de halk şiiirleri oluşturmuştur (Güler, 1999: 1; Köktan, 2002: 76). Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde beşeriyetin ortak duygu ve düşüncelerini ifade eden hemen her kavrama yer verilmiştir. Osman Yücesu, “Elazığ- Harpur Türküleri” adlı yüksek lisans tezinde (Yücesu, 1997: 57-80), Fethiye Sert de “Elazığ Harpur Türküleri Üzerine Bir İnceleme” adlı makalesinde (Sert, 2017: 70-71) yöre türkülerini, sözlerinde ağırlıklı olarak işlenen konulara göre şu üst (ana) başlıklar altında tasnif etmişlerdir (Tablo 1):

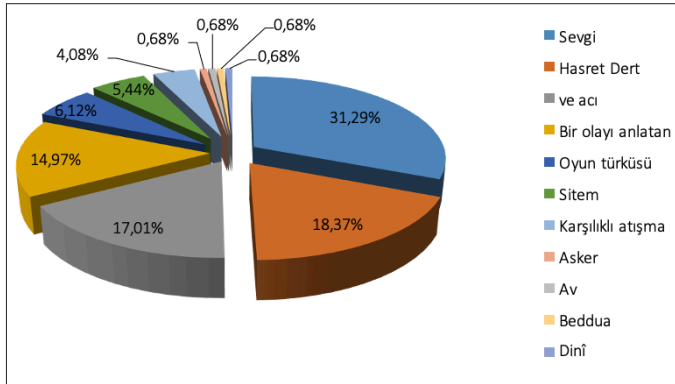
Tablo 1.
Konularına Göre Harpur Türküleri (Sert, 2017; Yücesu, 1997)

Osman Yücesu	Fethiye Sert
Aşk ve Sevda Türküleri	Sevgi Türküleri
Yer Adlarıyla İlgili Söylenen Türküler	Hasret Türküleri
Seferberlik (Askerlik) Türküleri	Dert ve Acı Türküleri
Eşya ve Nesnelerin Sembol Alındığı Türküler	Bir Olayı Anlatan Türküler
Doğadaki Varlıkların Sembol Alındığı Türküler	Oyun Türküleri
Bitkilerin Sembol Alındığı Türküler	Sitem Türküleri
Hayvanların Sembol Alındığı Türküler	Karşılıklı Atışma Türküleri
Karşılıklı (Diyaloglu) Türküler	Asker Türküleri
Oyun (Tören) Türküleri	Av Türküleri
Diğerleri	Beddua Türküleri
	Dinî Türküler

Fethiye Sert mezkûr çalışmasında ayrıca konularına göre tasnif etmiş olduğu türkülerin, tüm türküler (147 türkü) içerisindeki oranlarını yüzdeler halinde de vermektedir (Tablo 2, Şekil 1):

Tablo 2.
Konularına Göre Harpur Türkülerinin Yüzdeler Dilimleri (Sert, 2017)

Konu Başlığı	Yüzde (%)	Konu Başlığı	Yüzde (%)
Sevgi	31,29	Hasret	18,37
Dert ve acı	17,01	Bir olayı anlatan	14,97
Oyun türküsü	6,12	Sitem	5,44
Karşılıklı atışma	4,08	Asker, Av, Beddua, Dinî	2,72

Şekil 1.

Konularına Göre Harpur Türkülerinin Yüzdeler Dilimleri

kelimelerinin türkülerin sözlerinde sıklıkla geçmesi, ahalinin ziraatla iştiğal ettiğine ve zamanının pek çoğunu ev ile bahçesinde geçirdiğine işaret etmekte, *at* sözcüğünün zikredilmesi de taşıma, ulaşım ve haberleşmede oynadığı role binaen Müslüman Türk ahalinin nazarında bu hayvanın sahip olduğu yere ve taşıdığı öneme işaret etmektedir. Elazığ-Harpur türkülerinde Leylâ ile Mecnun dışındaki isimlerin de bir vakaya binaen yöre türkülerine konu olduklarını da bu vesileyle belirtmek istiyoruz. Yine yörenin göç veren değil alan olmasından mütevellit “gurbet” konulu türkülere de yörede rastlanmamaktadır (Sert, 2017: 83). Bunun gibi güftelerde “askerlik” ile ilgili kavramlara pek rastlanmamasını yörenin düşman işgali görmemesine; “din” ve “dinî öğretiler” olan güftelerin yok denecek kadar az olmasını da yaygın olarak icra edilen müziğin daha ziyade lâ-dinî mahiyette olduğuna, dolayısıyla da dine nazaran beşerî duygu ve düşünceleri daha ağır basan bir kesime yönelik olduğuna bağlamak mümkündür. Bu ve bunun gibi örnekler, diğer yörelerde olduğu gibi Elazığ-Harpur’a has türkülerin de yaşanmış olayları ve toplumun bu olaylar karşındaki tutum ve davranışlarını konu edindiğini, dolayısıyla da sonraki nesiller için bu eserlerin birer kültür hazinesi niteliğinde olduklarını göstermektedir.

2 **Türk Halk Edebiyatı:** Divân edebiyatı dışında kalan saz ve tekke şiiir türünden ferdi mahsullerle malzemesi dile dayanan atalar sözü, destanlar, masallar, hikâyeler, fıkralar, bilmeceler, maniler, türküler, ağıtlar, ninniler vb. gibi ilk söyleyicilerini de genellikle tespit edemediğimiz anonim veya ferdi eserleri ihtiva eden edebiyat türüne denir (Elçin, 1995: 1).

3 **Divân Edebiyatı:** Kendine özgü bir sanat anlayışı, sınırlı bir duygu ve şiiir dünyası, sanatlı bir dili, İslâm dini ve tasavvufa dayalı bir düşünce örgüsü bulunan şekilci, kurallı ve idealist Türk edebiyatına denir. “İslâmî edebiyat, yüksek zümre edebiyatı, eski Türk edebiyatı” gibi adlarla da anılan divân edebiyatı, şâirlerin manzumelerini topladıkları eserlere “divân” denilmesine binaen bu isimle anılmıştır (Pala, 2004: 5-6).

Elazığ-Harpur Türkülerinin Sözlerinde Geçen Dinî ve Tasavvufî Kavramlar

Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde yer alan dinî içerikli kelime ve kavramları, “dinî” ve “tasavvufî”⁴ olmak üzere iki ayrı başlık altında tasnif etmenin daha uygun olacağını belirterek konuyla ilgili cümlelerimize başlamak istiyoruz. Zira “Allah, kurban, iman, helal, haram” gibi kavramlar, köken itibarıyla İslâm dininin ana kaynakları olan Kur’an ve Sünnet’e direkt bağlıyken, “Leylâ, Mecnun, aşk, âşık, maşuk, gül, bülbül” gibi kavramlar da ancak tasavvufî yorumlama (istiare-benzetme) neticesinde İslâmî bir hüviyet kazanmaktadır.

Elazığ-Harpur Türkülerinin Sözlerinde Geçen Dinî Kavramlar

Konuyla ilgili yapılan çalışmalar, güftesi tamamen dine hasredilen Elazığ-Harpur yöresine ait müzikal eserlerin yok denecek kadar az olduğunu göstermektedir. Bu çalışmalardan biri olan mezkûr “Elazığ Harpur Türküleri Üzerine Bir İnceleme” adlı makalede Fethiye Sert, incelediği türküler içinde dinî tema içeren sadece bir türkünün olduğunu, buna karşılık seksen altı türkünün sözlerinde dinî unsurları temsil eden kelimelere yer verildiğini, bunların da iki eserde geçen “Hüda, Tanrı, haram, huri, dinsiz, imansız, kıyamet, maşallah, sevap, vallahi, billahi”; bir eserde geçen “Hz. Süleyman, arefe, câmi, cennet, dua, ecel, ezan, gavur, yedi kat gök, haşr, helal, mahşer, nâmahrem, namaz, oruç, üç aylar, secde, vebal” sözcükleri olduğunu, ancak bunların dinî hassasiyetten ziyade günlük konuşma dilinin getirmiş olduğu zorunluluktan kaynaklandığını, yani günlük hayatta çokça kullanıldıkları için güftelerde yar aldıklarını belirttikten sonra tespit etmiş olduğu dinî kavramları da Tablo 3’te okuyucuların istifadesine sunmaktadır (Sert, 2017: 80).

Tablo 3.
Harpur Türkülerinin Sözlerinde Geçen Dinî Kavramlar (Sert, 2017)

Dinî Unsurlar	Frekans	Dinî Unsurlar	Frekans	Dinî Unsurlar	Frekans
Allah	11	Hakk	4	İman	8
Kâfir	3	Mevla	8	Melek	3
İnşallah	5	Merhamet	3	Yaradan	5
Minare	3	Bayram	4	Diğer	29

Konuyla ilgili yapılan çalışmalardan biri de Ergin Dik’in “Harpur Musikisinde Bulunan Dinî Motifli Eserlerin Müzikal Analizi” adlı yüksek lisans semineridir (Dik, 2019: 20). Bu çalışmada Harpur müziği ile ilgili kaleme alınan eserlerde bulunan 193 türkü, 42 hoyrat ve uzun hava ile 17 gazel olmak üzere toplamda 251 eser incelenmiş ve bunlardan 107’sinde dinî motiflere rastlanmıştır ki, bu motifler ile bunların geçiş sıklıkları (frekansları) aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 4.
Harpur Türkülerinin Sözlerinde Dinî Kavramlar (Dik, 1997)

Dinî Unsur	Frekans	Dinî Unsur	Frekans	Dinî Unsur	Frekans
Kurban	24	Allah	14	Mevla	9
Vallahi	8	İman	9	Din	9
Mezar	6	Hak	5	Billahi	5
Bayram	4	Kader	4	Kıyamet	3
Yaratan	4	Kâfir	3	Kefen	3
Helal	2	Haram	2	Minare	2
Tanrı	2	Kabir	2	Cennet	2
Melek	2	Tövbe	2	Rab	2
Vaiz	2	Türbe	2	Diğer ⁴	37

Yukarıdaki tablolardan da anlaşılacağı üzere Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde çok sayıda dinî kelime ve kavramlara rastlanmaktadır. Ancak bu durumun bir dindarlık alameti olarak görülmemesi gerektiğini de özellikle belirtmek istiyoruz. Zira dindarlığın en belirgin alameti, “bireyin, dinî tutum ve davranışlarını günlük hayatına yansıtması” olduğuna göre bu özelliği kendisinde bulundurmayanların dindar olarak tavsif edilmemeleri gerekmektedir. Nitekim dindar olmayan, dine uzak, din karşıtı ya da din düşmanı olan pek çok insanın, meramını anlatabilmek için günlük konuşma diline yerleşen, dolayısıyla da kullanımı kaçınılmaz olan dinî kelime ve kavramları, konuşma veya yazma esnasında mecburen veya gayriihtiyari olarak kullandığı çokça şahit olunan bir vakıayı teşkil etmektedir (Odabaşı, 2014: 137-138, 150-151). Ayrıca yöredeki dindar insanların inançları gereği itibar etmedikleri müzik sanatını daha ziyade dindar olmayan insanlar ile gayrimüslimlerin (bilhassa da Ermenilerin) icra etmesi (Sunguroğlu, 1961: 14), yöre türkülerinin sözlerinde azımsanmayacak sayıda lâ-dinî mahiyette (bazen de dine aykırı) kelime ve kavramların bulunması (Demirtaş, 2017: 162), bir önceki paragrafta da belirtildiği üzere ana teması dinî öğretiler olan eserlerin yok denecek kadar az olması gibi hususiyetler de bu görüşümüzü, yani Elazığ-Harpur türkülerini yakanlardan pek çoğunun dindar olmadığı, dolayısıyla da türkülerin sözlerinde yer alan dinî kavramların dinî hassasiyetten kaynaklanmayıp günlük konuşma dilinin bir yansıması olduğu yönündeki düşüncemizi destekler mahiyettedir.

Yukarıdaki tablolarda da görüldüğü üzere Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde geçiş sıklığı (frekans) bakımından en çok zikredilen dinî kavramların başında Allah, Mevla, Hak, Yaradan, Tanrı gibi Zât-ı Mutlak’ın (CC)⁵ isim ve sıfatları ile kurban, iman, din, mezar/kabir, vallahi/billahi yemin sözcükleri gelmektedir. Şimdi bunların üzerinde birkaç cümle ile durmak istiyoruz:

Allah (CC): “Kâinatı yaratan ve idare eden en yüce varlık” anlamına gelen Allah (CC) lafzı, aynı zamanda “varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan Mutlak Varlık’ın (CC) en büyük adı” olarak da tarif edilmiştir (Topaloğlu, 1989: 471). Mesela; “Ey dil, ne durursun, demidir, başla figane, çün andelibane” mısrayla başlayan müstezetat adlı eserde bu kavram; “*Gamlanma gönül, bu gam geçer, Allah (CC), kerimdir!*” şeklinde geçmektedir.

4 **Diğer:** Bu ifade, Kâbe, ahiret, tenesir, derviş, sihir, nazar, vebal, maşallah, mescit, mübarek, oruç, kilise, haç, mucize, vb. dinî motifleri ihtiva etmektedir (Dik, 2019: 20-21).

5 **Zât-ı Mutlak:** “İlim, irade, kudret gibi vasıflara sahip olan; bir başka varlığın zorlamasıyla değil de kendi bilgisi ve iradesiyle sâdir olmuş zorunlu varlık” demektir. Mutlak Varlık (CC) kavramı, varlık anlayışında bir vahdet fikrini vurgulamakta ve varlığın meydana gelmesi ile süreklilik arz etmesinin sadece ve sadece mutlak varlığa bağlı olduğunu ifade etmektedir (Turan, 2006: 30).

Mevla: Kur'an'da geçen Allah'ın (CC) isimlerinden biri olan bu kelime; "birine sevgiyle bağlanan, dost, arkadaş, yardımcı, sahip ve malik" gibi manalara gelmektedir (Topaloğlu, 2004: 440). Mesela; "Hafo'mun evi kayabaşında" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde bu kavram, "*Mevla'm (CC), sabir ver Şevki kuluna!*" şeklinde geçmektedir.

Hak: İslâm literatüründe çeşitli anlamlarda kullanılan bu kelime Allah'a (CC) izafe edildiğinde; "varlığı kesin olan, kuşkuya yer bırakmayacak kesinlikte gerçek ve sabit olan" şeklinde açıklanmış ve bu vasfın da yalnızca Allah'a (CC) mahsus olduğu, çünkü sadece O'nun (CC) ezelden ebede yokluktan münezzehtir bulunduğu belirtilmiştir (Çağrı, 1997: 137). Mesela; "Pertek'in önu kelek" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde bu kavram, "*Dersim'i Hak (CC) saklasın!*" şeklinde geçmektedir.

Yaradan: Arapçadaki Allah'ın (CC) isimlerinden olan "Hâlik" veya "Hallâk (Yaratıcı)" kelimelerinin Türkçedeki karşılığıdır (Topaloğlu, 1997: 303). Mesela; "Hüseynik'ten çıktım şehir yoluna" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde bu kavram, "*Yaradan'im (CC), merhamet et kuluna!*" şeklinde geçmektedir.

Tanrı: "Allah" ve "İlâh" kelimelerinin Türkçe karşılığı olan bu kelime, İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm sonrasında da yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Güngör, 2010: 571). Mesela; "Vardım baktım demir kapı sürgülü" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde bu kavram, "*Nedir Tanrı'm bu derdimin çaresi?*" şeklinde geçmektedir.

Kurban: Arapçada maddî-manevî her türlü yakınlık manasına gelen *kurban* kelimesi, dinî terminolojide; "kendisiyle Allah'a (CC) yaklaşılacak şeyi, özel olarak da Allah'a (CC) yakınlık sağlamak, yani ibadet (kurbet) amacıyla belli vakitte, belirli cinsten hayvanları kesmeyi ve bu amaçla kesilen hayvanı" ifade ettiği (Güç, 2002: 433) gibi "değerli bir şey uğruna kendini feda etme" anlamını da hâizdir ki, yöre türkülerinde genellikle bu anlamda kullanılmıştır. Kurban kavramı, *dinî terminolojideki manasıyla* "Hakkı" adlı türküde; "Kurbanlar keseydim göçtüğüm gece" mısraında geçmekte; *kendini feda etme manasıyla* da; "Kar mı yağmış şu Harput'un başına" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde; "*Kurban olam toprağına taşına*" şeklinde geçmektedir.

Din-İman: *Din*; "Ceza (karşılık), mükafat, hüküm, hesap, üstün gelme, hâkimiyet, zelil kılma, zorlama, itaat, teslimiyet, hizmet, ibadet, âdet, yol, kanun, şeriat, millet, mezhep" gibi birçok manayı kapsayan din kelimesi; "akıl sahiplerini, kendi iradeleriyle dünyada salaha (iyiliğe), âhirette de felaha (kurtuluşa) sevk eden, Allah (CC) tarafından konulmuş bir kanun" olarak tanımlanmaktadır (Bulut, 2017: 1; Tümer, 1994: 312-314). İman ise; "Allah (CC) tarafından getirdiği kesin olarak bilinen hususlarda Hz. Peygamber'in (SAV) doğruluğuna inanmak" diye tarif edilen imanın esası, kalbin tasdikinden ibarettir (Sinanoğlu, 2000: 212-214). Bu iki kavram yöre türkülerinin sözlerinde genellikle bir arada ve "siz-sız" olumsuzluk takısını alarak "dinsiz-imansız" manasında kullanılmaktadır. Mesela; "Dağlar dağımdır benim" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde bu kavram; "*Dinsiz imansız dağlar*" şeklinde geçmektedir.

Mezar-Kabir: Her iki kelime de Arapçada; "ölünün gömüldüğü yer" anlamına gelmektedir. Kabirlere gitmekle ilgili âyet ve hadislerde "ziyaret" kökünün geçmesi, mezar kelimesinin daha yaygın olarak kullanılmasına vesile olmuştur (Bozkurt, 2004: 519; Demirci, 2001: 33). Mesela; "Bir taş attım pencereye tık dedi" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde bu kavram; "*Konma bülbül konma mezar taşıma*" şeklinde geçmektedir.

Vallahi-Billahi: Günlük konuşma dilinde çokça kullanılan bu kelimeler, birer yemin sözcüğü olup, "Allah (CC), şahidim olsun!" ya da "Allah (CC) hakkı için!" anlamlarına gelmektedir (Boynukalın, 2013: 417- 418). Mesela; "İndim yârin bahçesine gül açılmış gül güle" mısraıyla başlayan türkünün güftesinde bu kavram, "*Vallahi dost hilâfım yok, yüreğim yanmış tüter*" şeklinde geçmektedir.

Elazığ-Harpur Türkülerinin Sözlerinde Geçen Tasavvufî Kavramlar

Elazığ-Harpur yöresinde icra edilen müzik, söz ile ezgileri halk tarafından yakılan türkü ve hoyratların geniş halk kitlelerince söylenmesi, birçok türkünün yaşanan bir hadise neticesinde vücuda gelmesi gibi hususiyetlere binaen Türk halk müziği; ud ve keman gibi klasik Türk müziği sazları eşliğinde icra edilmesi, meşklere yöresel bir peşrev ile başlanıp akabinde klasik Türk müziğinin tanınmış eserleriyle devam edilmesi, "klasik Türk edebiyatı" da denilen divân edebiyatına ait manzumelerin "ağır havalı" da denilen ve yöre müziğinin "klasik" boyutunu teşkil eden müstezat ve gazellere güfte olması gibi özelliklerden dolayı da Türk sanat müziğinden izler taşımaktadır (Güler, 1999: 1). Elazığ-Harpur müziğinin hususiyetlerini özetleyen bu cümle, dolaylı da olsa yöreye mahsus müzikal eserlerin, güftelerinin alındığı edebiyat türlerine göre şekil aldığı, halk edebiyatı mahsullerinden oluşan türkülerin daha saf, samimi ve hemen herkes tarafından söylenebilir nitelikte olduğunu, divân edebiyatı türlerine ait şiirlerin güfte teşkil ettiği müzikal eserlerin de bir o kadar ağır, ağdalı ve herkesin söyleyemeyeceği bir nitelik arzettiğini ifade etmektedir.

Binaen aleyh yöre türkülerine güfte olan şiirlerin alındığı bu edebiyat türlerinde, özellikle de divân edebiyatında; "bazı kavramları ifade etmek için kullanılan kalıplaşmış (klişeleşmiş) sözler" anlamına gelen mazmunlara (kavramlara) oldukça geniş yer verilmektedir. Bir bakıma bir "mazmunlar edebiyatı" da olan divân edebiyatında şâirlerin değişik anlamlar yükledikleri sözcüklerin asıl anlamları dışına çıkarak yan anlamlarıyla kalıplaşması şeklinde ortaya çıkan bu mazmunlar, sanatlı, benzetmeli, cinaslı ve nükteli olma özelliğini hâizdirler, yani hem asıl hem de mecaz manaları içermektedirler. Mesela; "dudak" kelimesinin kırmızı renkli değerli bir taşın adı olan "la'l" sözcüğü, "göz" sözcüğünün "badem", "kaş" sözcüğünün "keman", "kirpik" sözcüğünün "ok", "boy" sözcüğünün "servi", "dudak/ağız" sözcüğünün "gonca", "diş" sözcüğünün "inci" kelimeleri ile ifade edilmeleri gibi (Akmehmedoğlu, 2015: 10).

Yeri gelmişken İslâmî bir edebiyat olan divân şiirinin, İslâm dininin haram kabul ettiği şarap ve bunun türevleri olan mey, bade, meyhane, sâkî, işret âlemi gibi mazmunları (motifleri) sürekli olarak mevzubahis etmesiyle ortaya çıkan zâhirî çelişkinin üzerinde de durmak istiyoruz. "Bâkî, Fuzûlî, Şeyhülislâm Yahyâ ve Nedîm Divanlarında Haz Kavramı" adlı makalesinde Kemal Bozkurt bu konuyu ele almakta ve kurmuş olduğu şu cümlelerle konuya açıklık getirmektedir:

"Kişinin haz kavramını ele alması, kişiyi hazzı yaşayan biri haline getirmez. Kişinin hazzı yaşayan, onu tadan biri olması için hazzı hayatının merkezine oturtup ona dair bir felsefî altyapı oluşturması gerekmektedir. Haz kavramını ele alan birçok divân şâirinin bu felsefî

ve düşünsel altyapıyı oluşturduklarını, aşk, kadın, güzellik ve şarap gibi kavramları ele alırken bu felsefi ve düşünsel altyapıdan hareket ettiklerini görürüz. ş irlerin kendilerini rind,  şık, mutasavvıf, z hid olarak tanıtmaları onların aldıkları hazzın felsefi arka planı hakkında bilgiler verir. Ama div n şiirinin kliőe yapısı içinde hazzın da kliőe bir kavram olarak kullanıldığına şahit olmaktayız. Hayatı boyunca içkinin bir damlasını ağzına almayan, meyhanenin yolunu bile bilmeyen şeyh lisl mların şarabın ve meyhanenin verdiği zevkten başlarının nasıl döndüğünü ballandırarak anlattığı görülür. Peki bunu nasıl izah etmeliyiz? Bunu izah için de devreye div n şiirinin sembol dili girmektedir; şarap, meyhane gibi kavramları tasavvufun sembolik dilindeki anlamlarıyla düşünmemiz gerekmektedir ki, ş irlerin asıl maksatlarını ne olduğunu anlayabilelim." (Bozkurt, 2015: 219).

Meşur "Tezkire" müellifi ve edebiyat tenkitçisi Latiffi ( . 1582) de bu konuyu ele almış ve ş irlerin, görünen güzelliklerin arkasındaki manayı keşfeden, o güzellikleri öven kimseler olduklarını, dolayısıyla da onların kullandıkları maşuk, şarap, def, ney, şahit (dilber, mahb be), kad (boy-bos) gibi kelimelerin mecaz  olduğunu yani her birinin z hirdekinden ayrı bir manasının bulunduğunu, binaen aleyh bu kelimelerin de "mecazen" yorumlanması gerektiğini belirtmiştir (Ak n, 1994: 420).

Mutasavvıf-ş irlerin özellikle l -din  şiirlerde geçmekte olan aşk ve şarap gibi bazı kelimeleri alıp bunlara tasavvufi manalar vermeleri, Türk şiirinde mecaz  anlamlar taşıyan kavramlardan müteşekkil bir terminolojinin meydana gelmesine vesile olmuştur. Bu tasavvufi terminolojiye göre "şarap", il h  aşkı; "p r-i mug n (meyhaneci), mürşid-i k mili; "meyhane", aşkın öğrenildiği yeri, yani tekkeyi; "mahb b (maşuk), Allah'ı (c.c.); " şık", kendisini il h  aşka adanmış, bütün varlığı ile Allah (c.c.) sevgisine yönelmiş kimseyi; "K be", vuslat makamını, uluhiyyet  lemini; "z l f/g s /m y/ebru" kelimeleri, Allah'ın (c.c.) birlik sıfatını, esrar-ı il h yi; "meclis-i işret", il h  yakınlıktaki lezzeti; "ayş   tarab", Hak'la (c.c.)  nsiyetin devamı; "s k ", mürşidi; "hum/humhane/k se/kadeh/cam" kelimeleri,  şığın kalbini; "mutrib", il h  hakikati öğreten mürşidi; "def" de hakik  maşuk olan Allah'ı (c.c.) istemeyi sembolize etmektedir (Bilgin, 2011; 381-382; Yağcıoğlu, 2009: 299).

Dikkat edildiği takdirde sözü edilen dine aykırı kelimelerin hemen tamamının beşer  ve il h  yönü bulunan "aşk" kavramını izah etmek için kullanıldığı görülecektir. Div n edebiyatının olduğu kadar Türk tasavvuf edebiyatının da  deta varlık sebebi olan "aşk" kavramı da mutasavvıf olsun olmasın tüm ş irler tarafından Türk edebiyatı ürünlerinde çok çeşitli mazmunlarla ve telmih, teşbih, mecaz ve istiare gibi lafız ve mana sanatlarından yararlanılarak dile getirilmiş ve "aşk" kavramı, müşahhas (somut) ve soyut (mücerred) birtakım unsurlara benzetilmiştir ki, bunları şu başlıklar altında tasnif etmek mümkündür:

a-) Aşk, *güneş* (afitap, hurşit, şems), *ateş* (s zan), *beyaban*, *ah*, *n le*, *feryat*, *deniz* (derya, umman), *cevher*, *kuş* (bülbül, pervane, h ma, keklik) gibi **tabiat unsurlarına** benzetilmiştir.

b-) Aşk,  lem, meydan, pazar, bina (b nyad), *harabe*, *hane*, *meva*, *yağma* gibi **mekan unsurlarına** benzetilmiştir.

c-) Aşk, *kitap*,  stad, *pir*, * lim* (d na, ağ h), *kılıç* (tir, şemşir, rimah, hançer), *ney* gibi **nesnel unsurlara** benzetilmiştir.

d-) Aşk, *sarhoşluk* (şarap, humhane, mestane, cam, cem), *delilik* (rüsva, melamet), *bela* (gam, cevr, cefa, dert, sevda), *sır* (r z, mahrem) gibi **psikolojik unsurlara** benzetilmiştir.

e-) Aşk, *Yusuf-Züleyha*, *Mecnun-Leyl *, *Ferhat-şirin*, *Kerem-Aslı* gibi ünlü  şıklar ile ifade edilmiştir.

f-) Aşk, *sultan* (hünkar, d ra), *k le* (ged , bende), *kan* (h n), *arkadaş* (hem-dem, ahbap, aşhap), *kavga* (dava), *düşman* gibi **diğer unsurlar** ile de dile getirilmiştir (Kola, 2016: 69-92).

Fatma Kola'nın "Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle)" adlı makalesinde yer alan şu c mlerinin "aşk" kavramının önemini veciz bir şekilde özetlediğini düşünmekteyiz:

"Nazar  ve estetik esaslarını İslamiyet'ten ve tasavvuftan alan klasik Türk edebiyatında aşk, mukaddes bir değer sayılmış ve klasik şiirin temelini oluşturmuştur. Tasavvufi edebiyatta aşk her şeyin özüdür, varlık  leminin yaratılış sebebidir. Bu nedenle k natta aşkı yok sayacak bir zerre dahi bulunmaz. Mutasavvıfların nazarında aşk, m siv y  terk ederek tüm benliğini yalnızca Rahman'a (c.c.) teslim etmektir. Mutlak gerçeğe ancak aşk vasıtasıyla ulaşılabilir, diğer yollar bu sırra erişmede  ciz kalır. Klasik ş irler, aşkı kimi zaman il h  boyutta ele almış, kimi zaman da doğrudan aktarmışlardır. Bazı metinlerde de aşk, bu iki boyutla sentezlenmiş ve beşer  duygulardan soyutlanarak il h  aşka geçiş için bir köprü gibi düşünülmüştür. Esasında Allah'ın (c.c.) insanlara bahşetmiş olduğu beşer  aşk da il h  aşkın dünya  leminde bir tezahürüdür." (Kola, 2016: 68).

Bu mazmunlar, onları v coda getiren ş irlerin (g ftekarların) mutasavvıf olup olmadıklarına göre de anlam kazanmaktadır. Yani bu kavramlar, şayet B k  ( . 1600), Nef'  ( . 1635) ve Ned m gibi mutasavvıf olmayan ve dünya hayatına aldırış etmemekle birlikte hayattan tat alma, dertleri zevk edinme ve i ki  lemlerinin cazipliğini anlatan rindane ibarelere rağbet etme gibi karakteristik özellikleri bulunan div n ş irleri tarafından dile getirilmiş ise "asıl (gerçek/beşer )"; Mevlan  ( . 1273), Y nus Emre ( . 1328), Niyaz -i Mısr  ( . 1694), Seyyid Nizamoğlu ( . 1601), Seyyid Nesim  ( . 1417) gibi ünlü mutasavvıf-ş irler tarafından v coda getirilmişse "mecaz  (il h /tasavvufi)"; Fuz l , N b  ( . 1712) ve şeyh G lip ( . 1799) gibi tasavvufi yönleri de bulunan div n ş irleri tarafından söylenmişse hem "asıl" hem de "mecaz " olarak değerlendirilmelidir. Ancak bu anlayış ve yöntemin kesinlik ifade etmediğini, belirtilen kıyas ve kistaslara binaen "asıl" yönü ağır basan kavramların "mecaz ", "mecaz " yönü ağır basan kavramların da "asıl" yönünün olabileceğini özellikle belirtmek gerekmektedir (Akmehmedoğlu, 2015: 28-29; Pala, 1997: 130-131; Uzun, 1994: 18-21).

Çalışmamızın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağına inandığımız için yukarıya aldığımız bilgileri nihayete erdirip çalışmamızın esasını teşkil eden Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde yer alan tasavvufi kavramlara geçiyoruz. İncelemiş olduğumuz yöreye ait eserlerin güftelerinde ( imtay, 2012; Tertip Komitesi, 1999; Turhan & Taşbilek, 2009) asıl manasının yanında mecaz manası da bulunan, yani direkt veya endirekt bir biçimde tasavvufi olan pek çok kavram (mazmun) tespit edilmiştir ki, daha anlaşılır ve kalıcı olması için bunları tablo halinde aşağıya alıyoruz:

Tablo 5.
Elazığ-Harpur Türkülerinin Sözlerinde Geçen Tasavvufî Kavramlar

Aşk-Muhabbet	Âşık-Meftun	Maşuk	Cevher/Güher	Dil-Gönül	Can-Ruh	Canan-Nazenîn
Mecnun	Leylî/Leylâ	Yar-Dost	Çehre	Leb-La'l	Buy	Hüsn-Cemal
Ateş	Şem	Pervane	Şeyda	Bülbül	Gül-Gonca	Gülzar-Gülşen
Kurban	Mey-Bade-Sahbâ	Meyhane	Sâki	Sâgar-Câm-Mînâ	Humar	Mest-Mestâne
Çerağ-Kandil	Asa	Dest	Vasl-Visal	Servi/Selvi	Âlem-Cihan	Âfitab
Şeb	Dür	Dürdâne	Zülf-Gîsû-Mûy	Sanem	Cünûn	Meh/Mah/Ay
Ebru	Kâmet-Kad	Gamze	Firak-Hicran	Ah-Feryat	Hayal	Bahr/Derya
Şevk-Vecd	Şad-Neşe	Âb-ı Hayât	Makam	Kement	Perişân	Hayret
Kavga	Nur	Ahd	Sir-Esrar	Ayna/Âyine	Derûn	Sada
Libas-Dîbâ	Tîğ	Beyt	Virane	Bûy-Misk	Mülk	Meczip-Divâne
Bağ-Bostan	Bahar	Terk	Lütuf	Sabir	Saye	Meyl
Zâhit-Sofi	Hikmet	Dua	Yad	Saadet	Safa-Safvet	Can-feza
Evliya-Pir	Hâr	İrşat	Sîne	Kara-Siyah	Garip	Bimar
Bezme	Cem	Âyin	İmdat-Medet	Ârif	Ocak	Baht
Cevr-Cefa	Şitap	Dem-Vakit	Çarh/Çark	Âğuş	Rind	Gam-Dert-Bela

Yukarıdaki tabloda yer alan kavramlar arasında 49 gül, 4 de gonca olmak üzere toplam 53 geçiş sıklığı (frekans) ile “gül” mazmunu, yöreye ait türkülerin güftelerinde en çok kullanılan tasavvufî kavramlar arasında başı çekmekte, onu da 23 (yirmi üç) geçiş sıklığı ile “bülbül” motifi takip etmektedir. Çoğu zaman ortaklaşa (müştereken) kullanıldıkları için “Gül-Bülbül Müşterek Motifi” olarak da adlandırılan⁶ bu iki kavramın frekanslarının çok sayıda olmasının sebebi, gül ile bülbül motifinin hem güfteleri halk edebiyatı mahsullerinden seçilen, dolayısıyla da yöre müziğinin “Türk halk müziği” boyutunu yansıtan kırık (türkü) ve uzun havalarda hem de güfteleri divân edebiyatı ürünlerinden seçilen, dolayısıyla da yöre müziğinin “Türk klasik (sanat) müziği” boyutunu yansıtan ve müstезat ile gazellerden müteşekkil ağır havalarda çokça yer almasıdır. Bu iki kavramı, yine “aşk” kavramıyla özdeşleşmiş olan “Mecnun (3 frekans)” ile “Leylâ (2 frekans)” kavramları izlemektedir. Bu iki kavram da çoğu zaman ortaklaşa kullanıldığı için “Leylâ-Mecnun Müşterek Motifi” olarak da adlandırılmıştır.⁷ Yine “aşk” kavramını sembolize eden şem’ ile pervaneye de - ki bu iki kavram da genellikle bir arada kullanıldığı için “Şem’-Pervane Müşterek Motifi”⁸ olarak adlandırılmıştır - güftelerde yer verilmektedir. Bu müşterek motiflerin dışında yine “aşk” kavramı ile ilgili olan ve “ilâhî aşkı” sembolize eden şarap/mey/bade: 6; aynı zamanda “neşeli ruhanî âlemi” de simgeleyen bağ: 16; yaz-kış yaprağını dökmemesiyle ve şiddetli rüzgarlarda dahi dimdik duruşuyla “elif” ile “bir” rakamını, dolayısıyla da Allah’ı (c.c.) sembolize eden servi/selvi: 7; yine tasavvufî açıdan birçok manaya gelen, özellikle de Zât-ı Hakki (c.c.) sembolize etmesiyle ön plana çıkan kara/siyah: 34 adet geçiş sıklığıyla Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde zikredilmektedir (Cebecioğlu, 1997; Sert, 2017).

Şimdi bu kavramların geçtiği eserlerden bazılarının güftelerini örnek olarak aşağıya alıyor ve bunlarla ilgili tespit ve düşüncelerimizi de birkaç cümle ile belirtmek istiyoruz:

Eser: Sözleri Erzurumlu İbrâhim Hakki’ya ait olan uşşâk makamındaki bu anonim eserin (mahallî ilâhînin) kaynak kişisi Turgut Kırgül’dür (Turhan & Taşbilek, 2009: 587). Güftekârının ünlü bir mutasavvıf-şâir olması ile tasavvufî çevrelerin dışında pek fazla icra edilmemesi gibi hususiyetler bu eseri direkt olarak “mahallî ilâhî” kategorisine sokmuş ve güftede geçen kavramların asıl olarak (zâhiri/dış manasıyla) yorumlanmasını âdeta imkansız hale getirmiştir.

Bir **Leylî**’nin **Mecnûn**’uyam
 Âlem anın **divânesi**
 Bir **Yûsuf**’un **meftûn**uyam
 Her **hüsn**ün olmuş âyinesi
Bağ ile **bostan** istemem
 Hûrî’yle ğılmân istemem
Mülk-i **Süleyman** istemem
 Mesttir **gönül virânesi**
 Kân-i ezeldir çün özün,
Hakkı, güherdir her sözün
 Sarf eyle gecen, gündüzün,
 Girsin ele **dürdânesi**.

6 **Gül-Bülbül Müşterek Motifi:** Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde ismi en çok geçen hayvan olan bülbül, “gül-bülbül” hikâyesinin iki kahramanından birini teşkil etmekte ve kavuşamayan sevgililerin sevdalarını simgelemektedir. Dünyevî manasının yanı sıra dinî (tasavvufî) manasıyla da büyük önem arz eden bülbül; ilâhî aşk ile yanan can ve ruhun timsali veya ten kafesinin içinde, uzak kaldığı ezeli gül bahçesinin hasreti ile feryat eden Hak (c.c.) âşığıdır. Divân şiiri geleneğinde gonca ve gül, birçok kelimeyle çoğu zaman teşbih ilgisini kurarak terkip halinde anlam birlikteliği oluşturmuş olsalar da onlarla hem mutlak hem de genel anlamda sevgili istiare edilmiştir. Böyle ki, “gül” maşuk ise “bülbül” âşık; gül “Allah (CC)” ise “bülbül” kuldür; “gül” Hz. Muhammed (SAV) ise “bülbül” mümindir; “gül” mürşit ise “bülbül” mürittir (Dağlar, 2017: 25; Eren, 2005: 47; Kurnaz, 1992: 485-486; Kurnaz, 1996: 219-222).

7 **Leylâ-Mecnun Müşterek Motifi:** Yöreye mahsus türkülerin sözlerinde en fazla kullanılan isimlerden biri olan Mecnun, beşerî manada daha çok sevdiğine kavuşamayan gençleri ifade etmek için kullanılmaktadır. Tasavvufî manada da büyük önemi haiz olan Mecnun’un, Leylâ’nın ayrılığına dayanamayıp çöllere kaçması, çöllerde yarı çıplak gezmesi, orada vahşî hayvanlarla dost olması, bazı mutasavvıflarca; Hak (CC) âşıklarının vasıflarından olan uzletin, terkin, istiğnanın ve ilâhî sırlara muttali olmanın sembolü olarak telakki edilmekte, halka divânelik gibi görünen akıl dışı tutumları da onun akıl kaydından kurtularak bir gönül insanı olmasının neticesi olarak görülmektedir. Ancak bazen de bunun tam tersi olarak Mecnun, mecazî aşk ile illetli bir âşik olarak vasıflandırılıp kınanmakta, Hak (CC) âşiğine mahsus hallerle tavsif edildiği beyitlerde dahi vuslata ulaşmış, aşk yolunda kemâle ermiş bir kimse olarak takdim edilmemektedir (Durmuş, 2003: 159-160; Polat, 2019: 325-338; Uludağ, 1991: 321).

8 **Şem-Pervane Müşterek Motifi:** Elazığ-Harpur türkülerinin sözlerinde geçen ve genellikle müştereken kullanılan kavramlardan biridir. Şem ve pervane, divân şiirinin temsil sevgili ve âşik kahramanları arasındadır. Klasik şiirde geceleyn ışığın etrafında dönen kelebek olan pervane muma (şem’) âşik olarak kabul edilir. Mum ışığının etrafında döner ve öyle bir an gelir ki kendini mumun alevine bırakır. Bundan dolayı pervane kendini sevdiğine feda eden sâdik âşik yerine kullanılır. Pervanenin mum ışığı etrafında her seferinde ona daha yaklaşıp döndükten sonra kendini alevine atıp yok etmesi sevdiğiyi yakıcı bir vuslata ermek şeklinde düşünülmüş ve bu düşünce şairler için orijinal bir ilham kaynağı olmuştur. Şem’in yanarak ışık vermesi, pervanenin de bu ışık çevresinde dönüp durması âşik ile maşukun durumuna benzetilmiştir. Ayrıca şem’ çeşitli kelimelerle oluşturduğu terkiplerde kinâye yoluyla “ay, güneş, sevgili” manalarına geldiği gibi “ilâhî nur, mürşid-i kâmil, Kur’ân, Hz. Muhammed (SAV)” gibi tasavvufî anlamlarda da kullanılmıştır (Armutlu, 2010: 495-497).

Eser: Sözleri Fuzûlî'ye ait olan bayatî makamındaki bu gazelin kaynak kişisi, 1975 yılında vefat eden Hâfız Osman Öge'dir (Turhan & Taşbilek, 2009: 464-467). *Ünlü bir divân şâiri* olan güftekarının aynı zamanda büyük bir mutasavvıf-şâir olması (Kalyon, 2020: 8) da bu eseri-güftesi hem asil hem de mecaz olarak yorumlanabilecek bir konumda olduğu için- çift yönlü, yani hem beşerî hem de ilâhî/tasavvufî olarak değerlendirilmesini icap ettirmiştir.

Öyle ser-mestem ki idrâk etmezem **dünyâ** nedir?
Ben kimim, **sâkî** olan kimdir, **mey** ü **sahbâ** nedir?
Gerçi **cânân**dan **dil-i şeydâ** için **kâm** isterem
Sorsa **cânân** bilmezem **kâm-ı dil-i şeydâ** nedir?
Vasıldan çün âşığı müstağni eyler bir visâl
Âşıkma mâ'suktan her dem bu istiğnâ nedir?
Hikmet-i dünyâ vü mâfihâ bilen **ârif** değil.
Ârif oldur bilmeye **dünyâ** vü mâfihâ nedir?
Âh ü **feryâdın Fuzûlî** incidipdir **âlemi**
Ger **belâ-yı aşk** ile hoşnûd isen **gavgâ** nedir?

Eser: Sözleri, Lâle Devri'nin (1718-1730) ünlü divân şâiri Nedîm'e ait olan nevrûz (karcığar) tatyân adlı bu eserin kaynak kişisi, 2016 senesinde vefat eden yörenin en önemli mûsikîşinaslarından biri olan Paşa Demirbağ'dır (*Çimtay*, 2012: 120; Turhan & Taşbilek, 2009: 250-251). Güftekarının yaşadığı zaman dilimindeki tasavvufî anlayıştan uzak olması (Macit, 2006: 592) göz önünde bulundurulduğunda bu eserin tasavvufî yönü bulunmayan herhangi bir "türkü" kategorisinde olduğunu, her ne kadar güftesinde tasavvufî açıdan yorumlanabilecek kavramlar bulunsun da bunların tasavvufî bir bakış açısıyla dile getirilmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Mest-i nâzım kim büyüdü *böyle* bî-pervâ seni
Kim yetiştirdi bu gûne **servden bâlâ** seni
Bûydan hoş rengden pâkîzedir nâzûk tenin
Beslemiş koynunda gûyâ kim **gül-i ra'nâ** seni
Güllü dîbâ giydin ammâ korkarım âzâr eder
Nazenînim sâye-i hâr-ı gül-i dîbâ seni
Bir elinde **gül** bir elde **câm** geldin **sâkiyâ**
Kangısın alsam **güllü** yahud ki **câm** yâ seni
Sandım olmuş ceste bir fevâre-i **âb-ı hayât**
Böyle gösterdi bana ol **kadd-i müstesnâ** seni
Sâf iken **âyîne-i endâmdan sinem** dirîğ
Almadım bir kerrecik **âgûşa** ser-tâ-pâ seni
Ben dedikçe **Nedîm'i böyle kim kıldı** nâ-tûvân
Gösterir engüşt ile **meclisdeki mînâ** seni.

Bu bilgiler, Elazığ-Harpur müziğine ait eserlerin, aşığı almış olduğumuz bir başka tasnif şeklinin ortaya çıkmasına da vesile olmaktadır:

a-) Güftesi tasavvufî yoruma uygun olmayan eserler (türküler): Bu tür eserler, Elazığ-Harpur türkülerinin kahir ekseriyetini oluşturmaktadır. Anonim oldukları için bestekârları da bilinmeyen bu eserlerin güftelerinde geçen konu ve kavramlar bütünüyle beşerî bir mahiyet arz etmektedir. Bu özelliklerinden olsa gerek söz konusu eserler, tasavvufî çevrelerin dışında kalan kesimler tarafından yoğun ilgi görmekte ve büyük bir iştihakla icra edilmektedir. Mesela; "Konma bülbül, konma, mezar taşıma/Şu gençlikte neler geldi başıma" ibarelerinin geçtiği bir eseri tasavvufî açıdan yorumlamaya çalışmanın abesle iştiğal etmek olduğunu düşünmekteyiz. Zira hem anonim olduğu için bu eserin bestekâri bilinmemekte hem de güftede anlatılan bülbül, mezar taşına konan herhangi bir kuştan farklı bir hüviyet arz etmemektedir.

b-) Güftesi hem beşerî hem de tasavvufî yoruma uygun olan eserler (tasavvufî türküler): Bu eserlerde yer alan kavramlar, dünyevî olduğu kadar tasavvufî açıdan da yorumlanabilir niteliktedir. Mesela; güftesi Erzurumlu Emrah'a (ö. 1854) ait olan ve "Ne feryat edersin divane bülbül" mısraıyla başlayan türküyü bu gruba örnek verebiliriz. Zira bu eserin söz yazarı, mutasavvıf bir halk şâiridir ve eserin güftesi de hem beşerî hem de tasavvufî açıdan yorumlanabilir niteliktedir.

c-) Güftesi beşerî yoruma uygun olmayan eserler (mahallî ilâhîler): Bu eserlerde yer alan kavramların - özellikle de "aşk" olgusu ile buna bağlı olanların - beşerî açıdan yorumlanması mümkün değildir. Mesela; "Mevlam ver aşkını bana" mısraıyla başlayan eseri (mahallî ilâhîyi) bu gruba örnek verebiliriz. Zira bu eserin güftekarı meşhur mutasavvıf-şâir Seyyid Nizamoğlu'dur ve eserin güftesi de tamamen tasavvufî bir muhtevayı içermektedir. Yine sözleri Erzurumlu İbrâhim Hakkî'ya (ö. 1780) ait olan ve "Bir Leylî'nin Mecnun'uyum" mısraıyla başlayan eseri, güftekarı Seyyid Nesîmî olan ve "Gel gel yanalım ateş-i aşka" mısraıyla başlayan eseri, güftekarı Elazığlı bir mutasavvıf-şâir olan ve "İçmeli Sabrî Çavuş" diye bilinen Abdussabûr Öztürk'e (ö. 1969) ait olan "Vardım bir gülşene bülbül nâlân" mısraıyla başlayan eseri, güftekarı bilinmeyen ve "Şem'a yanan pervaneler" mısraıyla başlayan eseri de bu gruba dâhil etmek mümkündür. Zira bu eserlerin hem güftekarıları mutasavvıftır hem de bu eserlerin güfteleri tamamıyla tasavvufî bir muhtevayı hâizdir. Bu özelliklerinden olsa gerek söz konusu eserler tasavvuf çevrelerinin dışında pek fazla ilgi görmeyip icra edilmemektedir.

Sonuç

Yapmış olduğumuz bu çalışma neticesinde gerek Elazığ-Harpur yöresi, gerek yöre müziği gerekse bu yöreye has türküler ile bu türkülerin güfteleri hakkında aşağıda maddeler halinde sıralayacağımız sonuçlara ulaşılmıştır:

1-) Osmanlı Devleti'nin son asrına (XIX. Yüzyıla) kadar önemini koruyan tarihî Harput şehri, karşılaşılan birtakım zorluklardan dolayı önemini yitirerek bu yüzyılın ilk yarısından itibaren güneyinde bulunan bugünkü Elazığ il merkezinin yer aldığı ovaya taşınmasıyla içinde çok az kişinin yaşadığı bir nahiyeye dönüşmüştür.

2-) Harput, jeopolitik konumu itibarıyla mühim bir mevkide bulunduğundan dolayı tarih boyunca birçok devletin hâkimiyeti altına girmiş, dolayısıyla da birbirinden farklı kültür ve medeniyetlerden izler taşıyan çok zengin bir kültüre sahip olmuştur.

3-) Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan diğer yörelerde olduğu gibi Elazığ-Harput yöresindeki insanlar da dinî-tasavvufî duygu ve düşüncelerini ilâhîlerle, beşerî duygu, düşünce ve tecrübelerini de türkülerle ifade etmiştir.

4-) Güftelerinde su, aşk, kar, dağ vb. kavramlara (motiflere) sıklıkla yer verilmesi, Elazığ-Harput türkülerinin, mahallî özelliklerin yanı sıra Türk kültüründen izler taşıdığını da göstermektedir.

5-) Diğer yörelerde olduğu gibi yöreye mahsus türkülerin sözlerinde de tabiat unsurları, bina bölümleri, bitki, sebze, meyve, renk ve hayvan isimleri yer almaktadır. Bu durum, halkın yaşadığı çevre ile günlük yaşamlarına dair bilgilerin elde edilmesinde türkülerin başvurulacak birer kaynak niteliğinde olduğunu da göstermektedir.

6-) Elazığ-Harput müziğindeki güftelerde de aşk, seveda, dert, ayrılık, sevgi, vatan sevgisi, sevinç, ölüm, hatırat, doğa, tarih vs. gibi hayata dair konular yer almıştır.

7-) "Aşk" kavramını sembolize eden Leylâ ile Mecnun dışında kalan isimler, genellikle yaşanmış bir hadiseye istinaden yöre türkülerinin sözlerine konu olmuştur.

8-) Göç veren değil göç alan bir il olmasından mütevellit yörede "gurbet" konulu türkülerle rastlanmamaktadır.

9-) Güftelerde "askerlik" ile ilgili kavramlara pek rastlanmamasını da yörenin düşman işgali görmemesine bağlamak mümkündür.

10-) Yöreye has müzikal eserlerde ana fikri (teması) "din" ve "dinî öğretiler" olan güfteler de yok denecek kadar azdır. Bunu da yaygın olarak icra edilen müziğin daha ziyade lâ-dinî mahiyette olduğuna, dolayısıyla da beşerî duygu ve düşünceleri ön plana alan bir kesime yönelik olduğuna bağlamak mümkündür.

11-) Güftesi sadece dinî öğretilerden oluşan bir türküyü rastlanmamakla birlikte sözlerinde çok sayıda dinî kelime ve kavramların yer aldığı türkülerle fazlasıyla rastlanmaktadır. Ancak bu durumun, dindarlığın bir alameti olarak görülmemesi gerektiğini, günlük konuşma diline yerleştikleri için duygu ve düşüncelerin ifade edilebilmesi bağlamında bu kelime ve kavramların mecburen kullanıldığını özellikle belirtmek istiyoruz.

12-) Güftelerde yer alan dinî hüviyetli kavramlardan "Kur'ân" ve "Sünnet" kaynaklı olanları "dinî kavramlar", tasavvufî yorumlamayla dinî hüviyet kazananları da "tasavvufî kavramlar" şeklinde tasnif etmek daha uygun olacaktır diye düşünmekteyiz.

13-) Elazığ-Harput Türkülerinin sözlerinde en çok zikredilen dinî kavramların başında Allah, Mevla, Hak, Yaradan, Tanrı gibi Zât-ı Mutlak'ın (CC) isim ve sıfatları ile kurban, din, iman, mezar-kabir kelimeleri ile vallahi- billâhi gibi yemin sözcükleri gelmektedir.

14-) Elazığ-Harput yöresinde icra edilen müzik eserlerinin sözlerinde geçen tasavvufî kavramlar, beşerî ve ilâhî boyutu olan "aşk" olgusu etrafında kümelenmektedir. Aşk kavramı da âşık, maşuk, gönül, dil, yâr, dost, can, canan gibi kelimelerle ifade edildiği gibi Leylâ- Mecnun, Aslı-Kerem vs. meşhur aşk hikâyelerinin kahramanlarıyla veyahut da gül-bülbül, şem-pervane vs. dillere destan muhayyel hikâyelerin aktörleriyle bazen ferden bazen de müştereken sembolize edilerek ifade edilmektedir.

15-) Elazığ-Harput türkülerinin sözlerinde en çok zikredilen tasavvufî kavramların başında maşuku (sevgiliyi) sembolize eden "gül" ile âşığı (seveni) simgeleyen "bülbül" mazmunu gelmektedir. Geçiş sıklıklarının (frekanslarının) yüksek olmasında bu iki mazmunun hem kırık hem uzun hem de ağır havalarda güftelerinde çokça yer alması etkili olmuştur.

16-) Yöreye has türkülerin sözlerinde aşkı sembolize eden mazmunların dışında zâhir manasının dışında tasavvuf terminolojisinde neşeli ruhanî âlemi de simgeleyen "bağ", yaz-kış yaprağını dökmemesiyle ve çok şiddetli rüzgârlarda dahi dimdik durmasıyla sebâti, metaneti ve doğru-dürüstlüğü temsil eden, "elif" ile "bir" rakamını, dolayısıyla da Allah'ı (CC) sembolize eden "servi/selvi", yine tasavvufî açıdan birçok manaya gelen, özellikle de Zât-ı Hakk'ı (CC) sembolize etmesiyle ön plana çıkan "kara/siyah" mazmunları da geçiş sıklığı bakımından oldukça yüksek bir sayıya sahiptir.

17-) Diğer yörelerde olduğu gibi Elazığ-Harput yöresine ait eserlerin sözlerinde de bol miktarda şarap, mey, bade, meyhane, sevgilinin boyu/yüzü/kaşığı/gözü gibi İslâm dininin yasakladığı kavramlara rastlanmaktadır. Sadece ve sadece tasavvufî yorumlama ile dinî hüviyet (helal vasfı) kazanabilecek bu kavramların yer aldığı eserler, şayet zâhir manaları kastedilerek okunuyorsa dindar insanlar tarafından reddedilmekte, şayet tasavvufî manaları kastedilerek icra ediliyorsa bu kesim tarafından genel kabul görmektedir. Bu da her şeyde olduğu gibi şiir ve müzik sanatında da hem söyleyenin hem de dinleyenin niyetinin çok önemli olduğunu, dolayısıyla da toplumun güzel sanatlara bakışında tasavvufun mühim bir rol oynadığını göstermektedir.

18-) Yöre türkülerinin sözlerinde yer alan tasavvufî kavramlar ile o eserin tasavvufî mahiyette olup-olmadığı konusunu birbirinden ayırmak gerekmektedir. Zira birçok türkünün sözlerinde her ne kadar tasavvufî manaya da gelebilecek kavramlar bulunsun da hem müzikal özellikleri hem de güftelerinin ana temaları o eserlerin tasavvufî mahiyette olmadıklarını net bir şekilde göstermektedir.

19-) Bir önceki maddedeki bilgilere istinaden Elazığ-Harput müziğine ait eserleri "güftesi tasavvufî yoruma uygun olmayan eserler (türküler)", "güftesi hem beşerî hem de tasavvufî yoruma uygun olan eserler (tasavvufî türküler)" ve "güftesi beşerî yoruma uygun olmayan

eserler (mahallî ilâhîler) olmak üzere üç ana başlık altında tasnif etmenin daha uygun olacağını düşünmekteyiz. Bu tasnifte güfte sahiplerinin mutasavvıf olup olmadıkları da mühim bir rol oynamaktadır. Yani mahallî bir müsikî eserinin güftekârı şayet Nedîm gibi mutasavvıf olmayan bir şâir ise o eseri "türkü"; güftekârı şayet Yûnus Emre gibi ünlü bir mutasavvıf-şâir ise o eseri "ilâhî"; güftekârı şayet Fuzûlî gibi tasavvufî yönü de bulunan bir divân şâiri ise o eseri "tasavvufî türkü" olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır diye düşünmekteyiz.

20-) Yörede ana teması dinî öğretiler olan eserlerin yok denecek kadar az olması; güftelerde çok sayıda lâ-dinî mahiyette (bazen de dine aykırı) kelime ve kavramların bulunması; dindar insanların inançları gereği itibar etmedikleri müzik sanatını daha ziyade dindar olmayan insanlar ile gayrimüslimlerin icra etmesi gibi hususiyetler göz önünde bulundurulduğunda Elazığ-Harpur müziğinin dünyevî (beşerî) bir mahiyet arzettiğini, yöreye mahsus türküleri yakanlardan pek çoğunun İslâmî manada mütebedeyin olmadıklarını, binaen aleyh yöre türkülerinin sözlerinde yer alan dinî kavramların da dinî hassasiyetten ziyade bu kavramların günlük konuşma diline yerleşmiş olmasından kaynaklandığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

21-) Türk müziğinin hemen her türünden izler taşıyan Elazığ-Harpur müziği, Türk halk müziği ile Türk sanat müziğinin bir arada icra edilmesi gibi bir özelliği hâiz olmasıyla Türk müziği içerisinde özel bir konuma sahip bulunmaktadır.

22-) Elazığ-Harpur müziği, kullanılan güftelere göre şekil almıştır. Yani mahallî müzik anlayışının bütün özelliklerini yansıtan ve "ağır havalar" olarak da adlandırılan gazel, tayan ve müstezet gibi eserlerde, güftelerin klasik Türk edebiyatından alınmasından mütevellit klasik Türk müsikîsi tavrı; güfteleri Türk halk edebiyatı ürünlerinden oluşan türkü, maya ve hoyrat gibi eserlerde de Türk halk müziği tavrı hâkim olmuştur.

23-) Fuzûlî, Nedîm ve Nevres gibi ünlü divân şâirlerinin ağıdalı ve anlaşılması güç ibareleri hâiz manzumelerinin güfte olarak kullanıldığı ağır havaların (müstezet ve gazellerin) yörede icra edilmesi, muhatap durumunda olan halkın kültür seviyesinin yüksek olduğuna işaret ettiği gibi icra edilen müziğin halktan ziyade kültür seviyesi yüksek bir zümreye hitap ettiğini de göstermektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Akmehmedoğlu, N. (2015). *18. Yüzyıl Klasik Türk Müsikîsi Bestekârlarının Dindışı Sözlü Eserlerinde Yer Alan Tasavvufi Mazmunlar Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akûn, Ö. F. (1994). "Divân Edebiyatı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX, 389-427.
- Armutlu, S. (2010). "Şem' u Pervâne". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVIII, 495-497.
- Bilgin, A. A. (2011). "Tekke Edebiyatı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XL, 381-384.
- Boynukalın, E. (2013). "Yemîn". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XLIII, 417-418.
- Bozkurt, N. (2004). "Mezârlık". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIX, 519-522.
- Bozkurt, K. (2015). Bâkî, Fuzûlî, Şeyhülislam Yahyâ ve Nedîm Divanlarında Haz Kavramı. *Turkish Studies*. 10(4), 215-256. [Crossref]
- Bulut, M. (2017). *Delilleriyle İslam Akaidi*. Erkam Yayınları.
- Cebeciöğlü, E. (1997). *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Rehber Yayınları.
- Çağrırcı, M. (1997). "Hak". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XV, 137-139.
- Çimtay, K. (2012). *Hikâyeleri ve Makamlarıyla Harpur Müsikîsi Nota Albümü*. Elazığ Belediyesi Kültür Yayınları.
- Dağlar, A. (2017). Mazmûn Gülünün Mazmûnuna Bülbül Olmak. *Sûffî Araştırmaları Dergisi*, 15, 23-42.
- Demirci, K. (2001). "Kabir". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 33-35.
- Demirtaş, Y. (2017). Harpur Müziği Güftelerine Dair Bazı Tespit ve Düşünceler. *Firat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(1), 153-164.
- Dik, E. (2019). *Harput Müsikîsi'nde Bulunan Dinî Motifli Eserlerin Müzikal Analizi*. (Yüksek Lisans Semineri), Firat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Durmuş, İ. (2003). "Leylâ ve Mecnun". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XVII, 159-160.
- Elçin, Ş. (1995). *Halk Edebiyatına Giriş*. Akçağ Yayınları.
- Eren, A. (2005). Şeyhülislam Yahya Divânı'nda Bülbül. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 47-57.
- Güç, A. (2002). "Kurban". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXVI, 433-435.
- Güler, Z. (1999). *Harput'ta Edebiyat ve Sözlü Folklor. Dünü ve Bugünüyle Harput (Tarih-Edebiyat-Şiir-Folklor)*. Türkiye Diyanet Vakfı Elazığ Şubesi Yayınları.
- Güngör, H. (2010). "Tanrı". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIX, 570-571.
- Kafkaslı, A. (2010). Türkü. *Türk Yurdu Dergisi*, 269, 134-136.
- Kalyon, F. (2020). *Tasavvuf Sembollerinin Usûlî Divanı ile Fuzûlî'nin Türkçe Divanındaki Kullanılışı*. İksad Yayınevi.
- Kınık, M. (2011). Bir İletişim Aracı Olarak Türk Halk Müziği ve Türküler. *Erciyes İletişim Dergisi "Akademia"*, 2(1), 136- 150.
- Kola, F. (2016). Aşka Dair Bazı Tasavvurlar (XVI. Yüzyıl Divanlarındaki Aşk Redifli Gazellerden Hareketle). *Journal of Turkish Language and Literature*, 2(2), 67-94. [Crossref]
- Köktan, Y. (2002). *Elazığ Harpur Müziğinde Söz*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kurnaz, C. (1992). "Bülbül". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, VI, 485-486.
- Kurnaz, C. (1996). "Gül". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XIV, 219-222.

- Macit, M. (2006). "Nedim". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 32, 591-593.
- Odabaşı, F. (2014). Dindarlık Göstergesi Olarak Dil/Dil Dindarlığı. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 14(1), 137- 151.
- Pala, İ. (1997). *Şi'r-i Kadîm*. Ötüken Neşriyat A. Ş.
- Pala, İ. (2004). *Divân Edebiyatı*. Kapı Yayınları.
- Polat, E. (2019). Leyla ile Mecnun Hikâyesi'nin Şeyhülislam Yahya Divânı'na Yansıması. *Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(17), 325-338.
- Sert, F. (2017). Elazığ Harput Türküleri Üzerine Bir İnceleme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 5(1), 70-71. **[Crossref]**
- Sinanoğlu, M. (2000). "İmân". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXII, 212-214.
- Sucu, N. (2007). Hind Tîpinin Kimliği, Divân Edebiyatındaki Yeri ve Rindlik Felsefesinin Tasavvufla İlgisi. *Selçuk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 18, 243-280.
- Sunguroğlu, İ. (1961). *Harput Yollarında*. (4. Cilt), Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı Yayınları.
- Tanrıverdi, H. (2018). Din-Kültür İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 595-600.
- Tertip Komitesi (1999). *Notalarla Harput Musikisi*. (2. Cilt), Elazığ Valiliği Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1989). "Allah". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, II, 471-498.
- Topaloğlu, B. (1997). "Hâlik". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XV, 303-304.
- Topaloğlu, B. (2004). "Mevla". *TDV İslâm Ansiklopedisi* Ansiklopedisi, XXIX, 440-441.
- Turan, Y. (2006). *Muhyiddin İbn Arabî'de Mutlak Varlık*. (Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Turhan, S. & Taşbilek, Ş. (2009). *Elazığ-Harput Havaları*. Elazığ Belediyesi Kültür Yayınları.
- Tümer, G. (1994). "Din". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IX, 312-314.
- Uludağ, S. (1991). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Marifet Yayınları.
- Uzun, M. (1994). "Aşk". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, IV, 18-21.
- Yağcıoğlu, S. A. (2009). *Fuzûlî ve Bâkî Divânlarının Karşılaştırılması*. (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücesu, O. (1997). *Elazığ-Harput Türküleri*. (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Structured Abstract

Harput, which was one of the important cities of the Ottoman Empire in the east until the beginning of the 19th century, started to lose its importance due to some difficulties and turned into a village today by moving to the plain in the south. Today's city of Elazığ is located on the plain where the people of Harput migrated. Harput, which many states want to dominate due to its geopolitical position, has come under the domination of many states in the historical process, and therefore has a very rich culture with traces of different cultures and civilizations. Undoubtedly, music has a special place and importance in this cultural richness. There are traces of almost every genre of Turkish music in the music performed in the Elazığ-Harput region. Harput music has a special place in Turkish music as it is a synthesis of these two genres, especially due to the combination of Turkish folk music and classical Turkish music. As in the music of almost every region, Turkish folk literature and divan literature products form the lyrics of the works in Elazığ-Harput music. In works such as ghazal, tatyân and müstezat, which reflect all the features of the local musical understanding - probably because their lyrics are composed of "classical Turkish literature" poems - classical Turkish music style is dominant. Turkish folk music style is dominant in folk songs, *mayâ* and *hojrats*, whose lyrics are composed of Turkish folk literature products, in parallel with their lyrics. In the meantime, we would like to underline the following point: The fact that musical works composed of the words of famous divan poets such as Fuzûlî, Nedîm and Nevres are performed in the region shows that the cultural level of the people is high. This situation also shows that the music performed is specific to people with a high cultural level. As in other regions, people in Elazığ-Harput region also expressed their feelings and thoughts with some elements. Folk songs, which are the property of the people, are undoubtedly the most important and impressive of these elements. In the lyrics of the folk songs, almost everything related to human life is mentioned, from the elements of nature to the parts of the buildings, from the names of animals to the names of plants, from natural disasters to human feelings and phenomena. With these features, folk songs are almost a source for the next generations. This situation shows that Elazığ-Harput folk songs carry traces of Turkish culture as well as local features. The concept of "military service" is not included in Elazığ-Harput folk songs. It is possible to attribute this to the fact that the region has never been under enemy occupation. At the same time, since it is a region that receives immigration, the issue of expatriation is not mentioned in local folk songs. With the exception of the names *Leyla* and *Mecnun*, which symbolize the concept of love, names such as *Hayriye* and *Mamoş*, which are mentioned in the words of local folk songs, usually belong to the heroes of the events that took place. Lyrics with the main idea of "religion" or "religious teachings" are almost non-existent in musical works specific to the region. It is possible to attribute this to the fact that the music widely performed in the region has a non-religious nature and is aimed at a group that prioritizes human feelings and thoughts. Although there is no Harput folk song in which the lyrics are entirely devoted to religious teachings, there are many folk songs with religious words and concepts such as *Mevlâ*, sacrifice and tomb. However, this should not be seen as a sign of religiosity. Because these concepts are concepts that are settled in the daily language and therefore inevitably used in the context of expressing feelings and thoughts, and every person, religious or non-religious, has to use them. Among the religious concepts in Elazığ-Harput folk songs, those originating from the Qur'an and Sunnah are "religious concepts"; We think that it would be more appropriate to classify those who gain a religious identity through Sufi tafsir as "mystical concepts". The most frequently mentioned religious concepts in the lyrics of local folk songs are the names of Allah such as Allah, *Mevla*, *Hak*, *Creator*, *God*, and the words sacrifice, religion, faith, grave-grave, and *vallahi-bilahi*. At the beginning of the mystical concepts, rose and nightingale motifs, which are widely used in expressing the concept of "love", come. However, we would like to express that the aforementioned mystical concepts are composed of *mazmuns* that have great importance in the branches of Turkish literature, especially in divan literature. The most famous of these metaphors, which have a different metaphoric meaning than the original and are generally clustered around the phenomenon of "love"; rose-nightingale, *leyla-mecnun*, motifs symbolizing the lover's limbs and the concept of *bade*. It is possible to classify the works of Elazığ-Harput music according to their lyrics as follows: "works (folk songs) that are not suitable for mystical interpretation"; "Works (local hymns) whose lyrics are completely suitable for mystical interpretation"; "Works suitable for both interpretations (mystical folk songs)". In this classification, whether the author of the lyrics is a mystic or not also plays an important role. In other words, if the lyricist of a work of local music is a non-mystical poet like Nedim, this work is a folk song; If it is a famous mystic poet like Yunus Emre, this work is divine; If he is a divan poet who has a mystical aspect like Fuzûlî, this work is a mystical folk song.

Sanem SOYLU YILMAZ

Şişli Meslek Yüksekokulu, Mimari
Restorasyon Programı, İstanbul,
Türkiye

Şişli Vocational School,
Architectural Restoration Program
İstanbul, Turkey

Geliş Tarihi/Received: 16.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 11.08.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Sanem SOYLU YILMAZ
E-posta: sanemsoylu@hotmail.com

Atf: Soylu Yılmaz, S. (2022). Osman-
lı'nın Son Döneminden Sinop'ta Bir
Rum Mezarlığı. *Turcology Research*, 75,
476-484.

Cite this article: Soylu Yılmaz, S. (2022).
A Rum Cemetery in Sinop from The Last
Period of the Ottoman Empire. *Turcology
Research*, 75, 476-484.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

Osmanlı'nın Son Döneminden Sinop'ta Bir Rum Mezarlığı

A Rum Cemetery in Sinop from The Last Period of the Ottoman Empire

öz

Sinop şehrinin merkezinde yer alan Balatlar Kilisesinde 2010 yılından beri sürmekte olan arkeolojik kazılar Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında devam etmektedir. Kazılar neticesinde yapılar topluluğunun Roma İmparatorluk döneminde inşa edilmiş olduğu ve 5.yüzyıl itibariyle kiliseye dönüştürüldüğü anlaşılmıştır. Kiliseye dönüştürüldüğü tarihten itibaren bazı dönemlerde farklı amaçlarla kullanılmış olsa da 20.yüzyılın ilk çeyreğine dek kilise/manastır ve yapıların etrafı mezarlık alanı olmuştur. Yapılan arkeolojik kazılardan şehir mezarlığı olarak kullanılan son döneme ait mezarlar ve bu mezarlardan elde edilen buluntular ortaya çıkartılmıştır. Mezar buluntuları 20.yüzyılın ilk çeyreğine kadar Rum cemaatinin mezar geleneklerini olduğu kadar gündelik yaşam pratiklerini, toplumsal dönüşümlerin etkilerini göstermesi açısından önemli sonuçlar ortaya koymaktadır. Bu çalışma Osmanlı'nın son dönemlerinde Sinop'ta yaşamış olan Rum cemaatinin mezar geleneklerini ve dönemin kültürel değişimlerini, mezar buluntuları üzerinden değerlendirmeye amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Mezar, Rum, Sinop, Osmanlı

ABSTRACT

At the Balatlar Church in Sinop, under the chairmanship of Prof. Dr. Gülgün Köroğlu, archaeological excavations have been ongoing since 2010. A result of the excavations, it was found that the building was built during the Roman Imperial period as a Imperial bath. By the 5th century Imperial bath has been converted to a church. Although it has been interrupted in some periods the church/monastery and around was used as a cemetery till first quarter of 20.th century. During the archaeological excavations grave finds obtained from 19.– first quarter of 20.century, important results of showing the burial traditions of the Greek community as well as the practices of everyday life and the effects of social transformations in this period. In this context, it has been aimed to evaluate the burial traditions and cultural changes of the Greek community that lived in Sinop in the last periods of the Ottoman Empire.

Keywords: Grave, Rum, Sinop, Ottoman

Giriş

Toplumsal belleğin, inançların, geleneklerin ve kültürel malzemenin sonraki kuşaklara aktarılmasında, ölümden sonra yapılan uygulamalar ve mezar gelenekleri, mezarlardan elde edilen buluntuların değerlendirilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde Sinop'ta yaşamış Rum cemaati tarafından uzun yıllar mezarlık alanı olarak kullanılmış Balatlar Kilisesi etrafında yapılan arkeolojik kazılardan elde edilen maddi buluntular yorumlanmıştır. Söz konusu buluntular ışığında Rum Cemaatinin 18.yüzyıldan 20.yüzyılın başına kadar defin gelenekleri, gündelik yaşamda kullanılan malzemeleri, takı... vb. gibi kişisel eşyaları, yaşadıkları coğrafya ve çevre kültürlerle ilgili bağlantıları hakkında zengin bilgilere ulaşılmıştır.

Sinop Merkez ilçesinde yer almakta olan Sinop Balatlar Kilisesi, halk arasında Sinop Balatlar Kilisesi ya da Mitridates'in Sarayı olarak tanınmaktadır. Yapının adında bulunan 'Balat' kelimesinin *Palatium*, saray kelimesinin ses değişmesiyle ortaya çıktığı düşünülmektedir (Köroğlu, 2010, s. 19). Yapının halk tarafından Mitridates'in Sarayı olarak tanındığı bilgisine Atina Sözlü Tarih Arşivinden ulaşılan belgelerde de rastlamaktayız. Mübadele ile Yunanistan'a göç eden Sinoplu bir Rum tarafından sözlü olarak aktarılan ve yazılı kayıt altına alınan bilgilere göre mezarlık kilisesi Baş Melek Mikail'e adanmıştır. Alanın adı eski saray kalıntıları olduğuna inanılan antik kalıntılardan dolayı 'Palatia' olarak geçmektedir. Mezarlık alanın Türk Mahallesi'nde olduğu bilgisi de aynı belgelerde yer almaktadır (Sözlü Tarih Arşivi). Prof. Dr. Gülgün Köroğlu başkanlığında 2010 yılından beri sürmekte olan arkeolojik kazılar bu yapıların Geç Roma dönemine (2. ya da 3.yüzyıl) ait bir imparatorluk hamamı olduğunu ortaya çıkartmıştır. Hamam yapısının Hıristiyanlığın serbest (geç 4. ya da 5.yüzyıl başı) bırakılmasıyla kiliseye dönüştürüldüğü, zengin mozaik kaplamalar ve 5.yüzyıla tarihlenmekte olan mezarlardan anlaşılmaktadır (Hetto, Köroğlu, & Çorağan, 2022, s. 201). Yapının erken bir dönemde kiliseye dönüştürülmesinin sebebi ise Sinoplu Aziz Phokas'ın yaşam öyküsünde

'sıcak su havuzunda' öldürüldüğüne yönelik söylence kaynaklı olduğunu düşünmek mümkündür (Yılmaz, 2022, s. 103-104). Balatlar'da ortaya çıkartılan Tonozlu mezarlar ise küçük buluntuları sayesinde Geç 6-7. yüzyıllara tarihlendirilmektedir. Orta Bizans dönemine gelindiğinde de kilise/ manastır ve mezarlık olarak kullanıldığı görülmekte olup bu döneme tarihlenen mezar ve mezar buluntularından tarihlendirme yapılabilmektedir. İlk olarak 12 ve 13. yüzyılda kiliseye çevrilen ve 17.yüzyılın ilk yarısında ait tamir kitabesi bulunan son dönemde kilise olarak kullanılmaya devam eden tonozlu mekânın, İmparatorluk Dönemi'nde inşa edilmiş olan Roma hamamının soyunmalık (*apoditarium*) bölümü olduğu düşünülmektedir (Köroğlu, 2011, s. 20), (Görsel 1).

Çalışmanın konusunu oluşturan Son Osmanlı Dönemi'ne ait kilisenin Meryem'in Uykusu (*Koimesis*) ve yukarıda ifade edilmiş olduğu gibi Başmelek Mikail'e adanmış olduğu bilinmektedir. 'Koimesis' tıs

Görsel 1.

Sinop Balatlar Kilisesi'nin (SBK) Kuşbakışı Görünümü (SBK 2021 Kazı Arşivi). Son Dönem Kilise ve Etrafı Mezarlık Olarak Kullanılan Mekân Kırmızı Daire İçinde Görülmektedir.

Görsel 2.

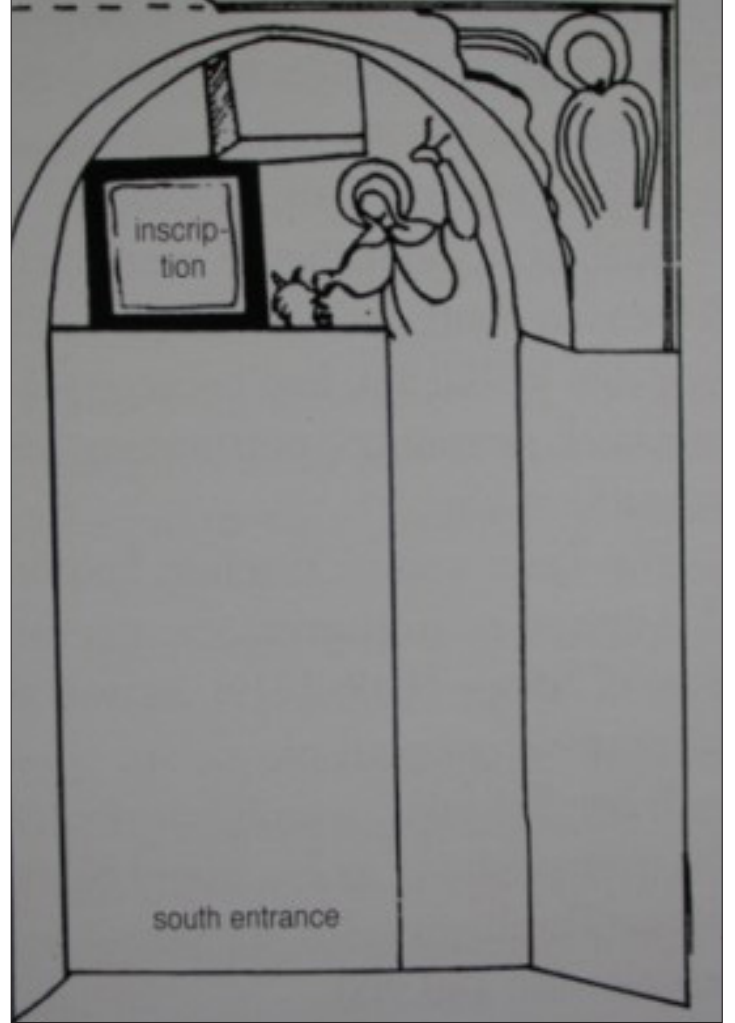
Balatlar Yapı Topluluğu kilise Ve Mezar Buluntularını Dönemlere Göre Göstermekte Olan Plan (SBK Kazı Arşivi)

Görsel 3.

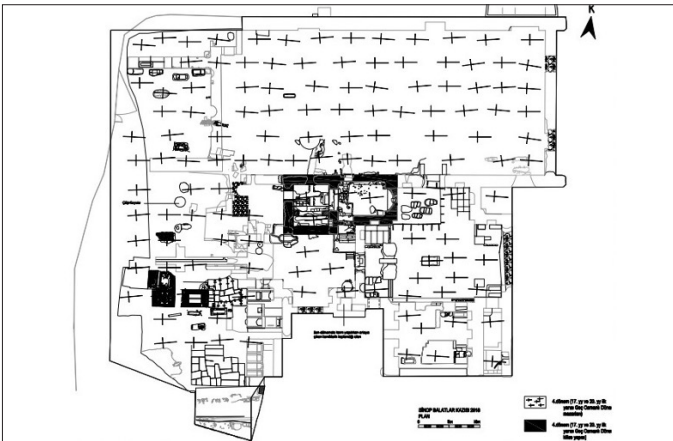
(Solda) Son Dönem Kilisesi Giriş Kapısı, (Sağda) İç Mekân Görünümü, SBK Kazı Arşivi, 2011

Görsel 4.

Son Dönem Kilise Olarak Kullanılan Mekanın Giriş Kapısı Üzerinde Bulunan Azize Marina⁴ Freski ve Çizimi ve Kitabenin Çizimi (Köroğlu, 2011)⁵

Görsel 5.

Osmanlı'nın Son Dönemi'nde Kullanılan Kilise Yapısı ve Tüm Mezarlık Alanın Planı (SBK 2018 Kazı Arşivi)

Theotokou' adının ise kilisenin son dönemde kullanılan ismi olup bu bilgiye Fener Rum Patrikhanesi kayıtlarından ulaşılmıştır.² Son dönem kilisesinin tonoz ve iç duvarları, nişlerin iç yüzeyleri Geç Bizans üslubunda Eski ve Yeni Ahit'ten alınmış konularla bezenmiştir. Kilisenin etrafında bulunan mezarlıkta yalnızca din adamları değil halktan kişilerin de defnedildiği ve Rum cemaatinin halk mezarlığı olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. (Köroğlu, 2015, s.48), (Görsel 2), (Görsel 3).

Osmanlı'nın son dönemine ait mezarlar en üst kazı kotunda yer almaktadır. Tüm alanda Hristiyan mezar gelenekleri ile ilişkili olarak doğu-batı doğrultusunda³ yerleştirilmiş mezarlar bulunmaktadır (Görsel 5). Ortaya çıkartılan mezarların tipolojisi çok çeşitlidir. Tekli Toprak Mezarlar, birden çok kişinin gömülü olduğu Çoklu Toprak Mezarlar, toprak ya da etrafı taşlar ile örülmüş taş levhalarla örtülmüş Taş Sıralı Mezarlar gün ışığına çıkartılmıştır (Görsel 6). Aynı mezar çukurunun birden fazla kişi için kullanıldığı durumlarda mezarda bulunan kemikler alınarak en son gömülen kişinin ayakucuna yerleştirilmektedir. Mezar çukurundaki kafatasları da mezara

2 Fener Rum Patrikhanesi Kütüphanesinden arşiv bilgilerine ulaşan Yorgo Benlisoy ile 09.12.2019 tarihinde yapılmış olan sözlü görüşme.

3 Matta 24:27 "Çünkü insanoğlunun gelişi, doğuda çakıp batıya kadar her taraftan görülen şimşek gibi olacaktır". Defnedilen kişi mezara yüzü doğuya dönük başı batıya gelecek biçimde, İsa Peygamberin gelişini karşılayabilmek için sırt üstü yatırılmaktadır.

Görsel 6.

Tekli ve Çoklu Toprak Mezar Örnekleri (SBK 2010 Arşivi).

Görsel 8.

VIII No'lu Mekân, Yükseltilmiş Mezarların İç Görünümü ve Buluntu Detayları 18-19.Yüzyıl (SBK 2011 Kazı Arşivi)

Görsel 7.

(Solda) VIII No'lu Mekânda Bulunan Mezarların Yukarıdan Görünümü. (Sağda) Doğu Duvarının (Apsis) Önünde Yükseltilmiş Mezarların Kapak Taşları Kaldırıldıktan Sonra Görülmektedir (SBK 2012 Kazı Arşivi)

son konan kişinin başının etrafına sıralanmaktadır. Kiliselerin apsis duvarına yakın alanlarının kutsal alan olarak tanımlandığı ve mezarlar arasında hiyerarşik bir konumlandırma olduğuna ilişkin bilginin Balatlar Kilisesi örneğinde doğru olduğu söylenebilmektedir (Iverson, 1993, s. 70). Apsis önünde özenle inşa edilmiş yükseltilmiş mezarların din görevlilerine ait olduğu bu mezarlardan günümüze ulaşan dini kıyafet kalıntılarında anlaşılmaktadır. Bu dönemden günümüze ulaşan ve en çok buluntu veren mezar tipleri de din adamlarına ait Yükseltilmiş Mezarlardır (Görsel 7). Taş- tuğla ile örülmüş mezar yapılarının batı duvarı yüksek, doğu yönü ise aşağıya doğru eğimli olarak inşa edilmiştir. Mezarlara yerleştirilen kişilerin saygı ifadesi ile bedenlerinin oturur şekilde mezara konulduğu ve mezarlara birden fazla kişinin defnedildiği görülmektedir. En son olarak mezara konulan üst bedeni saman dolu yastıklar ile kaldırılan kişinin mezar açıldığında kafatası göğüs kafesinin üzerine düşmüş biçimde bulunmaktadır. Bazı örneklerde, mezarların yan örgü duvarında küçük bir niş içine kandil ve seramik kap bırakılmıştır (Görsel 8).

Osmanlı'nın Son Dönemi Rum Mezar Buluntuları

1924 yılında yapılan mübadeleye kadar kullanılmış şehir mezarlığı olarak kullanıldığı için mezarlardan bu dönem modasına ilişkin bilgi verebilen kıyafet, ayakkabı, kişisel süs eşyaları elde edilmiştir. Özellikle son dönem mezarlarında ölen kişilerin kıyafetleri ile defnedildiği anlaşılmaktadır. Bazı örneklerde ahşap tabut kalıntılarında rastlanmış olmakla beraber bu konuda genel bir uygulamanın olduğu belirlenmemiştir.

Hristiyan inancının en önemli sembollerinden olan haçlar Rum mezarlarından çok sayıda gün ışığına çıkartılmıştır. Bulunmuş olan sarkaç haçlar ve haç biçimli rölikerler genellikle bronz malzemeden yapılmıştır ve çoğunlukla göğüs hizasında ele geçmiştir (Görsel 9).

Görsel 9.

Osmanlı Rum Mezarlarından Ele Geçen Sarkaç Haç Örnekleri (SBK 2010 Kazı Arşivi)

4 Antakyalı Azize Marina elinde demir çekici şeytanı başından/ boynuzundan tutarak öldürürken tasvir edilmektedir. Antakyalı Pelagia ya da Azize Margaret ile bağlantılı olarak kilise ikonografisinde yer almaktadır.

5 Yapının güneyinde bulunan giriş kapısının üst kısmında yer alan tadilat kitabesinde Yunanca harflerle 'Theotokos'un kutsal kilisesinin çöken tonozunun ve resimlerinin Archon Reis kyr Kyriakos'un, Piskopos (metropolit) kyr Ekzekiel ve rahip kyr Stavrianos döneminde 1 Nisan 1640-1 Nisan 1641 yılları arasında yapılan tadilat ile ilgili bilgi bulunmaktadır. Osmanlıca; Tokatlı, alçak gönüllü Gregorios'un Hicri 11050 çöken üst örtüyü/tonozu tamir ettirdiği yazmaktadır.

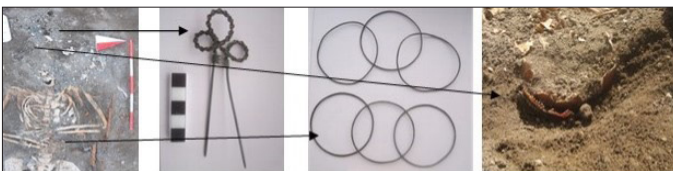
Görsel 10.

(Solda) Rum Din Adamları Mezarlarından Ortaya Çıkarılan Kartal Motifli Sedef Kemer ve Kıyafet Parçaları; (Sağda) Bachkovo Manastır Müzesi, Plovdiv Etnografya Müzesi Örnekleri

Görsel 11.

Trabzon Kuştu (Şimşirli)'da bulunan (Agius Georgios Peristereotas Manastır) 1902 tarihli Din Adamlarını Gösteren Resim (Γεωργιάδης 1990: 465); (Sağda): Din Adamlarına Ait (in Situ) Başlık (Kalimavkion) (SBK 2010 Yılı Kazı Arşivi)

Görsel 12.

Kadın mezarı, Saç Tokası ve Bilezik Ayrıntısı (SBK 2016 Kazı Arşivi)

Son dönem kilisesinin apsis duvarının önünde bulunan ve din adamlarına ait olduğu anlaşılan yükseltilmiş mezarlardan dokuma parçaları, ayakkabı kalıntıları (ayakkabı alt tabanı) kutsal kitap örnekleri ortaya çıkartılmıştır. Dokuma parçalarına yapılan analizler, tekstillerin brokar, kadife, pul işlemeli tören kıyafetleri olduğunu göstermektedir (Hekim, 2019, s. 73). Tören kıyafeti olarak tanımlanabilecek giysi parçalarının ele geçtiği mezarlardan elde edilen bir başka önemli örnek ise badem biçimli sedef kemer olmuştur. Osmanlı'nın son döneminde Anadolu ve Balkan coğrafyasında örneklerine rastlanan önemli bir örnektir. Anadolu örneklerine Eskişehir, Kütahya Arkeoloji Müzesi sergi koleksiyonlarında rastlanırken günümüze oldukça sağlam olarak ulaşmış Balkan coğrafyası örnekleri Bashkovo Manastırı Müzesi, Plovdiv Etnografya Müzesi koleksiyonlarında görülebilmektedir. Koruyucu anlamı nedeniyle anneden kıza- geline aktarılan kimi zaman da tören kıyafetinin parçası olarak kullanılan sedef kemer tokaları, buldukları coğrafyaya göre Pafti ya da çaprazi (çapraza) olarak da adlandırılmaktadır. Üzerlerinde bitkisel motiflerin yanı sıra çift başlı kartal, Eski-Yeni Ahit hikâyelerinin işlendiği örnekler bilinmektedir (Görsel 10). Aynı alanda bulunan mezardan Ortodoks din adamlarının ibadet törenlerinde giydikleri silindirik biçimli başlık (kalimavkion) ortaya çıkarılmıştır (Görsel 11). Din görevlilerinin ve kilise çalışanlarının mezarlara defnedilirken tören kıyafetlerinin giydirilerek yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Balatlar Kilisesi'nin etrafında dini görevlilerin yanı sıra halk mezarları da bulunmaktadır. Erkek, kadın ve çocuk/bebeklerin olduğu aile mezarları olarak tanımlayabileceğimiz çoklu mezarlar bulunmuştur. Erkek mezarlarından ayakkabı parçaları, kemer tokaları, kıyafet düğme, askı kancaları gün ışığına çıkartılmıştır. Kadın mezarlarından daha çok buluntu ele geçmiştir. En üst kazı kotunda yapılan kazılarda 19.yüzyılın sonu ve 20.yüzyılın başına tarihlenen tekli kadın mezarları ortaya çıkarılmış ve bu mezarlardan topuz yapmak için kullanılan saç tokaları/ tarakları, kişisel süs eşyaları (yüzük, bilezik vb.) tekstil parçaları, metal düğmeler, elbise kopçaları, deriden yapılmış ayakkabılar ortaya çıkarılmıştır. Buluntular, kazı kotu temel alınarak yapılan tarihlerle uyumlu ve dönemin moda anlayışını gösteren gündelik yaşamda kullanılan eşyalardan oluşmaktadır. Görsel 12'de 2016 yılı kazılarında ortaya çıkarılan bir kadın mezarı görülmektedir. Mezar çukurunda tabuta ait tahta kalıntıları iskeletin etrafında ayırt edilmektedir. Kadının iskeletinin kollarında ince gümüş bilezikler ve baş hizasında topuz tokası ele geçmiştir. Kıyafet parçası olduğu düşünülen metal kopça ve kanca, düğmeler de aynı mezardan çıkarılmıştır.

Son dönem mezarlarından ortaya çıkarılmış olan bir diğer grup malzeme ise seramik ve porselen kap örnekleridir. Mezar çukurlarına cenaze geleneğinin parçası olarak koyulduğu düşünülmekte olan çeşitli desen ve boyutlarda kaplar ele geçmiştir. Çanak-kale işi seramik kapların yanı sıra Avrupa'dan ithal porselen malzeme mezarlarda ortaya çıkarılmıştır (İpekçioğlu, 2018, s. 339-340). Porselen malzemenin bazı örneklerinin kaidelerinde görülen mühürler kapların üretim yeri ve tarihleri hakkında bilgi vermektedir. Bu bilgilere göre İngiltere ve Avrupa üretimi ithal porselenlerin 19. yüzyıl, 20. yüzyılın başına tarihlenen İngiltere, Fransa'nın içlerinde bulunduğu çeşitli üretim yerlerine ait olduğu anlaşılmaktadır (İpekçioğlu, 2018, s. 340-341).

Tartışma

19. yüzyıl Osmanlı toplumu, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte yeni inşa edilmeye başlanan bir dizi dönüşümü de yaşamaktaydı. Elbette bu tarihten önce gayrimüslim Osmanlı vatandaşları kapitülasyonların etkisiyle hükümetin koyduğu kuralların dışına çıkarak Avrupa ile ticaret

Görsel 13.

(Solda) Sinop, Biçki-Nakış Kursu, Öğretmen ve Öğrencileri, 19.Yüzyıl Sonu-20.Başı (Κιτρομηλίδης μ. Πασχαλίδης, 2016, s.550), (sağda) Ele Geçen Sarkaç Haç ve Metal Düğme Detayları (SBK Foto Arşivi).

yapabiliyordu. Bu durum Rumların ticaretle zenginleşen bir burjuvazi sınıfı oluşturmasını sağlamıştır (Küçük, 2020, s. 547). Tanzimat Fermanı'nın ardından yapılan reformlar Osmanlı'nın devlet politikasına, siyasi bürokrasisine etki ettiği kadar edebiyat, tiyatro, görsel sanatlar gibi alanları da etkisi altına almıştır. Tanzimat'ın ilan edilmesinin ardından 'modernleşme' toplumun her sınıfında erkek ve kadınların yaşamlarını değiştirmeye başlamıştır. Uluslararası ticaretin büyümesiyle zengin liman kentleri, başta 'İstanbul, İzmir ve Selanik' olmak üzere Avrupa ithal ürünleri ve modası ile temas etmiştir (Os, 2002, s. 239). Örneğin, alafranga yaşam tarzının İstanbul'da yaşandığı Beyoğlu bölgesi gayrimüslim vatandaşlar kadar Osmanlı aydınlarının da uğrak yeri olmuştur (Ortaylı, 2020, s. 433). Avrupa modasına benzer kıyafetlerinin de gayrimüslim cemaatin kadınları tarafından bu dönemlerde takip ve tercih edilmeye başlandığı söylemek doğru olacaktır. Gerek Avrupa ile ticari ve fikri bağlantılarının etkisi gerekse kendilerini Avrupalı Hristiyan kadınlarla daha yakın hissetmeleri, geleneksel kıyafetler yerine Avrupa modasını yeğlenmesine sağlamış olmalıdır (Os, 2002, s. 240).

Sinop Balatlar Kilisesi Rum mezarlığından ortaya çıkartılan buluntular sözü edilen toplumsal değişimleri ve 'modernleşme'nin tesirlerini göstermektedir. Balatlarda gün ışığına çıkartılan 20. yüzyılın başına tarihlenen kadın saç tarakları, Rum kadınların Batı modasını takip

Görsel 14.

Sinop Musiki Cemiyeti (Κιτρομηλίδης μ. Πασχαλίδης, 2016, s.491), Saç Tokaları (SBK Arşivi)

Görsel 15.

Sinop Balatlar Kilisesi Son Dönem Mezarlarından Çıkarılan Çanakkale İşi Seramik Kap Örnekleri (SBK Kazı Arşivi), İthal Porselen Kaplar (İpekçioğlu, 2018, s. 340-342)

ederek çağdaşı oldukları Avrupa hanımları gibi saçlarını topuz yaptıklarını göstermektedir. Aynı tarihlerden günümüze ulaşan fotoğraflarda saçları saç tarakları ile zarifçe topuz yapılmış kadınları, kurmuş oldukları cemiyetlerinde görebilmekteyiz. Kadın kıyafetlerinin geleneksel Osmanlı kıyafetlerinden farklılaştığı da yine elde edilen metal düğmeler, benzerlerine Avrupa koleksiyonlarında rastlanan ayakkabılardan anlaşılabilir.

Osmanlı'nın son dönemine tarihlenen Balatlar Rum Mezarlarından ele geçen arkeolojik veriler ışığında gayrimüslim cemaatinin kadınlarının kıyafetlerinde Avrupalı kesimleri tercih etmeye başladıkları anlaşılmaktadır. 20.yüzyılın başına tarihlenen Sinoplu Rum kadınlara ait iki ayrı fotoğrafta saçları özenle biçimlendirilmiş, Balatlar mezarlarından ortaya çıkarılan kıyafet parçaları, düğmeler, saç tokalarına benzer, geleneksel giyimden ayrılarak 'modern' şekilde giyinmiş olduklarını göstermektedir. Sn. İpekçioğlu'nun da makalesinde belirtmiş olduğu gibi Avrupa'nın farklı şehirlerinden ithal edilmiş porselen kaplar Avrupa şehirleri ile Sinop şehrinin ticari bağlantılarını ortaya oymaktadır.

Sonuç

Sinop'ta bulunan Rum mezarlığında yapılmış olan mezarların çok çeşitli tipolojilerde yapılmış olması farklı toplumsal sınıflara ait Rum cemaatin aynı mezarlık alanı kullandığı göstermektedir. Din adamlarının apsis önünde bulunan alanda yükseltilecek inşa edilmiş mezarlara tören kıyafetleri ile gömüldüğü anlaşılmaktadır. Balatlar Rum Mezarlığını şehir mezarlığı olarak tanımlayan tarihsel tanıklıklara uygun olarak halkın da aynı alanı mezarlık olarak kullandığını ifade etmek doğru olacaktır. Osmanlı İmparatorluğunun siyasi çalkantılar, dünyanın değişen politik ikliminin yarattığı toplumsal dönüşümlerle geçen son dönemde, Sinop'ta yaşamış olan Rumların modernleşme çabaları da mezar buluntularından anlaşılabilir. Modanın kıyafetlerin, saçların biçimlerinin değişimi kadar mezarlardan çıkan gündelik yaşamda da benzerleri görülen porselen kapların ithal örneklerine rastlanmış olması Van Os'un makalesinde modernleşmenin ilk nüvelerinin görüldüğü İstanbul, Selanik, İzmir gibi liman kentlerine Sinop adının da yazılabilmesine olanak verecek niteliktedir. Anlaşıldığı üzere Balatlar Rum mezarlarından elde edilen maddi buluntular, Tanzimat (1839) ile başlayan ve II. Meşrutiyet (1908) ile hızlanan gayrimüslim cemaatin 'modernleşme' ve 'özgürleşme' ruhunun günümüze ulaşan maddi örneklerini göstermesi açısından önemlidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Hekim, H. Ç. (2019). *Sinop Balatlar Kilisesi Mezar Buluntusu Tekstillerinin Yapısal Analizi ve Belgelenmesi*. (Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Taşınabilir Kültür Varlıklarını Koruma ve Onarım Anabilim Dalı.
- Hetto, O., Köroğlu, G., & Çorağan, N. (2022). Sinop Balatlar Kilisesi'nden Refrigerium Konulu Mozaik Pano ve Bizans İkonografisindeki Yeri. *Art-Sanat Dergisi*, 193-217. [\[Crossref\]](#)
- Iverson, E. A. (1993). *Mortuary Practices in Byzantium (950-1453) An Archaeological Contribution*. (Yüksek Lisans Tezi), University of Birmingham.
- İpekçioğlu, G. (2018). Sinop Balatlar Yapı Topluluğu'nda Ortaya Çıkarılan Avrupa Seramiklerinin Batı Karadeniz Ticaret Ağı İçerisindeki Yeri. *Sanat Tarihi Dergisi*, 27(2), 331-347. [\[Crossref\]](#)
- Köroğlu, G. (2010). 2010 Yılı Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları. *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 33. Kazı Sonuçları Toplantısı*, 65-76.
- Köroğlu, G. (2011). Sinop Balatlar Kilisesi 2010 ve 2011 Yılı Kazı Çalışmaları. *XV. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırmaları Sempozyumu*, 19-21.
- Köroğlu, G. (2015). Sinop Balatlar Kilisesi Kazıları. *Sinop İli Değerleri Sempozyumu Bildirileri*, 47-54.

- Küçük, C. (2020). Osmanlı İmparatorluğu'nda "Millet Sistemi" ve Tanzimat. İçinde (ed. H. İnalçık, & M. Seyitdanlioğlu) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (20. Baskı), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 421-461.
- Ortaylı, İ. (2020). Tanzimat Adamı ve Tanzimat Toplumunu. İçinde (ed. H. İnalçık, & M. Seyitdanlioğlu) *Tanzimat Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. (20. Baskı), Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, 421-461.
- Os, N. V. (2002). Milli Kıyafet: Müslüman Osmanlı Kadını ve Kıyafetinin Milliyeti. İçinde *Türkler* (14. Cilt). Yeni Türkiye Yayınları, 236-260.
- Sözlü Tarih Arşivi. Atina: Küçük Asya Araştırmaları Merkezi.
- Yılmaz, S. (2022). *Hristiyan Mezar Gelenekleri Sinop Balatlar Kilisesi Örneği 5.-20. Yüzyıllar*. Nobel Bilimsel Yayınları.
- Κιτρομηλίδης, Π. (2016). *η Εξοδος, μαρτυρίες από τον δυτικό παράλιο πόντο και την παφλαγονία*. Atina: κεντρο μικρασιατικών σπουδών.
- Πρωτος, Τ. (1990). *Ιστορία, λαογραφία και πολιτισμός του ποντού*. Atina: μαλλιαρησπαιδεία.

Structured Abstract

The Balatlar Church of Sinop, located in the central district of Sinop, is popularly known as Sinop Balatlar Church or Mitridates Palace. It is believed that the word "Balat" in the name of the building originated from the sound change of the word 'palatium'. The archaeological excavations conducted since 2010 under the direction of Prof. Dr. Gülgün Köroğlu have revealed that these buildings are an imperial bath from the late Roman period (2nd or 3rd century). The rich mosaic pavements and tombs from the 5th century indicate that the baths were converted into a church after the liberalisation of Christianity (late 4th or early 5th century). The vaulted tombs excavated at Balatlar are dated to the late 6th-7th century due to their limited finds. During the Middle Byzantine period, the site was used as a church/monastery and cemetery, as evidenced by the tombs and grave finds from this period. The vaulted room, which was first converted into a church in the 12th and 13th centuries and continued to be used as a church in the late Ottoman period, with a repair inscription from the first half of the 17th century, is probably the apoditarium, part of the Roman baths from the imperial period.

The church from the late Ottoman period, which is the subject of this study, is dedicated to the Dormition of Mary (Koimesis) and the Archangel Michael. The vaults and interior walls of the late church, as well as the interior surfaces of the niches, are decorated with motifs from the Old and New Testaments in the late Byzantine style. It is believed that in the cemetery around the church were buried not only clergy, but also citizens, and that it was used as a public cemetery of the Greek community. The tombs from the last period of the Ottoman Empire are located on the highest level of the excavation. The tombs are arranged in an east-west direction and correspond to Christian burial traditions throughout the area. The typology of the tombs is very diverse. Single-earth graves, multiple-earth graves in which more than one person was buried, earth-lined graves or stone slabs covered with stones were excavated. In cases where the same grave pit is used for more than one person, the bones are removed from the grave and placed at the foot of the last buried person. The skulls in the grave pit are also arranged around the head of the last buried person. From the remains of religious clothing, it is clear that the raised graves in front of the apse wall of the church belonged to the clergy. The western wall of the tombs, built of stone and brick, was high and the eastern side was built with a slope. It can be observed that the persons buried in the tombs were placed in a semi-sitting position as an expression of respect, and more than one person was placed in the tomb. In some graves, oil lamps and ceramic pots were placed in a small niche in the side wall of the grave. Multiple graves were found, which can be defined as family graves with men, women and children/infants. Fragments of shoes, belt buckles, clothes buttons and clothes hooks were recovered from the male graves. More finds were recovered from the women's graves. Individual women's graves from the late 19th and early 20th centuries were uncovered during excavations on the top level of the excavation, and hairpins/combs used to make rollers, personal jewellery, and ornaments were found.

Another group of materials recovered from the recent graves are pottery and porcelain vessels. Vessels of various shapes and sizes were found and are believed to have been placed in the burial pits as part of the burial tradition. In addition to ceramic vessels from Çanakale, porcelain imported from Europe was also recovered from the tombs. The imported porcelain, which was made in England and Europe, is believed to have come from various production sites, including England and France, which were active in the 19th and early 20th centuries.

Ottoman society underwent a series of changes in the 19th century, beginning with the proclamation of the Tanzimat. Prior to this, non-Muslim Ottoman citizens could naturally trade with Europe outside the rules set by the government due to the capitulations. This situation allowed the Greeks to form a bourgeoisie that prospered through trade. After the proclamation of the Tanzimat, "modernization" began to change the lives of men and women in all classes of society. With the advent of international trade, the rich port cities, especially Istanbul, Izmir and Salonika, came into contact with European imported products and fashions. During the same period, the women of the non-Muslim community also began to dress according to and prefer European fashions. The hair combs excavated in Balat from the early 20th century show that Greek women followed Western fashions and wore their hair in a chignon like their European contemporaries. The fact that the women's clothing differed from traditional Ottoman dress can also be seen in the m

Cahiliye Döneminden Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de Sel Baskınları

Floods in Mecca from the Age of Cahiliyye (Ignorance) to the End of Emevis

Ercan CENGİZ

Kafkas Üniversitesi, İlahiyat
Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları
Bölümü, Kars, Türkiye

*Department of Islamic History and
Arts, Kafkas University, Faculty of
Theology, Kars, Turkey*

Geliş Tarihi/Received: 03.05.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 11.05.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ercan CENGİZ
E-posta: ercancengiz1976@gmail.com

Atf: Cengiz, E. (2022). Cahiliye Dönemin-
den Emevilerin Sonuna Kadar Mekke'de
Sel Baskınları. *Turcology Research*, 75,
485-491.

Cite this article: Cengiz, E. (2022) Floods
in Mecca from the Age of Cahiliyye (Ig-
norance) to the End of Emevis. *Turcology
Research*, 75, 485-491.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

öz

İnsanlığın doğayla mücadelesi insanlık tarihi kadar eskidir. İnsanoğlu tarihin ilk dönemlerinden itibaren çetin doğa koşullarının yanı sıra doğal afetlerle de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yeryüzünde en yaygın görülen doğal afetlerden biri de şiddetli yağışlar neticesinde ortaya çıkan kısa süreli doğal afetler olmakla birlikte etkileri yıkıcı boyutlara ulaşabilen sel felaketleridir. Sellerin maddi ve manevi pek çok olumsuz sonucu bulunmaktadır. Seller maddi kayıpların yanı sıra yol açtığı can kayıplarıyla toplumu psiko-sosyal yönden de derinden etkilemektedir. Sevdiklerin kaybedilmesi başta olmak üzere yaşanan kayıplar özellikle ömür boyu taşınacak derin ruhsal etkilere sebep olmaktadır. İslam'ın zuhur ettiği ve Müslümanların kiblesi olan Kâbe'ye ev sahipliği yapan Mekke tarihte pek çok sel baskınına maruz kalmıştır. Sel baskınlarının sebeplerine bakıldığında ise Mekke'nin iklimi, düzensiz yağmur rejimi, seyrek bitki örtüsü, şehrin etrafı dağlarla çevrili dar bir vadide kurulması gibi pek çok unsurun etkili olduğu görülmektedir. Sel baskınları yağış rejimine bağlı olarak genellikle kurak dönemlerden sonra şiddetli yağışlara bağlı olarak meydana gelmiş, seller neticesinde insanlar hayatını kaybetmiş, hayvanlar telef olmuş, gıda ve içme suyu sıkıntısı ortaya çıkmıştır. Sel sularının verdiği zararlardan korunmak için değişik dönemlerde başta bent inşası olmak üzere çeşitli tedbirler alınmakla birlikte, bu tedbirlerin daha çok Mescid-i Harâm ile Kâbe'yi sel sularından korumaya yönelik olduğu dikkat çekmektedir. Bununla birlikte Mekke'yi sel baskınlarından korumak için alınan tedbirler, şehrin dar bir vadide bulunması sebebiyle kısıtlı kalmıştır. Sel baskınlarının olumsuz sonuçlarının yanı sıra sebep olduğu korku sebebiyle, insanların Allah'a sığınarak kötülük ve günahlara tövbe etmesi ve kendilerini ibadete daha çok vermesi ile kuraklığı gidermesi gibi olumlu sonuçları da olmuştur. Ayrıca sel baskınları meydana geldikleri dönemde edebiyatta da etkisini göstermiş ve sellerle ilgili pek çok şiir yazılmıştır. Bu çalışmada Mekke'de, Cahiliye döneminden Emevilerin yıkılışına kadar olan tarihi süreçte yaşanan ve kaynaklarda tespit edilebilen yedi sel baskını incelenerek sellerin sebepleri ile ekonomik, sosyal ve dini alanda ortaya çıkan sonuçlar ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sel, Mekke, Cuhâf Seli, Fâre Seli, Ümmü Nehşel Seli

ABSTRACT

The struggle of human beings against nature is as old as the history of mankind. Human beings have had to struggle against natural disasters as well as harsh natural conditions since the early periods of history. One of the most common natural disasters on earth is flood, which occurs as a result of heavy rains and causes devastating destructions. Floods have many negative material and moral consequences. Floods deeply influence the society psycho-socially with the loss of many lives as well as financial losses. Losses, especially the loss of loved ones, cause deep spiritual effects that will be felt during lifetime. Mecca, where Islam emerged and hosted Kaaba, the qibla of Muslims, has been exposed to many floods in history. When the causes of floods are examined, it can be seen that many factors such as the climate of Mecca, irregular rain regime, sparse vegetation, the establishment of the city in a narrow valley surrounded by mountains are effective. Depending on the precipitation regime, the floods generally occurred due to heavy rains after the dry periods, as a result of the floods, people lost their lives, animals perished, and there was a shortage of food and drinking water. Although various measures, especially the construction of dams, were taken in different periods to protect against the damages caused by flood waters, it is noteworthy that these measures were mostly aimed at protecting the Masjid al-Haram and Kaaba from flood waters. However, the measures taken to protect Mecca from floods were limited due to the city's location in a narrow valley. In addition to the negative consequences of floods, there were also positive results such as people taking refuge in Allah, repenting of evil and sins, giving themselves more to worship and eliminating drought due to the fear they caused. In addition, floods had an impact on literature at the time they occurred, and many poems were written about floods. In this study, seven floods, which were experienced in the historical process from the period of Jahiliyya to the collapse of the Umayyads in Mecca and identified in the sources, are examined and the causes of the floods and the consequences in the economic, social and religious fields are discussed.

Keywords: Flood, Macca, The Flood of Cuhâf, The Flood of Fâre, The Flood of Ummu Nehşel

Giriş

Türkçedeki sel kelimesi Arapça seyl (السيل) kelimesinden gelmekte olup, sözlükte bol miktarda akan su olarak tanımlanmaktadır. İstilahta ise sel, kısa süre içerisinde belli bir alanda şiddetli yağın yağmur sularının, özellikle yüksek alanlarda toplanarak kendine yol açması ve ani bir şekilde alçak alanlara doğ-ru hızla akararak, önüne çıkanları silip süpürmesiyle meydana gelen yıkıcı bir doğal afettir. Seller güçlü bir

oluşumla meydana gelmelerine karşın etkileri kısa sürelidir (Ali, 2017: 200-2001; el-Ferâhîdî: 3/96, 7/299; ez-Zebîdî: 29/241; İbn Manzur: 3/2172).

Arap Yarımadası'nın kuzeyinde bulunan ve Hicaz Bölgesi'nin merkezi olan Mekke, Kur'an'da ekin bitmez bir vadi (İbrahim, 14/37) olarak nitelendirilmektedir. Mekke, iklim ve toprak yapısı bakımından iskâna uygun olmayan bir vadiye kurulmuştur. Mekke'nin yerleşim yeri olarak seçilip planlanmasında belirleyici en önemli etken merkezinde bulunan Kâbe'dir (Küçükaşçı, 2003: 9-11). Şehir, doğudan Ebûkubey, batıdan Kuaykân, güneybatıdan Sevr, kuzeydoğudan ise Nur ve Sebîr dağlarıyla çepeçevre kuşatıldığından bir çukurda mahsur kalmış gibidir ve bir insanın şehre ulaşmadan onu uzaktan görmesi neredeyse imkânsızdır. Mekke, sellerin taşıdığı topraklarla dolmuş ve Batnu-Mekke (Bekke) adı verilen bir vadiye kurulmuştur. Şehrin merkezinde bulunan Kâbe'nin yer aldığı çukur alana ise Bathâü Mekke (şel yatağındaki kumluk) denilmektedir (Ali, 2017: 201; Bozkurt & Küçükaşçı: 2003: 555; Hamidullah, 2017: 40; İbn Havkal, 2014: 37-39; Küçükaşçı, 2003: 10-12; Şulul, 2014: 144/28). Mekke, Kur'an'da Bekke, el-Beled, el-Kariye ve Ümmü'l Kurâ olarak isimlendirilmiştir. Mekke'nin bu şekilde isimlendirilmesiyle ilgili olarak farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerden biri Allah'ın oraya zulmetmek isteyen kişiyi helak edeceği yönündedir. Yine insanları cezp etmesinden veya Mekke halkının çalışkanlığından dolayı bu isimlerin verildiği yönünde de görüşler vardır. Bir başka iddia da şehrin su kaynaklarının azlığından dolayı bu isimlerin verildiği yönündedir (Ali, 2017: 203; Bozkurt & Küçükaşçı, 2003: 28/556).

Mekke'de Sel Baskınlarının Nedenleri

Mekke'de meydana gelen sel baskınları incelendiğinde sellerin oluşumunda birden fazla unsurun etkili olduğu görülmektedir. Yağmurun düzensiz ve sağanak yağması, bitki örtüsünün seyrekliği, şehrin dört bir taraftan sarp dağlarla çevrili eğimli bir vadiye kurulmuş olması tarih boyunca Mekke'de pek çok sel baskının yaşanmasına yol açmıştır. Mekke'nin iklimi genel olarak yazları şiddetli sıcak, kışları ise ılıman geçen çöl iklimidir. Yağış miktarı az olan bölgede, düzensiz bir yağmur rejimi söz konusudur. Mevsim ayırt etmeksizin uzun aralıklarla ani ve şiddetli yağışlar görülmektedir (Ali, 2017: 201-202; Bozkurt & Küçükaşçı, 2003: 28/572; Şen, 2006: 46). Herhangi bir akarsuyun bulunmadığı Mekke'nin çevresindeki arazinin doğal bitki örtüsü, dikenli bodur ağaç ve çalılıklardan oluşmaktadır. Bitki örtüsünün cılız ve seyrek olmasından dolayı toprak, güneşin kavurucu etkisine maruz kalmaktadır (Ali, 2017: 203; Ali, 2018: 1-144, 147; Bozkurt & Küçükaşçı, 2003: 28/572; Şulul, 2014: 145). Kavrulup sertleşen toprak, yağmur sonrasında suyu yeteri kadar hızlı ememediği için su akışı oluşmakta, sular dağlardan vadiye doğru akararak şehrin sokak ve caddelerini doldurmaktadır. Mekke vadisinde etkili olan sel baskınlarında özellikle iki yerden gelen sel suları etkili olmaktadır. Mina'nın yüksek kesimlerinden şehrin kenar mahallelerine gelen sel suları oradan da Mekke'nin merkezine ulaşarak Mescid-i Harâm'da toplanmaktadır. Aynı şekilde şehrin kuzeydoğu bölgesinden güneybatı bölgesine doğru akan sel suları da vadiyi, Mescid-i Harâm'ı ve Kâbe'yi selin yıkıcı etkilerine maruz bırakmaktadır. Özellikle vadinin alçak kesiminde bulunan yerleşim yerleri için büyük tehlike oluşturan sel suları pek çok insanın hayatını kaybetmesine, hayvanların telef olmasına, ev, dükkân ve ticari malların zarar görmesine yol açmaktadır (Ali, 2017: 203-205; Belâzürî, 1988: 61; Lammens, 1924: 204).

Mekke'de sele maruz kalan yerlerin başında Mescid-i Harâm, Ecyâd Vadisi, İbrahim Vadisi ve Mina bulunmaktadır. Ecyâd Vadisi, Safa Tepesi'nin yakınında bulunurken, İbrahim Vadisi ise Müzdelife ve Mina tarafından Mekke'ye gidilirken Arafat'ın doğu yönünden başlayan vadi olup, Hz. İbrahim'e nisbetle bu isimle anılmaktadır. Mekke'ye yaklaşık beş kilometre uzaklıkta yer alan Mina, aynı zamanda hacıların umre yaptığı ve şeytan taşıdığı yerdir. Hac mevsiminde insanlarla dolmasına karşın diğer zamanlarda Mina'da sadece orada çalışan insanlar bulunmaktadır. Çok kurban kesildiği için bu isimle anılmaktadır (Ali, 2017: 203).

Cahiliye Döneminde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları

Cürhüm Seli: Kaynaklardan tespit edilebildiği kadarıyla Cahiliye döneminde Mekke'de meydana gelmiş iki sel baskını bulunmaktadır. Bunlardan ilki kaynaklarda hakkında kısıtlı bilgiye rastlanılan, Mekke yönetiminin Cürhümlülerin hâkimiyetinde bulunduğu dönemde meydana gelen ve zamanı tam olarak belli olmayan sel baskınıdır. Bu sel baskınında suların iki dağın arasını kaplayacak büyüklükte olduğunun ifade edilmesi, selin boyutunu gözler önüne sermesi bakımından önemlidir. Kâbe'yi çamur ve moloz yığınlarıyla kuşatıp büyük zarar veren bu sel baskını, Cürhümlüler döneminde meydana geldiği için Cürhüm Seli olarak adlandırılmıştır (el-Fâsî, 1998: 1/355; el-Fâsî 2001: 335; el-Mekki, 2000: 2/243; Ezrakî, 2: 166; Lammens, 1924: 205).

Fâre Seli: Cahiliye döneminde Mekke'nin maruz kaldığı ikinci sel felaketi ise şehrin yönetimini Huzâalılar elinde bulundurduğu ilk zamanlarda (Fâkihî, 1993: 3/80) meydana gelmiştir. Ağaçların bir kısmını yerinden sökerek Mekke'nin aşağısına kadar sürükleyen sel suları, Mescid-i Harâm'a kadar ulaşmış ve Kâbe'yi kuşatmıştır. Sel sularına kapılan biri kadın diğeri erkek olmak üzere iki kişi hayatını kaybetmiş, sel suları tarafından sürüklenen cesetler Mekke'nin aşağı kısmında bulunmuştur. Hayatını kaybeden kadının kimliği tespit edilirken, erkeğin kimliği ise cesede sel sularının verdiği zarardan dolayı tespit edilememiştir. Hayatını kaybeden kadın Mekke'nin yukarı kısmında yaşayan ve kendisine Fâre¹ denilen ve Benî Bekr kabilesine mensup bir kadındı. Bu sel felaketi selde hayatını kaybeden Fâre'ye nisbetle Fâre Seli olarak isimlendirilmiştir. Kâbe'nin selden zarar görmesinden dolayı Huzâalılar, Kâbe'yi bundan sonra meydana gelebilecek sel felaketlerinden korumak için etrafına dairesel bir bent inşa ettiler ve Hicr-i İsmâil'i de koruma amaçlı olarak bendin içinde bıraktılar. Kureyşliler döneminde Kâbe'nin yeniden inşa edilmesine kadar bent Kâbe'nin etrafında varlığını korumuştur (el-Fâsî, 2000: 2/314; el-Fâsî, 2001: 335; Ezrakî: 2/166-67; Fâkihî, 1993: 3/80). Huzâalılar inşa ettiği bent Kâbe'yi sel sularından korumak için yapılan ilk girişimdir. Fakat sel sularını Kâbe'den uzaklaştırmak için suyun yönünü değiştirmeye yönelik bu basit tedbir, Kâbe'nin sellerden zarar görmesini engelleyememiş ve ileride Hz. Ömer'in hilafeti döneminden itibaren daha ciddi çalışmalar yapılmıştır (Küçükaşçı, 2003: 13).

İslami Dönemde Mekke'de Meydana Gelen Sel Baskınları

Bu başlık altında Hülafa-i Raşidin ve Emeviler döneminde Mekke'de meydana gelen sel baskınları ele alınacaktır. Zikredilen dönemlerde Mekke toplam beş sel baskınına maruz kalmış olup bu baskınlardan ilki Hülafa-i Raşidin döneminde Hz. Ömer'in hilafeti sırasında yaşan-

1 Bir rivayete göre ise kadının adı Fe'ra veya Ümmü Fe'ra'dır. Bk. Fâkihî, 1993: 3/80.

miştir. Emeviler döneminde meydana gelen dört sel baskınının ikisi Abdülmelik b. Mervan'ın, diğerleri ise Velid b. Abdülmelik ve Hişam b. Abdülmelik'in hilafet dönemlerinde meydana gelmiştir.

Hulafa-i Raşidin Dönemi

Ümmü Nehşel Seli: Hz. Ömer'in hilafeti döneminde h. 17 (638/639) yılında Mekke'de Ümmü Nehşel Seli adı verilen büyük bir sel baskını meydana gelmiştir. Sele bu ismin verilmesinin sebebi Ubeyde b. Ebî Uhayha'nın kızı Ümmü Nehşel'in bu selde hayatını kaybetmesinden² dolayıdır. Ümmü Nehşel, Mekke'nin yukarı kısmından Ebu Süfyan ile Hanzala b. Ebu Süfyanın evlerinin arasından gelen sel sularına kapılarak sürüklenmiş ve hayatını kaybetmiştir. Cesedi ise Mekke'nin aşağı kısmında bulunmuştur. Sel suları Mescid-i Harâm'a Benî Şeybe kapısından girmiş, Makam-ı İbrahim'e ulaşarak Makam-ı İbrahim'i Mekke'nin aşağısına kadar sürüklemiştir. Kâbe'nin içine giren sel suları Kâbe'ye de zarar vermiştir. Selden sonra Makam-ı İbrahim Mekke'nin aşağı kısmında bulunmuş ve getirilip Kâbe'nin örtüsüne bağlanmıştır. Hz. Ömer, Medine'den Mekke'ye gelinceye kadar da Kâbe'nin örtüsüne bağlı olarak kalmıştır. Hz. Ömer, Redm-i A'lâ Bendini (Kâbe'nin üst tarafında yer alan bent) yaptırmadan önce meydana gelen sel suları, Mescid-i Harâm'a, Büyük Ben-i Şeybe kapısından girmektedir ve bundan dolayı bu kapıya o dönemde Babu's-seyl (Sel kapısı) denilmektedir. Sel suları bazen Makam-ı İbrahim'in yerini değiştirir bazen de onun yönünü Kâbe'ye doğru çevirirdi (Belâzürî, 1988: 61; el-Fâsî, 2001: 335; Ezrakî: 2/33; Fehd, 2005: 2/7; Halebî, 2006: 1/193; İbn Hacer, 1853: 8/484; Küçükaşçı, 2003: 13).

Mekke'de bulunan Müslümanlar meydana gelen sel baskınına bir mektup yazarak Hz. Ömer'e bildirdiler. Halife korku ve heyecan içinde zaman kaybetmeden Ramazan ayında umre niyetiyle Mekke'ye doğru yola çıktı. Makam-ı İbrahim'in yeri kaybolmuş, sel suları makamın daha önce bulunduğu yeri tahrip ederek belirsiz hale getirmiştir. Hz. Ömer, Mekke halkını çağırarak onlara şöyle dedi: *"Bu makam (taş) hakkında bilgisi olan Allah aşkına söylesin."* Muttalib b. Ebi Veddâ'a es-Sehmi *"Ben biliyorum ey Müminlerin Emir! Bu taşın başına böyle bir akibetin gelmesinden korktuğum için Makam-ı İbrahim'in bulunduğu yerden, Hacerü'l Esved'e, Hicr-i'n (Hicr-i İsmail) kapısına ve Zemzem kuyusuna kadar olan mesafeleri bir ip ile ölçerek tespit ettim. Bu ip benim evimdedir"* dedi. Hz. Ömer, Muttalib'e *"Yanımda otur ve evine adam göndererek o ipi getir."* dedi. İp getirildikten sonra ipi yere uzattı ve Muttalib b. Ebi Veddâ'nın belirttiği noktalara kadar ölçümleri gerçekleştirdi. Ölçümler neticesinde Makam-ı İbrahim'in yeri tam bugünkü yerine denk gelince Hz. Ömer, makamın yeri ile ilgili olarak, orada bulunan insanlarla istişare ederek fikirlerini öğrendi. Mekke ahalisi Makam-ı İbrahim'in yerini, tespit edilen yer olarak tasdik ettikten sonra halife, Makam-ı İbrahim'i tespit edilen eski yerine koydurmuştur. Taşın yerini çizim ile tam olarak belirledikten sonra, taşın yerinden kaldırarak derinliği fazla olmayan ama Makam-ı İbrahim'in yerini sağlamlaştıracak derinlikte bir çukur kazdırmıştır. Daha sonra Abdullah b. Saib el-Âbidî'ye, Makam-ı İbrahim'i bugünkü yerine yerleştirmesini emretmiştir. Makam-ı İbrahim yerine konulduktan sonra kazılan çukurun da yardımıyla yeri sağlamlaştırılmış oldu (Ezrakî: 2/33-34; Fehd, 2005: 2/8; Halebî, 2006: 1/193).

Hz. İbrahim'den Hz. Ömer dönemine kadar Kâbe'ye bitişik olan Makam-ı İbrahim, makamın arkasında namaz kılanların tavaf yapanları engellemesi ve tavaf yapanların da namaz kılanları rahatsız etmesinden dolayı halife tarafından geri çekilmiştir. Hz. Ömer'den sonra gelen halifeler zamanında da Makam'ın yeri değiştirilmeyip bu şekilde kalmıştır (Halebî, 2006: 1/93; İbn Kesîr: 3/116; İbn Kesîr, 1997: 1/379). Ayrıca Hz. Aişe de Makam-ı İbrahim'in Hz. Peygamber ve Hz. Ebu Bekir döneminde Kâbe'ye bitişik olduğunu Hz. Ömer döneminde selden önce yeri değiştirildiğini belirtmiştir (el-Hindî, 1981: 14/117-19; İbn Kesîr: 2/65).

Makam-ı İbrahim'in yerleştirilmesinden sonra Abdullah b. Saib, Hz. Ömer'in emriyle akşam namazını kıldırmıştır. Halife başının ağrısından dolayı imamlık görevini Abdullah b. Saib'e vermiş ve kendisi de O'nun arkasında namaz kılmıştır. Yerine yerleştirilmesinden sonra Makam-ı İbrahim'in arkasında namaz kıldıran ilk kişi Abdullah b. Saib olmuştur. Hz. Ömer namaz bittikten sonra Abdullah b. Saib'e *"Güzel yaptın."* diyerek makamın yerine konulmasındaki emek ve gayretlerinden dolayı kendisini takdir etmiştir (Ezrakî: 2/35).

Hz. Ömer, bundan sonra meydana gelebilecek sellerin yıkıcı etkisinden Mescid-i Harâm'ı, korumak için Mekke'nin yukarı kısmına büyük kaya parçalarının örülüp, sıkılaştırılması ve üzerlerine toprak dökülmesi suretiyle iki bend inşa ettirdi. Zukâku'n-Nâr yakınında bulunan ve Redm-i A'lâ adı verilen bent, Ebân b. Osman b. Affan'ın evinden Abdullah b. Rebîa b. Hâris'in evine kadar uzanmaktaydı. Hammâr'in de inşa edilen ikinci bent ise Âl-i Esîd Seddi olarak bilinmekteydi (Belâzürî, 1988: 61; el-Fâsî, 2001, 335; Ezrakî: 2/34; Fehd, 2005: 2/8; Halebî, 2006: 1/193; Küçükaşçı, 2003: 13).

Redm-i A'lâ Bendini'nin olduğu yerden Kâbe görülebiliyordu. Fakat daha sonra bent ile Kâbe arasına yapılan evlerden dolayı bendin bulunduğu mevkiden Kâbe nerede ise görünmez olmuştur. Bununla birlikte insanlar orada durarak Kâbe'ye bakıp dua ediyorlardı (Halebî, 2006: 1/193). İbn Cüreyc, Ümmü Nehşel selinden sonra Hz. Ömer'in yaptırdığı setler sayesinde kendi zamanına kadar olan süreçte meydana gelen sellerin bu bentleri aşmadığını ve mescide sel sularının girmediğini rivayet etmektedir (Ezrakî: 2/34). Hz. Ömer, Redm-i A'lâ ve Âl-i Esîd setlerini Mekke'ye özellikle sel sularının yoğun olarak geldiği iki yerde inşa ettirmişti. Fakat bu iki settin Mekke'yi sel sularından korumak için yeterli olmadığı h. 80 yılında meydana gelen Cuhâf Sel'inde anlaşılmıştır. İbn Cüreyc'in ifadesinden Hz. Ömer'in yaptırdığı bentlerin buldukları yerden gelen sel sularını engellemekte başarılı olduğu fakat vadi içerisinde yer alan Mekke'nin farklı yönlerden de sel sularının yıkıcı etkisine maruz kaldığı sonucu çıkarılabilir.

Emeviler Dönemi

Cuhâf Seli: Emeviler döneminde Mekke'de vuku bulan sellerden ilki Abdülmelik b. Mervan'ın hilafeti zamanında meydana gelmiştir. Mekke'nin nüfusunun yoğun olduğu h. 80 (699/700) yılındaki hac döneminde terviye gününde meydana gelen bu sele Cuhâf³ Seli adı verilmiştir (Belâzürî 1988: 61; el-Fâsî 2000: 2/201; el-Fâsî 2001: 335; Ezrakî: 2/168; Fehd, 2005: 2/108-109; İbn Kesîr, 1997: 9/39; Zehebî, 1993: 5/342). Cuhâf Sel'inin meydana geldiği yıl, Mekke çok az yağış almış ve kuraklık meydana gelmiştir. Bu sebeple Cuhâf Sel'inin meydana geldiği yıl Müslümanlar tarafından Cuhâf Yılı olarak isimlendirilmiştir (Ezrakî: 2/168; İbn Tagrıberdi: 1/200).

2 Belâzürî, sele Ümmü Nehşel Seli denmesinin sebebi olarak sel sularının Ümmü Nehşel'in Mekke'nin yukarı kısmında bulunan evine kadar ulaşmasından dolayı olduğunu belirtmektedir. Bk. Belâzürî, Fütûhu'l-Büldân: 61.

3 Bu sele ayrıca cuhâf ile eş anlamlı olan ve her şeyi süpürüp götüren anlamında hucâf ve curâf ismi de verilmektedir. Bk. (Ezrakî: 2/168).

Zilhicce ayının 8. günü olan pazartesi sabahı, sabah namazından önce gece karanlığında çiselemeye başlayan yağmur, kısa süre içinde insanın önünü görmesini engelleyecek şiddette yağmaya başlamış, hacılar yağmurdan korunmak amacıyla evlerin saçaklarının altına sığınmışlardır. Özellikle Mekke'nin yukarı kısmında etkili olan yağış nedeniyle sel suları Mekke'nin bu kısmından Mekke vadisine doğru hızla akmaya başlamış, hacılar başta olmak üzere pek çok insan ve hayvan sele kapılmıştır. Develer, üzerindeki binicileri ve yükleriyle birlikte sel sularıyla sürüklenmiş, Hacerü'l-Esved'e kadar yükselen sel suları Kâbe'nin içine kadar girmiştir. Vadinin üzerinde bulunan evler sel sularının etkisiyle yıkılmış ve yıkıntılar altında kalan birçok insan hayatını kaybetmiştir. Selden kurtulmayı başarabilenler ise Mekke'nin etrafındaki dağlara sığınarak hayatta kalmışlardır. Sel suları önüne gelen her şeyi sürüklediği için bu sel felaketine Cuhâf Seli denilmiştir (Belâzürî, 1988: 61; el-Fâsî, 2001: 335; et-Taberî, 1986: 3/616; Ezrakî: 2/168; Fehd, 2005: 2/108-109; İbn Kesîr, 1997: 9/ 39; İbn Tagrıberdi: 1/200; Yakubî, 2010: 2/272; Zehebî, 1993: 5/342).

Cuhâf Seli o dönem Arap toplumunu derinden etkilemiş ve hakkında pek çok şiir yazılmasına sebep olmuştur. O şiirlerden birinde Abdullah b. Ebî Ammâre şöyle demektedir:

لَمْ تَرَ عَيْنِي مِثْلَ يَوْمِ الْإِثْنَيْنِ ... أَكْثَرَ مَحْزُونًا وَأَبْكَى لِلْعَيْنِ
إِذْ خَرَجَ الْمُخَبَّيَاتُ يَسْعَيْنَ ... سَوَانِدًا فِي الْجَبَلَيْنِ يَرْقَيْنِ

Görmedin gözümü pazartesi gününden daha mahzun ve ağlamaklı, gizlenenler koşarak çıktıklarında dağa birbirlerini desteklediler sırtlarından.” (Ezrakî: 2/168; Belâzürî, 1988: 61).

Fâkihî, (1993: 3/83), Cuhâf Seliyle ilgili olarak eserinde Halid b. Ebu Osman el-Basri'den şöyle bir olay nakletmektedir: “Mekke’de olduğum bir gün Kâbe yakınlarındayken bir kişi Kâbe’yi tavaf ediyordu. Aniden sel geldi ve o adamı alarak götürdü. Ben onun şöyle dediğini duyuyordum “Ya Rab, eğer gelen bu bela ki onu gönderende sensin, eğer benim bağışlanmama sebep olacaksa beni alsın götürsün.” Ve sel adamı alıp götürdü. Aynı zamanda bir kadınla çocuğu da selin alıp götürdüğünü gördüm. Kadın sudan kurtulsun diye çocuğu başının üzerine kaldırdı. Yardım istemek için “Kim bu çocuğu kurtarır?” diye bağırıp yardım istiyordu. Ancak sel o kadar şiddetliydi ki anne ve çocuğun her ikisi de alıp götürdü.”

Halife Abdülmelik b. Mervan, Cuhâf Seli’nden haberdar olunca bundan çok etkilendi. Mekke’de bulunan insanların yaralarını sarmak ve maddi kayıplarını karşılamak için çok miktarda malı selden zarar görenlere dağıtması için Mekke valisi Abdullah b. Süfyan el-Mahzumi’ye⁵ göndermiştir. Halife ayrıca Mekke valisine gönderdiği mallarla birlikte Mekke’de yapılmasını istediklerini içeren bir mektup da yollamıştı. Halife, Mekke vadisi boyunca uzanan evlerden selden yıkılanların yeniden inşasını, zarar görenlerin ise onarılmasını emretmekteydi. Halife ayrıca bundan sonra Kâbe ile vadideki evlerin sellerden zarar görmesini engellemek için sokakların başına ve Kâbe’nin önüne setler yapılmasını da istemekteydi. Ayrıca set yapımına yardımcı olması için bu işten anlayan bir Hıristiyan ustayı Mekke’ye gönderdi. Bu Hıristiyan usta duvarların örülmesini ve Beni Cümâh Seddi diye bilinen Benî Kurad Seddi ile Mekke’nin aşağı tarafındaki setlerin yapımını gerçekleştirdi (Belâzürî, 1988: 61; el-Fâsî, 2000: 2/201; Fehd, 2005: 2/109).

Benî Kurad Seddi’nin yapımından sonra bir şairin söylediği şu dize, Cuhâf Seli’nin toplum üzerindeki etkisinin devam ettiğini göstermesi bakımından kayda değerdir:

سَأْمَلِكُ عَبْرَةً وَأَفِيضُ أُخْرَى ... إِذَا جَاوَزْتُ رَدْمَ بَنِي قُرَادٍ

“Benî Kurad Seddi yanından geçtiğimde, gözyaşlarımın bir kısmını tutacağım, bir kısmını ise akıtacağım.” (Belâzürî, 1988: 61; Ezrakî: 2/169).

el-Muhabbil Seli: Mekke’de Abdülmelik b. Mervan’ın hilafeti döneminde h. 84 (703/704) yılında hac mevsiminin sonunda el-Muhabbil Seli olarak adlandırılan ikinci bir sel baskını daha yaşanmıştır. Sel suları Mescid-i Haram’a girmiş ve Kâbe’nin etrafını sarmıştır. el-Muhabbil Seli’nde sel sularının sürüklediği alüvyon ve pislik birikintilerinden, hayvan ve insan cesetlerinden şehrin su kaynaklarına karışan sağlığa zararlı organizmalar insanların hastalanmasına sebep olmuştur. Sel baskınından sonra insanlar takatsizliğe ve bir tür dil felcine sebep olan hastalığa yakalanarak konuşma bozukluğu yaşamışlardır. Konuşmada yaşanan bu sıkıntıdan dolayı bu sel baskını el-Muhabbil olarak adlandırılmıştır. Hastalık, hac yolculuğunun yorgunluğu, yaşanan gıda sıkıntısı, hijyen önlemlerinin yetersizliği ve güneş ışınlarının etkisiyle daha da tehlikeli hale gelerek birçok insanın hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Belâzürî, 1988: 62; Ezrakî:1/761; el-Mekki, 2000: 6/2 243; el-Fâsî, 1998: 1/161; el-Fâsî, 2000: 2/316; el-Fâsî: 2001/335; el-Mekki, 2009: 2/402; Fâkihî, 1993: 3/107; Fehd, 2005: 2/111-112; Lammens, 1924: 207).

Vadi Seli / Seylü’l-Vadi: Velid b. Abdülmelik’in hilafeti sırasında h. 88 (706/707) yılında Mekke’de bir sel baskını daha yaşandı. Hicaz valisi Ömer b. Abdülaziz hac için Medine’den Mekke’ye gelirken, Mekke’nin önde gelenlerinden bazıları valiyi Mekke’ye üç km uzaklıktaki Tenim’de karşıladılar. O’na kuraklıktan dolayı Mekke’nin suyunun azaldığını ve hacıların su ihtiyacını karşılayamamaktan dolayı duydukları endişeyi bildirdiler. Ömer b. Abdülaziz kendisini karşılayanları yağmur duasına davet etti. Hep birlikte yağmur için dua edip Allah’tan ısrarla yağmur yağmasını istediler. Tenim’den ayrılıp Kâbe’ye ulaştıklarında yağmur başladı ve akşama kadar da yağmaya devam etti. Akşam yağmur hızını kesti ancak yağmaya devam etti. Sonrasında Seylü’l-Vadi adı verilen sel baskını meydana geldi. İnsanlar büyük bir korkuya kapıldı. Yağmur sadece Mekke’de değil Arafat ve Mina’da da etkili oldu. Yağmurdan sonra toprak yeşermeye başladı ve Mekke bu yılı bolluk içinde geçirdi (el-Fâsî, 1998, 1/161; el-Fâsî, 2000: 2/318; et-Taberî, 1986: 3/678, 6/438; el-Mekki, 2009: 2/404; es-Sabbâh, 2004: 849; Fehd, 2005: 113-114).

4 Zehebî, bu sel felaketine Cuhâf isminin verilmesini diğer kaynaklardan farklı olarak şu şekilde aktarmaktadır: “Kuraklığın devam ettiği bir gün havada küçük bir bulut görülüş, Cuhâf adlı bir adam buluta bakarak “Şayet bu buluttan kaynaklı bir yağmur yağarsa sel gelinceye kadar ben yerimden ayrılmayacağım.” diyerek alay etmiş ve selin gelmesiyle de Cuhâf boğulmuştur. Bu nedenle sele Cuhâf Seli denilmiştir.” Bk. Zehebî, 1993: 5/342.

5 Bir başka rivayete göre ise Cuhâf Sel felaketi yaşandığında Mekke valisi şair el-Hâris b. Hâlid el-Mahzumi idi. Bk. Belâzürî, 1988: 61; el-Fâsî, 2000: 2/201.

Ebu Şakir Seli: Hişam b. Abdülmelik'in hilafeti döneminde h.120 (737-738) yılında Mekke'de bir sel baskını daha meydana gelmiş ve bu sele Ebu Şakir Seli denilmiştir. Sele bu ismin verilmesinin sebebi h. 119 yılında hac emirliği vazifesinin Ebu Şakir Mesleme b. Hişam tarafından yerine getirilmesidir. Sel baskını Ebu Şakir'in hac emirliğinden hemen sonra meydana geldiği için sel onun künyesiyle anılmıştır (Belâzürî, 1988: 63; el-Fâsî, 1998: 1/161; el-Fâsî, 2000: 2/318; el-Fâsî, 2001: 336; es-Sabbâh, 2004: 849; Fâkihî, 1993: 3/10, 108; Fehd, 2005: 2/153). Ebu Şakir Seli'ne sebep olan yağmur sularının bir kısmı Zemzem kuyusuna girerek Zemzem suyu ile karışmış ve kuyudaki su miktarında artış olmuştur. Bunun neticesinde ise Zemzem suyu tatlılaşmış ve Mekke'deki en lezzetli su haline gelmiştir (el-Fâsî, 2001: 337).

Zemzem Suyu ve Sel Baskınları

Mescid-i Haram sınırları içinde yer alan Zemzem kuyusu, Mekke yönetiminin Cürhümlülerin elinde bulunduğu dönemde yeri tespit edilemeyecek şekilde kaybolmuştur. Kaynaklarda Zemzem Kuyusu'nun kayboluşu ile ilgili üç farklı iddiaya rastlanmaktadır. Bu iddialardan ikisi kuyunun yerinin kaybolmasını Zemzem suyunun kurumasiyla açıklamakla birlikte görüşlerden biri olayı dini, diğeri ise bilimsel bir sebebe dayandırmaktadır. Olayı dini sebeple açıklayan görüşe göre Cürhümlülerin, Kâbe'ye hediye edilen malları gizli veya açıktan yemeleri ve Harem-i Şerif'e saygısızlık yapmalarından dolayı ilahi bir ceza olarak Zemzem suyu çekilmiş ve kuyu kurumuştur (Altundağ, 2012: 20; Bekdaş, 2010: 27; Ezrakî: 1/92-93). Zemzem suyunun kurummasını bilimsel sebebe dayandıran görüşe göre ise yağışların kesilmesi sonucu ortaya çıkan kuraklıktan Zemzem suyu yeraltı suları tarafından yeteri kadar beslenememiş ve bundan dolayı kurumuştur (Şen, 2006: 38). Daha sonra geçen zamanla birlikte Zemzem Kuyusu'nun yeri belirsiz hale gelmiş ve sel suları da Zemzem'in izlerini tamamen silmiştir (Bekdaş, 2010: 27; Ezrakî: 2/42; Köşk, 1997: 18).

Üçüncü iddiaya göre ise Cürhümlüler, Huzâalılarla giriştikleri mücadeleyi kaybedince Mekke'den ayrılmadan önce düşmanlarını Mekke'nin ana su kaynağından mahrum bırakmak için Zemzem Kuyusu'na Beyt-i Şerif'te bulunan değerleri eşyaları da koyduktan sonra üzerini taş, toprak ve kum dökerek örtmüşlerdir. Aradan geçen zamanla birlikte sel suları kuyunun yerini belirginleştirmişdir (Bekdaş, 2010: 29; Esirger, 1963: 8; Köşk, 1997: 18-19). Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalib tarafından çıkarılıncaya kadar Zemzem suyunun çıktığı yer beş yüz yıl kadar kayıp olarak kalmıştır (Ezrakî: 1/102, 2/43-44; Esirger, 1963: 8).

Mekke'nin en önemli içme suyu kaynağı olan Zemzem suyu tatlı olmamakla birlikte içilebilecek seviyededir. Mekke'de meydana gelen büyük sel baskınlarında, sel sularının sürüklediği her türlü pislik zaman zaman Zemzem suyu ile karışarak insan sağlığı için tehlike oluşturmuştur. Bunun sonucu olarak şehirde sel baskınlarının büyüklüğüne bağlı olarak salgın hastalıklar meydana gelmiştir. Mekkeliler, sorunun çözümü için Zemzem suyunu sel sularından, sürüklediklerinden ve dışarıdan gelebilecek zararlı etkililerden korumak amacıyla Zemzem kuyusunun ağız kısmına beyaz mermerden iki zira yüksekliğinde ve bir buçuk zira genişliğinde bir korunak inşa etmişlerdir (el-Fâsî, 2001: 337; el-Mervezî, 1983: 133).

Sellerin Sosyal, Dini ve Ekonomik Etkileri

Mekke'de yaşanan sel baskınları neticesinde birçok insan hayatını kaybetmiş, evler zarar görmüş, geride kalın alüvyon ve pislik katmanları kalmış, güvenlik zafiyeti ortaya çıkmış, insanlar korkuya kapılmıştır. Bu korku olumlu bir netice olarak insanların kötülük ve günahları terk etmelerine, dua ve tövbe edip Allah'a sığınmalarına ve bol bol sadaka vermelerine sebep olmuştur (Ali, 2017: 216-220, 231; Lammens, 1924: 204).

Sel baskınları başta Mescid-i Harâm olmak üzere dini yapılara da zarar vermiştir. Sel sularının sürüklediği çamur ve pisliklerin mescitlere toplanması tavaf, cemaatle kılınan namaz, Cuma namazı gibi ibadetlerin aksamasına yol açmıştır. Mescit ve evlerde bulunan Kur'an-ı Kerimlerin bir kısmı da kullanılamaz hale gelmiştir (Ali, 2017, s. 221-224).

Sel suları bostan ve bahçelerde bulunan zirai ürünlere, depo ve dükkânlardaki ticari mallara zarar vermiş, hayvanlar telef olmuş, bunun sonucu olarak da gıda fiyatlarında artışlar yaşanmıştır. Hurma, helva, un, yağ, buğday, mısır gibi gıda ürünlerinin fiyatlarının artmasının yanı sıra hayvanların telef olması, hayvan sayısının azalmasına bu da et, süt ve süt ürünlerinin fiyatlarının yükselmesine sebep olmuştur. Sel suları ayrıca su kuyularını da etkilemiş ve bunun neticesinde su fiyatları da artmıştır. Toprağın çamurla kaplanması tarımsal süreci sektöre uğratarak yaşanan ölümler iş gücünün azalmasına sebep olmuştur (Ali, 2017: 225-229; el-Fâsî, 2001: 340-341; İbn Tolun: 112).

Sel baskınları sosyal, ekonomik ve dini etkilerinin yanı sıra sözlü edebiyatta da etkili olmuştur. Örneğin Arapça'da بَلَّغَ السَّيْلِ الرَّبِّيَّ (sel köpüğe ulaştı) şeklinde bir atasözünün bu türden baskınlar sonucu oluştuğu düşünülebilir. Bu atasözü artık tafisi mümkün olmayan, önüne geçilemeyen, geri dönüşü olmayan durumlar için kullanılmaktadır (el-Ezherî, 2001: 7/46; el-Ferâhîdî: 7/392).

Sonuç

Tarih boyunca çeşitli büyüklükte sel baskınları yaşamış olan Mekke'de sel baskınlarının yaşanmasında; şehrin kuruluşunda etrafı dağlarla çevrili dar bir vadinin seçilmiş olması, sel sularını engelleyecek bitki örtüsüne sahip olmaması ve bölgenin düzensiz yağış rejimi etkili olmuştur. Sel baskınları genelde yağış rejimine bağlı olarak ortaya çıkan kurak dönemlerden sonra meydana gelmiştir. Kuraklıkla geçen mevsimlerden sonra aniden ve şiddetle yağın yağmurlar neticesinde yüksek alanlarda toplanan yağmur suları, kuraklıktan kavrulmuş toprak tarafından yeteri kadar hızlı emilemediği için eğim istikametinde şehrin merkezine doğru harekete geçmektedir. Şehrin sokak ve caddelerini dolduran sel suları, oradan da vadinin merkezinde bulunan Mescid-i Haram'a ulaşarak Kâbe'yi kuşatır.

Cahiliye döneminden Emevilerin sonuna kadar olan dönemde kaynaklardan tespit edebildiğimiz kadarıyla Mekke'de ikisi Cahiliye döneminde beşi İslami dönemde olmak üzere toplamda yedi sel baskını yaşanmıştır. Sel baskınları sosyal, ekonomik ve dini alanlarda pek çok soruna neden olmuştur. Sel baskınlarında insanlar hayatını kaybetmiş, hayvanlar telef olmuş, evler zarar görmüş, gıda ve içme suyu sıkıntısı yaşanmıştır. Gıda sıkıntısı neticesinde gıda fiyatlarında artış yaşanmış, diğer bölgelerden Mekke'ye gönderilen gıda maddeleriyle sorun çözülmeye çalışılmıştır. Sel suları Zemzem suyu başta olmak üzere şehrin su ihtiyacını karşılayan birçok kuyunun suyuna karışarak salgın hastalığa neden olduğu gibi yaşanan su sıkıntısı içme suyu fiyatlarını da artırmıştır. Sel sularıyla Kâbe başta olmak üzere mescitlere toplanan çamur ve pislikler tavaf, cemaatle kılınan namaz, Cuma namazı gibi ibadetlerin aksamasına yol açmıştır. Ayrıca mescit ve

evlerde bulunan Kur'an-ı Kerimlerin bir kısmı da sel sularından zarar göyerek kullanılamaz hale gelmiştir. Sel baskınlarının olumsuz sonuçlarının yanı sıra sebep olduğu korku sebebiyle, insanların Allah'a sığınarak kötülük ve günahlara tövbe etmesi ve kendilerini ibadete daha çok vermeli ile kuraklığı gidermesi gibi olumlu sonuçları da olmuştur. Sel baskınlarının zikredilen etkilerinin yanında edebiyata da etkisi olmuş, böylece sel baskınları yaşandığı dönemlerde pek çok şiire konu olmuştur.

Sel baskınları sonucu ortaya çıkan sıkıntıları gidermek için çeşitli tedbirler alınmakla birlikte bu tedbirler daha çok Mescid-i Haram-ı ve Kâbe'yi sel sularının etkisinden korumaya yöneliktir. Huzaâlılar döneminde Fâre Seli'nden sonra Kâbe'nin etrafına inşa edilen bent ile Hz. Ömer döneminde Ümmü Nehşel Seli'nden sonra Mekke'nin yukarı kısmına inşa edilen iki bent tamamen Kâbe'yi sel sularından korumaya yöneliktir. Şehri sel baskınlarına karşı koruma yönündeki ilk tedbirler ise Abdülmelik b. Mervan döneminde hayata geçirilmiştir. Abdülmelik b. Mervan Cuhâf Seli'nden sonra inşa ettirdiği bendin yanı sıra Kâbe ile vadideki evlerin sellerden zarar görmesini engellemek için sokakların başına setler yaptırmıştır. Hz. Ömer döneminde Mescid-i Haram'ın genişletilerek etrafına duvar örülmesi sadece Mescid-i Haram'ın ihtiyacı karşılayamaması ile alakalı olmayıp aynı zamanda Mescid-i Haram'ı ve Kâbe'yi sel sularından korumaya yönelik alınmış bir tedbirdir. Şehri sel sularından korumak için alınan tedbirlerle Mekke'nin mimarisi değişime uğrarken şehrin etrafını saran dağların yakınlığı farklı tedbirler alınmasını nispeten kısıtlamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author declared that they have no competing interest.

Funding: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ali, C. (2018). *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*. (çev. D. Hazer, F. Zengin), 1, Ankara Okulu.
- Ali, U. (2017). es-Suyûlu fi Mekkete-l-Mukarreme fi asril-Memlûki ve âsaruha el-ictimeyyeti ved-diniyyeti vel-iktisadiyyeti. *Benî Suef University*, 1(43), 197-242.
- Altundağ, A. (2012). *Zemzem Tarihi ve Faziletleri*. (2. baskı), Semerkand Yayınları.
- Bekdaş, S. (2010). *Zemzem'in Faziletleri*. (çev. M. Ş. Kalay), Erkam Yayınları.
- Belâzürî, A. b. Y. b. C. b. D. (1988). *Fütûhu'l-büldân*. Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl.
- Bozkurt, N. & Küçükaşçı, M. S. (2003). Mekke. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 44, 555-563.
- el-Ezherî, e. M. M. b. A. (2001). *Tehzîbü'l-luga*. 7, Dâr'u lhyai't-Turasi'l Arabi.
- el-Fâsî, T. M. b. A. b. A. (1998). *el-İ'kdu's-semîn fî târîhi'l-beledil-emîn*. (1. baskı), 1, Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Fâsî, T. M. b. A. b. A. (2000). *Şifâ'ü'l-ğarâm bi-ahbâri'l-beledi'l-harâm*. (1. baskı), 2, Daru Kutubi'l-İlmiyye.
- el-Fâsî, T. M. b. A. b. A. (2001). *ez-Zuhûru'l-muktetife min târîhi Mekkete'l-müşarrefe*. Mektebetü'l Sakafeti Diniyye.
- el-Ferâhidî, b. A. b. A. b. T.. *Kitâbü'l-'Ayn*. 3, Dar ve Mektebetü'l Hilal.
- el-Hindî, M. (1981). *Kenzü'l-'ummâl fî süneni'l-akvâl ve'l-efâl*. (5. baskı), 14, Müessesetu'r-Risale.
- el-Mekki, M. T. (2000). *et-Târîhu'l k'avîm li Mekkete ve Beytillahi'l kerîm*. (1. baskı), 2, Dâru Hadîr.
- el-Mekki, A. b. M. (2009). *İfadetü'l-enam*. 2, Mektebetü'l-Esedi.
- el-Mervezî, N. H. (1983). *Sefername*. Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd.
- es-Sabbâh, M. b. A. b. S. (2004). *Tahsilu'l-maram fi ahbari'l Beyti'l-Haram*.
- Esirger, C. (1963). *Zemzem ve Mi'rac Dîn ve İyman*. Yeşilnur Yayınları.
- et-Taberî, M. b. C. (1986). *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*. (1. baskı), 3, Darü't-turas.
- ez-Zebîdî, M. b. M. b. M. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-kâmûs*. 29, Dâru'l-Hidaye.
- Ezrakî, M. b. A. b. A. b. M. *Ahbâru Mekke*. 2, Dâru'l Endelüs.
- Fâkihî, M. b. İ. b. A. (1993). *Ahbâru Mekke fî kadîmi'd-dehr ve hadîsih*. (2. baskı), 6, Dâru Hadîr.
- Fehd, N. Ö. b. M. (2005). *İthâfü'l-verâ bi-ahbâri ümmi'l-kurâ*. (3. baskı), 2, Mektebetü'l Hanci.
- Halebî, A. b. İ. b. A. (2006). *es-Sîretü'l-Halebiyye*. (2. baskı), 1, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Hamidullah, M. (2017). *İslam Peygamberi*. (çev. M. Yazgan), Beyan Yayınları.
- İbn Hacer, Ş. (1853). *el-İsabe fi temizi es-sahabe*.
- İbn Havkal. (2014). *10. Asırda İslam Coğrafyası (Sûretü'l-Arz)*. (çev. R. Şeşen), Yeditepe.
- İbn Kesîr, İ. İ. b. Ş. Ö. (1997). *el-Bidâye ve'n-nihâye*. (1. baskı), 9, Dâru Heccer.
- İbn Kesîr, İ. İ. b. Ş. Ö. *Tefsîrül-Kur'âni'l-'azîm*. Müessesetu Kurtuba.
- İbn Manzur, M. b. M. b. A. *Lisanu'l-Arab*. (3. baskı), 3, Daru's-Sadr.
- İbn Tagrıberdi, C. Y. *en-Nücûmu'z-zâhire*. 1, Daru'l Kutub.
- İbn Tolun, Ş. M. b. A. b. A. *Müfâkehetü'l-hillân fî havâdissi'z-zamân*. Dâru Kutubi'l-İlmiyye.
- Köşk, Y. H. (1997). *Zemzem*. (çev. İ. Ural, M. A. Sarı), Fey Yayınları.
- Küçükaşçı, M. S. (2003). *Cahiliye'den Emevilerin sonuna kadar Haremeyn*. İsvar.
- Lammens, P. H. (1924). *La Mecque à la veille de l'hégire*. Mélanges de l'Université Saint-Joseph. <https://doi.org/10.3406/mefao.1923.975>
- Şen, Z. (2006). *Manevi ve Bilimsel Açılardan Zemzem Suyu*. Su Vakfı Yayınları.
- Şulul, K. (2014). *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. (5. baskı), İnsan.
- Yakubî, A. b. E.Y. (2010). *Târîhu'l-Yakubî*. (1. baskı), 2, Şirketü'l-A'lemî.
- Zehebî, Ş. M. b. A. b. O. (1993). *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhîr ve'l-a'lâm*. 5, Dârü'l-Kitâbi'l Arabî.

Structured Abstract

Mecca has been exposed to a lot of floods with varying degrees of severity throughout the history. Factors such as irregular rain regime, sparse vegetation and the foundation of the city in a narrow valley surrounded by mountains were effective in the occurrence of these floods. The flood waters entering Mecca from the high parts of Mina and the northeastern part posed a great danger especially to the settlements in the low parts of the valley, and flood waters also threatened the Masjid al-Haram and the Kaaba.

In the period from the Age of Ignorance to the end of the Umayyads, which is the subject of the study, totally seven floods occurred in Mecca. Two of these floods occurred during the Age of Ignorance, one of them during the Caliphate of Osman, and four of them during the Umayyad period.

The first of these floods, which was determined to have occurred in the Age of Ignorance, occurred during the period when Mecca was under the rule of the Jurhums. In this flood, which is called the Cürhüm Flood, the city was severely damaged, and mud and rubble heaps surrounded the Kaaba. The second flood during the Age of Ignorance took place during the time of the Khuzaa people, causing two people to die, one woman and the other man. The flood was called Fâre Flood because the woman who lost her life in this flood was Fâre. Since the Kaaba was damaged by the flood, the people of Khuzaa built a circular dam around it to protect the Kaaba from further floods and left Hijr-i Ismail inside the dam for protection. This dam was the first attempt to protect the Kaaba from flood waters.

The first flood during the Islamic period in the period of Hz. Ömer (Omar ibn al-Khattab) was known as the Umm Nehsel Flood. The flood waters reaching Masjid al-Haram entered the Kaaba and dragged the Maqam of Ibrahim to the bottom of Mecca. Hz. Ömer (Omar ibn al-Khattab), who came to Mecca after the flood, determined the location of Makam-i Ibrahim and replaced it. The Caliph made the Redm-i A'lâ and Âl-i Esîd Great Wall built to protect the city from the devastating effects of the floods that might occur after that.

The first of the floods was the Cuhâf Flood that happened in Mecca during the Umayyad period in the pilgrimage period in 80 (699/700) at the time of the Caliphate of Abdülmalik b. Marwan. While many people lost their lives and many houses were destroyed under flood waters, many animals perished in this flood. After the flood, the Caliph sent a large amount of goods to Mecca to heal the wounds of the people and to cover their financial losses. The destroyed houses were rebuilt and the damaged ones were repaired. In order to prevent the Kaaba and the houses in the valley from being damaged by the floods, the Beni Kurad Great Wall, known as the Beni Cümah Great Wall, was built.

At the time of Abdülmalik b. Marwan, shortly after the Cuhâf Flood a second flood occurred at the end of the pilgrimage season in 84 (703-704). In the flood, in which many people and animals lost their lives, the flood waters entered the Masjid al-Haram and surrounded the Kaaba. As a result of the mixing of the flood waters and the corpses and filth deposits they dragged into the water resources, people suffered from a disease that caused weakness and a kind of language paralysis, and they suffered from speech disorders, so the flood was named as al-Muhabbil.

During the Caliphate of Walid b. Abdülmalik in 88 (706/707), a flood which was as called Seylü'l-Vadi happened in Mecca. While Umar b. Abdulaziz, the governor of the Hejaz, was travelling for pilgrimage from Medina to Mecca, he was met by some of Mecca's nobilities in Tenim, three kilometers far from Mecca, and he was reported that the water supply in Mecca was running out of and that they were worried about not being able to meet the water needs of the pilgrims. With the invitation of Umar b. Abdulaziz, a rain prayer was called down. When the convoy left Tenim and reached in the Kaaba, it started to rain and continued to pour until the evening. After the rain, the ground became green and the people of Mecca spent this year in abundance.

The last flood in the Umayyad period happened during the Caliphate of Hisham b. Abdülmelik in 120 (737-738). The flood was called as the Abu Shakir Flood because it happened in 119 soon after the emirate of pilgrimage of Hisham b. Abu Shakir Mesleme. In the Abu Shakir flood, some of the rain water entered the Zamzam well, mixed with the Zamzam water, and the amount of water in the well increased. As a result, Zamzam water became sweeter and it became the most delicious water in Mecca.

Floods caused many problems in social, economic and religious fields. People lost their lives, animals perished, houses were damaged, there was a shortage of food and drinking water. As a result of the food shortage, food prices increased, and the problem was tried to be solved with the food items sent to Mecca from other regions. Flood waters caused an epidemic by mixing with the water of many wells that meet the water needs of the city, especially the Zamzam water, and the water shortage also increased the prices of drinking water. The mud and dirt collected in the mosques, especially in the Kaaba, by flood waters, caused the disruption of worship such as circumambulation of the Kaaba, congregational prayers and Friday prayers.

In addition to the negative consequences of floods, due to the fear they caused, there were also positive results such as people taking refuge in Allah and repenting from evil and sins, giving themselves more to worship and eliminating drought.

Karadeniz Ereğli Divan ve Köylerinin 19. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyoekonomik Durumu

The Socioeconomic Status of Karadeniz Ereğli Divan and Villages in the Middle 19th Century

Tansu Hilmi HANÇER

Zonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü,
Zonguldak, Türkiye

Department of Economics,
Zonguldak Bülent Ecevit
Üniversitesi, Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
Zonguldak, Turkey

öz

Bu çalışma Karadeniz Ereğli'nin divanlardan ve köylerden oluşan kırsal kesiminin 19. yüzyıl ortalarındaki sosyal ve ekonomik yapısına ışık tutmak amacıyla yapılmıştır. Verilerin kaynağını Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde (BOA) bulunan Maliye Nezareti kataloglarındaki 1844-45 yılına ait ML. VRD. TMT. d fonunda kaydedilmiş 35 adet Temettuat Defteri teşkil etmektedir. Karadeniz Ereğli'nin kaza merkezini inceleyen temettuat defterleri kaynaklı tez çalışmasının tamamlayıcısı olması amaçlanmıştır. Çalışmada öncelikle Karadeniz Ereğli'nin tarihi hakkında bilgiler verilmiş ardından temettuat defterlerinin amacı ve niteliği açıklanmıştır. Defterlerden yerleşim birimlerinin sayısına, isimlerine, hane sayılarına ve tahmini nüfuslarına ulaşılmıştır. Edinilen veriler temettuat defterlerinin arşivdeki numaralarına göre sıralanarak tablo haline getirilmiştir. Bölgeye mahsus bir idari birim çeşidi olan ve incelediğimiz temettuat defterlerinde çok sayıda bulunan divanlar hakkında bilgiler verilmiştir. Yerleşim biriminin gelir miktarları ve nüfus içinde büyük önemi ve etkisi olan gelir sahibi kişilerin sayısı ile oranı belirlenmiştir. Hanelerin ve kişilerin toplam ve ortalama gelir tutarları hesaplanmıştır. Gelirlerin niteliksel farklılıkları, kayıtlardaki zirai ve ziraat harici gelirler ayrılarak incelenmiştir. Vergilerin toplamları ve hane ortalamaları belirlenmiş; yerleşim birimlerindeki vergilerin nicelikleri ve nitelikleri açıklanmıştır. Son olarak toplam vergilerinin gelir içindeki oranı hesaplanmış, yerleşim birimlerine göre karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divan, Karadeniz Ereğli, Temettuat Defterleri

ABSTRACT

This study was carried out to shed light on the social and economic structure of the rural part of Karadeniz Ereğli consisting of divans and villages in the middle of the 19th century. The source of the study data is 35 Temettuat Registers recorded in 1844-45 in the ML. VRD. TMT. d fund, which is related to the Ministry of Finance in The Directorate of State Archives of the Presidency of the Republic of Turkey (BOA). It will be a complement to our thesis study, which examined the district center before. In the study, first of all, information about the history of Karadeniz Ereğli is given, and the purpose and quality of the temettuat registers, which are the source of the datas, are explained. The obtained datas were arranged according to the book numbers in the archive and tabulated. Then, the number of rural settlements and the estimated populations in these settlements were reached. Information is given about the divans, which are a type of administrative unit specific to the region and which are found in large numbers in the temettuat registers that we have examined. In addition, the number and proportion of people with income, who have great importance and influence in the total population, were determined. After the total incomes in the settlements were determined, the amounts of households and personal incomes were calculated. The qualitative differences in incomes were analyzed by separating the agricultural and non-agricultural incomes in the records. Information about the tax structure was given, the totals of taxes determined as the income item of the state and the household averages were determined; settlements were compared. Finally, the ratio of total tax to income was calculated and compared according to settlement units.

Keywords: Divan, Karadeniz Ereğli, Temettuat Registers

Giriş

Karadeniz Ereğli ilk çağda bu bölgeyle yoğun ilişkisi olan Yunanlılar tarafından kurulmuştur. Yunan şehir devletlerinden biri olan Megara'nın halkı Karadeniz kıyılarındaki bölgelerle bağlarını geliştirmiş ve Heraklea Pontica adı verilen Ereğli'yi M.Ö. 6. yüzyılda kurmuştur. Coğrafi konumu, güzel ve kullanışlı bir doğal limana sahip olması bu girişimin sebebidir. Marmara Denizi'ne yakınlığıyla Karadeniz sahilleri ile Yunanistan arasında önemli bir ticari durak olmuştur. Ereğli M.Ö. 74 yılında Roma İmparatorluğu'na tâbi olmuş ve Bithynia Eyaleti'ne bağlanmıştır. Ardından Bizans'ın egemenliğinde kalan şehir, Bizans'ın da parçalanmasıyla Trabzon Rum İmparatorluğu tarafından yönetilmiştir. 14. yüzyıl sonlarına doğru Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Osmanlı Devleti'nin buradaki önceliği denizcilikle ilgili olmuştur. Karadeniz Ereğli'nin yer aldığı Anadolu'nun Batı Karadeniz kıyıları hem tersanelerin bulunması hem de diğer bölgelere açığ tedarik etmesi

Geliş Tarihi/Received: 28.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 22.06.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Tansu Hilmi HANÇER
E-posta: hancertansu@gmail.com

Atf: Hançer, T. H. (2022). Karadeniz Ereğli Divan ve Köylerinin 19. Yüzyıl Ortalarındaki Sosyoekonomik Durumu. *Turcology Research*, 75, 492-504.

Cite this article: Hançer, T. H. (2022). The Socioeconomic Status of Karadeniz Ereğli Divan and Villages in the Middle 19th Century. *Turcology Research*, 75, 492-504.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

bakımından gemi üretimi için önemini hiçbir zaman kaybetmemiştir (Ekinci, 2013: 28). Kaza merkezinin 19. yüzyıl ortalarındaki sosyoekonomik yapısı incelendiğinde gemi inşa sektörünün yoğun şekilde devam ettiği tespit edilmiştir (Hançer, 2010).

Karadeniz Ereğli'nin Osmanlı Devleti'nin ekonomisine katkısı 19. yüzyılda farklı bir mahiyet kazandı. 1822 yılında keşfedilen taşkömürü modern ekonomik gelişimin temelini oluşturdu. Temettuat sayımları yapılırken Emlak-i Hümayun denetiminde bulunan arazilerde taşkömürünün varlığı bilinmekteydi. Buna rağmen 1848 yılına kadar kömür madeniyle ilgili herhangi bir çalışma yapılmadı. Bu tarihte araziler Sultan Abdülmecid tarafından hayır işleri için bir vakfa tahsis edildi. Bölgedeki taşkömürünün ekonomik olarak tüketime ve piyasaya dönük üretimi ise 1865 yılından sonra oldu (Özeken, 1944: 517). Temettuat defterlerinin tutulduğu dönemde taşkömürünün ekonomide etkisi henüz bulunmamaktaydı.

İdari olarak Ereğli ve Batı Karadeniz 14. yüzyıldan beri Anadolu eyaletine dâhildi. Fakat 18. yüzyıldan itibaren bazı yerleşim birimlerinin taksimatları ve bağlılıkları değiştirilmiştir. Bu süreçte Karadeniz Ereğli'nin durumu karmaşık bir hal almıştır. Arşiv belgelerinde çok kısa zaman farkları olmasına rağmen bağlı olduğu eyaletlerde veya sancaklarda farklılıklar vardır. Bazı kayıtlarda sancak bazılarında ise sancağın alt birimi olan kaza olarak görülmektedir.

1826 yılında Anadolu eyaleti kendi bünyesinde bölünmüş, Ereğli'nin bağlı olduğu Bolu sancağı ile Viranşehir¹, Kastamonu ve Çankırı sancakları eyalet içinde ayrı bir grup halinde yönetilmiştir. 1831 nüfus kayıtlarında da Bolu sancağı Anadolu eyaletinin içinde yer almıştır (Kara, 1943: 67). Ereğli ise kaza olarak bu sancağa bağlıdır. Sonra tutulan ve bu çalışmanın kaynağı olan 1844-45 (H.1261) yılındaki Temettuat Defterlerinde ise Bolu ayrı bir eyalet olarak kaydedilmiş, Ereğli bu eyaletin merkez sancağına bağlı bir kaza olarak yazılmıştır (BOA. ML. VRD.T MT. d. 3534 vd.). İdari uygulamada vilayet düzenine geçildikten sonraki belgelerde ise Bolu eyaletine bağlı olmadan doğrudan bir sancak olarak Kastamonu vilayetinde yer almıştır. Ardından 1867'de yayınlanan Vilayet Nizamnamesinde Kastamonu vilayetine bağlı olan Bolu sancağının bir kazası olmuştur. Karadeniz Ereğli Cumhuriyeti'nin ilanına kadar bu statüsünü korumuştur. Sonrasında ise 1924 yılında yeni kurulan Zonguldak iline bağlı bir ilçe haline getirilmiştir.

Osmanlı Devleti 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile birlikte yoğun bir değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir. Bu süreçte devletin giderleri artmış, bunların karşılanması ve yeniliklerin devam ettirilmesi istenmiştir. Temettuat sayımlarının gerçekleştirilmesiyle potansiyel gelir kaynakları, gelirler ve mali imkânların belirlenmesi amaçlanmıştır.

Temettuat sayımlarının kendisi de önemli bir yenilik olup vergi yapısının değiştirilmesi hedeflenmiştir. Esasını II. Mahmud döneminde yürürlüğe konulan İhtisap Resmi oluşturmaktadır (Giray, 2006: 115). Daha önceki vergi tevzi ve tahsilat yöntemlerine göre farklılıklar barındırmaktadır ve temel amaç bireysel gelirlerin vergilendirilmesidir. Bir diğer amaç ise vergi adaletinin sağlanmasıdır. 1839'da Gülhane Hatt-ı Hümayun'unun ilan edildiği sırada ülkede en fazla şikâyet edilen konu vergi adaletsizliğiydi. 1839'da yayımlanan bu Hatt-ı Hümayun ile vergi adaletinin sağlanacağı beyan edilmiş ve bu çerçevede malî reformlar yapılmıştı. Tasavvur edilen yeni uygulamaya göre herkes gelirin göre vergi verecekti. Ancak bu reformun kısa bir sürede yapılması mümkün gözüküyordu. Bu sebeple Rumeli ve Anadolu topraklarında pilot uygulamalar yapılarak tecrübe edilecek ardından bu reform bütün Osmanlı coğrafyasına teşmil edilecekti. İlk uygulamalardan birisi Karadeniz Ereğli'nin bağlı olduğu Bolu eyaletinde yapıldı (Kütükoğlu, 1995: 395)².

Büyük çapta ve ayrıntılı olan temettuat defterlerinin tutulması için kapsamlı kurallar başlangıçta getirilmemiştir. Tamamen görevlilerin salahiyetine bırakılan uygulamada zamanla çeşitli sorunlar ortaya çıkmıştır. Önce tekil çözümler üretilmiş, ancak bunlar da işe yaramamış; yolsuzluklarla alakalı şikâyetler de artmıştır. Sonrasında çalışanlar için soru-cevap şeklinde düzenlenmiş layihalar ile örnek yazım şekillerini barındıran bir talimat gönderilmiştir (Güran, 2013: 194). İncelenen Karadeniz Ereğli defterlerindeki kaza ve sancak ikileminin de bu kayıt hatalarıyla bağlantısı ihtimal dâhilindedir.

Bu çalışmada temettuat defterlerine dayanarak Karadeniz Ereğli'nin kırsal kesiminin iktisadî yapısını tahlil etmek amaçlandı. Bu sayede daha önce Karadeniz Ereğli'nin kaza merkeziyle ilgili yapılan çalışmalar desteklenmesi ve ayrıca Karadeniz Ereğli'nin üzerinden Osmanlı taşrasının Tanzimat Dönemi'ndeki malî durumu etüt edilebilmesine katkı sağlanması hedeflendi. Bununla farklı bölgelerle ilgili yapılanlarla karşılaştırılması için de zemin hazırlanmış olacaktır.

Karadeniz Ereğli'yle ilgili verileri içeren temettuat defterleri "Bolu eyaleti dâhilinde kâin Bolu sancağı kazalarından Ereğli kazasına tâbi mukim ahalinin emlak ve arazi ve sair temettuatını mübeyyin defteridir" tanımıyla başlamaktadır.³ Karadeniz Ereğli'nin kırsal kesimine ait defterler taranmış ve belirlenen 35 adet temettuat defteri incelenmiştir. Defter incelemelerinde başlıklar arşiv özetlerinde yer alan yerleşim birimlerine göre verilmiştir. Defterlerde köy veya divan olan birden fazla yerleşim birimi olsa da aynı başlıklar kullanılmıştır.

Yerleşim Birimleri

İlgili dönemde hem temettuat kayıtları tutulurken olan sorunlar hem de Karadeniz Ereğli'nin idaredeki karmaşık durumu defterler incelenirken görülmüştür. Büyükçe idari birimler olan divanların kayıtları çoğunlukla tek defterde tutulmuştur. Bunlara bağlı köylerin kayıtları da alt başlık açılarak aynı defterlerde yer almıştır. Ancak tek defterde divanların veya köylerin; birbiriyle bağlantısız yerleşim birimleriyle kayıtlarının beraber tutulduğu da tespit edilmiştir. Bu karışıklıklar temettuat hesaplamalarında da görülmüştür. Bazı defterlerde bütün yerleşim birimlerinin temettuatları en sonda toplanmıştır. Fakat bazı defterlerde her bir yerleşim biriminin temettuatları ayrı hesaplanmıştır.

Karadeniz Ereğli kırsal yerleşim birimlerinin kayıtlarında çok sayıda bulunan divanlar yöreye mahsus bir idari birimdir. Coğrafyacılar tarafından "köy öncesi bir iskân şekli" olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Selçuklularında ve Osmanlı Devleti'nde kamu yönetiminde kullanılmıştır. Divanlar çoğunlukla Anadolu'nun kuzeybatısında ve Karadeniz'e yakın yerlerde bulunmaktaydı (Bulduk, 1992: 139).

1 Günümüzde Karabük iline bağlı Espipazar ilçesinin eski adıdır. Cumhuriyet döneminde Çankırı iline bağlı olan yerleşim birimi Karabük'ün 1995 yılında il olmasıyla bu ile bağlanmıştır.

2 Diğerleri eyaletler: Ankara, Aydın, Cezayir-i Bahr-i Sefid, Edirne, Erzurum, Hüdavendigâr, Konya, Niş, Rumeli, Selanik, Silistre, Sivas, Üsküp, Vidin.

3 BOA. ML. VRD. TMT. d. 3534 numaralı defter Bolu eyaletinin merkez sancağına bağlı olduğundan eyalet ifadesi kullanılmadan sadece "Bolu sancağı" olarak başlar.

Dağınık halde bulunan köylerde vergi toplamada ve diğer konulardaki bağlantılarda kolaylık sağlamak amacıyla uygulanmıştır. Divanlar tek bir idari birim içerisindeki yerleşimlerin değişik sayılarda (üçerli, beşerli, onarlı) gruplanmasıyla oluşan alanlardır. Bunları günümüzdeki mahalleli köylere veya işlevi sona ermiş bucaklara benzetmek mümkündür (Özçağlar, 2005: 8). Defterlerde divan olarak görülen yerleşim birimlerine idari olarak alt kademedeki köyler de tâbi olmuş, bunlar kaydedilirken isimlerinden önce “divan-ı mezbura tâbi” ifadesi yazılmıştır.

Tablo 1.
Yerleşim Birimleri

No	Defter No	Yerleşim birimi	Defterdeki toplam yerleşim birimi sayısı	No	Defter No	Yerleşim Birimi	Defterdeki toplam yerleşim birimi sayısı
1	3534	Taşra Divanı	10	21	3564	Soğanlı Divanı	6
2	3535	Davutlar Divanı	7	22	3565	Kışla Divanı	1
3	3539	Sarımsak Köyü	1	23	3566	Tepeviran Köyü	1
4	3541	İkse Köyü	1	24	3567	Kestaneci Divanı	1
5	3542	Ramazanlı Divanı	3	25	3568	Akçakilise Divanı	1
6	3544	Yaraşlı Divanı	3	26	3569	Köhistan Divanı	1
7	3544	Bacacılar Divanı	2	27	3570	Kızılcapınar Köyü	2
8	3545	Başviran Köyü	4	28	3570	Kulak Divanı	8
9	3546	Virancık Köyü	1	29	3571	Öğberler Divanı	8
10	3549	Yaycılar Divanı	4	30	3572	Bayat Köyü	1
11	3550	Ortacı Divanı	3	31	3573	Şamlar Divanı	7
12	3552	Akkaya Divanı	5	32	3574	Dereköy Köyü	1
13	3553	Kargalar Köyü	1	33	3576	Hacı Köyü	1
14	3558	Kilise Divanı	3	34	3577	Kepez Divanı	1
15	3560	Gebe Divanı	7	35	3578	Sivriler Köyü	1
16	3560	Danişmandlı Divanı	2	36	3579	Sücüllü Köyü	1
17	3560	Bereketler Divanı	2	37	3580	Şiran Köyü	1
18	3561	Ardıç Köyü	1	38	3581	Kemer Köyü	1
19	3562	Ömerli Divanı	5	39	3583	Abdülmelik Divanı	5
20	3563	Kocabelik Divanı	7				
					Toplam		120

Tablo 1’de yer alan bilgilerde en fazla yerin bağlı olduğu yerleşim birimi Taşra divanıdır ve aynı defterde olan 9 adet köy bağlıdır. 19 adet köy veya divana ise herhangi bir yerleşim birimi dâhil değildir. TMT.VRD.TMT.3562 numaralı defterde olan Ömerli divanının kayıtları 3 köy ve bir divanın hesaplarıyla birlikte tutulmuştur. Karadeniz Ereğli kırsalına ait defterlerde köy veya divan olarak toplam 120 yerleşim biriminin kaydedildiği belirlenmiştir. Yerleşim biriminin oldukça yüksek bir sayıda olması Karadeniz Ereğli’nin coğrafi konumuyla bağlantılıdır. Anadolu’nun kuzeybatısında Karadeniz sahilinde bulunan Karadeniz Ereğli kazasının dağlık bir coğrafi yapısı olması yerleşim birimi sayısının çok olmasına ve halkın yaygın bir vaziyete yaşamasına sebebiyet vermiştir.

Hane Sayısı ve Tahmini Nüfus

Osmanlı Devleti’ndeki idari birimlerin sayımlarında ve bürokratik işlemlerinde öncelikle hane sayılarına bakılmaktadır. Hane, toplumda yaşayan insanların devlete olan mükellefiyetlerini belirleyen birimdir. Vergi tahsilatları, orduya asker toplanması ve benzeri uygulamalar bu birime göre gerçekleştirilir. Osmanlı’da kesin bilgiler veren nüfus sayımları yapılmadığından nüfus tahminleri hane sayısına göre yapılır. Toplam nüfus değerlendirmeleri ise hanede yaşadığı düşünülen kişi sayısı ile orantılıdır. Ancak hanede kaç kişinin yaşayabileceği hakkında görüş birliği yoktur, araştırmacıların nüfus hesaplamalarındaki kullandıkları katsayıları ihtilafıdır (Göyünç, 1979: 332).

Farklı bölgelerdeki çocuk sayısı, çok eşlilik, dini ve etnik özellikler hanelerde yaşayan nüfus sayısını değiştirir. Nüfus araştırmalarında Anadolu’nun geneline bakıldığında çok eşlilik yoğun olmayıp üçten fazla çocuğa sahip aileler azdır. Köylü ailelerin çocuk sayısı şehirli ailelerden fazladır (Tabakoğlu, 2003: 152). Ömer Lütfi Barkan’ın her bir aile için kullandığı katsayı beştir ve hane sayısıyla çarpılarak toplam nüfus tahmini yapılmaktadır. Çalışmamızda da hane başına tahmini nüfus beş olarak alınmıştır (Barkan, 1953: 11).

Tablo 2.
Yerleşim Birimlerinin Hane Sayıları ve Toplam Tahmini Nüfus

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane sayısı	Tahmini nüfus	No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
1	3534	Taşra Divanı	40	200	21	3564	Soğanlı Divanı	60	300
2	3535	Davutlar Divanı	57	285	22	3565	Kışla Divanı	35	175
3	3539	Sarımsak Köyü	40	200	23	3566	Tepeviran Köyü	57	285
4	3541	İkse Köyü	20	100	24	3567	Kestaneci Divanı	20	100
5	3542	Ramazanlı Divanı	32	160	25	3568	Akçakilise Divanı	27	135
6	3544	Yaraşlı Divanı	67	335	26	3569	Köhistan Divanı	34	170
7	3544	Bacacılar Divanı	25	125	27	3570	Kızılcapınar Köyü	23	115
8	3545	Başviran Köyü	43	215	28	3570	Kulak Divanı	39	195
9	3546	Virancık Köyü	53	265	29	3571	Öğberler Divanı	134	670
10	3549	Yaycılar Divanı	75	375	30	3572	Bayat Köyü	58	290
11	3550	Ortacı Divanı	45	225	31	3573	Şamlar Divanı	57	285
12	3552	Akkaya Divanı	62	310	32	3574	Dereköy Köyü	63	315

Tablo 2.
Yerleşim Birimlerinin Hane Sayıları ve Toplam Tahmini Nüfus (devamı)

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane sayısı	Tahmini nüfus	No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Tahmini Nüfus
13	3553	Kargalar Köyü	34	170	33	3576	Hacı Köyü	28	140
14	3558	Kilise Divanı	31	155	34	3577	Kepez Divanı	42	210
15	3560	Gebe Divanı	134	670	35	3578	Sivriler Köyü	90	450
16	3560	Danışmendli Divanı	33	165	36	3579	Sücüllü Köyü	26	130
17	3560	Bereketler Divanı	20	100	37	3580	Şiran Köyü	38	190
18	3561	Ardıç Köyü	72	360	38	3581	Kemer Köyü	30	150
19	3562	Ömerli Divanı	52	260	39	3583	Abdülmelik Divanı	81	405
20	3563	Kocabelik Divanı	64	320	Toplam			1.941	9.705

İncelenen defterlerde en fazla sayıda haneye sahip yerleşim birimleri (Tablo 2) her ikisinde de 134 hanenin bulunduğu Gebe divanı ile Öğberler divanıdır. En az sayıda hane ikse köyü ile Bereketler ve Kestaneci divanlarında vardır. Bu yerleşim birimlerinde 20 hane yaşamaktadır. Sivriiler köyünün hane sayısı çok sayıda divandan daha fazladır. Benzer şekilde Bereketler ve Kestaneci divanlarında da pek çok köyden daha az sayıda hane vardır. Karadeniz Ereğli'nin divan ve köylerinden oluşan kırsalında 1.941 hane bulunurken toplam tahmini nüfus 9.705'tir. Divan ve köylerde yaşayan nüfus miktarlarını toplam hane sayıları ve coğrafi yayılımları belirlemektedir. Ayrıca Karadeniz Ereğli kazası kırsalında çok sayıda bulunan idari birim olan divanlarda nüfus sayısının yerleşim birimi sayısı ile doğru orantılı olduğu anlaşılmaktadır.

Gelir Sahibi Kişi Sayısı

Temettuat tahrirleri son dönemdeki bir uygulama olmasına rağmen Osmanlı Devleti'nin klasik dönemindeki kamu faaliyetlerinde temel alınan birim olan hanelere göre kaydedilmiştir. Her hane bir mükellef kabul edilmiştir. Birden fazla gelir sahibi olan hanelerde ise hane sahibinin numarasına ek olarak bu kişilere ayrı bir numara verilmiştir. Meslekleri yazılarak gelir sahibi olanların yıllık gelirleri de ayrıntılarda hesaplamalara katılmıştır.

Bu kişilerin bilgileri ve sayıları ilgili yerleşim birimindeki çalışmayanların, kadınların ve çocukların dâhil olduğu tüm nüfusun toplam gelire nasıl ulaştığını ve geçimi kaç kişinin sağladığını ortaya çıkarmakta; sosyal ve demografik yapı hakkındaki verileri zenginleştirmektedir. Gelir sahiplerinin toplam nüfus içerisindeki payları; ilgili yerleşim birimindeki işgücünü, kullanılan kaynakların verimliliğini ve etkinliğini ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 3.
Hanelerdeki Gelir Sahibi Kişi Sayıları

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Gelir sahibi bir kişi olan hane	Gelir sahibi birden fazla kişi olan hane	Toplam gelir sahibi kişi sayısı	Birden Fazla Gelir sahibi kişi olan hane oranı (yüzde)
1	3534	Taşra Divanı	40	10	30	76	75,0
2	3535	Daverler Divanı	57	16	41	120	71,9
3	3539	Sarımsak Köyü	40	21	19	71	47,5
4	3541	İkse Köyü	20	6	14	41	70,0
5	3542	Ramazanlı Divanı	32	15	17	55	53,1
6	3544	Yaraşlı Divanı	67	16	51	139	76,1
7	3544	Bacacılar Divanı	25	11	14	43	56,0
8	3545	Başvıran Köyü	43	29	14	59	32,5
9	3546	Virancık Köyü	53	25	28	88	52,8
10	3549	Yaycılar Divanı	75	31	44	137	58,6
11	3550	Ortacı Divanı	45	14	31	88	68,8
12	3552	Akkaya Divanı	62	25	37	111	59,6
13	3553	Kargalar Divanı	34	22	12	49	35,2
14	3558	Kilise Divanı	31	14	17	52	54,8
15	3560	Gebe Divanı	134	28	106	325	79,1
16	3560	Danışmendli Divanı	33	17	16	52	48,4
17	3560	Bereketler Divanı	20	9	11	36	55,0
18	3561	Ardıç Köyü	72	17	55	141	76,3
19	3562	Ömerli Divanı	52	14	38	92	73,0
20	3563	Kocabelik Divanı	64	24	40	114	62,5
21	3564	Soğanlı Divanı	60	25	35	104	58,3
22	3565	Kışla Divanı	35	23	12	48	34,2
23	3566	Tepeviran Köyü	57	28	29	91	50,8
24	3567	Kestaneci Divanı	20	6	14	50	70,0
25	3568	Akçakilise Divanı	27	16	11	42	40,7
26	3569	Köhistan Divanı	34	6	28	61	82,3
27	3570	Kızılcapınar Köyü	23	13	10	37	43,4
28	3570	Kulak Divanı	39	15	24	70	61,5
29	3571	Öğberler Divanı	134	44	90	251	67,1
30	3572	Bayat Köyü	58	22	36	106	62,0
31	3573	Şamlar Divanı	57	25	32	97	56,1

Tablo 3.
Hanelerdeki Gelir Sahibi Kişi Sayıları (devamı)

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	Gelir sahibi bir kişi olan hane	Gelir sahibi birden fazla kişi olan hane	Toplam gelir sahibi kişi sayısı	Birden Fazla Gelir sahibi kişi olan hane oranı (yüzde)
32	3574	Dereköy Köyü	63	30	33	112	52,3
33	3576	Hacı Köyü	28	10	18	44	64,2
34	3577	Kepez Divanı	42	16	26	74	61,9
35	3578	Sivrilere Köyü	90	28	62	168	68,8
36	3579	Sücutlü Köyü	26	11	15	45	57,6
37	3580	Şiran Köyü	38	30	8	49	21,0
38	3581	Kemer Köyü	30	18	12	50	40,0
39	3583	Abdülmelik Divanı	81	23	58	158	71,6
Toplam			1941	753	1.188	3.529	61,2

Yerleşim birimleri incelendiğinde gelir sahibi sayısı (Tablo 3) en az -aynı zamanda en düşük hane sayılarından birine sahip- olan Bereketler divanında 36 kişi olduğu tespit edilmiştir. En fazla gelir sahibi sayısı; hane sayısının 134 olduğu Gebe divanında 325 kişidir. Divan ve köylerde toplam 3.529 kişinin gelir sahibi olduğu görülmektedir. 1.188 adet hanede birden fazla kişi gelir sahibidir ve oranı yüzde 61,2'dir; yerleşim birimlerinde en yüksek orana sahip olan yüzde 82,3 ile Köhistan divanıdır. Çalışan sayısının yüksek bulunması bu yerleşim birimlerindeki nüfusun üretken bir niteliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Birden fazla gelir sahibinin olduğu hanelerin toplam gelirleri daha yüksektir. Gelir sahibi kişi sayısı vergi mükellefi ve yetişkin erkek sayısı ile uyumlu olduğu düşünülmektedir.

Gelirler

Osmanlı Devleti'nin iktisadi yapısı sanayileşme aşamasına ulaşamamış ve tarım ekonomisi özelliğini kaybetmemiştir. Kamu maliyesi açısından büyük gelirler, vergiler ve toplumsal açıdan en yüksek artı değer üreten varlıklar daima kırsal alanda olmuştur. Bunlar kırsal yerleşim birimlerinde yaşayanların temel gelir kaynaklarıdır.

Çalışmada yer alan defterlerde divanlara bağlı olan veya hesaplamaları birlikte yapılanların gelirleri toplanarak verilmiş ve bu şekilde tahlil edilmiştir. Fakat bazı defterlerde⁴ birden fazla yerleşim biriminin hesaplamaları toplu şekilde yer almaktadır. Bu yerleşim birimleri de ayrı olarak tahlil edilmiştir.

Toplam ve Ortalama Hane Gelirleri

Toplam gelirlerin yerleşim birimlerine ve gelir sahiplerine göre tespit edilmesi ailelerin yoksulluklarını ve varlık düzeylerini anlamak için yetersizdir. Toplam gelirlerin hanelere göre belirlenmesiyle yerleşim birimlerindeki ailelerin ortalama gelirlerini bulmak ancak mümkün olabilir. Bu ortalamaların yerleşim birimleri arasında karşılaştırılması da buralarda yaşayan ailelerin gelirleri hakkında yorum yapabilmeye imkân vermektedir.

Tablo 4.
Toplam ve Ortalama Hane Gelirleri

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Toplam Gelir (Kuruş)	Hane Sayısı	Ortalama Hane Geliri (Kuruş)
1	3534	Taşra Divanı	56.080	40	1.402
2	3535	Davutlar Divanı	63.738	57	1.118
3	3539	Sarımsak Köyü	50.895	40	1.272
4	3541	İkse Köyü	19.384	20	969
5	3542	Ramazanlı Divanı	36.370	32	1.136
6	3544	Yaraşlı Divanı	92.216	67	1.345
7	3544	Bacacılar Divanı	27.940	25	1.107
8	3545	Başviran Köyü	47.161	43	1.096
9	3546	Virancık Köyü	56.993	53	1.075
10	3549	Yaycılar Divanı	86.008	75	1.146
11	3550	Ortacı Divanı	57.269	45	1.272
12	3552	Akkaya Divanı	76.904	62	1.240
13	3553	Kargalar Köyü	33.111	34	973
14	3558	Kilise Divanı	34.003	31	1.096
15	3560	Gebe Divanı	126.020	134	940
16	3560	Danişmendli Divanı	30.530	33	925
17	3560	Bereketler Divanı	19.257	20	962
18	3561	Ardıç Köyü	80.803	72	1.122
19	3562	Ömerli Divanı	47.778	52	918
20	3563	Kocabelik Divanı	61.274	64	957
21	3564	Soğanlı Divanı	62.535	60	1.042
22	3565	Kışla Divanı	38.903	35	1.111
23	3566	Tepeviran Köyü	57.563	57	1.009
24	3567	Kestaneci Divanı	23.421	20	1.171
25	3568	Akçakilise Divanı	32.776	27	1.213

4 BOA. ML. VRD. TMT. d. 3544, 3560, 3570 numaralı defterler

Tablo 4.
Toplam ve Ortalama Hane Gelirleri (devamı)

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Toplam Gelir (Kuruş)	Hane Sayısı	Ortalama Hane Geliri (Kuruş)
26	3569	Köhistan Divanı	36.330	34	1.068
27	3570	Kızılcapınar Köyü	26.014	23	1.131
28	3570	Kulak Divanı	42.445	39	1.088
29	3571	Öğberler Divanı	170.239	134	1.270
30	3572	Bayat Köyü	57.818	58	996
31	3573	Şamlar Divanı	62.797	57	1.101
32	3574	Dereköy Köyü	55.898	63	887
33	3576	Hacı Köyü	29.955	28	1.069
34	3577	Kepez Divanı	41.879	42	997
35	3578	Sivriler Köyü	83.231	90	924
36	3579	Sücüllü Köyü	26.390	26	1.015
37	3580	Şiran Köyü	28.696	38	755
38	3581	Kemer Köyü	24.235	30	807
39	3583	Abdülmelik Divanı	104.992	81	1.296
Toplam			2.107.530	1.941	1.085

En yüksek toplam temettuata sahip yerleşim birimi 134 hanenin bulunduğu, geliri 170.239 kuruş olan Öğberler divanıdır; en düşük toplam temettuat ise 20 hanenin olduğu Bereketler divanında 19.257 kuruştur. Toplam gelirlerin seviyesi hane sayısının uyumlu olmuştur. En yüksek ortalama hane gelirlerine sahip yerleşim birimi 1.402 kuruşla Taşra Divanı iken en düşük ortalama hane geliri ise 755 kuruş ile Şiran köyündedir. Kırsalda yer alan bütün yerleşim birimleri hesaplandığında ise ortalama hane geliri 1.085 kuruş olarak belirlenmiştir. Ortalama gelirin yüksek oluşu Taşra divanındaki hanelerin niteliğiyle bağlantılıdır. Burada toplam 40 hanenin yüzde 75'ini oluşturan 30 tanesinde birden fazla gelir sahibi bulunmaktadır. Ailelerin yoksulluk ve tüketim düzeylerinin bu tutarlarla uyumlu olduğu düşünülmektedir. Ortalama hane gelirinin yüksek olması yerleşim birimlerinde tüketim ve refah seviyesinin yüksek olduğunu ortaya koymaktadır.

Zirai Gelirler

Osmanlı Devleti genelinde tarım ekonomisi özellikleri görülmekte olup toplumun ana gelir kaynağını zirai üretim oluşturmaktadır. Zira açıdan Karadeniz Ereğli yüksek gelir seviyesine ve ürün çeşitliliğine sahiptir. Bu durum verimli topraklardan, olumlu iklim şartları ve coğrafi yapısından kaynaklanmaktadır.

Tablo 5.
Zirai Gelirler

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	1844/1260 yılı Toplam Gelir (Kuruş)	1844/1260 yılı Ortalama Gelir (Kuruş)
1	3534	Taşra Divanı	40	20.550	513
2	3535	Daverler Divanı	57	30.892	541
3	3539	Sarımsak Köyü	40	32.258	806
4	3541	İkse Köyü	20	8.605	430
5	3542	Ramazanlı Divanı	32	17.257	539
6	3544	Yaraşlı Divanı	67	37.214	555
7	3544	Bacacılar Divanı	25	10.362	414
8	3545	Başvıran Köyü	43	21.939	510
9	3546	Virancık Köyü	53	35.326	666
10	3549	Yaycılar Divanı	75	47.540	638
11	3550	Ortacı Divanı	45	28.382	630
12	3552	Akkaya Divanı	62	36.695	591
13	3553	Kargalar Köyü	34	15.208	447
14	3558	Kilise Divanı	31	18.349	591
15	3560	Gebe Divanı	134	49.316	368
16	3560	Danişmandlı Divanı	33	13.641	413
17	3560	Bereketler Divanı	20	7.483	374
18	3561	Ardıç Köyü	72	45.169	627
19	3562	Ömerli Divanı	52	22.275	428
20	3563	Kocabelik Divanı	64	29.534	461
21	3564	Soğanlı Divanı	60	30.019	500
22	3565	Kışla Divanı	35	16.196	462
23	3566	Tepeviran Köyü	57	16.788	294
24	3567	Kestaneci Divanı	20	11.083	554
25	3568	Akçakilise Divanı	27	17.876	662
26	3569	Köhistan Divanı	34	19.076	561
27	3570	Kızılcapınar Köyü	23	11.856	515
28	3570	Kulak Divanı	39	20.257	519
29	3571	Öğberler Divanı	134	82.406	614
30	3572	Bayat Köyü	58	19.096	329

Tablo 5.
Zirai Gelirler (devamı)

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane Sayısı	1844/1260 yılı Toplam Gelir (Kuruş)	1844/1260 yılı Ortalama Gelir (Kuruş)
31	3573	Şamlar Divanı	57	28.249	495
32	3574	Dereköy Köyü	63	29.400	466
33	3576	Hacı Köyü	28	12.336	440
34	3577	Kepez Divanı	42	18.651	444
35	3578	Sivriler Köyü	90	46.446	516
36	3579	Sücutüllü Köyü	26	12.309	473
37	3580	Şiran Köyü	38	9.687	254
38	3581	Kemer Köyü	30	7.981	266
39	3583	Abdülmelik Divanı	81	61.759	762
Toplam			1.941	999.466	514

Karadeniz Ereğli'de ziraattan edinilen toplam gelir 999.466 kuruştur (Tablo 5). Yerleşim birimlerinde en yüksek gelire Öğberler divanı sahiptir ve toplam 170.239 kuruş ziraattan kazanılmıştır. En düşük zirai gelir 7.483 kuruş olan Bereketler divanıdır. Hane başına ziraat gelir ortalamaları incelendiğinde en fazla gelir 762 kuruşla Abdülmelik divanıdır. En düşük ortalama gelir 254 kuruşla Şiran köyünde belirlenmiştir. Tüm yerleşim birimlerinde ise ortalama zirai gelir 514 kuruş olarak hesaplanmıştır. Zirai gelirin yüksek olduğu yerleşim birimlerinde toplam tarım arazisi, hayvan sayısı ve zirai ürün çeşitliliğinin fazladır. Ortalama gelirin en fazla olduğu Abdülmelik divanında toplam tarım arazisi miktarı yüksektir bununla beraber keten bağı ve bostan yeri gibi yüksek gelir getiren zirai kaynaklar bulunmaktadır.

Ziraat Harici (Zuhurattan) Gelirler

Hanelerin ve hane reislerinin gelirleri öncelikle tarım topraklarından, bağ, bahçe ve hayvancılıktan elde edilen zirai gelirlerin toplamıdır. Kayıtlarda hane reisinin mesleği de belirtilmiştir. Hanedeki diğer gelir sahiplerinin ziraat haricinde iştiğal ettikleri meslekleri varsa onlar da yazılmıştır. Hane gelirlerine tüm bunlar ile meslekleri belirtilmeyenlerin de kazandıkları eklenmiştir. Ziraat haricindeki bu tutarlar hakkında "zuhurattan" ifadesi kullanılmıştır (Tablo 6).

Tablo 6.
Ziraat Harici (Zuhurattan) Gelirler (devamı)

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane sayısı	Toplam ziraat harici (Zuhurattan) gelir (kuruş)	Ortalama ziraat harici (Zuhurattan) gelir (kuruş)
1	3534	Taşr	40	35.530	888
2	3535	Daverler Divanı	57	32.846	576
3	3539	Sarımsak Köyü	40	18.637	465
4	3541	İkse Köyü	20	10.779	538
5	3542	Ramazanlı Divanı	32	19.113	597
6	3544	Yaraşlı Divanı	67	55.002	820
7	3544	Bacacılar Divanı	25	17.578	703
8	3545	Başvıran Divanı	43	25.222	586
9	3546	Virancık Köyü	53	21.667	408
10	3549	Yaycılar Divanı	75	38.468	512
11	3550	Ortacı Divanı	45	28.887	641
12	3552	Akkaya Divanı	62	40.209	648
13	3553	Kargalar Köyü	34	17.903	526
14	3558	Kilise Divanı	31	15.654	504
15	3560	Gebe Divanı	134	76.704	572
16	3560	Danişmendli Divanı	33	16.889	511
17	3560	Bareketler Divanı	20	11.774	588
18	3561	Ardıç Köyü	72	35.634	494
19	3562	Ömerli Divanı	52	25.530	490
20	3563	Kocabelik Divanı	64	31.740	495
21	3564	Soğanlı Divanı	60	32.516	541
22	3565	Kışla Divanı	35	22.707	648
23	3566	Tepeviran Köyü	57	40.775	715
24	3567	Kestaneci Divanı	20	12.338	616
25	3568	Akçakilise Divanı	27	14.900	551
26	3569	Köhistan Divanı	34	17.254	507
27	3570	Kızılcapınar Köyü	23	14.158	615
28	3570	Kulak Divanı	39	22.188	568
29	3571	Öğberler Divanı	134	87.833	655
30	3572	Bayat Köyü	58	38.722	667
31	3573	Şamlar Divanı	57	34.548	606
32	3574	Dereköy Köyü	63	26.498	420
33	3576	Hacı Köyü	28	17.619	629
34	3577	Kepez Divanı	42	23.228	553
35	3578	Sivriler Köyü	90	36.875	409

Tablo 6.
Ziraat Harici (Zuhurattan) Gelirler (devamı)

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane sayısı	Toplam ziraat harici (Zuhurattan) gelir (kuruş)	Ortalama ziraat harici (Zuhurattan) gelir (kuruş)
36	3579	Sücutllü Köyü	26	14.081	541
37	3580	Şiran Köyü	38	19.009	500
38	3581	Kemer Köyü	30	16.254	541
39	3583	Abdülmelik Divanı	81	43.233	533
		Toplam	1.941	1.108.064	570

Tarım dışında en fazla kazanç sağlanan yerleşim birimi Öğberler divanıdır ve toplam tutar 87.833 kuruştur. Hane başına en fazla zuhurattan gelir ortalaması ise 888 kuruş olan Taşra divanıdır. Zuhurattan en az toplam gelir İkse Köyü'ndedir ve 10.779 kuruştur. En düşük zuhurattan ortalama gelirin olduğu yerleşim birimi 408 kuruş olan Virancık Köyü'dür. Ziraat harici ortalama hane gelirini doğrudan etkileyen hane- de çalışanların mesleklerin niteliği ve çeşitleridir. Bununla bağlantılı olarak Taşra divanında iş alanı çeşitliliğinin fazla olduğu; çalışan nüfusun da yoğun şekilde bu işlerde istihdam edildiği anlaşılmaktadır. Taşra divanına ait defter kayıtlarında kahveci, terzi, filikacı, makaracı, ekmeççi, kayıkçı, gemici, tekneci, berber, kale topçusu, debbağ, imam, hafız, terzi çırağı, demirci mesleklerinin olduğu görülmüştür.

Kişisel Gelirler

Gelir sahibi oranlarının toplam nüfus içindeki payının en düşük olduğu yerleşim birimi Şiran köyüdür. Hane sayısı 38 olan bu yerleşim biriminde sadece 8 hanede birden fazla gelir sahibi vardır. Toplam tahmini nüfusun 190 olduğu Şiran köyünün toplam gelirini bunun sadece yüzdesi 25,7 olan 49 kişi kazanmaktadır. En yüksek gelir sahibinin oranı ise Kestaneci divanında bulunmaktadır. Burada sadece 20 hane vardır ve tahmini 100 kişi yaşamakta ancak toplam geliri 50 kişi sağlamaktadır (Tablo 7).

Tablo 7.
Ortalama Kişisel Gelirler

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Gelir Sahibi Sayısı	Toplam Gelir (Kuruş)	Ortalama Kişisel Gelir (kuruş)
1	3534	Taşra Divanı	76	56.080	737
2	3535	Daverler Divanı	120	63.738	531
3	3539	Sarımsak Köyü	71	50.895	716
4	3541	İkse Köyü	41	19.384	472
5	3542	Ramazanlı Divanı	55	36.370	661
6	3544	Yaraşlı Divanı	139	90.141	648
7	3544	Bacacılar Divanı	43	27.694	644
8	3545	Başvıran Köyü	59	47.161	799
9	3546	Virancık Köyü	88	56.993	647
10	3549	Yaycılar Divanı	137	86.008	627
11	3550	Ortacı Divanı	88	57.269	650
12	3552	Akkaya Divanı	111	76.904	692
13	3553	Kargalar Divanı	49	33.111	675
14	3558	Kilise Divanı	52	34.003	653
15	3560	Gebe Divanı	325	126.020	387
16	3560	Danışmendli Divanı	52	30.530	587
17	3560	Bereketler Divanı	36	19.257	534
18	3561	Ardeş Köyü	141	80.803	573
19	3562	Ömerli Divanı	92	47.778	519
20	3563	Kocabelik Divanı	114	61.274	537
21	3564	Soğanlı Divanı	104	62.535	601
22	3565	Kışla Divanı	48	38.903	810
23	3566	Tepeviran Köyü	91	57.563	632
24	3567	Kestaneci Divanı	50	23.421	468
25	3568	Akçakilise Divanı	42	32.776	780
26	3569	Köhistan Divanı	61	36.330	595
27	3570	Kızılcapınar Köyü	37	26.014	703
28	3570	Kulak Divanı	70	42.445	606
29	3571	Öğberler Divanı	251	170.239	678
30	3572	Bayat Köyü	106	57.818	545
31	3573	Şamlar Divanı	97	62.797	647
32	3574	Dereköy Köyü	112	55.898	499
33	3576	Hacı Köyü	44	29.955	680
34	3577	Kepez Divanı	74	41.879	565
35	3578	Sivriler Köyü	168	83.231	495
36	3579	Sücutllü Köyü	45	26.390	586
37	3580	Şiran Köyü	49	28.696	585
38	3581	Kemer Köyü	50	24.235	484
39	3583	Abdülmelik Divanı	158	104.992	664
Toplam			3.529	2.107.530	597

Yerleşim birimlerinin tümü incelendiğinde 1.941 hanenin geçimini 3.529 kişi sağlamaktadır. Kaza genelinde gelir sahibi başına ortalama 597 kuruş kazanılmaktadır. En yüksek kişisel gelir 48 yetişkin erkeğin bulunduğu Kışla divanıdır. Buradaki ortalama kişisel gelir 810 kuruş olarak belirlenmiştir. En düşük ortalama Gebe divanında olup gelir sahiplerinin ortalama 387 kuruş gelirleri vardır. Kişisel gelirlerin en yüksek olduğu Kışla divanında 108 dönüm ekili arazinin ve meyve bahçeleri ile keten bağlarının bulunduğu tespit edilmiştir. Ayrıca ziraat haricinde demirci, gemici, çekmeci, çıkırkçı, kömürcü meslekleriyle iştilgal edenler vardır. Bu sayede Kışla divanında en yüksek ortalama gelirin sağlandığı belirlenmiştir.

Vergi Yapısı

Tanzimat dönemindeki yeniliklerin en gerekli ve önemlilerinden birini oluşturan mali düzenlemelerle devletin kuruşundan itibaren uygulanmış vergi politikaları değiştirilmiştir. Vergilerin tespit, tevzi ve tahsili merkezleştirilmiş, vergi gelirlerini merkezdeki bürokratların yönetmesi istenmiştir. Bu maksatla Tanzimat Fermanı sonrası getirilen vergiler iltizama verilmemiştir (Çakır, 2001: 74). Bununla bağlantılı olarak; yerelde kamu temsilcisi olan memurlar tahrirlerini muhtar ve din adamları gibi toplumdaki muteber kişilerin desteği ve yardımıyla bizzat gerçekleştirmiştir. Gayrimüslim nüfusun bulunmadığı Karadeniz Ereğli kırsal yerleşim birimlerinde cizye vergisi alınmamıştır (Tablo 8).

Tablo 8.
Toplam ve Ortalama Vergiler

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane sayısı	Toplam Vergi (kuruş)	Ortalama Vergi (kuruş)
1	3534	Taşra Divanı	40	7.847	196
2	3535	Daverler Divanı	57	11.011	193
3	3539	Sarımsak Köyü	40	11.828	295
4	3541	İkse Köyü	20	3.645	182
5	3542	Ramazanlı Divanı	32	7.021	219
6	3544	Yaraşlı Divanı	67	13.373	199
7	3544	Bacacılar Divanı	25	5.050	202
8	3545	Başviran Divanı	43	8.111	188
9	3546	Virancık Köyü	53	12.219	230
10	3549	Yaycılar Divanı	75	16.430	219
11	3550	Ortacı Divanı	45	9.409	209
12	3552	Akkaya Divanı	62	14.277	230
13	3553	Kargalar Köyü	34	6.458	189
14	3558	Kilise Divanı	31	5.809	187
15	3560	Gebe Divanı	134	27.340	204
16	3560	Danışmendli Divanı	33	9.992	302
17	3560	Bereketler Divanı	20	5.592	279
18	3561	Ardıç Köyü	72	18.864	262
19	3562	Ömerli Divanı	52	9.731	187
20	3563	Kocabelik Divanı	64	13.533	211
21	3564	Soğanlı Divanı	60	13.351	222
22	3565	Kışla Divanı	35	6.713	191
23	3566	Tepeviran Köyü	57	14.828	260
24	3567	Kestaneci Divanı	20	3.331	166
25	3568	Akçakilise Divanı	27	5.595	207
26	3569	Köhistan Divanı	34	13.407	394
27	3570	Kızılcapınar Köyü	23	10.124	440
28	3570	Kulak Divanı	39	7.601	194
29	3571	Öğberler Divanı	134	33.151	247
30	3572	Bayat Köyü	58	13.317	229
31	3573	Şamlar Divanı	57	9.818	172
32	3574	Dereköy Köyü	63	13.751	218
33	3576	Hacı Köyü	28	6.002	214
34	3577	Kepez Divanı	42	7.400	176
35	3578	Sivriler Köyü	90	18.743	208
36	3579	Süçüllü Köyü	26	5.392	207
37	3580	Şiran Köyü	38	7.808	205
38	3581	Kemer Köyü	30	4.748	158
39	3583	Abdümelik Divanı	81	16.920	208
Toplam			1.941	379.404	195

Vergilerin değerlendirilmesi yapılırken meblağ toplamalarının hane sayılarıyla orantılı olduğu görülmektedir. En yüksek vergi toplamı en fazla hane bulunan yerlerden biri olan 134 hanenin bulunduğu Öğberler divanında 33.151 kuruştur. En az vergi toplamı ise 20 hanenin bulunduğu Kestaneci divanında olup 3.331 kuruştur. Yerleşim birimlerindeki toplam hane sayısına bağlı olmayan ve her birindeki hanelerin ödediği ortalama vergilerin de tespit edilmesi önemlidir. Karadeniz Ereğli kırsalındaki hanelerin ortalama vergi meblağı 195 kuruştur. En yüksek ortalama vergi meblağı 23 hanenin bulunduğu Kızılcapınar Köyü'nde 440 kuruştur. En düşük toplam vergi meblağı ise Kemer köyünde 158 kuruştur.

Vergi-i Mahsusa ve Zirai Vergiler

Tanzimat döneminde sayısı oldukça fazla olan örfi vergiler yerine dolaysız bir vergi olan “vergi-i mahsusa” uygulanmaya başlanmıştır. Herkesin kazancı gözetilerek tevzi edilen bu vergi 1256/1840 yılından itibaren tahsil edildi. Verginin miktarı sancak düzeyinde belirlenerek toplam miktar kazalar arasında paylaştırılmıştır (Adıyeke, 2000: 777).

Tablo 9.
Vergi-i Mahsusa

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane sayısı	Toplam Vergi-i Mahsusa (kuruş)	Ortalama Vergi-i Mahsusa (kuruş)	Toplam Zirai Vergiler (kuruş)	Ortalama Zirai Vergiler (kuruş)
1	3534	Taşra Divanı	40	6.165	154	1.682	42
2	3535	Daverler Divanı	57	7.841	138	3.160	55
3	3539	Sarımsak Köyü	40	8.772	219	3.056	76
4	3541	İkse Köyü	20	2.929	146	716	36
5	3542	Ramazanlı Divanı	32	5.234	164	1.787	56
6	3544	Yaraşlı Divanı	67	10.362	155	3.011	45
7	3544	Bacacılar Divanı	25	4.007	160	1.043	42
8	3545	Başvıran Divanı	43	6.022	140	2.089	49
9	3546	Virancık Köyü	53	8.984	170	3.235	61
10	3549	Yaycılar Divanı	75	11.655	155	4.775	64
11	3550	Ortacı Divanı	45	6.732	150	2.677	59
12	3552	Akkaya Divanı	62	10.400	168	3.877	63
13	3553	Kargalar Köyü	34	5.085	150	1.373	40
14	3558	Kilise Divanı	31	4.035	130	1.774	57
15	3560	Gebe Divanı	134	22.696	169	4.644	34
16	3560	Danişmendli Divanı	33	8.685	263	1.307	39
17	3560	Bereketler Divanı	20	4.897	245	695	34
18	3561	Ardıç Köyü	72	14.595	203	4.269	59
19	3562	Ömerli Divanı	52	7.598	146	2.133	41
20	3563	Kocabelik Divanı	64	10.710	167	2.823	44
21	3564	Soğanlı Divanı	60	10.593	177	2.758	46
22	3565	Kışla Divanı	35	5.214	149	1.499	43
23	3566	Tepeviran Köyü	57	11.980	210	2.848	50
24	3567	Kestaneci Divanı	20	2.300	115	1.031	52
25	3568	Akçakilise Divanı	27	3.743	139	1.852	69
26	3569	Köhistan Divanı	34	11.490	338	1.917	56
27	3570	Kızılcapınar Köyü	23	9.012	392	1.112	48
28	3570	Kulak Divanı	39	5.794	149	1.807	46
29	3571	Öğberler Divanı	134	24.988	186	8.163	61
30	3572	Bayat Köyü	58	11.562	199	1.755	30
31	3573	Şamlar Divanı	57	7.075	124	2.743	48
32	3574	Dereköy Köyü	63	11.120	177	2.631	42
33	3576	Hacı Köyü	28	4.994	178	1.008	36
34	3577	Kepez Divanı	42	5.556	132	1.844	44
35	3578	Sivriler Köyü	90	14.305	159	4.438	49
36	3579	Sücüllü Köyü	26	4.365	168	1.027	40
37	3580	Şiran Köyü	38	7.044	185	764	20
38	3581	Kemer Köyü	30	4.140	138	608	20
39	3583	Abdülmelik Divanı	81	11.696	144	5.224	64
Toplam			1.941	334.375	172	45.029	23

Hane reislerinden tahsil edilmiş olan Vergi-i Mahsusanın toplam tutarları (Tablo 9) incelendiğinde bu vergi meblağının hane sayısı ile doğru orantılı olduğu görülmüştür. 1844 (hicri 1260) yılındaki en fazla vergi-i mahsusa 24.988 kuruşla Öğberler divanıdır. Hane başına en yüksek ortalama ise 392 kuruş belirlenen Kızılcapınar köyünde tahsil edilmiştir. En fazla vergi-i mahsusanın en yüksek hane sayılarından birinin olduğu Öğberler divanında belirlenmesi bu verginin hane sayısı ile uyumlu olduğunu göstermektedir. En yüksek ortalama vergi-i mahsusanın ise Kızılcapınar köyünde tespit edilmesi bu yerleşim biriminde ziraat haricindeki mesleklerden yüksek tutarda gelir elde edildiğini göstermektedir.

En düşük seviyede vergi-i mahsusa toplamı sadece 20 hanenin yaşadığı ve 2.300 kuruş tahsil edilebilen Kestaneci divanıdır. Ayrıca Kestaneci divanında en düşük ortalama vergi-i mahsusa 115 kuruş olarak belirlenmiştir. Kestaneci divanında gelir sahiplerinin büyük kısmının ziraat haricinde zuhurat gelir kazandıran mesleğinin olmadığı belirlenmiştir.

Zirai vergiler incelendiğinde ise vergi sayısının azaltıldığı Tanzimat mali yeniliklerinde zirai kesimde küçükbaş hayvanlardan ağnam resmi, toprak mahsullerinden de öşür vergisi alınmıştır. Karadeniz Ereğli temettuat defterlerinde öşür vergisi, ağnam resmi ve topraktan alınan diğer resimler toplanarak zirai vergiler hesaplanmıştır Bölgedeki ekili topraklarda hinta (buğday), alaf (yulaf), çavdar, mısır ile darı öşürleri alınmıştır. Ayrıca keten resmi, meyve ağacı resmi, duhan resmi ve bostan resminin de tahsil edildiği belirlenmiştir.

Karadeniz Ereğli'deki kırsal yerleşim birimlerinden toplam 45.029 kuruş zirai vergi toplanmıştır. Hane başına ortalama 23 kuruş zirai vergi tahsil edilmiştir. En fazla zirai vergi Öğberler divanından 8.163 kuruş alınmıştır. Ortalamanın yüksek olduğu yerleşim birimi 76 kuruş olan Sarımsak köyüdür. En az zirai vergi Kemer köyündedir ve sadece 608 kuruş toplanmıştır. Ortalaması en düşük 20 kuruş olan yerler Şiran ve Kemer köyüdür. Zirai vergileri doğrudan etkileyen yerleşim biriminde tarım yapılabilen toprak miktarı ve hayvan sayısıdır. Toplam zirai verginin hane sayısı ile uyumlu olduğu; ortalamanın düzeyi ise yüksek olan Sarımsak köyünde hane başına verimli topraklar ve gelişmiş hayvancılık bulunmaktadır. Ortalamanın düşük olduğu Şiran ve Kemer köylerinde ise toprak miktarının işlenmesi ve hayvan sayısının az olduğu anlaşılmaktadır.

Verginin Gelire Oranı

Osmanlı Devleti merkez bürokrasisinin yönetiminde gerçekleştirilen temettuat defteri kayıtlarında tespit edilen tutarlar hem devlet hazinesi hem de mükellefler için en verimli ve etkin seviye olarak görülmüştür. Vergi oranları kamunun ekonomi ve üretim içindeki payını göstermesi açısından önemlidir (Tablo 10).

Tablo 10.
Toplam Verginin Toplam Gelire Oranı

No	Defter No	Yerleşim Birimi	Hane sayısı	Toplam Gelir (Kuruş)	Toplam Vergi (kuruş)	Vergi Oranı (yüzde)
1	3534	Taşra Divanı	40	56.080	7.847	13,9
2	3535	Daverler Divanı	57	63.738	11.011	17,2
3	3539	Sarımsak Köyü	40	50.895	11.828	23,2
4	3541	İkse Köyü	20	19.384	3.645	18,8
5	3542	Ramazanlı Divanı	32	36.370	7.021	19,3
6	3544	Yaraşlı Divanı	67	90.141	13.373	14,8
7	3544	Bacacılar Divanı	25	27.694	5.050	18,2
8	3545	Başviran Divanı	43	47.161	8.111	17,1
9	3546	Virancık Köyü	53	56.993	12.219	21,4
10	3549	Yaycılar Divanı	75	86.008	16.430	19,1
11	3550	Ortacı Divanı	45	57.269	9.409	16,4
12	3552	Akkaya Divanı	62	76.904	14.277	18,5
13	3553	Kargalar Köyü	34	33.111	6.458	19,5
14	3558	Kilise Divanı	31	34.003	5.809	17
15	3560	Gebe Divanı	134	126.020	27.340	21,6
16	3560	Danişmendli Divanı	33	30.530	9.992	32,7
17	3560	Bereketler Divanı	20	19.257	5.592	29
18	3561	Ardıç Köyü	72	80.803	18.864	23,3
19	3562	Ömerli Divanı	52	47.778	9.731	20,3
20	3563	Kocabelik Divanı	64	61.274	13.533	22
21	3564	Soğanlı Divanı	60	62.535	13.351	21,3
22	3565	Kışla Divanı	35	38.903	6.713	17,2
23	3566	Tepeviran Köyü	57	57.563	14.828	25,7
24	3567	Kestaneci Divanı	20	23.421	3.331	14,2
25	3568	Akçakilise Divanı	27	32.776	5.595	17
26	3569	Köhistan Divanı	34	36.330	13.407	36,9
27	3570	Kızılcapınar Köyü	23	26.014	10.124	38,9
28	3570	Kulak Divanı	39	42.445	7.601	17,9
29	3571	Öğberler Divanı	134	170.239	33.151	19,4
30	3572	Bayat Köyü	58	57.818	13.317	23
31	3573	Şamlar Divanı	57	62.797	9.818	15,3
32	3574	Dereköy Köyü	63	55.898	13.751	24,6
33	3576	Hacı Köyü	28	29.955	6.002	20
34	3577	Kepez Divanı	42	41.879	7.400	17,6
35	3578	Sivriler Köyü	90	83.231	18.743	22,5
36	3579	Süçüllü Köyü	26	26.390	5.392	20,4
37	3580	Şiran Köyü	38	28.696	7.808	27,2
38	3581	Kemer Köyü	30	24.235	4.748	19,5
39	3583	Abdülmelik Divanı	81	104.992	16.920	16,1
Toplam			1.941	2.107.530	379.404	18,0

Divan ve köylerden oluşan yerleşim birimlerinin tamamı değerlendirildiğinde toplam verginin gelir içindeki oranı yüzde 18,0 olarak belirlenmiştir. Yerleşim birimleri incelendiğinde en yüksek oran yüzde 38,9 olan Kızılcapınar Köyü'ndedir. Taşra divanında yüzde 13,9 olan en düşük vergi oranı vardır.

Sonuç

Karadeniz Ereğli kırsal kesimini içeren çalışmada kazaya bağlı olan 120 adet yerleşim birimi tespit edilmiştir. Oldukça yüksek olan bu yerleşim birimi sayısı ile idari birim olarak divanların da kullanılması kazanın coğrafi genişliğinin ve dağınıklığının göstergesidir.

Köyler ve daha büyük olan divanların nüfus fazlalığıyla doğrudan ilgili olmadığı tespit edilmiştir. Sivrilere köyünün nüfusunun yüksek oluşu ile Bereketler ve Kestaneci divanlarının nüfus sayılarının az oluşu divanların kaza-köy ayrımındaki gibi nüfus fazlalığından veya yoğunluğundan kaynaklanmadığının örnekleridir. Divanların coğrafi konumdan ve yerleşim dağınıklığından kaynaklandığının, sadece kamu işlerinin kolay gerçekleştirilmesi için özellikle Karadeniz Bölgesinde geliştirilmiş bir idari birim olduğunu göstermektedir.

Gelir sahibi kişi oranının yüksek oluşu üretken nüfusun yaşadığını gösterir. Toplam gelir miktarı karşılaştırıldığında ziraat haricindeki gelirlerin zirai gelirlere daha fazla oluşu kaza kırsal kesiminde çalışan nüfusun önemli bir kısmının tarım dışında çalıştığını, bireylerin ve hanelerin topraktan edinilen gelire bağımlı olmadığını göstermektedir. Kaza kırsal kesiminin ekonomisinde farklı sektörlerin önemi vardır ve canlı bir ekonomik yapıya sahiptir. Bireysel gelirlere alınan Vergi-i Mahsusa'nın zirai vergilerden çok daha fazla oluşu da bunu ortaya koymaktadır. Kırsal kesimdeki toplam verginin gelire oranı incelendiğinde ise devletin mükellefler ve genel ekonomik yapı açısından ağırlığının olmadığı ve yoğun bir vergi yükünün bulunmadığı tespit edilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.) (ML.) VRD. TMT. d. 3534, 3535, 3539, 3541, 3542, 3544, 3545, 3546, 3549, 3550, 3552, 3553, 3558, 3560, 3561, 3562, 3563, 3564, 3565, 3566, 3567, 3568, 3569, 3570, 3571, 3572, 3573, 3574, 3576, 3577, 3578, 3579, 3580, 3581, 3583.

Yayınlanmış Eserler

Adıyeko, N. (2000). Temettuat Sayımları ve Sayımları Düzenleyen Nizamname Örnekleri. *Ankara Üniversitesi OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 11(11), 769-823. [\[Crossref\]](#)

Barkan, Ö. L. (1953). Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi. *Türkiyat Mecmuası*, 10, 1-26.

Bulduk, Ü. (1992). Çorum Sancağının İdari Teşkilattaki Yeri-1. *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 3(3). 129-167.

Çakır, C. (2001). Tanzimat Dönemi Vergi Uygulamalarında Karşılaşılan Güçlükler ve Vergi İhtilalleri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 51(1). 71-95. S.74.

Ekinci, İ. (2013). Karadeniz'de Ayanlar ve Denizcilik. *Karadeniz Araştırmaları*, 37, 15-49. [\[Crossref\]](#)

Giray, F. (2006). *Maliye Tarihi*. Bursa Ezgi Yayınları.

Göyünç, N. (1979). Hane Deyimi Hakkında. *Tarih Dergisi*, 32, 331-348.

Güran, T. (2013). *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Hançer, T. H. (2010). *Temettuat Defterlerine Göre Karadeniz Ereğli'nin Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı İktisat Tarihi Bilim Dalı.

Karal, E. Z. (1943). *Osmanlı Devleti'nde İlk Nüfus Sayımı 1831*. Başvekâlet İstatistik Umum Müdürlüğü.

Kütükoğlu, M. S. (1995) Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri. *Bellefen*, 59(225), 395-412.

Özçağlar, A. (2005). Türkiye'de Mülki İdare Bölümlerinin İdari Coğrafya Analizi. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 3, 1-25.

Özeken, A. A. (1944). Ereğli Kömür Havzası Tarihi Üzerinde Bir Deneme. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 9(3-4), 516-563.

Tabakoğlu, A. (2003). *Türk İktisat Tarihi*. Dergâh Yayınları.

Structured Abstract

Karadeniz Ereğli was founded by the Greeks, who had intense relations with this region in the first age. With its proximity to the Sea of Marmara, it has been an important commercial stop between the Black Sea coast and Greece. The priority of the Ottoman Empire here was about maritime. The contribution of Karadeniz Ereğli to the economy of the Ottoman Empire gained a different character in the 19th century. Discovered in 1822, hard coal laid the foundation for modern economic development.

Bolu was recorded as a separate province in the Temettuat Registers of 1844-45 (H.1261), which was kept later and was the source of this study, and Ereğli was written as a district connected to the central sanjak of this province (BOA. ML. VRD.T MT. d. 3534 etc.).

The registers of the rural part of Karadeniz Ereğli were scanned and 35 temettuat registers were examined. Divans, which are found in large numbers in the records of Karadeniz Ereğli rural settlements, are an administrative unit specific to the region. Divans were mostly located in the northwest of Anatolia and close to the Black Sea.

In the censuses and bureaucratic processes of the administrative units in the Ottoman Empire, the number of households is primarily taken into account. Total population assessments are proportional to the number of people thought to live in the household. In our study, the estimated population per household was taken as five (Barkan, 1953: 11). While there are 1,941 households in the rural area of Karadeniz Ereğli, which consists of divans and villages, the total estimated population is 9,705.

Each house is considered a taxpayer. In households with more than one income, a separate number is given to these people in addition to the number of the householder. The annual incomes of those who have income by writing their occupations are also included in the calculations in details. Shares of income holders in the total population; it reveals the workforce in the relevant settlement, the efficiency and effectiveness of the resources used.

It is seen that a total of 3,529 people have income in Divan and villages. More than one person in 1,188 households has income and the rate is 61.2 percent; Köhistan Divan has the highest rate of settlements with 82.3 percent. The high number of employees suggests that the population in these settlements is productive. Households with more than one income earner have a higher total income. The number of people with income is considered to be in line with the number of taxpayers and adult men.

The level of total incomes in the settlements is consistent with the number of households; It shows the total amount of agricultural land, the number of animals and the cultivation of valuable crops. The average income is related to the quality of the households. It has been determined that households with high average income have more than one income and those working in occupations other than agriculture have incomes. Occupational diversity means that people are not dependent on agriculture; It shows that the level of consumption and welfare is high.

In the reforms of Tanzimat period, tax policies were changed. The determination, distribution and collection of taxes were centralized, and bureaucrats in the center were asked to manage tax revenues. Civil servants, who are public representatives, made their declarations with the support and help of respected people in the society, such as headmen and clergy. In the rural settlements of Karadeniz Ereğli, where there is no non-Muslim population, jizya tax is not collected.

In taxes, the amount is proportional to the number of households in their total. Instead of the customary taxes, which are quite numerous, a direct tax, "vergi-i mahsusa", has begun to be applied. This tax, which was distributed considering everyone's earnings, was collected from 1256/1840. The amount of the tax was determined at the sanjak level and the total amount was divided among the districts. It is high in settlements with high income from occupations other than agriculture. In the cultivated lands in the region, tithes of hinta (wheat), aleph (oats), rye, corn and millet were taken. In addition, it was determined that flax tax, fruit tree tax, duhan tax and garden tax were also collected.

The rate of total tax in income in all settlements consisting of Divan and villages has been determined as 18.0 percent. In the study, 120 settlements related to the district were identified. This very high number of settlements and the use of divans as administrative units are indicators of the geographical extent and dispersion of the district. In addition, it has been determined that villages and larger divans are not directly related to overpopulation. It shows that Divans are caused by geographical location and settlement dispersion, they are an administrative unit developed especially in the Black Sea Region for the easy realization of public works. Different sectors have importance in the economy of the rural area of Karadeniz Ereğli and it has a vibrant economic structure. The fact that the vergi-i mahsusa collected from individual incomes is much higher than agricultural taxes reveals this.

Türk Boğazlarında Kaide-i Kadim Geçiş Rejimi Tartışmaları: 1841 Londra Sözleşmesi

Ancient Rule Passage Regime Debates in the Turkish Straits: 1841 London Protocol

İsmail KÖSE

Karadeniz Teknik Üniversitesi,
Uluslararası İlişkiler Bölümü,
Trabzon, Türkiye

*Department of International
Relationships, Karadeniz Technical
University, Trabzon, Turkey*

öz

İstanbul Boğazı, Marmara Denizi sefîne geçiş koridoru ve Çanakkale Boğazı'nın bir bütün olarak kavramsallaştığı Boğazlar; Büyük Karadeniz Havzası'nın açık denizlerle bağlantı sağlayabildiği yegâne suyoludur. Boğazlar yakın ve uzak havza uygarlıklarının sahip olma isteklerini teşvik ettiği için Boğazları kontrol eden uygarlıklar kudretten düştüklerinde Boğazlardaki hâkimiyetlerini de kaybetmekle karşı karşıya kalmışlardır. Buna karşın Boğazları kontrol eden uygarlıklar dönemin güç dengesinin oluşturduğu denklemde bir süre düşmanları tarafından işgal edilmekten de kurtulabilmişlerdir. Kontrolü ve paylaşımı kolay olmadığından özellikle 18. yüzyıl sonrasının güç dengesinde Boğazlara hâkimiyet Büyük Güçler, Osmanlı Devleti ve Çarlık Rusyası arasında ana rekabet alanlarından birisi olmuştur. Söz konusu rekabetin sonunda yaklaşık üç buçuk asır Osmanlı Devleti tarafından kesintisiz uygulanan Boğazların kapallılığı ilkesi Kaide-i Kadim uygulaması son bularak Boğazlarda çok uluslu yetki paylaşımı ve çok uluslu güvenlik garantisi süreci başlamıştır. Londra'da 1841 senesinde imzalanan Boğazlar Sözleşmesi bu sürecin çok taraflı ilk somut adımıdır. Bu çalışmada Londra Boğazlar Sözleşmesi öncesindeki gelişmeler ve Sözleşme'nin getirdiği yeni düzen dönemin deniz hukuku gelişmeleri de dikkate alınarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Büyük Güçler, Londra Sözleşmesi, Rusya, Boğazlar, Bâbiâli, Akdeniz

ABSTRACT

Straits which consist of Bosphorus, Sea of Marmora ship passage corridor and Dardanelles as whole: is the solely waterway Greater Black Sea Basin can connect high seas. Because Straits instigate hegemony desires of both neighborhood and distant basin civilizations when a civilization which controlling the Straits when they lost power they also faced with the risk of losing their existence on Straits. Nevertheless, civilizations controlling the Straits could have survived due by power balance equilibrium formed by Straits. Because their control and partition are not easy especially at the post 18th century balance of power hegemony over Straits became one of the most important competition areas between Great Powers, Ottoman Empire and Tsarist Russia. As a result of said competition the passage regime of Ancient Rule which was the closure principal of Straits uninterruptedly implemented almost three and half century by Ottoman Empire ended and a new era which consisted of multi nation governance, and multi nation security guarantee started. The Straits Protocol signed in London on 1841 is the initial first step of that multi nation period. In this paper the developments before London Straits Protocol and the new regime will be analyzed under the context of that period's newly emerging maritime law rules.

Keywords: Great Powers, London Protocol, Mediterranean Sea, Russia, Straits, Sublime Porte

Giriş

Bir iç deniz olan Marmara'yı kuzeyde Karadeniz'e güneyde Ege ile Akdeniz'e bağlayan Boğazlar tarihsel döngüde yakın ve uzak havzadaki uygarlıkların ilgi odağı olagelmışlerdir (BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 08/10/1998.00955.00246.00010). I. Petro'nun 18. yüzyıl başında formüle ettiği güneye yayılmaya bağlı deniz siyaseti sonrasında Boğazlar Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusyası arasındaki anlaşmazlık ve çatışmaların en esaslı nedenleri arasında yar almışlardır. Sanayi Devrimi'nin güç kattığı merkantilist devletlerin de dâhil olmasıyla Boğazlar üzerindeki rekabet derinleşerek yeni boyutlar kazanmış bu çok bilinmeyenli denklem son yüzyıldaki Osmanlı denge politikasının ana aksını oluşturmuştur.

Boğazların adlandırmasının Batılı literatürde; "*Turkish Straits*" kavramsallaştırmasıyla kabul görmesi de bu dönemde gerçekleşmiştir (Fırat, 1950: 3-4). Boğazların Osmanlı resmî belgelerinde uluslararası kayıtlara girecek şekilde Türk Boğazları şeklinde tespit edilebilen ilk isimlendirilmesi Lahey görüşmeleri esnasında 15 Temmuz 1907 tarihinde Turhan Paşa'ya gönderilen talimatta geçen "Türki Boğazlar" ifadesidir (BOA, BEO.003101.232538.001.002 (H) 04 Cemaziyelahir 1325 [15/07/1907]). İngilizce ve Fransızca kullanımda yerleşik isim hâline gelmesine rağmen Çarlık Rusyası yıkılıncaya kadar Türk Boğazları ifadesini toponomik nedenlerle reddederek, Antik Çağ isimlendirmelerini yeğlemiş, İstanbul Boğazı'nı kendi bakış açısıyla uzun süre "Karadeniz Boğazı" şeklinde adlandırmayı tercih etmiştir (Kızılsümer, 2002: 184).

Geliş Tarihi/Received: 27.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 19.07.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
İsmail KÖSE
E-posta: ismailkosetr@hotmail.com

Atıf: Köse, İ. (2022). Türk Boğazlarında Kaide-i Kadim Geçiş Rejimi Tartışmaları: 1841 Londra Sözleşmesi. *Turcology Research*, 75, 505-516.

Cite this article: Köse, İ. (2022). Ancient Rule Passage Regime Debates in the Turkish Straits: 1841 London Protocol. *Turcology Research*, 75, 505-516.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Adlandırma geçiş rejimiyle doğrudan ilgili değildir. Buna karşın geçiş rejimi ve Boğazlara sahiplik adlandırılmada etkili olabilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ön izni olmadan hiçbir devletin savaş gemisinin Boğazlara girememesi ve Boğazlardan geçememesi kuralına yine Osmanlı Devleti tarafından Kaide-i Kadim adı verilmiştir. Yükseliş devrinde uygulanıp, duraklama ve gerileme döneminde kavramsallaşan bu kural, 19. yılda büyük oranda İngiltere'nin zorlamasıyla diğer devletler tarafından da çok fazla itiraz görmeden yürürlükte kalabilmiştir. Kaide-i Kadim'e en şiddetli ve uzun süreli itiraz doğal olarak Çarlık Rusyası'ndan gelmiştir. Londra Boğazlar Sözleşmesi'nin öncelikli amacı da Rusya'nın aşırıya kaçan baskısını dengelemek olmuştur. Nitekim Londra Sözleşmesi Kaide-i Kadim'in diğer devletler tarafından da bütün hâlinde kabul edilip, hukuk normu özelliği kazandığı sürecin ilk adımıdır.

Boğazlara ilginin devlet politikası hâline dönüşmesi ontolojik olgulara dayanır. Nitekim Çarlık Rusyası, kuruluşundan itibaren açık denizlere ve okyanuslara doğrudan çıkışı olmayan tek büyük Avrupa gücüdür. Rus dış politika yapımcıları tarafından stratejik ve ekonomik olarak Boğazlar Rusya evinin anahtarları olarak görülmekteydi. Anahtara sahip olunmadığından Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalandığı 1774 yılına kadar Çarlık ekonomik ve askerî açıdan Karadeniz'de hapsedilmiştir. Elli beş yıl sonra imzalanan Edirne Antlaşması sonrasında ticari çıkarlar, en azından Boğazlar geçişinde garanti altına alınabilmiştir (BOA, HR. H.MŞ. İŞO. 00033.00006.001.004 (R) 15 Mart 1332 [28/03/1916]).

Çarlık sıcak deniz politikasının odak noktası en başından itibaren Boğazlara sahip olmak, bu olanaklı değilse en azından askeri geçiş serbestisi elde etmek biçiminde şekillenmiştir. Asî Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa isyanının oluşturduğu kaos ortamında imzalanan Hünkâr İskeleyi Antlaşması 1833-1841 yılları arasındaki sekiz yıllık dönemde söz konusu arzunun hayata geçirilmesini sağlamıştır. Buna karşın Çarlık, söz konusu dönemde Boğazları kuvvet kullanarak işgal edebilecek ya da Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile tek taraflı oluşturduğu geçiş rejimini sürdürebilecek kudrete sahip değildir (BOA, HR. H.MŞ. İŞO. 00033.00006.001.004 (R) 15 Mart 1332 [28/03/1916]). Avrupa kuvvet dengesi de bu tür bir eyleme izin verebilecek yapıdan yoksundur. Petersburg, zaman kazanıp, kuvvet dengesini ilk fırsatta Rus işgaline izin verecek şekilde biçimlendirebilmek için dönemin en kudretli deniz gücü İngiltere ile yakın ilişkiler geliştirmeye, bu devletle çatışmaya varabilecek krizlerde aktör olmamaya özen göstermiştir. Londra Boğazlar Sözleşmesi söz konusu koşullar altında imzalanmıştır.

Çarlık Rusyası, Sözleşme'nin getirdiği Boğazların kapalılığı kuralını kendi lehine revize etmeyi üç kez: (1) Kırım Savaşı sonrasında, 1856 yılında (2) Fransa ile Prusya arasındaki savaş esnasında, 1871 yılında ve (3) 93 Harbi esnasında, 1877-1878 yılları arasında değiştirmeyi denemiştir. İhlal girişimlerine karşın Londra Boğazlar Sözleşmesi ile yeniden düzenlenen Kaide-i Kadim 10 Ağustos 1914 tarihinde iki Alman savaş gemisi *Goben* ve *Breslau* Çanakkale Boğazı'ndan içeri girinceye kadar; 73 yıl Türk Boğazları geçiş rejimini düzenleyerek yürürlükte kalmıştır (FO371/59231, R 17969/6/44, 6 January 1947). Henüz savaşta değilken Alman savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine izin vererek Osmanlı Devleti Kaide-i Kadim ilkesini bizzat kendisi ortadan kaldırmıştır. Bu çalışmada Londra Boğazlar Sözleşmesi ve Kaide-i Kadim kuralının Avrupa Devletler Hukuku normu hâline gelmesi süreci ele alınacaktır.

Boğazlar Geçiş Rejimi Tartışmaları

Boğazlar Geçişinde Kaide-i Kadim Kuralı'nın Uygulanması

Türklerin Boğazları kontrol etme arzusu 1356 senesinde Süleyman Paşa'nın sallarla Anadolu yakasından Gelibolu'ya geçmesiyle başlamıştır. Bu tarihten yaklaşık bir asır sonra İstanbul'un fethiyle Boğazlarda kapalılık koşuluna dayanan yeni bir uygulama yürürlüğe konulup, daha sonra bu rejime Kaide-i Kadim adı verilmiştir. Kaide-i Kadim Osmanlı Devleti kudret sahibi olduğu sürece uygulanabildiğinden Osmanlı Devleti'nin Sanayi Devrimi'ne uyum sağlayamaması sonrasında Boğazlardaki egemenlik de sarsılmış, Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletler Boğazlar geçiş rejiminde söz sahibi olmak istemişlerdir. Sanayi Devrimi'nin getirdiği yeni koşullar ve fırsatlar söz konusu isteğin en etkili teşvik unsuru olmuştur.

Sanayi Devrimi ile ivme kazanan merkantilist deniz ticareti, dünya taşımacılığında deniz nakliyesinin payını hızla artırmıştır. Bu sürecin doğal sonucu denizlerdeki taşımacılığın merkantilist genişlemesi sonrasında dünya denizlerindeki boğazlarda da yeni, daha liberal geçiş rejimlerinin oluşturulması kaçınılmaz hâle gelmiştir. Sanayi Devrimi sonrasında muazzam güç kazanan 19. yüzyılın İngiltere, Fransa gibi iki büyük merkantilist devleti gelişen ekonomileri için gerekli hammaddeyi deniz yoluyla topraklarına taşıırken, ürettikleri mamul malları da dünya pazarlarına ulaştırabilmek için aynı yöntemi kullanmıştır.

Pazarlara mamul ürün, fabrikalara hammadde taşıyan, iki yönde dolu gemilerin oluşturduğu bu kazançlı ticaretin yerkürenin ücra köşelerine ulaşabilmesi dünyadaki denizleri bağlayan boğaz geçişlerinin açık olmasına bağlıdır. Devletler hukuku ve deniz hukukunun norm koyucu kuralları yükselişe geçen deniz ticaretiyle paralel olarak hızla yeni duruma uyum sağlayarak, sanayileşmiş büyük devletlerin çıkarlarını koruyacak şekilde biçimlenmiştir. Bütün bu ilerlemenin doğal sonucu olarak dünya denizleri ve boğazları geçiş rejimleriyle ilgili yeni normlar getirilip, geçişi en azından ticaret gemileri için kolaylaştırıp, garanti eden çok sayıda uluslararası sözleşmeler imzalanmaya, *jus cogens* kurallar konulmaya başlanmıştır (Aybay 2009: 2). Çok taraflı kabul gören, *jus cogens* norm koyucu kuralların oluşturulması sürecinde 1815 senesinde toplanan Viyana Kongresi önemli bir aşamadır.

Viyana Kongresi toplanmadan önce; Fransa, İngiltere ve Çarlık Rusyası savaş gemilerinin Boğazlardan geçiş düzenini lehlerinde değiştirebilmek için birkaç kısa süreli teşebbüste bulunmuşlardı. Özellikle Çarlık Rusyası, Napolyon savaşlarının neden olduğu kaos ortamında yeni bir ivme kazanan Şark Sorununu kendi çıkarlarına göre şekillendirerek Boğazlar'dan savaş gemisi geçirmemin rahatlığını yaşamıştı. Burada belirtmek gerekir ki, Çarlık Rusyası için Şark Sorunu, temelde Türk Boğazları'nın kimin idaresinde olduğu, gelecekte kimin idaresinde olacağıyla ve esasında kimin idaresinde olmaması gerektiğiyle ilintili gelişmelerle ilgilidir. Balkanlar'daki kışkırtma politikaları da Şark Sorunu ile yakından bağlantılıdır ve Balkanlar'daki Rus yayılmacılığı büyük oranda Boğazlara sahip olma dürtüsüyle şekillenmiştir (Xakov, 2012: 139). Söz konusu politikanın şekillenmesinde değişen koşullara karşın Çarlık bürokrasisi aynı dürtü ile hareket etmiştir.

Şark Sorunu, esasında Osmanlı Devleti'nin Rusya ile Avrupalı güçler arasında büyük bir savaşa sebebiyet vermeden paylaşarak tarihten silinmesi projesidir. Viyana Kongresi (1815) esnasında, Çar Aleksandr tarafından gündeme getirilip, Osmanlı Devleti'nin gelecekte nasıl

paylaşılacağı ya da paylaşılıncaya kadar nasıl bir arada tutulabileceği hakkında uzlaşma yolu açma planı “Şark, Doğu Sorunu (Eastern Question)”, Boğazlar rejimi statükosundaki dalgalanma nedeniyle asi vali Mehmet Ali Paşa'nın isyanı sonrasında yeni bir aşamaya ulaşmıştır.

I. Petro'dan 1841 tarihine kadar geçen bir buçuk asırlık sürede Rus Devlet Ricali, Boğazların Slavların gelişiminin önünde bir set olduğu; bu settin mutlaka ele geçirilmesi gerektiği görüşüne bağlı kalmıştır. Bu görüş çok haksız değildir, gerek 1841 senesinde gerekse günümüzde gerek Balkanlar'dan gerekse Karadeniz'den güneye doğru inebilecek Rus istilasının önündeki en büyük engel Türk Boğazları'dır. Bu nedenle Boğazlar hemen bütün askerî harekâtların nihai hedefi olmuştur. Savaşlara, diplomasiye ve sayısız entrikaya rağmen geleceğe yönelik Rus istila ümit ve planlarının sonuçsuz kaldığı yer de yine Türk Boğazları olmuştur (Goryanof, 2006: 26). Boğazlar geçiş düzenindeki karmaşa Batılı Devletler'in ilişkilerini negatif etkileyen “Şark Sorunu”nu her an gündemde tutuyordu.

Asi Vali Mehmet Ali Paşa'nın neden olduğu olağanüstü koşullar altında sekiz yıllığına akdedilen Hünkâr İskeleyi Antlaşması Rus isteklerine yakın bir düzen oluşturmuştur. Buna karşın dönemin Avrupa kuvvetler dengesi ve Viyana Kongresi'nin oluşturduğu yeni düzen nedeniyle bu uygulamanın sürdürülebilirliği olanaksızdır. Nitekim Akdeniz'i, Karadeniz ve Kuzeybatı Asya'ya bağlayan Türk Boğazları'nın yeniden şekillenen statükodan etkilenmesi kaçınılmazdır. Büyük güçlerin Türk Boğazları'nda istedikleri düzeni ilk defa kurabilip, yeni geçiş rejimini çok taraflı garantilerle taahhüt altına alabilmeleri Osmanlı Devleti'nin kural tanımaz asi Mısır valisinin sebebiyet verdiği mevcut dengeleri bozacak agresif politikaları neticesinde yaşama geçirilebilmiştir. Böylece Türk Boğazları'nda kurulan yeni düzenle Çarlık Rusyası'nın Şark Sorunu'nu kendi politikaları doğrultusunda biçimlendirebilmesi bir süreliğine engellenebilmiştir.

Boğazlar ve Şark Sorunu

Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa, 1833 yılında Osmanlı Devleti'ne karşı kazandığı askeri zaferler sonrasında bağımsızlık ilanı için fırsat kollamaktaydı. İlk teşebbüsten beş yıl sonra, 1838 yılı mayıs ayı sonunda İskenderiye'deki İngiliz ve Fransız temsilcileriyle görüşerek bağımsızlık düşüncesini dile getirip, bu iki devletin desteğini sağlamaya çalıştı. Bağımsız Mehmet Ali, Mısır ile Suriye'yi kontrol edeceğinden Doğu Akdeniz'in egemenliğini de ele geçirmiş olacaktı. Böylece Boğazların güney kapısı da Mehmet Ali Paşa ya da hamisi Fransa tarafından kolaylıkla tehdit edilebilecekti (Kâni, 1936: 42-43). Fransa, Mehmet Ali Paşa'nın bağımsızlık planını destekliyordu. Buna karşın İngiltere, Doğu Akdeniz'deki çıkarlarını dikkate alarak bağımsızlığı istemiyordu. Böyle bir uygulamanın kabul edilmeyeceği Lord Palmerston tarafından asi valiye kesin bir dille bildirildi (ZHC 1/1279, 25 May 1838; ZHC 1/1279, 9 July 1838).

Yeni teşebbüs Boğazlar ile Boğazlar rejiminin şekillenmesinde doğrudan etkide bulunabilecek güvenlik derinliğini oluşturan toprak ve denizlerin paylaşılmasında sorun yaşandığından “Şark Sorunu” Avrupalı güçler için derinleşme aksiyonuyla yüklü krizleri beraberinde getirerek yaşamsal bir soruna dönüştü. Asi Vali'nin bir kez daha harekete geçirdiği Şark Sorunu'nun Gordion Düğümü Türk Boğazları idi. Düğüm ya uzlaşıyla çözülecek ya da büyük çatışmalara sebebiyet verip içinden çıkılmaz hâle gelecekti. Sorunun şekillenmesi büyük güçlerin uygulayacağı politikalara bağlıydı. İngiltere ile Fransa arasındaki anlaşmazlık Petersburg tarafından uzun süredir beklenen koşulları oluşturup, elverişli fırsatları ortaya çıkartabilmesi olasıdır. Böylece Boğazlarda beş yıl önce oluşturulan düzenin yürürlükte kalabilmesi mümkün olabilirdi. Söz konusu elverişli koşulların arzu edilen şekilde biçimlenebilmesi için önceki yıllarda birkaç girişimde bulunulmuştu.

Çarlık Rusyası'nın güvenlikçi politikalar doğrultusunda Boğazları askeri amaçları için kullanabilmesine olanak tanıyan Hünkâr İskeleyi Antlaşması imzalandıktan iki ay sonra; 18 Eylül 1833 tarihinde Rus Dışişleri Bakanı Karl V. Nesseldrode ile Avusturya Başbakanı Metternich arasında bir dizi müzakere yapılmıştı. München Gratz Sözleşmesi adını alan metne göre; Osmanlı Devleti'nin olası erken çöküşü durumunda iki devlet, çıkarlarını koruyabilmek amacıyla Osmanlıların ayakta kalması için birlikte çalışacaktı. Sözleşmenin gizli maddelerindeyse; (Madde 1) Mehmet Ali'nin Boğazlar ve civarında kontrol kurmasına kesinlikle karşı çıkılacağı; (Madde 2) Çöküşün engellenmemesi hâlinde ise paylaşımın karşılıklı uzlaşma içinde gerçekleştirildiği kararlaştırılmıştı (2. madde) (Convention [of] München Gratz, 18 September 1833).

Asi Mısır Valisi'nin yeni teşebbüsünün ortaya koyduğu açık gerçek Osmanlı Devleti'nin, hâkim olduğu toprakların güvenliğini sağlayıp, yönetememenin yanında, Boğazları da tek başına koruyabilip, çıkarlarına uygun bir geçiş düzenini yürürlükte tutabilecek kudreti çoktan kaybettiğidir. Boğazlarda düğümlenen anlaşmazlığın Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın imzasına giden süreçte ve sonrasında sebebiyet verebileceği sorunlar tecrübe edilmişti. Boğazların merkezde olacağı bir paylaşımında Avrupa'nın büyük devletleri arasında sıcak bir çatışmanın doğması hatta çatışmanın genel bir savaşa dönüşmesi yüksek olasılıktı. Bu nedenle Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın süresinin dolması sonrasında Boğazlar'da uygulanacak rejim öncelikle beş büyük devletin çıkarını koruyup, bu devletlerin ortak rızalarına göre şekillenmeliydi.

İngiltere'nin karşı tutumuna rağmen asi vali ile Bâbîâli arasındaki anlaşmazlık 1839 yılında tekrar sıcak çatışmaya dönüştü. Osmanlı Ordusunun haziran ayında Nizip'te yenilip, Donanmanın Mehmet Ali'ye teslim olması kurulu dengeleri bir kez daha altüst etti. Osmanlı Devleti artık ne bir Donanmaya ne de asi valisine karşı bir kara Ordusuna sahipti. Asi Vali Mehmet Ali, rahatlıkla Boğazlardan geçerek İstanbul'u işgal edebilirdi. İngiltere ile Fransa, Çanakkale Boğazı'na bir Donanma gönderilmesini, sorunun ise Viyana'da toplanacak bir konferansta ele alınmasını istedi. Dört devlet ayrıca İngiltere'nin yönlendirmesiyle Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü desteklemeye karar verdi. Bu gelişme Rusya'nın çıkarlarına aykırıydı.

Hünkâr İskeleyi Antlaşması sekiz yıl geçerliydi, antlaşmanın süresi 1841 yılında dolacaktı. Çar Nikola, son Mehmet Ali krizinde Avrupa savaşı çıkabilir korkusuyla antlaşmaya aykırı bir şekilde İstanbul'u korumak üzere Donanma göndermekten çekindi. Antlaşmanın uygulamasında da çok sayıda sorun çıkmış, Rusya antlaşmadaki taahhütlerine rağmen asi Valisine karşı Bâbîâli'ye yardım etmekten kaçınmıştı. Petersburg, Antlaşmanın uzatılmayacağını öngörerek Boğazlardaki geçiş düzenini, kendi çıkarlarını en iyi koruyacak; aynı zamanda diğer devletlerin itirazlarına çok fazla olanak vermeyecek şekilde düzenleyecek bir uzlaşma varılmasını arzuluyordu. Çar Nikola'nın öncelikli amacı; Ortodoks ahalinin hak ve hürriyetleri bahanesiyle politik ve stratejik amaçlarına ulaşmak, Boğazlar ve İstanbul'u işgal edip uzun

süredir dış politikanın ana aksını oluşturan beklentileri gerçekleştirebilmeyi (Kissinger, 2015: 85). İkinci amacın elde edilebilmesi için Avrupa güç dengesi uygun değildi. Yeni düzen tartışmaları sürerken Boğazlardaki kazanımlardan kolay vazgeçilmemesi gerekiyordu.

Çar I. Nikola, Avusturya ile 1833 yılında yaptığı sözleşmeye güvenerek, Rus çıkarlarına uygun kararlar verilmeyeceği belli olan Viyana konferansı önerisine katılmayı kabul etmedi. Rusların da çok iyi öngördüğü gibi konferansın amacı Hünkâr İskeleyi Antlaşması ile elde edilen nüfuz ve Boğazlardan geçiş imtiyazlarını ortadan kaldırmaktı. Buna karşın konferansın Rusya katılmasa bile toplanıp karar vermesi olasıydı. Dışişleri Bakanı Nesseldrode, 9 Ağustos'ta Çar'a verdiği raporda; ilgili görüşmelere katılmayarak Rusya'nın İngiltere, Fransa ve Avusturya arasında alınacak Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması kararını engelleyemeyeceğini, bu durumda Rusya'nın yalnız kalacağını bildirdi. Tek çıkış yolu, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünden vazgeçilecek orta bir yol bulunmasıydı (Tukin, 1947: 214).

Avrupalı güçlerden tecrit edilip, temsil olanağını kaybetmek gibi bir olasılıkla karşı karşıya kalmamak için 1839 yılı Ağustos ayında Rusya; (1) Osmanlı toprak bütünlüğünün garanti edilmesi fikrinden vazgeçilmesi

(2) Türk Boğazları'nın savaş ve barış zamanında kapalılığı kaidenin devletler genel hukuku kaidesi hâline getirilmesi ve (3) Rus Donanmasının Karadeniz'den gelerek İstanbul önüne inmesi gerektiğinde; İngiltere ve Fransa'nın da aynı talepte bulunmaması koşuluyla konferansa katılabileceğini İngiltere'ye bildirdi. Bu koşulların kabulü karşılığında Rusya, Hünkâr İskeleyi Antlaşması'nın uzatılmasını talep etmeyecekti (Goryanof, 2006, 119).

Petersburg'un geri adımı ve ileri sürdüğü taleplerle teklifler Avrupa başkentlerinde herhangi bir etkide bulunmadı. Çünkü Avrupalı büyük güçler bu dönemde Rusya'ya hiçbir şekilde güvenmiyorlardı. Bu esnada Lord Palmerston tarafından Rus yanlısı olarak nitelenen Avusturya Başbakanı Klemens Von Metternich, Çarlık ile Avrupalı devletlerarasında bir tür uzlaşmayı kolaylaştırıcı aracılık yapıyordu (Sedivy, 2011: 399-400). Metternich 1833 yılındaki Avusturya-Rusya uzlaşısının da mimarıydı.

Çarlık Rusyası ve Boğazlar

Son Çarlık teklifi ilk başta geleneksel politikalarından sapan bir tutum olarak görünse de Çarlık Rusyası'nın Boğazlara yönelik beklenti ve politikalarının, Karadeniz'de sahip olunan Donanmanın gücüne bağlı olarak bazı dönemlerde birbirinin antitezi olabilecek şekilde değişiklik gösterdiği bilinmektedir. Nitekim 1798, 1805 ve 1833 yıllarında katı bir tutumla Boğazlardan sadece kendi savaş gemilerinin geçişini talep eden Çarlık Rusyası, 1839 yılında Türk Boğazları'nın savaş ve barış zamanında kendisi dahil bütün devletlerin savaş gemilerine kapatılmasını, bu uygulamanın bir devletler umumi hukuk teamül kuralı hâline gelmesini istiyordu. Mısır sorununu bahane ederek 1833 senesinde Boğazları kendi geçişine açtıran Rusya, enteresan şekilde altı sene sonra; İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında yapılan 1809 tarihli Çanakkale Antlaşması ile garanti altına alınıp, Boğazların kapalılığı kuralı olan Kaide-i Kadim geçiş rejimini savunmaya başlamıştı. Rusya'nın Boğazlar geçiş rejimine yönelik bu tutarsız; tez, antitez istekleri bundan sonraki yıllarda, hatta Bolşevikler ve Sovyetler Birliği dönemlerinde de devam edecektir.

Petersburg'un son teklifinin öncelikli amacı Londra'yı ikna edebilmeydi. Bu durumda Fransa da aynı istekleri kabul edecek, Boğazlar rejiminde çok istenilen devletler hukuku normu için istenilen koşullar şekillenmiş olacaktı. Beklenin aksine Petersburg'un son teklif ve taleplerine en etkili itiraz İngiltere'den değil Avusturya'dan geldi. Metternich, Boğazlardaki geçiş rejiminin Bâbiâli tarafından sınırlandırılmadan kullanılmasını savunuyordu. Çünkü aksi durumda Boğazlar fiilen daha güçlü olan Rusya'nın denetimine girmiş olacaktı. Karadeniz'in savaş gemilerine kapalılığı ilkesi, kıyıdaş olmayan devletlerin güneyden girişini yasakladığından kıyıdaş Rusya bu ilkedan etkilenmeyecekti (Kâni, 1936: 38-39). Böylece herhangi bir kriz anında Rusya'nın Baltık ile Karadeniz arasında bir deniz hattı kurması mümkün olacaktı. Metternich'in endişeleri, Petersburg tarafından dile getirilmeyen fakat Avrupa başkentlerinde çok iyi bilinen ileriye dönük Rus stratejisinin yüksek sesle ifadesidir.

Gerek Boğazlardan geçen ulaşım hattına Rusya tarafından; gerekse Mısır'da Fransa'nın desteklediği Mehmet Ali delaletiyle Hindistan sömürgelerine giden yola Fransa tarafından yöneltilen tehdide karşı İngiltere'nin, Avusturya'nın Rusya'ya karşı itirazlarına destek verdiğini Dışişleri Bakanı Palmerston'un, İngiltere'nin Viyana Büyükelçisi'ne 28 Haziran'da gönderdiği talimattan öğrenmekteyiz. Palmerston, talimatında Viyana'daki Büyükelçisi'nden Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunup, Boğazlardaki kurulu geçiş düzeninin değişmemesi için gerekli girişimlerin yapılmasını istiyordu. Bunun gerçekleşebilmesi için Mehmet Ali'nin İstanbul üzerinde egemenlik kuramaması için Beş Büyük Devlet arasında bir uzlaşma aranmalıydı (British Policy toward the Ottoman Empire, 28 June 1839).

Tırmanan kriz neticesinde Boğazların kapalılığı hemen bütün Avrupa devletlerini alakadar eder hâle geldi. Avusturya'dan beklediği desteği alamayan Rusya isteklerinin bir kısmından geri adım atarak teklifini İngiltere'ye Stuttgart Elçisi Brunof vasıtasıyla gönderdi. Brunof, 1939 yılı eylül ayında Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ile yaptığı görüşmede, muhababını Rus isteklerine yaklaştırmayı başardı. Brunof'un temel tezi, Karadeniz'in kapalılığı ilkesinin Rusya'dan çok Osmanlı Devleti'nin menfaatine olduğu şeklindedir. İngiltere, Boğazların kapalılığı ilkesine itiraz etmiyordu. Nitekim 1809 yılında akdedilen Çanakkale Antlaşması'yla bu ilke zaten kabul edilmişti. İngiltere'nin itirazı, İstanbul Boğazı'nın 1833 yılında olduğu gibi sadece Rus geçişine açılmasıydı. Bu durumda Çanakkale Boğazı'nın da Batılı devletlerin geçişine açılması İngiltere tarafından ön koşul olarak ileri sürülüyordu. Boğazlardaki geçiş düzeni aynı zamanda Karadeniz'in statüsünü belirlemektedir. Böyle bir uygulamaya, Karadeniz'i *mare liberum* bir denize dönüştürüp, Batılı devletlere açarak, Rusya'nın ileriye yönelik bütün planlarını işlemez hâle getirecekti. Rusya, Boğazların kapalılığını batılı devletler için bir devletlerarası hukuk kuralı hâline getirmek isterken, kendisi kıyıdaş olduğu için bu kuraldan muaf kalmayı da talep etmekteydi (Goryanof, 2006: 126-128).

Rus teklifi üzerinde yürütülen müzakereler neticesinde Çar I. Nikola, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün Rus çıkarlarının tehdit edilmesi hâlinde sadece istisnai durumlarda geçerli olmak üzere Rusya ile İngiltere ve müttefiklerinin eş zamanlı olarak Marmara Denizi'ne girebilmesi (*simultaneous entry*) koşuluyla Hünkâr İskeleyi Antlaşması'ndaki imtiyazlı konumundan geri adım atmamak zorunda kaldı. Bunun karşılığında da Palmerston, Mısır sorununda birlikte hareket etmeyi kabul etti (Convention [of] London for the Pacification of the

Levant, 15 July-17 September 1840). Böylece Rusya ile İngiltere arasında 1839 yılı aralık ayı sonunda uzlaşma sağlanabilmesi için ortak bir zemin oluşturulabilirdi. Üzerinde uzlaşma sağlanan ortak anlayışın yürürlüğe girebilmesi için diğer devletlere de kabul ettirilmesi gerekiyordu.

Bu dönemde yeni yeni; somut ve bağlayıcı kurallarla biçimlenmeye başlayan devletler hukuku, uluslararası çatışma ya da anlaşmazlıkların barışçıl yollarla çözülüp, ulusların ortak kullanım alanlarının hakça paylaşılması yolunda önemli mesafe kat edilmesini sağlamıştı. Rusya ile sürdürülen müzakereler esnasında İngiliz devletler umum hukukçuları, Karadeniz'in devletlerarası umum hukuk hükümlerine göre kapalı bir denizin tüm özelliklerine sahip alan olduğunu ileri sürdüler. Söz konusu yaklaşım Boğazların kapalılığını kolaylaştırabilirdi. Londra tarafından 1840 yılında dayanak kabul edilen bu tez ilerleyen yıllarda hatta I. ve II. Dünya Savaşı sonrasında bile Ruslar tarafından ısrarla savunulacaktır. Rus Elçisi Brunof, 1840 yılı başında Karadeniz'in kapalılığını kabule hazırды. Fakat bu durumda, Karadeniz'i açık bir deniz kabul ederek milletlerarası ticarete açan Edirne Antlaşması'nın ilgili hükmü geçersiz hâle gelecekti. İngiltere ve Avusturya söz konusu yaklaşıma itiraz ediyordu. Metternich ve Lord Palmerston'un ihtarı üzerine Rusya geri adım atarak bu isteğinden vazgeçmek zorunda kaldı (Goryanof, 2006: 155).

Avrupalı Büyük Güçler ve Rusya Arasında Uzlaşma Sağlanması

Brunof ile Londra'da varılan uzlaşmanın da katısıyla İngiltere, Rusya ve Fransa arasında gerçekleşen mekik diplomasisi neticesinde, Boğazların bütün devletlerin savaş gemilerinin iki denize çıkışa kapatılması konusunda üç devlet arasında uzlaşma sağlandı. Böylece Rusya, güney sahillerinde Boğazlardan geçecek bir donanma marifetiyle yabancı bir devletin olası saldırısına uğramaktan kurtuldu. İngiltere ve Avusturya ise bu sayede Osmanlı Devleti üzerindeki Rus baskısının ortadan kalkacağını düşünüyordu. Fransa'nın Afrika'daki sömürgeleri de Boğazlardan geçemeyecek olan Rusya'nın Karadeniz filosu tarafından tehdit edilemeyecekti. İngiltere ve Fransa Boğazlardan uzaktı, bir tehdit anında tedbir için donanmalarını bölgeye göndermeleri zaman alıyordu. Oysa Rusya, Boğazların hemen yanı başındaydı, bu nedenle kapalılık statüsünün korunmasını sağlayacaktı. Görüşmeler yapılırken, Bâbüâli, Donanması ve Kara Ordusu felç olmuş bir durumda bulunuyordu. Buna karşın Boğazlar halen Türk egemenliğindeydi. Enteresan şekilde Boğazlarla ilgili görüşmelerde Bâbüâli'nin görüşünün sorulmasına gerek görülüyordu.

Dönemin en güçlü armadalarına sahip üç devlet olan İngiltere, Fransa ile Rusya'nın Boğazlarla ilgili çıkarları ve geleceğe yönelik beklentileri bilinmektedir. Buna karşın uzlaşma tarafı diğer iki güç, Avusturya ile Prusya aslında kara devletleriydiler. Her iki devletin de 10 yıl süren Mehmet Ali isyanları esnasında Boğazlar ile doğrudan görünür bir ilgileri olmamıştı. Fakat Osmanlı Devleti'nin geleceği bu iki devleti de yakından ilgilendiriyordu. Mehmet Ali sorunu devam ederken, Rus elçisi Brunof ile üzerinde çalışılan antlaşma taslağı Lord Palmerston tarafından 19 Ocak 1840 tarihinde Avusturya ve Prusya elçilerine iletildi (FO 371/59231, R 17969/6/44, 6 January 1947). Balkanlar'dan aşağı inip Gelibolu'yu işgal ederek Çanakkale Boğazı'nda egemenlik kurabilecek bir Rusya Doğu Akdeniz başta olmak üzere küresel İngiliz çıkarlarına karşı esaslı bir tehdit oluşturacaktı. Bu nedenle Londra, Rusların Boğazlar yönünde genişlemesini engelleyebilmek için Avusturya'yı doğal bir set olarak kullanmak istiyordu. (Kissinger, 2015: 91-2).

Görüşmeler sonrası 1840 yılı başında varılan uzlaşma rağmen Fransa, Mehmet Ali tarafında yer aldığı için ortak taslağın şekillenmesini yavaşlatmaktan yana bir tavır takınıp, Mısır sorunu hallolmadan Boğazlarla ilgili herhangi bir metni imzalamayacağını bildirdi. İngiltere bu nedenle uzlaşmayı 1840 yılı haziran ayına kadar onaylamadı (FO 881/1678, 27 May 1866). Görüşmeler başladığında Rusya daha önce aldığı karar doğrultusunda, Boğazların hem savaş hem de barış anında kapalılığının bir devletler hukuku kaidesi olmasını talep etti. Metternich, Çanakkale Boğazı'ndan geçilerek gerektiğinde Osmanlı Devleti'ne yardım edilemeyeceği için teklife itirazda bulundu. Taslak madde bu nedenle, Bâbüâli diğer devletlerle barış hâlinde bulunduğu sürece yabancı devlet savaş gemilerinin Boğazlara sokulmaması şeklinde kaleme alındı.

Boğazlarla ilgili müzakereler sürerken Mehmet Ali Paşa'nın neden olduğu karmaşa 15 Temmuz 1840 tarihinde Londra'da imzalanan bir antlaşmayla sona erdi. İngiltere, Avusturya, Prusya, Rusya ve Osmanlı Devleti arasında imzalanan Mısır Meselesi Hakkında Antlaşma'nın 3 ve 4. maddeleri Boğazlarla ilgili hükümler içermekteydi. Mehmet Ali'nin Antlaşma kurallarına uymaması ya da Bâbüâli'yi tehdit etmesi durumunda; Fransa hariç imzacı dört devlet, Bâbüâli'nin isteğiyle donanmalarını İstanbul'a göndererek hem başkenti korumak hem de Boğazlardan düşman geçişini engellemek için gerek Karadeniz gerekse de Çanakkale Boğazı'nın güvenliğini sağlayacaklardı (madde 3). Tehdit sona erince yine Bâbüâli'nin isteğiyle donanmalar üslerine geri dönecekti. Hünkâr İskeleyi Antlaşması döneminde olduğu gibi tek başına bir devletin, özellikle Rusya'nın re'sen bir bahane uydurup Boğazları geçip İstanbul önüne gelmesi yasaklanmaktaydı. Buna karşın ortak bir harekâta Rus savaş gemileri de Boğazlara inebilecekti. Antlaşmanın 4. maddesi Rusya'nın söz konusu ihtiyatı hükümden yararlanmak suretiyle gerçekleştireceği suistimali engellemeyi amaçlıyordu:

"(Dördüncü Madde) Madde-i sabıkada mezkûr olan hareket-i müttefika hususu Mehmet Ali'nin muhacemat-ı melhuzası aleyhine Bahr-i Sefid ve Siyah Boğazlarını ve Paytaht-ı Devlet-i Aliyye-yi muvakkaten [geçici] düvel-i fahime-i muahidenin zir-i himayetlerine koymaktan ibaret olduğundan buna zat-ı mülükânenin mütalebe-i mahsusalarile ve yalnız bâlâda meşruh olan hâlde kendilerinin muhafazası için teşebbüs olunmuş bir usul-i istisnaiye nazarıle bakılıp yoksa Devlet-i Aliye'nin kaide-i kadimesine hâle getirilmemesi yani cemi zamanda düvel-i ecnebiye sefayin-i harbiyesinin Bahr-i Sefid ve Siyah Boğazlarından duhulüne dair olan memnuiyetin vaki olması mahsusan karargir olmuş olmağla cenab-ı mülükâne dahi ahval-i meşruha müstesna olarak evkat-ı sairedede devletlerinin kavaid-i kadimesinden işbu usul-i mevzua-i gayr-i mütegayyireyi ipka etmeğe katiyen karar vermiş olduklarını işbu senetle ilan buyurmaları ile... İngiltere Kraliçesi ve Avusturya İmparatoru ve Prusya Kralı ve Rusya İmparatoru Cenapları dahi işbu karar-i Padişahiye riayeti taahhüt eder" (Erim, 1953: 304-305).

Mısır ile ilgili Antlaşmadaki bu madde açıkça, 3. maddeyle Bâbüâli'ye tanınan yardım isteme hakkının Rusya ya da başka bir devlet tarafından suistimal edilip, söz konusu istisnanın Boğazların kapalılığını gerektiren Kaide-i Kadim kuralının bozulmasını engellemeyi amaçlıyordu. Kaide-i Kadim, 1809 yılında İngiltere ile imzalanan Çanakkale Antlaşması'nın sonuna Osmanlı Devleti'nin isteğiyle eklenmişti. Böylece ilk defa çok taraflı bir antlaşmada bu ilkeye atıf yapılarak kuralın bir teamül hukuku şekline gelip diğer devletler için de bağlayıcı

bir norm olmasının sağlanması başarılıdır. Mehmet Ali meselesi sona erdiğinde Boğazlarla ilgili görüşmeler de belli bir olgunluğa ulaştığı için dört büyük devlet, Boğazlar sorununun da kendi çıkar ve arzuları doğrultusunda bir çözüme kavuşturulabilmesi için Londra'da bir Konferans toplamaya karar verdiler.

Boğazlarla İlgili Çok Taraflı Sözleşmeler Süreci: Kaide-i Kadim'de Yeni Uygulama

Akdeniz ve Karadeniz Boğazları Hakkında Londra Sözleşmesi (13 Temmuz 1841)

Osmanlı temsilcilerinin de katılacağı Konferansa bu tarihe kadar Asi Vali Mehmet Ali Paşa'yı katı bir tutumla destekleyen Fransa da davet edildi. Ele alınan meselelerin ana teması toprak bütünlüğü ve Boğazlar gibi doğrudan Osmanlı Devleti egemenlik alanını ilgilendiren başlıklar olmasına rağmen, Osmanlı Devleti temsilcileri görüşmelerde fiilen etkide bulunabilecek, müzakereleri yönlendirebilecek bir konumda değillerdi (BOA, A.} DVN. NMH. 00038.00021.001 (H) 19 Recep 1257 [06/09/1841]). Daha önce de belirtildiği üzere hazırlık müzakereleri ve taslak oluşturma sürecinde Bâbîâli görüş belirtme hakkına sahip olamamıştı. Rusya, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün görüşülmesini reddettiği için Londra Konferansı'nın ele alacağı tek konu Boğazlar olarak belirlendi (BOA, A.} DVN. NMH. 00038.00021.001 (H) 19 Recep 1257 [06/09/1841]).

Mısır sorunu halledildikten sonra uzun süredir Avrupa güc dengisini tehdit eden Boğazlar meselesinin ortak uzlaşısıyla bir karara bağlanması Avrupa barışı için *sine qua non* bir ön koşuldu. Son yıllardaki gelişmeler Rusya ile Avrupa büyük güçlerine Boğazlardaki ihtilaf ve karşılıklı güvensizliğin her an sıcak bir çatışmaya dönüşebileceğini göstermişti. Bu nedenle, anlaşmazlıkların nihai olarak çözümlenebilmesi, devletlerarası hukuk kuralı olabilecek kaidelerin çok taraflı bir ortamda uzlaşi içinde ele alınabilmesi amacıyla münhasıran Boğazları ele alacak kapsamlı bir konferans toplanması gerekiyordu. Ele alınacak konu ve imzalanacak sözleşme denizlerle ve Boğazlarla ilgili olduğu için görüşme yeri olarak dönemin en kudretli deniz gücü İngiltere'nin başkenti Londra'da olmasına itiraz edilmemiştir.

Sözleşme tasarısı, 1839 yılı Eylül ayından 1840 yılı sonuna kadar Boğazlar konusunda defalarca müzakerede bulunan Rus temsilcisi Brunof ile Lord Palmerston tarafından hazırlanmıştı. Önceki sayfalarda birkaç kez dikkat çekildiği üzere Rusya, bu dönemde Karadeniz Donanması zayıf olduğu için Boğazların kendi savaş gemileri de dahil bütün devletlerin savaş gemilerinin geçişine kapatılmasına razıydı. İngiltere, Rusya'yı Akdeniz'de, Rusya ise herhangi bir Avrupa gücünü Karadeniz'de görmek istemediğinden iki devlet arasında uzlaşya varılması mümkün olmuştu.

Yaklaşık bir yıldır devam eden müzakereler neticesinde Londra'da toplanan Konferans'ta üzerinde tartışılacak esaslı sorun kalmamıştı. Bu nedenle kolaylıkla sağlanan ortak uzlaşıyla 13 Temmuz 1841 tarihinde imzalanan dört maddelik Boğazlar Hakkında Londra Sözleşmesiyle, Türk Boğazları'nda genel anlamda I. Dünya Savaşı'na kadar sürecek bir geçiş rejimi oluşturuldu. Sözleşme ile: (1) Boğazlar, ilk defa çok taraflı bir sözleşmeyle Rusya dâhil yabancı devlet savaş gemilerine kapatıldı (2) İstanbul'daki elçiliklerin bir maiyet gemisine ve haberleşme amaçlı hafif harp gemilerinin özel izinle Boğazlardan geçişine izin verildi (Karal, 2007. s. 208-209). Sözleşmenin 1. maddesiyle, İngiltere tarafından 1809 senesinde kabul edilip, bir yıl önce Mısır Antlaşmasının 4. maddesinde atıf yapılan Kaide-i Kadim ilkesi diğer imzacı devletler tarafından da teyit edilerek Boğazlardan geçiş rejimi yeniden belirlendi:

“...düvel-i ecnebiye Sefayin-i harbiyesinin Bahr-i Sefid ve Siyah boğazlarından duhuli memnuiyetine dair Devlet-i Aliyelerinin öteden beru nakabil-i tağyir olarak vaz olunmuş kaide-i kadimesi'nin bundan böyle dahi mer'iyül icra olması zımında olan karar-ı kavi mülûkânelerini ve Devlet-i Aliye hal-i sulhde bulunduğu müddetçe hiç bir ecnebi cenk sefinesini kabul buyurmayacaklarını ilan buyurmuşlardır ve diğer taraftan haşmetlu Avusturya İmparatoru ve Macar Bohemya kralı ve haşmetlu Fransa kralı ve Gran Beritanya ve İrlanda hükümeti müctemiası kraliçesi ve haşmetlu Prusya kralı ve Rusya İmparatoru işbu karar-ı âli-i şahaneye riayetle zikrolunan kaide ve usule imtisal eylemeği teahhüd ider” (Erim, 1953: 312).

Ana kaynakları, uluslararası antlaşmalar ya da sözleşmeler, yapılagelişler ve doktrin olan devletler hukuku büyük oranda 19. yüzyılda şekillenmiştir (Aksar, 2012: 30-50). Londra Sözleşmesi, ilk defa devletler hukukunda *erga omnes* kural oluşturabilecek bir şekilde, dönemin devletlerarası ilişkileri ile dünya politikasını yönlendirebilme potansiyeline sahip Avrupalı güçlerin ortak bir uzlaşısıyla akdedilmiştir.

Sözleşme, gerek Türk Boğazları geçiş rejiminde yeni bir içtihat oluşturması gerekse ilgili büyük devletlerin karşılıklı ve bağlayıcı taahhütlerle taraf olmaları nedeniyle devletler hukukunun temel kaynakları arasına giren bir belge niteliğindedir. Oluşturduğu hukuk normlarının da etkisiyle Boğazlarda kararlaştırılan geçiş kuralı daha sonra imzacı olmayan devletler tarafından da kabul edilmiştir. Kaide-i Kadim kuralı bu sözleşmeyle Türk Boğazları geçiş rejiminde resmi olarak 1923 yılına kadar sürecek *jus cogens* norm hâline gelip, imzacı olmayan devletlerin de kabul ettiği bir uluslararası hukuk normu olmuştur.

İngiltere'nin, Çarlık Rusyası'nı Akdeniz'den ve Hindistan'a giden rotalardan uzak tutmayı başardığı Londra Boğazlar Sözleşmesi ile hafif savaş gemilerinin (*light vessels*) geçişinde Bâbîâli'nin inisiyatif kullanmasına olanak verilip, Sultan'ın izni ile hafif savaş gemilerinin Boğazlardan geçebileceği hükmü Bâbîâli'ye Boğazlar geçişinde kısıtlı da olsa kontrolü elinde bulundurma olanağı sağlamıştır (Maity, 1954: 137). Kırım savaşı öncesinde bu hükümden yararlanan İngiliz ve Fransız hafif savaş gemileri posta vapurları statüsü altında her iki yönde Boğazlardan geçecektir.

Londra Sözleşmesi'nin imzalandığı 19. yüzyıl aynı zamanda İngiltere'nin liderlik ettiği Avrupalı Devletlerin *mare clausum* politikasından vazgeçip, Muhammed İbnü-Şeybani önderliğindeki İslam hukukçuları ve daha sonra Hugo Grotius tarafından 16. yüzyılda savunulan serbest deniz *mare liberium* politikasını benimsemeye başladıkları bir dönemdir. Aynı dönemde dünya denizlerini bağlayan boğazların da uluslararası hâle getirilmesi için hukuki çalışmalar yapılmış fakat başarı elde edilememiştir. Bu dönemde, Sanayi Devrimi'nin de getirdiği yeni olanaklar vasıtasıyla Avrupalı devletlerin Türk Boğazları'na ve Osmanlı topraklarına ilgisi artmıştır. Buna karşın denizlerin ve doğal boğazların serbestliği görüşünün ağırlık kazandığı bir zaman diliminde Türk Boğazları'nda seyriüseferin kapallılığının Avrupalı büyük devletler tarafından kabul edilmesi dikkat çekicidir.

Enteresan şekilde denizlerin serbestliği ilkesini savunan Avrupalı Devletler Türk Boğazları'nda *mare clausum* ilkesinin yürürlükte kalmasını istemişlerdir. İlk bakışta çelişik gibi görünen bu yaklaşımın en önemli nedeni, her geçen gün daha fazla artan Rus tehdididir. Zararsız geçiş doktrini de yine bu dönemde Türk Boğazları gibi istisnai durumlarda denizlerin serbestisini sağlayabilmek için geliştirilmiştir. Lozan Antlaşması'na kadar (1923) Türk Boğazları'nda resmi olarak zararsız geçiş değil Kaide-i Kadim (kapalılık) ilkesi yürürlükte kalacaktır. Lozan ile zararsız geçiş kavramı resmîyet kazanıp, bu tarihten itibaren söz konusu kural diğer boğazlar için de emsal olacaktır.

Kaide-i Kadim geçiş rejimi Londra Sözleşmesi'yle devletlerarası kodifiye umumi hukuk kuralı hüviyeti kazanmıştır. Sözleşme, ikiden fazla devletin taraf olup, kabul ettiği bir rejimi kolektif birliktelikle korumayı taahhüt eden ilk devletlerarası belgedir (Bederman, 1988: 6). Sözleşme'nin ilk ihlali 12 yıl sonra, Kırım Savaşı başladığında yaşanacaktır. Bununla birlikte Londra Sözleşmesi, tarihte Boğazlar geçiş düzenini belirleyip, Boğazlarda uluslararası bir rejim kuran, belli bir süreyle sınırlanmayan çok taraflı ilk metindir. Londra'da 1841 yılında imzalanan Sözleşmesinin evvelindeki antlaşmalarda; girişe kapatılacak denizler belirtilmediğinden, metindeki boşluktan yararlanan Rus savaş gemileri Karadeniz'den aşağı inerek Boğazlara girebilmiş, Ege'ye çıkmadıkları için de mevcut antlaşmaları ihlal etmemişlerdi.

Bu tür bir ihlalin tekrarlanmasını engelleyebilmek amacıyla, Sözleşmenin birinci maddesiyle, iki komşu deniz Akdeniz-Ege ve Karadeniz'e değil, Boğazların Karadeniz ve Çanakkale girişlerinden içeriye yabancı devlet gemilerinin girişi yasaklanmış, kararın uygulaması imzacı devletlerin taahhüdü altına konulmuştur. Sözleşme ile Boğazlar geçişi, Osmanlı Devleti haricindeki bütün devletlerin savaş gemilerinin girişine tamamen kapatılmıştır. Bu rejim, Bâbiâli'nin ısrarla dile getirdiği "Kaide-i Kadim" uygulamasıyla birebir uyumludur. Fakat yeni rejimde Bâbiâli'nin Boğazlardaki söz hakkı da kısıtlanmıştır. Zira Kaide-i Kadim'in bu tarihe kadar yürürlükteki uygulamasına Bâbiâli'ye istediği devletlerin savaş gemilerinin istenilen zamanda boğazlardan geçişine izin verilmesi hakkını sağlıyordu. Yeni geçiş rejiminde Bâbiâli bu tür bir sınırsız salahiyyete sahip değildir.

Boğazlar ve Karadeniz, 1484 yılından 1535 yılında Fransa'ya tanınan kapitülasyonlara kadar yabancı ticaret gemilerine kapatılmıştı. Fransa'ya 1535 yılında tanınan ilk kapitülasyonlar yabancı ticaret gemilerinin Boğazlara girerek İstanbul önüne kadar gelmesine izin vermişti. *Erga omnes* bir kural hâline gelen Kaide-i Kadim, diğer bir ifadeyle eski geçiş rejimi usulü, 1453 yılından itibaren savaş gemileri; 1484 senesinde Ceneviz kolonileri Kili ve Akkerman'ın fethinden itibaren de ticaret gemilerinin Karadeniz'e çıkışı ile ilgili uygulamadır. İstanbul'un fethi sonrasında Boğazlar ve Karadeniz bütün savaş gemilerine kapatılmış, 1798 [1799] senesine kadar 345 yıl kesintisiz uygulanan bu kurala 1809 yılında İngiltere ile imzalanan Çanakkale Antlaşması ile Kaide-i Kadim adı verilmiştir. Döneme ait Osmanlı yazışma ve vesikalarında da Kaide-i Kadim ifadesi yer almaktadır. Kaide-i Kadim her ne kadar 1841 sözleşmesiyle tekrar bir teamül hukuk kuralı olarak yürürlüğe konulsa da yukarıda da dikkat çekildiği üzere Bâbiâli'nin yetkilerini kısarak 345 yıl süren uygulamadan temelde farklı bir geçiş rejimi getirmiştir (BOA, HR. SYS. 00887. 17 (M) 05/03/1842).

Londra Boğazlar Sözleşmesi ile uygulamaya konulan yeni geçiş rejimini Osmanlı Devleti Klasik dönemindeki rejimle karşılaştırmalı olarak irdelemekte fayda vardır. Şöyle ki, 1841 yılı öncesindeki Kaide-i Kadim uygulamasında Osmanlı Devleti isterse herhangi bir devletin savaş gemisinin İstanbul önüne gelmesine ya da Karadeniz'e çıkmasına kendi hür irade ve rızasıyla izin verebilmekte ya da böyle bir geçişi yasaklayabilmekteydi. Bu nedenle söz konusu dönem mutlak hâkimiyet dönemidir. Oysa Londra Sözleşmesi'nin 1. maddesiyle Osmanlı Devleti bu hakkından feragat etmiştir. Diğer bir ifadeyle Bâbiâli, savaşan bir devlet değilse, istese de herhangi bir devletin savaş gemisine ne güneyden ne de kuzeyden Boğazlara giriş izini verebilecektir. Daha önce de belirtildiği gibi önceki yıllarda yaşanan yorum farkına dayalı suistimallerin önüne geçilebilmesi için geçiş yasağının Boğazların her iki girişinde başladığı tartışmaya yer bırakmayacak şekilde Sözleşme metninde açık bir biçimde belirtilmiştir.

Sözleşmenin mukaddime kısmında, Bâbiâli'nin hükümlerlik haklarının beş devlet tarafından garanti edildiği belirtilmiştir. Burada çelişkili bir durum söz konusudur. Zira ilk maddede geçiş rejimine sınırlama konularak Osmanlı Devleti'nin hükümlerlik hakları geçersiz hâle getirilmiştir. Osmanlı Devleti, kendisi haricindeki yabancı devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini ebediyen meneden Kaide-i Kadim'i uygulamayı taahhüt etmiştir. Maddenin devamında imzacı devletler, Kaide-i Kadim'in uygulanması için gerekli yükümlülükleri üstleneceklerini garanti etmişlerdir. Bu yükümlülük sadece Osmanlı Devleti'ne karşı değil aynı zamanda her bir imzacı devleti birbirine karşı taahhüt altına sokuyordu. Benzer garanti verme uygulaması Lozan sonrasında da yaşanacak, İtalya ve Almanya'nın başını çektiği *agresif revizyonizm* nedeniyle uzun ömürlü olamayacaktır. Antlaşmanın ikinci maddesiyle, elçiliklere ait savaş gemisi sancağı taşıyan maiyet sefinelerinin seyrüseferine Bâbiâli tarafından izin verileceği belirtilmiştir (Londra Boğazlar Sözleşmesi, 13 Temmuz 1841, Madde 1-2).

Londra Boğazlar Sözleşmesi ve Çarlık Rusyası

Boğazlar Hakkında Londra Sözleşmesi'nde imzacılar arasında yer almasına karşın koşullar değiştiğinde yeni rejimden en çok rahatsızlık duyacak devletin Çarlık Rusyası olması kaçınılmazdır. Sözleşme ile Boğazlardan geçiş kapatılarak Rusya'nın Akdeniz'de askeri varlık göstermesi olasılığına karşı, Avrupalı büyük güçler tarafından İstanbul Boğazı'nın kuzeyinden başlayan bir tür *containment* (çevreleme) politikası uygulamaya konulmuştur. Bu zamana kadar Boğazlarla ilgili yapılan antlaşma ve protokollerin hemen hepsinde zaman sınırlaması vardı. Londra'da imzalanan Sözleşme herhangi bir süre konulmadan, 1841 yılı itibarıyla Boğazlar geçiş rejimini düzenleyecek şekilde imzalanmıştır. Yukarıda da belirtildiği üzere Sözleşme bir tür, birbirine bağımlı ve bağlı silsile taahhütler bütününden oluşmuştur.

Sözleşme sayesinde, 1809 senesinde İngiltere ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan Çanakkale Antlaşması'nın hükümlerine; Fransa, Rusya, Avusturya ve Prusya'nın da katılması sağlanmıştır. Sözleşme, Avrupalı devletlerin bir bütün olarak Rusya'nın Akdeniz'e inme ve Boğazları işgal etme amaçlarına ilk kolektif karşı çıkış olarak değerlendirilebilir (Erkin, 1968: 29). Sözleşme ile barış döneminde, Osmanlı Devleti, kendisi savaşta olmadığı sürece hiçbir devletin savaş gemisini Boğazlardan geçirmemeyi garanti etmiştir. Görünürde Rusya,

Türk Boğazları'nı yabancı savaş gemilerine kapatmayı başarak Karadeniz'i kendisi için güvenli bir kapalı göl durumuna getirmiştir. Buna karşın, İngiltere Akdeniz'de olası bir Rus varlığını engellemiştir (FO371/59231, R 17969/6/44, 6 January 1947).

İngiltere, Fransa ve Avusturya Sözleşme'nin ihlal edilmesini *casus belli* (savaş nedeni) sayacaklarını belirterek, Rus saldırganlığını ve Boğazlara yönelik kontrolsüz isteği dengelemeye çalışmışlardır. Viyana Kongresi ile oluşturulan *defensive realist* sistemin henüz geçerliliğini koruduğu bu tarihlerde İngiltere, Rusya'yı Akdeniz'de görmektense, Karadeniz'e savaş gemisi sokmamayı; aynı şekilde Rusya da Akdeniz'e çıkmaktansa Avrupalı bir gücü Karadeniz'de görmemeyi askeri çıkarlarına uygun bulmuştur (Rendall, 2006: 523-540).

Osmanlı Devleti, Sözleşmeye imza atan devletlerin tamamıyla barış içinde bulunduğu sürece Boğazlar kapalı kalacaktı. Bu durumda, Osmanlı Devleti imzacı olmayan bir devletle, örneğin İspanya ile savaşacak olsa ve bu esnada imzacı devletlerin hiçbirisiyle savaş hâlinde olmasa Boğazlar başka bir devletin savaş gemisi geçişine açılmayacaktı. Yine, Rusya ile başka bir devlet arasında savaş durumu yaşandığında, Osmanlı Devleti hem Rusya hem de Rusya'nın savaş hâlinde olduğu devletle barış içinde ise, Boğazlar yine savaş gemilerinin geçişine kapalı kalacaktı. Düşman donanması Akdeniz'den Karadeniz'e giremeyeceğinden Rusya, güney sahilleriyle alakalı herhangi bir endişe taşımayacaktı.

Çarlığın Boğazlardan askeri geçişten vazgeçmesi kolay olmamıştır. Nitekim Brunof, müzakereler esnasında bir istisna olarak Karadeniz'den Yunanistan'ın Pire limanına giden ve buradan geri dönen küçük savaş gemilerinin Boğazlardan serbest geçişini, Rusya'nın Atina elçiliği maiyet gemileri adı altında bir senet ile garanti altına almaya dikkat etmiştir (Goryanof, 2006: 143-144).

Görünürde, Bâbîâli'nin Boğazlar rejimi üzerindeki yetkisi sınırlanmış, hatta tırpanlanarak hemen hemen yok edilmiştir. Buna karşın Bâbîâli, 19. yüzyıl başından itibaren karşılaştığı zorluklar neticesinde Boğazlarda mutlak egemenlik gibi esaslı deniz ve kara gücü gerektiren bir uygulamanın artık olanaksız olduğunu görmüştür. Bu nedenle kuzeyden gelip baskısı her geçen gün daha fazla artan Rus tehlikesinden kurtulabilmek için yetkisinin sınırlanmasını memnuniyetle karşılamıştır. Benzer durum, 81 yıl sonra Lozan Konferansı esnasında da yaşanacaktır. Lozan görüşmeleri esnasında Bolşevik temsilcisi Çiçerin, Boğazların Türkiye'nin denetiminde kalması gerektiğini savunacak, fakat [Cumhurbaşkanı] Mustafa Kemal [Atatürk], tarihten alınan derslerin çok yerinde analiziyle olası Rus tahakkümünden kurtulabilmek için Çiçerin'in lehtar görünen önerisini değil İngiliz teklifinin desteklenmesini uygun görecektir (Köse, 2016, 260-261). Bu dönem Rus çıkarları Boğazların Türkiye tarafından kontrolüyle, diğer bir ifadeyle 1841 Londra Sözleşmesi'nde kural hâline getirilip, 1914 yılı ağustos ayında ortadan kalkan Kaide-i Kadim ile örtülecektir (BCA, 930.2.001.003.002 (M) 11/09/1919).

Rusya, sekiz yıl önce Hünkâr İskeleyi Antlaşmasıyla Boğazları, kıyıdaş olmayan devlet gemilerine kapatırken, kendisine ait savaş gemilerinin Akdeniz ile Karadeniz arasında gidip gelmesini garanti altına almıştı. Londra Sözleşmesi, Rusya'nın ilk isteğini karşılayarak, Karadeniz'i barış döneminde yabancı devlet savaş gemilerine kapatmıştır. Artık Karadeniz'in bir Rus Gölü hâline getirilmesine ve burada güçlü bir Rus Donanmasının güvenlikle inşasına olanak vardır. Buna karşın, Sözleşme Rus savaş gemilerinin Boğazlardan her iki yönde gidiş gelişini yasaklamıştır.

Osmanlı Devleti, her ne kadar mutlak egemenliği elinden gitse ve Karadeniz'deki Rus varlığı kuvvet kazansa da Boğazlar'ın sağladığı jeopolitik ve jeostratejik vazgeçilemezlik ile kontrolü rakibine kaptırmama arzusu sayesinde Londra Boğazlar Sözleşmesi ile bir süreliğine Rus baskısından kurtulmuş, Avrupalı devletlerin yeni rejime garantör olması sayesinde ulaşılan mutabakattan memnun kalmıştır. Elde edilenler, sahip olunanlar ve geleceğe yönelik beklentiler karşılaşıldığında Sözleşmenin en zararlı tarafı Rusya'dır. Boğazlar barış döneminde kapalı olacak; olası savaş durumunda Osmanlı Devleti savaşı çıkaran ya da saldırılan olsun fark etmeksizin Boğazları istediği devletin donanmasına açabilecekti. Bu nedenle Osmanlı Devleti için İngiltere ile Fransa'nın ya da Avusturya ile Prusya'nın savaş durumu olmaksızın Karadeniz'e savaş gemisi sokamaması çok ciddi bir güvenlik zafiyeti yaratabilecek durum değildir.

Her ne kadar bazı metinlerde "antlaşma" olarak kaydedilse de devletlerarası ilişkileri değil Türk Boğazlarındaki işleyiş ile geçiş rejimini düzenlediğinden, imzalanan metinde "sözleşme (*convention*)" şeklinde kaydedilen Londra Sözleşmesi, Boğazlar'daki rejim sorununu çok taraflı bir uzlaşıyla çözmüştür. Fakat Balkanlar'daki Rus yayılmacılığı ve panslavist politika Sözleşmenin imzasından soran da devam etmiştir. Londra Sözleşmesi'ne rağmen Rusya, Doğu Akdeniz'e yönelik emellerinden vazgeçmemiştir. Rus temsilcisi Brunof'un Sözleşmeye Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün beş büyük imzacı Devlet tarafından garanti edilmesine yönelik bir madde konulmasına karşı çıkıp, böyle bir maddeyi engellemesi aslında geleceğe yönelik planları açıkça ortaya koymaktaydı. Çarlık Rusyası, Akdeniz'de var olmaya büyük önem veriyordu. Mısır'ın talebi üzerine 1847 yılında buraya askeri uzmanların da dâhil olduğu bir ekip gönderilecektir. Benzer şekilde Soğuk Savaş döneminde Sovyetler yine Mısır'ı daha sonra Suriye'yi; Soğuk Savaş sonrasında ise halef devlet Rusya Federasyonu Suriye'yi köprübaşı olarak kullanıp Afrika ve Akdeniz'de üs elde ederek etkinlik sağlamaya yöneleceklerdir.

Rusya, savaş gemilerini Karadeniz'e hapsettiği ve güney denizlerindeki askeri yayılma alanını İstanbul Boğazı'nın kuzeyinden itibaren çevrelediği için 1841 Sözleşmesi'nden çok memnun olmamıştır. Buna karşın Sözleşme'nin uygulanmasını da yakından takip ederek, küçük ya da büyük olması fark etmeksizin ihlalleri proteste etmiş, Sözleşme'nin ruhuna riayet edilmesini istemiştir. Örneğin 1847 yılında iki Fransız savaş gemisi, Provence'daki kıtlığa karşı buraya buğday getirecek filoya eskortluk yapmak üzere Bâbîâli'nin izniyle İstanbul öne geldiğinde Rusya hemen itirazda bulunup, yardım misyonunun 1841 Sözleşmesi'ni ihlal etme hakkını vermediğini ileri sürmüştür (Bederman, 1988: 7).

Sözleşme'nin en önemli zayıflığı, Karadeniz'i Rus Gölü hâline getirme olasılığı ve Rusya'nın Sözleşme'yi delmek için fırsat yaratma ihtimalidir. Nitekim özellikle Karadeniz'in *mare clausum* statüsünde bir Rus egemenlik alanı olmasına Avrupa güçlerinden itiraz yükselmesi kaçınılmaz olduğu için, Karadeniz'in kapalı statüsü sürdürülebilir değildir. Osmanlı Devleti de bir süre sonra Avrupalı devletlerle iş birliği içinde Karadeniz'deki Rus varlığını güçlendirebilme olasılığı taşıyan yeni rejimin değiştirilmesine taraf olacaktır (BOA, A.DVN. NHM.00038.002.001).

Londra'da imzalanan 1841 Sözleşmesi, çok sayıda ilki ve teamül kuralını bünyesinde barındırmasına rağmen aslında uygulanması zor bir ahitnamedir. Zira Karadeniz'in kapalı bir Rus gölü olması bir yana Avrupa güç dengesi değiştiğinde, Rusya'nın tekrar harekete geçip Boğazları işgal etmek için saldırgan bir politika takip etmesi her an olasıdır. Nitekim Londra Sözleşmesi imzalandıktan hemen sonra Çarlık, Osmanlı Devleti'ne saldırıp, sözleşmeyi geçersiz hâle getirebileceği bahaneleri yaratabilmek için yeni politik entrikaları uygulamaya koymuştur (Erdaş, 2000: 35-37; Esmer, 1947: 293).

Karadeniz'de, düşmanlarından uzak güçlü bir Donanma kuran Rusya tahmin edildiği gibi Boğazlara sahip olmak yolunda önüne çıkan ilk fırsatı tereddüt etmeden değerlendirmeye kararlıdır. Rusya'nın Karadeniz'de güven içinde oluşturduğu deniz gücü İngiltere ve Fransa başta olmak üzere Avrupalı büyük devletleri rahatsız etmekte gecikmemiştir. Boğazlar Sözleşmesi ile Karadeniz'i Rusya için güvenli hâle getirerek Rus deniz gücünün gelişimine kendileri için kısa sürede tehdit olabilecek büyüme olanağı sağladıklarını fark etmekte gecikmeyen bu devletler ilk fırsatta Rus Karadeniz gücünden kurtulmak için harekete geçeceklerdir.

Sonuç

Boğazları elinde tutan uygarlıklar tarih boyunca Karadeniz ve Ege etrafındaki uygarlıkların yazgısında söz sahibi olabilmişlerdir. Boğazlar, Karadeniz'in anahtarı oldukları kadar buldukları havzada kurulan uygarlıkların yazgısında da esaslı role sahip olmuşlardır. Osman Devleti Boğazlarda hemen hemen dört asır gibi oldukça uzun bir süre uygulanan Kaide-i Kadim rejiminden vazgeçerek Boğazlardaki geçiş idaresini diğer güçlerle paylaşmak zorunda kalmıştır.

İngiltere'nin Rusya'yı sıcak denizlerden uzak tutma politikasının doğal sonucu olarak Boğazlarda yeni koşullarla şekillenen Kaide-i Kadim yürürlükte kalabilirken yine İngiltere'nin Doğu Akdeniz'den geçen Kraliyet Yolu'nun güvenliğini sağlayıp Fransa'nın bu alanda hegemonya kurmasını engelleyebilmek için verdiği sınırlı destek sayesinde Mısır krizinin çözülmesinde Osmanlı Devleti'nin çıkarları kısmen korunabilmiştir. Kaide-i Kadim'in Londra Boğazlar Sözleşmesi sonrasındaki uygulaması ile Sözleşme öncesindeki uygulaması arasında esaslı farklar mevcuttur. İlk durumda Kaide-i Kadim'in ve Boğazlar geçiş rejiminin uygulamasında Osmanlı Devleti tek yetkililikten ikinci durumda Osmanlı Devleti Kaide-i Kadim'i uygularken Boğazlarda bir nevi koruma, kontrol görevi üstlenmiştir.

Her ne kadar Londra Boğazlar Sözleşmesi Kaide-i Kadim kuralını çok taraflı bir anlaşmayla garanti altına alıp, Rusya'yı Boğazlar ve Akdeniz'den uzaklaştırmış olsa da Sözleşme ile Boğazlar güneyden gelecek Avrupalı devletlere de kapatıldığından Sözleşme Karadeniz'in fiilen bir Rus gölüne dönüşmesine olanak sağlamıştır. Sözleşme imzalanırken çok fazla ciddiyetle ele alınmayan bu keyfiyet ilerleyen yıllarda Kırım Savaşı'nın nedeni olacaktır.

Mısır ve Boğazlar krizinde takip edilen diplomasi, deniz hukukundaki gelişmeler Viyana düzeninin korunmasına yönelik güçlü bir irade olduğunu göstermektedir. Buna karşın merkantilizmin ivme kazandırdığı ekonomik güç eşliğindeki teknolojik gelişmeler sömürgeciliği, sömürgecilikteki paylaşım anlaşmazlıkları da yeni çatışmaları getirmiştir.

Gerek Mısır meselesinin gerekse Boğazlar geçiş rejimi sorununun barışçıl yollarla çözülmesi Osmanlı Devleti tarafından önemli kazanımlar olarak kabul edilebilir. Nitekim her ne kadar Mısır'daki kontrolü zayıflasa ve Doğu Akdeniz'deki Osmanlı varlığı zayıflasa da Bâbiâli asi bir vali karşısında daha fazla zafiyete düşmekten kurtulmuştur. Suriye ve Filistin bölgelerindeki Osmanlı varlığı devam ettiği ve Kıbrıs ile On İki Ada Osmanlı egemenliğinde olduğundan Doğu Akdeniz'in doğu kıyılarındaki Osmanlı müstahkem mevkiileri korunabilmiştir.

Doğu Akdeniz ile benzer şekilde Boğazlar geçiş rejiminde her ne kadar yetki paylaşımı kabul edilmiş olsa da bu sayede Rusya'nın İstanbul üzerinde baskı kurarak Boğazlarda kendi lehtarını bir geçiş rejimi oluşturmasını engellenebilmiştir. Yeni Kaide-i Kadim'in mevcut koşullarda en kabul edilebilir rejim olduğunu söylemek mümkündür.

Londra Sözleşmesi ile barış döneminde savaş gemilerinin Boğazlardan geçişini düzenleyen Kaide-i Kadim; Boğazlarda savaş gemilerinin geçişinin yasaklandığı II. Dünya Savaşı dönemi, 1939-1945 yılları arasındaki altı yıllık devir hariç, Mondros Ateşkesi (1918), Sevr Belgesi (1920), Lozan Barış Antlaşması (1923) ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi (1936) Rusya'nın ve kıyıdaş olmayan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan geçişine belli kısıtlamalar dâhilinde de olsa izin verdiği için bir daha uygulanamayacaktır.

Sonuç olarak Boğazlarda varlık gösterme arzusunun Şark Sorunu olarak formüle edilen doğuya hâkimiyetin omurgasını oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Rusya ve Avrupalı büyük güçlerin Osmanlı Devleti ile ilişkilerde uyguladıkları Şark projesiyle, diğer devletlerin şarka yönelik istek ve arzularını kapsayan şark politikası farklı şeylerdir. Avrupalı hegemon güçlerin Şark Sorunu Projesi altında Osmanlı Devleti'nin ve Boğazların kendi aralarında barışçıl bir şekilde paylaşılması teşebbüsü başarılı olamamıştır. Buna karşın, Şark Projesi dünya tarihinde kapanmamış bir başlıktır, zira bugün şarktaki paylaşım kavgaları halen devam etmektedir. Proje'nin 1914 yılına kadar paylaşım nirengi noktasının en esaslı vazgeçilmez Türk Boğazları iken; bundan sonra denkleme petrol başta olmak üzere karbon enerji kaynakları da dâhil olmuş, Londra Boğazlar Sözleşmesi ile oluşturulup, birkaç kez güncellenen geçiş rejiminin de etkisiyle Boğazların önemi ikincil dereceye inmiştir.

Londra Konferansı ve sonrasında imzalanan Sözleşme; Boğazların geçiş rejimiyle ilgili devletlerarası hukuk kaidesi koyan, çok taraflı ilk müzakereler süreci ve münhasıran Boğazlar rejimini değiştiren tarihte bilinen ilk devletlerarası metindir. Sözleşme ile Türk Boğazları tarafsız hâle getirilmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Arşivleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 930.2.001.003.002 (M) 11/09/1919.

BCA, Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı, 08/10/1998.00955.00246.00010. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Divan Beylikçi Kalem-i Hümayun Defteri (BOA, A. DVN. NHM.) 00038.002.001.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Divan Beylikçi Kalem-i Hümayun Defteri (A. } DVN. NMH.) 00038.00021.001 (H) 19 Recep 1257 [06/09/1841]. BOA, HR. SYS. 00887.17 (M) 05/03/1842.

BOA, Bâbâli Evrak Odası (BEO).003101.232538.001.002 (H) 04 Cemaziyelahir 1325 [15/07/1907].

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası Evrakı (BOA, HR. HMS. İŞO). 00033.00006.001.004 (R) 15 Mart 1332 [28/03/1916].

British Policy toward the Ottoman Empire, Foreign Minister Palmerston to her Majesty's Ambassador at Vienna, 28 June 1839.

Foreign Office Papers (FO) 371/59231, R 17969/6/44, "The Bosphorus and the Dardanelles", 6 January 1947.

Foreign Office Papers (FO) 881/1678, Imperial Firman to the Viceroy of Egypt, settling the Mode of Succession to the Pashalic, and granting certain privileges, 27 May 1866.

Convention (München Gratz) for Common Action on the Eastern Question: Austria and Russia, 18 September 1833.

Convention (London) for the Pacification of the Levant: Austria, Great Britain, Prussia and Russia with the Ottoman Empire, 15 July-17 September 1840.

Publications of the House of Commons, including some of the House of Lords (ZHC) 1/1279, Colonel Campbell to Viscount Palmerston, 25 May 1838. ZHC 1/1279, Viscount Palmerston to Colonel Campbell, 9 July 1838. Londra Boğazlar Sözleşmesi, 13 Temmuz 1841, Madde 1-2.

Yayınlanmış Eserler

Aksar, Y. (2012). *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-I*. Seçkin Yayınları.

Aybay, R. (2009). Montrö Boğazlar Sözleşmesi ve Bazı Güncel Sorunlar. *DEÜ Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21, 1-18.

Bederman, D. J. (1988). The 1871 London Declaration, Rebus Sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations. *The American Journal of International Law*, 82(1), 1-40. [\[Crossref\]](#)

Erdaş, S. (2000). *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Boğazları (1841-1953)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi AİİT Enstitüsü.

Erim, N. (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri-I*. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları.

Erkin, F. C. (1968). *Türk-Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi*. Başnur Matbaası.

Esmer, A. Ş. (1947). The Straits: Crux of World Politics, *Foreign Affairs*, 25(2), 290-302. [\[Crossref\]](#)

Fırat, H. (1950). *Türk Boğazları ve Önemi*. T.C. Deniz Basımevi.

Goryanof, S. (2006). *Rus Arşiv Belgelerine Göre Boğazlar ve Şark Meselesi*. (çev. M. İskender & A. Reşad), Ötüken Yayınları.

Kâni, S. (1936). *Boğazlar Meselesi*. Akşam Matbaası.

Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı Tarihi, Nizam-ı Cedit ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)-V*. Türk Tarih Kurumu.

Kızılsümer, D. (2002). *Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Boğazlarda Kıyı Devletinin Yetkileri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kissinger, H. (2015). *Diplomasi*. (çev. İ. H. Kurt), 14. Baskı, İş Bankası Yayınları.

Köse, İ. (2016). *Türk Amerikan İlişkilerinin Şekillenmesinde Amiral Mark Lambert Bristol'un Rolü*. Türk Tarih Kurumu.

Maity, A. B. (1954). The Problem of the Turkish Straits. *The Indian Journal of Political Sciences*, Vol. 15, No. 2.

Rendall, M. (2006). Defensive Realism and the Concert of Europe. *Review of International Studies*, 32(3), 523- 540. [\[Crossref\]](#)

Sedivy, M. (2011). Metternich's Plan for a Viennese Conference in 1839. *Central European History*, 44(3), 397- 419. [\[Crossref\]](#)

Tukin, C. (1947). *Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi*. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Xakov, D. (2012). *Balkanskiye Voyni: Pobeda i Porajeniye dlya Bolqarii*. Poznan.

Structured Abstract

Throughout historical span civilizations controlling the Straits could steer destiny of other nations around Black Sea and Aegean. Straits, connecting Black Sea, Marmora, Aegean and Mediterranean seas or connecting internal sea Marmora in the north to Black Sea and in the south to Aegean and Mediterranean throughout the historical span were the attraction spot of almost all civilizations regardless their location in the neighborhood or distant geographies. Russian enlargement policy towards south which was formulated by Petro I at the beginning of the 18th century Straits became the essential reason of conflicts and discordances between Ottoman Empire and Tsarist Russia. Meanwhile soon after the Industrial Revolution European mercantilist countries also joined the power struggle in the Straits. Thus, the Straits problem and the conceptualization of Eastern Question have been transformed into a new status. Ottomans, noticing peace facilitating role of the Straits have been used that role as a foreign policy leverage.

As it is very well-known Industrial Revolution amount of provided a sharp impetus on the rise of maritime commerce. As a natural result of said comprehensive and widespread mercantilist trade in seas establishing more and more liberal passage regimes in world waterways and even in high seas. Two leading mercantilist countries of the 19th century were Britain and France. Merchant ships belonging two countries navigating in world ports as laden. While they were going from mainland to other ports they had been loaded with manufactured goods and when they were enroute back to mainland had been loaded with raw materials. Accordingly, during that period numerous usages became maritime law rule.

All in all, that two ways high profit-making trade needed protection of a mighty maritime power. Britain and France had both strong navies and strong industries and in addition the former was the mightiest sea power of era. East and south of Mediterranean Sea were the most convenient areas for raw materials and those areas also were open market for industrially manufactured goods.

Turkish Straits, connecting Black Sea Basin to Mediterranean had been ruled by Ottoman Empire and closure of that waterway was a rule both for commercial ships and flotillas. That regime had been named as "Ancient Rule" by Ottomans but after the Treaty of Kucuk Kaynarca in 1774 commercial vessels belonging Tsarist Russia had a right to pass through Turkish Straits and navigate in Mediterranean. During the disorder fueled by Governor of Egypt Mehmet Ali Pasha Russia had signed eight years long Treaty Hunkar Iskelesi with Ottomans. According to that treaty Russian warships could pass through Turkish Straits. That policy and Russian hegemony in Ottoman Capital were grave threat to European great powers' interests.

Because neither Russia nor Britain were ready for a comprehensive war, peace-making negotiations and shuttle diplomacy begun to solve that problem. Rebellious governor of Egypt was the man again fueled the problem. The duration of Hunkar Iskelesi Treaty would come to an end in 1841 and Eastern Question would be erupted new phase. Von Metternich, Premier of Austria promised help to Russia in 1833 two months after the Treaty of Hunkar Iskelesi. Mehmet Ali Pasha, backed by France decided to declare its independence in 1838. He informed both France and Britain about his decision of independence. While Paris has been supporting that decision Foreign Secretary Lord Palmerston boldly rejected any such movement.

Meanwhile in 1839 Ottoman Armies six years after one more time has been defeated by Egyptian forces. After long lasting struggle a treaty has been signed in London ending Egyptian quarrel. But the problem of Straits still was a hot point for European diplomacy. Brunof, Russian Ambassador to Stuttgart went to London for negotiations. London, Austria and Prussia has been supporting Ottoman territorial integrity and Ottoman Ancient Rule of closure of Straits.

Russia, not to be excluded from European system and not to come across with new challenges was agreeing to accept Ancient Rule for Straits. Nevertheless, guardable guarantee of Ottoman Territorial integrity was not acceptable for Petersburg. Actually, the sharp change of Russian policy towards Turkish Straits draw attention. The challenge from European powers was not the only reason of that change. Russia's Strait policy throughout history has been shaped by its navy power in Black Sea. When it is sea poser stronger enough Russia has been insisting on free passage right of Straits and when its navy incapable to cope with European flotilla Russia has been demanding closure of Straits.

Hence, from Petro I onwards Russia mostly had asked free passage through Straits in 1798, 1805 during Napoleon Crisis and in 1833 during Mehmet Ali Pasha Crisis Petersburg boldly had demanded solely passage.

right for its warships. Despite that policy at the beginning of 19th century in 1839 Russia was ready to accept implementation of Ancient Rule, closure of Straits in time of peace to all countries' warships including Russian flotilla. Ancient Rule has been recognized by London in 1809 throughout the Treaty of Dardanelles. Thus the new Russian policy eased reconciliation with London, Palmerston and Brunof negotiated for a way out until the end of 1840. France, supporting Egypt was not active participant of that process. Austria and Prussia also joined the negotiations when Russia and Britain reached an agreement.

It is decided that a conference would summon in London to produce a common solution to Straits passage regime. By the way all discussions on Stratis regarded warships, free passage of all commercial vessels belonging all nations were not a matter of discussion.

Ottoman representative also invited to the Conference. Because of Russian objection Ottoman possible article of territorial integrity had been omitted from negotiations. Because average consensus had been reached before the conference easily a protocol signed in London on Straits. That protocol was the first multi-nation agreement on Straits and accordingly Ancient Rule would be in use in Straits. Neither Russia nor any other European power would not be able to enter Straits from Black Sea or from Aegean. Sublime Porte would control

the Straits and if any power acts contrary to the protocol and its warships enter both outlets of Straits it would be punished by the rest of signatories. Thus, Ottoman Empire got rid of Russian pressure to open Straits its warships meanwhile Russia closed Black Sea to all European flotillas and European powers closed Aegean and Mediterranean to Russian warships. British Royal Route to Indian colonies, French colonies in North Africa would not come across with and challenge by Russia. London Protocol together with some deficiencies would be in use until the beginning of WWI. It will come to an end when Ottoman Empire led two German warships Goben and Breslau to pass through Straits.

Tutunamayanlar: Osmanlı Devleti'nde İstanbul'a Emek Göçü (19. YY. Sonu- 20. YY. Başı)

Those Who Can't Hold On: Labor Migration to Istanbul
in the Ottoman Empire (Late 19th-Early 20th Century)

H. Baha ÖZTUNÇ

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, Tokat, Türkiye

Department of History, Tokat
Gaziosmanpaşa University, Faculty
of Science and Letters, Tokat, Turkey

öz

Göç olgusu, insanın gerçekleştirdiği önemli faaliyetlerden birisi olup, erken devirlerden beri çeşitli nedenlerle yapılmaktadır. Göçü tetikleyen pek çok unsur bulunmakla birlikte güvenlik, yiyecek temini ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanması önde gelen nedenler arasındadır. Bu çalışmada iş bulmak için yapılan göç temel alındı ve Osmanlı Devleti'nin son döneminde başkent İstanbul'a iş bulma adına yapılan göçler tespit edilmeye çalışıldı. Bunlardan başarısız olup iş bulamayanların durumları elde edilen bulgular çerçevesinde incelendi. Yine İstanbul'da çalışan ancak çeşitli sebeplerle işsiz kalanların ne yaptığı, merkezden hangi taleplerde bulunduğu da çalışmanın konusu içinde değerlendirilmeye çalışıldı. "Bu kişiler hangi işlerde çalışmak için ve nereden gelmişlerdi? Ne kadar süreyle iş aradılar? Nerede kaldılar? Ne gibi sorunlarla karşılaştılar? Devletten ne gibi talepleri oldu?" soruları çalışmanın cevap aradığı sorulardır. Çalışmanın ana kaynağını, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi'nden temin edilen belgeler oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanbul, Emek Göçü, Osmanlı Devleti, Sosyal Yardım

ABSTRACT

The phenomenon of migration is one of the essential activities carried out by man and has been carried out for various reasons since early periods. Although many factors trigger migration, meeting basic needs such as security, food supply, and housing are the leading causes. In this study, the migration to find work, which is one of the crucial reasons for migration, was based. The migrations to Istanbul, the capital, in the last period of the Ottoman Empire were tried to be determined. The status of those who failed and could not find work was examined within the framework of the findings obtained. Again, what those who worked in Istanbul but were unemployed for various reasons did and what demands they made from the centre were also evaluated within the study's subject. The questions the study seeks to answer are; What jobs did these people come from, and where did they come from? How long did they look for work? Where are they? What problems did they face? What demands did they have from the government? The primary source of the study is documents obtained from the Ottoman Archives of the Presidency of the Republic of Turkey.

Keywords: Istanbul, Labor Migration, Ottoman State, Social Aid

Giriş

İnsanlık tarihi kadar eskiye uzanan göç olgusunun meydana gelme sebeplerinden birisi de çalışma amacıyla yapılan göçlerdir. Bu amaçla gerçekleşen bu göçler başka ülkelere yapılabildiği gibi ülke içinde bir yerleşim biriminden başka bir yerleşim birimine de yapılabilmektedir. Burada iç göç ve işçi göçü terimleri karşımıza çıkmaktadır. İşgücü göçü; "İstihdam amacıyla kişilerin anavatanlarından ayrılarak başka bir Devlete gitmeleri" şeklinde tanımlanırken, iç göç ise; "Yeni bir ikamete sahip olmak amacıyla veya yeni bir ikametle sonuçlanacak şekilde insanların aynı ülkenin bir bölgesinden başka bir bölgesine göç etmeleri" şeklinde açıklanmaktadır (Uluslararası Göç Örgütü (IOM), 2013: 43, 49). Çalışmaya konu olan göç hareketi iç göç olup iş bulmak amacıyla Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'a yapılan göçleri ele almaktadır.

İstanbul, 1453 yılında Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş ve o tarihten itibaren devlete başkentlik yapmıştı. Şehrin tarihi, elbette bundan çok öncesine dayanıyordu. Işın Demirkent'in ifade ettiği üzere M.Ö. 3000 başlarından itibaren bu bölgede yerleşim olduğu kanaati yaygındır. Şehrin kuruluşuyla ilgili M.Ö. 659 tarihinde Megara kolonisi olarak kurulduğu görüşü de yine aynı müellif tarafından dile getirilmektedir. Stratejik önemi anlaşılan şehir sırasıyla Trak saldırıları, Pers işgali, Atina-Sparta arasındaki savaşlar ve Spartalılar'ın egemenliğine ev sahipliği yaptı. Roma hâkimiyetini kabul eden serbest şehir M.S. 73 yılında İmparator Vespasianus tarafından Roma topraklarına katıldı. İmparator I. Konstantinos, 323 yılında Roma tahtına çıkınca Byzantion'u imparatorluğun yeni merkezi olarak seçti (Demirkent, 2001: 205-206). Bu tarihten, Osmanlı Devleti'nin şehri ele geçirdiği 1453 yılına kadar Roma ve Doğu Roma İmparatorluğu'nun başkenti olan İstanbul, o tarihlerde de stratejik öneme sahip bir şehirdi. Fatih

Geliş Tarihi/Received: 05.05.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 10.08.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
H. Baha ÖZTUNÇ
E-posta: bahaoztunc@gmail.com

Atif: Öztunç, H. B. (2022) Tutunamayanlar: Osmanlı Devleti'nde İstanbul'a Emek Göçü (19. Yy. Sonu-20. Yy. Başı). *Turcology Research*, 75, 517-525.

Cite this article: Öztunç, H. B. (2022). Those Who Can't Hold On: Labor Migration to Istanbul in the Ottoman Empire (Late 19th-Early 20th Century). *Turcology Research*, 75, 517-525.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Sultan Mehmet, başkent yapma düşüncesiyle şehri nüfus açısından desteklemek istemiş ve başkente yakışır bir sosyo-ekonomik yapı sağlamayı amaçlamıştı (Emecen, 2001: 218). Buna karşın birçok açıdan devlet, nüfus hareketlerini kontrol etme ve kendi kuralları çerçevesinde gerçekleşmesine özen göstermiş ve daha erken dönemlerden itibaren bir iskân politikası benimseyerek bunu uygulamaya çalışmıştı. Burada özellikle köylünün yerini değiştirmesi ya da köyü terk etmesiyle ilgili düzenlemeler dikkati çekmektedir (Şeker, 2007: 25). Fetihden sonra İstanbul, Osmanlı Devleti'nin başkenti olarak büyük bir gelişme göstermiş ve sahip olduğu imkânlar onu önemli bir cazibe merkezi haline getirmişti. Bu durum şehrin nüfusunun devlet kontrolünün dışında artmasına da neden olmuştu.

İstanbul'da diğer pek çok başkentte olduğu gibi hareketli bir iş hayatı vardı. Büyük şehirdeki iş imkânlarından faydalanmak, kamu görevlilerinin ikamet ettikleri yerlerde kendilerinden talep ettikleri vergi vb. yükümlülüklerden kurtulmak isteyen pek çok kişi bulunmaktaydı ve bunların gitmeyi ilk düşündükleri yer İstanbul'du (İpek, 2015: 522). Göçmenlerle ilgili fermanlara bakıldığında bunlardan kente iş bulmak amacıyla gelenlerin çektikleri zorluklar nedeniyle bu süreçte geçimlerini sağlamak için hırsızlık yaptıkları ve dikkatsizlik sebebiyle yarınlara sebep oldukları görülmekteydi. Bu sebepten ötürü taşradaki yetkililere bu yöndeki göçlere müsaade edilmemesi emredilirken İstanbul'daki mahalle imamı da dikkatsizlikleri nedeniyle suçlanmaktaydılar (Metin, 2021: 281).

Bu noktada hem taşrada hem de İstanbul'daki yetkililere gönderilen emirlerle göçün önüne geçilmeye çalışılmaktaydı. Bunun yanı sıra özellikle büyük şehirlere göçü önleme ve asayiş sağlama adına klasik dönemde "yol hükmü" denilen ve XIX. yüzyılda "mürur tezkiresi" adını alan bir yerden başka bir yere gitmek için gerekli olan belgenin alınması sistemi de uygulanmaktaydı. XIX. yüzyılda özellikle iç göçte önemli hale gelen mürur tezkiresi, şehrin idarecileri ve mahkeme görevlileri tarafından veriliyordu. Genellikle bir seneliğine verilen izinle seyahat gerçekleştirebilmekteydi. Bu uygulamaya ilave olarak 1841 yılında çıkarılan Men-i Mürûr Nizamnâmesi, ülke içi seyahati düzenleyen önemli bir belgeydi (Kütükoğlu, 2006: 60-61). Ancak tüm bu düzenlemeler İstanbul'a yapılan göçü durduramıyor, gelmek isteyenler bir yolunu buluyordu. Devlet, bu şekilde iş bulma amacıyla gelenler hakkında çeşitli zamanlarda kararlar almaktaydı.

Muhtaç durumda olan insanlar, doğrudan devlet birimlerine başvuruda bulunurken yetkililer imkânlar ölçüsünde gelen insanlara el uzatmaya çalışılmaktaydı. Maddi yardımlar, atıyye-i seniyye ödeneğinden karşılanmaktaydı. Esasında yardımın temel amacı, inanç temelli olup hayırdan gelmekteydi. Ancak devletin, özellikle 19. Yüzyılda, meşruiyet sağlama vasıtalarının arasına yardımların girdiği de bilinmekteydi. II. Mahmud Devri'nde kurumlar arasında özellikle el değiştiren yardım meselesi ilerleyen yıllarda da aynı minval üzerine devam ettirildi. II. Mahmud padişahlığı döneminde pek çok memleket gezisine çıktı ve bu seyahatleri sırasında yoksul halk başta olmak üzere halka bol miktarda para dağıttı (Devlet, 2002: s. 124-125). Gülhane Hattı'ndan sonra teşrifat müessesesinin merasimler dışındaki görevlerinden birisi de atıyyelerin dağıtımındı. Çeşitli nedenlerle verilen atıyyeler arasında muhtaçlara verilenler de bulunmaktaydı. İhtiyaç sahipleri arzuhâllerle Bâbiâli'ye başvurur ve yardım talebinde bulunurlardı. Bunun yanında padişaha Cuma selamlığı esnasında verilen "maruzat-ı rikabiyye"ler arasında da bu tür dilekçeler bulunmaktaydı. Bâbiâli'ye dilekçe verenlere takdim edilecek atıyye ile ilgili işlemler teşrifat müessesesi üzerinden yürütülüyordu. II. Abdülhamid döneminde bu atıyyelere ait işlemler Divan-ı Hümayûn Teşrifatçılığı'nın sorumluluğundan alındı (Karaca, 1997: 133-135). Sultan II. Abdülhamid'in ihtiyaç sahiplerine kendi parasından yardım yaptığı bilinmektedir. II. Abdülhamid kendinden önceki padişahların uyguladığı yardım faaliyetlerinin dışına çıkarak İstanbullulara kış mevsiminde odun ve kömür yardımı yapıyor, Darülaceze, Darülhayr-ı Âli gibi sosyal yardım kurumlarını açıyordu (Kıranlar, 2015: 444). Aktaş'ın ifadesiyle Sultan II. Abdülhamid döneminde yardımlar hem sultanı görünür kılar hem de sosyal devlet olduğunu gösterebilme adına oldukça etkin bir biçimde kullanılmıştı (Aktaş, 2021: s. 740).

Sultan II. Abdülhamid döneminde ayrı bir önem taşıyan Cuma selamlığı törenlerinde ihtiyaç sahiplerine sadaka-i seniyye verilmesi uygulamasına II. Meşruiyet'in ilanından hemen sonra 15 Ağustos 1908 tarihinde son verildi. Artık yoksullara para dağıtma işi şehremaneti eliyle yapılacaktı. Buna kaynak olan hazine-i hassadaki sadaka-i seniyye haftalığına ayrılan tutarın şehremanetine aktarılmasına karar verildi (Devlet, 2002: s. 117-118). II. Abdülhamid sonrası durumu ortaya koymak açısından arşivde tespit edilen bir belge önem taşımaktadır. Hasibe Hanım'ın yardım isteği ile ilgili belgede geçen; "Meşrûtiyetin ilânından sonra Hâkân-ı sâbık zamanında atıyye-i seniyye tertibinden muhtâcîn ve acezeye tevzi olunmak üzere beher hafta hazîne-i hassâdan vürûd eden dört bin kûsur kuruş oradan gönderilen defteri mûcebince te'diye kılınmakta iken âhiren meblağ-ı mezkûr kat olunarak gönderilmemesinden dolayı" ifadeleri artık bu paranın gönderilmediğini göstermekteydi (BOA, ML. EEM, 752/60). Ancak yukarıda ifade edildiği üzere ilgili para şehremanetine aktarılmıştı ve bu yardımların şehremanetince yapılması gerekmektedir. Maddi yardımların yanında bir diğer önemli husus da iş bulmak için gelen ancak başarılı olamayanların memleketlerine gönderilmesi işinin mali tarafıydı. Şehremaneti bu önemli konu hakkında Dâhiliye Nezaretine gönderdiği bir yazıda şu hususlara dikkati çekmekteydi. İstanbul'a iş için gelip "medâr-ı ta'ayyüş tedârik edemeyerek" zor durumda kalan kimselerden arkası kesilmeksizin memleketlerine gönderilmelerini isteyen talepler yapılmaktaydı. Belediye bütçesinin böyle bir kalemi olmadığından taleplere olumsuz yanıt verilmekteydi. Dilekçe sahipleri her ne kadar serseri ve kendisinden fenalık beklenir kimseler olmasa da iş bulamayıp aç kaldıkları ve geri gönderilme talepleri karşılanmadığı zaman fenalık yapmaya meyledebilirlerdi. Bu nedenle memleketlerine iadeleri en doğru seçenektir. Memleketlerine geri gönderilme işi Zaptiye Nezaretine aitti ve sayıları her geçen gün artan işsizlerin geri gönderilmeleri için gerekli işlemi yapması beklenmekteydi (BOA, DH.MKT, 2762/78). Dâhiliye Nezareti bu yazı üzerine Zaptiye Nezaretine böyle kişilerin memleketlerine geri gönderilmeleri işinin eskiden olduğu gibi sevk ödeneğinden ya da başka bir kalemden karşılanması gerektiğini bildirdi (BOA, DH.MKT, 2762/78, leff 2). Kişilerin geri gönderilmesinden sorumlu olan Zaptiye Nezaretinin sevk bütçesi de Osmanlı Devleti'nin yaşadığı ekonomik sıkıntıdan payını almaktaydı. Senelik ayrılan para daha sene bitmeden tükenmekte ve bütçeye yeni kaynak talebi zorunlu hale gelmekteydi. Bununla ilgili çok sayıda örnekten birisi Zaptiye Nazırı tarafından Dâhiliye Nezaretine yazılan 19 Kasım 1902 tarihli belgedir. Nazır, hicri 1318 senesi sevk bütçesi olarak kendilerine 150.000 kuruş ayırdığını ve bu paranın sekiz ay içinde tamamen bittiğini ifade etmekteydi. Geriye kalan zamanda sevk işlemlerinin yapılması için 50.000 kuruşa daha ihtiyaç vardı. Elbise bütçesinden şimdiki kadar ödenen para ile sene sonuna kadar imal edilecek olan elbise bedeli alındıktan sonra bu bütçeden 50.000 kuruşun alınarak sevk ödeneğine aktarılması için izin talep ediliyordu (BOA, ŞD, 1305/5).

Dilekçelere verilen cevaplarda atıyye-i seniyye tertibinin kapalı olduğunun ifade edildiği sıklıkla görülmekteydi. Yardım isteyenlerin çok-

luğ ve ilgili hesaptan başka harcamaların da yapılması ayrılan bütçenin kısa sürede bitmesine neden olmakta ve ek bütçe talebinde bulunulmaktaydı. 13 Mart 1847-11 Mart 1848 arasını ihtiva eden R. 1263 yılında bütçe sene bitmeden üç ay evvel tükenmişti. Maliye Nazırı mümkünse 2.300 kese akçe tutarında ek bütçe istemişti. Bu talep padişah tarafından da kabul edilerek ilgili irade 8 Aralık 1847 tarihinde çıkmıştı (BOA, İ.MVL, 110/2546). Atiyye-i seniyye tertibi bütçesinin yardım taleplerinin yoğun olarak görüldüğü 1908 yılındaki durum Dâhiliye Nezaretinden Sadarete yazılan bir belgede görülmekteydi. İlgili belgede Dâhiliye Nezareti bütçesinin atiyye-i seniyye tertibi 14 Mart 1908-13 Mart 1909 tarih aralığına tekabül eden R. 1324 yılında 556.750 kuruştur. Bu paranın 525.600 kuruşu 25 Ağustos 1908 tarihi itibarıyla harcanmıştı. Buna bazı mahallere mahsus 27.117,5 kuruşun eklenmesi durumunda harcanan para 552.717,5 kuruşa ulaşmıştı ki bu da atiyye-i seniyye tertibi için geriye sadece 4.032,5 kuruşun kalması demektir. Senenin yarısına bile gelmeden bütçe harcanmış olduğundan uygun görülecek kadar bir paranın bütçeye eklenmesi veya sene sonunda yapılacak hesapla fazla veren diğer kalemlerden bütçeye para aktarılmasının gerekliliği ifade edilmekteydi (BOA, DH.MKT, 1285/22).

Dilekçeler şu şekilde sınıflandırılabilir: İstanbul'da çalışmak için iş talep edenler, İstanbul dışında çalışmak için iş talep edenler, İstanbul'da kalıp sadece maddî yardım isteyenler ve memleketlerine dönmek isteyenler. Bu başlıklar içinde dilekçe sahiplerinin talepleri ve bu taleplere verilen cevaplarla İstanbul'da yaşam ve çalışmanın zorlukları, ele alınan dilekçelerden faydalanmak suretiyle ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İstanbul'da İş Talep Edenler

Daha önce de ifade edildiği gibi çalışmak için her zaman göç alan İstanbul'a gelenlerle ilgili zaman zaman bazı tedbirlere başvurulmaktaydı. Bunlardan bir tanesi Şehremini tarafından kaleme alınan 12 Ağustos 1894 tarihli yazıda görülmekteydi. Şehremini yazısında; İstanbul'a, Edirne, Hüdavendigar vilayetlerinden ve ekseriyetle de İzmit sancağından muhtaç durumda olan pek çok erkek ve kadının geçimini temin etmek maksadıyla geldiği tespitini yapmaktaydı. Gelen kişiler burada çok sayıda fakir bulunduğu için istedikleri işi bulamamakta ve bu nedenle de şehremanetine başvurarak işlerinin temini ya da memleketlerine geri gönderilmelerini istemekteydiler. Kadınlardan iş göremeyecek derecede olanlar, Haseki Nisa Hastanesi'ne ya da bu gibi acezeler için belirlenen mahalle nakledilmekteydi. Erkekler içinse böyle bir mekân yoktu ve dönüş paraları karşılanarak memleketlerine gönderilmekteydi. Şehre göçün fazla olması sebebiyle kadın ve çocukların kaldığı mahalde yer kalmamıştı. Ayrıca bu dönemde yaşanan deprem nedeniyle kadın ve çocukların barındıkları yer oturulamayacak hale gelmiş ve insanlar açık alanlarda, bahçede kalmaya başlamıştı. Bu insanların geçimlerini sağlayabilmeleri için yerel makamlar kendi memleketlerinde desteklenmesi yönünde karar verildi. Tabi buradaki asıl amaç, yine ifade edildiği şekliyle muhtaç durumda olanların İstanbul'un üzerine daha fazla yük olmaması adına oraya hareketlerinin engellenmek istenmesinden kaynaklanmaktaydı. (BOA, DH. MKT, 274/60). Şehremanetin bu kararı Edirne, Hüdavendigar vilayetleriyle İzmit mutasarrıflığına bildirilmiş ve gereken önlemlerin alınması istenmişti (BOA, DH. MKT, 274/60, leff 2). İstanbul'da 10 Temmuz 1894 tarihinde meydana gelen ve büyük bir yıkıma neden olan deprem (Özkılıç Küçükaliolu, 2015: 17) zaten zor durumda olup yardım gören kimselerin tekrar açıkta kalmasına neden olmuştu.

İstanbul'a iş bulmak için gelenlerin kimi zaman başka vilayetlere yönlendirilmesi yoluna da gidilmekteydi. Anadolu'nun çeşitli vilayetlerinden gelen yaklaşık 80 kadar işçi için de böyle bir usule başvuruldu. Bu işçiler vilayât-ı selasedeki yol yapım ve tamir işlerinde çalıştırılmak üzere Selanik'e gitmeyi kabul ettiler. Bunun üzerine vakit geçirmeden vapurla Selanik'e gönderilmeleri kararlaştırıldı (BOA, BEO, 3501/262553). Alınan kararların uygulanmasında sıkıntılar yaşanmakta ve İstanbul'a göç engellenememekteydi. Çalışmaya da konu sebepten ötürü gelenler çalışmak istemekte ancak iş bulmak noktasında sıkıntı çekmekteydiler.

İstanbul iş imkânları nedeniyle her zaman göç alan bir kentti. Bununla beraber çalışmak için gelenler, çoğu zaman büyük kentlerde yaşamın önemli zorluklarından birisi olan hayat pahalılığını gözden kaçırmaktaydı. Bu hususu gözden kaçırmayan Ferahi Abraham Kohen adında Yunan tebaasından bir Yahudi diğer Yunan tabiiyetinden olanlarla birlikte Hama'ya sevk olduklarını, ancak burada Musevi ibadethanesi olmadığı için İstanbul'a gönderildiklerini ifade etmekteydi. Kendilerine verilen bu haktan feragat edip tekrar Hama'ya dönmek isteyen Abraham Efendi; "burada ma'îşet pek müşkül olduğundan" ifadesiyle dönme isteklerinin nedenini açıkça ortaya koymaktaydı (BOA, DH.EUM.5.Şb., 56/35).

İş imkânının taşraya göre çok daha fazla olduğu İstanbul'a iş aramak için gelip iş bulamayanların son çaresi merkeze yazdıkları dilekçelerdi. Bunlardan birisi Muşlu Mustafa'ydı. Babası 93 Harbi'nde şehit olan Mustafa büyüdüğünde ailesinin geçimini sağlama görevini omuzlarında buldu. Muş'ta bir iş bulamayınca İstanbul'a iş aramak için geldiyse de tanıdık kimsesi olmadığından üç ay boyunca süren girişimlerinden bir netice alamadı. Parasız bir şekilde sokaklarda kalan Mustafa merkezden fenerci ya da 6. Daire'de temizlik görevlisi olarak istihdam edilme isteğini dilekçeyle dile getirdi (BOA, DH.MKT.PRK, 2280/132). Durum Şehremaneti'ne bildirildi. Şehremaneti konuyla ilgili Dâhiliye Nezaretine yazdığı cevabî yazıda belediyede temizlik görevlisi açığı olmadığını bildirdi. Diğer bir dilekçede Boyabatlı Süleyman kimsesiz olduğundan bahisle İstanbul'a geldiğini ancak burada herhangi bir iş bulamadığını ve zor durumda kaldığını belirtir. Beşiktaş'ta Süleymaniye Mahallesi'nde ikamet eden Süleyman Efendi'nin girmek istediği iş "Sadaret-i uzma kapı ağalığı mülazımlığı"ydı. Bu talebe verilen cevapta ilgili kadronun dolu olduğu ve dışardan ağalık için ihtiyaç görülmediği ifade edilir (BOA, A.VRK, 399/9).

Yaşanan doğal afetler de iç göçü tetikleyen sebepler arasındaydı. Yaşanan afet iş imkânını daha zor bir duruma getirirken birikimin kaybına da sebep olmaktadır. Hâliyle bu kaybın telafisi de bu şartlar altında bulunan bazı insanları İstanbul'a yönlendiriyordu. Bunlardan biri 9 Nisan 1903 tarihinde Malazgirt'te meydana gelen deprem¹ neticesinde İstanbul'a gelmek zorunda olan Abdullah Efendi'ydi. 28 Nisan 1903 tarihinde meydana gelen deprem Malazgirt ve çevresinde 2803 kişinin hayatını kaybetmesine ve 12.000 kadar binanın kullanılmaz hâle gelmesine neden olmuştu (Tanış, 2018: 62). Dönem ifadesiyle "kâmil harâb" olan şehirden İstanbul'a gelen Abdullah Efendi, İstanbul'da herhangi bir iş bulamaz ve çok zor durumda kalır. Abdullah Efendi'ye iş verilmesi noktasında Sadarettin Bahriye Nezaretine kaleme alınan yazıda Abdullah Efendi'nin Bahriye Nezareti fabrikalarında çalışmak istediğini belirttiği ve durumu dikkate alınarak ge-

1 Malazgirt depreminin meydana geldiği Kuzey Anadolu Fay hattı üzerinde bu dönemde önemli depremler yaşanmıştır. 9 Mart 1902 tarihli Çankırı depremi bunlardan biridir. bk. Aktaş, 2019: s. 19.

reğinin yapılması istenmekteydi (BOA, DH.MKT, 856/33). Abdullah Efendi'nin bu talebin karşılanıp karşılanmadığı ilgili belgeden takip edilememektedir. Başka bir örnekteyse Aydın vilayetinin Çeşme kazasından Hüseyin Hüsnü Efendi de iki senelik İstanbul'daki iş arama çabalarından bir sonuç alamamıştı. Çok perişan durumda olduğunu ifade eden Hüseyin Hüsnü Efendi burada kendisine uygun bir iş talep etmekteydi. Salih Paşa Mahallesi'nde topçu mülazımlarından Kabasakal Mehmet Efendi'nin evinde ikamet eden Hüseyin Hüsnü Efendi'ye bir iş verilip verilmediği ise tespit edilemedi (BOA, DH.MKT.PRK, 2803/75).

Maiyetinde çalıştıkları kişilerle birlikte İstanbul'a gelip işverenleri vefat ettikten sonra zor durumda kalanlar bulunmaktaydı. Harbiye Nazırı Recep Paşa'nın maiyetindeki Asaduryan Efendi de bunlardan biriydi. Asaduryan Efendi, Recep Paşa'yla birlikte İstanbul'a gelmiş ancak paşanın 16 Ağustos 1908 tarihinde kalp krizi nedeniyle aniden vefat etmesiyle işsiz kalmıştı (Yiner, 2007: 508). Dilekçeyi kaleme aldığında Beyoğlu'nda Büyükdere Muhtariyat Okulu bitişiğinde bulunan Ohannes'in kahvehanesinde ikamet etmekteydi. Ailesinin de zor durumda olduğunu belirten Asaduryan Efendi, İstanbul'da uygun bir işte istihdamını istemektedir (BOA, DH.MKT.PRK, 2787/37). İsteğin karşılık bulup bulmadığı noktası maalesef sonuçsuz kalsa da Recep Paşa'nın vefat tarihi ile dilekçe tarihi arasında sadece bir hafta olması da dikkati çekmektedir. Zira bu kadar kısa sürede açıkta ve parasız kalmak çok olası görülmemektedir. Bu tarz taleplerin dönemin şartlarına göre kaleme alındığı da dikkat çekmektedir. II. Meşrutiyetin ilanından bir ay kadar sonra yazılan dilekçede dönemin revaçta olan söylemlerinin; "giriştâr olduğum sefâlete netice verilmesini hakpâ-yı âlî-i hazret-i vekâletpenâhiye iltica-i hürriyet ve adâlet ve müsâvât temennî ve niyâz ederim" ifadeleriyle yer bulduğu görülür.

Sultan II. Abdülhamid'in 14 Şubat 1878 tarihinde Meclis-i Umumi'yi tatil etmesi ve Kanun-ı Esasi'yi bir anlamda askıya alması (Aydın, 2001: 330) II. Meşrutiyet'in ilanına kadar sürecek yeni bir devir başlatmıştı. Muhalifler tarafından istibdat dönemi olarak ifade edilen bu döneme son vermek ve meşruti idareyi yeniden tesis etmek isteyenlere karşı II. Abdülhamid pek çok kişiyi sürgüne göndermişti. Bu durum hem II. Abdülhamid'e hem de dönemin üst düzey yöneticilerine karşı bir memnuniyetsizlik oluşturmaktaydı (Polat, 2019: 136). Dönemi "İstibdâd" devri olarak nitelendirenler arasında Mehmet Akif Ersoy gibi şairler de vardı. Akif, dizelerinde bu dönemi tanımlarken: Yıkıldın, gittin amma ey mülevves devr-i istibdâd, Biraktın milletin kalbinde çıkmaz bir mülevves yâd! gibi çok sert ifadeler kullanmaktan çekinmiyordu (Karaer, 2011: 139). II. Meşrutiyetten sonra "devr-i sâbık" konumunda olan Sultan II. Abdülhamid yönetimini istibdat dönemi olarak nitelendiren dilekçeler de görülmeye başladı. Bunlardan biri Tophane civarında Karabaş Mahallesi'nde Arap Yusuf Haris'in kahvesinde misafir olarak kalan İsmail Hakkı Efendi'ye aitti. Okuryazar olduğu bilgisiyse dilekçesine başlayan İsmail Hakkı dokuz sene süvari 23. alayında çavuşluk vazifesi yaptığını tezkiresini aldıktan sonra da üç sene kadar önce İstanbul'a geldiğini dile getirir. Birkaç defa işe girmek için kamu dairelerine arzuhâl veriyse de "devr-i istibdâd" dönemi olduğundan herhangi bir netice alamaz. Erzurum'da bulunan ailesinin perişan durumda olduğunu kendisinin de çok düşük yevmiye alarak geçimini zar zor sağladığını ifade eden İsmail Hakkı kendisine "hürriyet, adalet ve müsâvât" gereği İstanbul'da veya taşrada polislik görevi verilmesini talep eder (BOA, DH. MKT. PRK, 2813/28).

İstanbul Dışında İş Talep Edenler

İstanbul'a çalışmak amacıyla gelenlerden bazıları gerek istedikleri işi bulamamaları gerekse yukarıda da ifade edildiği üzere İstanbul'daki hayat pahalılığından çoğunlukla geldikleri memleketlerinde bir iş talep etmekteydiler. Kiralık ev ya da otelde kalma imkânı olmayan ve bu nedenle Parmakkapı civarında bir kahvede ikamet eden Amasyalı Ahmet Efendi, birkaç aydır İstanbul'da bulunduğu halde bir iş bulamamıştı. Dersaadet'te geçirdiği birkaç ay zarfında büyük şehirde yaşamının zorluklarını gördüğü için yaşamın daha ucuz ve kolay olduğu Anadolu'da iş istemektedir. Okuryazar ve hesap işlerinden de anladığını ifade eden Ahmet Efendi, Sivas vilayet merkezinde ya da Amasya sancağında Polis veya Reji memurluklarından birisinde istihdam edilme arzusunundaydı. Ahmet Efendi isteğini elde etmişti. İstanbul'da aylarca iş bulamamasına karşın durumuna uygun bir işe yerleştirilmesi için Sivas vilayetine tahrirat yazılmasını sağladı (BOA, DH.MKT, 1900/96). İstanbul'a memuriyet için gelen Kozan sancağına bağlı Kars (Kadirli) kazası eski arazi yoklama memuru Şems Siret Efendi, tüm girişimlerine rağmen sekiz ay boyunca herhangi bir göreve atanamadı. Gerek Kadirli'deki arazi yoklama memurluğu gerekse diğer görevlerinde çok iyi hizmetler yaptığı ve bunların resmî evrakla sabit olduğundan bahseden Şems Siret Efendi, İstanbul'da han köşelerinde açıkta kaldığını ve bu duruma bir son verilerek İzmir'de bir memurlukla görevlendirilmesini talep etti. Dilekçenin arkasına düşülen derkenarda terceme-i hal evrakının görülmediği müddetçe herhangi bir işlem yapılamayacağı ve isteğe cevap verilebilmesinin bu evrakın görülmesine bağlı olduğu belirtilir (BOA, DH.MKT, 1958/9). Selanikli Mahmut Efendi iş bulma gayesiyle İstanbul'a gelse de istediği işi bulamamıştı. Bu nedenle memleketine dönmek ve orada kendisine bir iş verilmesi için dilekçe yazdı. Dilekçesi dikkate alınan Mahmud Efendi'nin vilayet dahilinde uygun bir iş bulunması hâlinde istihdamı Selanik'e bildirildi. (BOA, BEO, 1215/91060). Eski Tokat müftüsü Hacı Hasan Efendi'nin oğlu Mehmed Sadık, bir memuriyet elde etmek amacıyla İstanbul'a gelir ancak birkaç ay uğraşmasına rağmen istediği işi bulamaz. Bu esnada Tokat'ta meydana gelen selden dolayı ailesinin yanına gitmek durumunda kaldığını ifade eden Mehmed Sadık Efendi, Tokat'ta boş durumda olan peykverlik görevini talep eder. Verilen cevapta bu görevde herhangi bir boş kadro olmadığı ve kondüktörlük görevi için de on beş tane daha aday olduğu ve böyle dilekçelerdeki taleplerin yerine getirilmesinin uygun olmadığı ifade edilir (Öztunc, 2012: 197).

İstanbul'da Kalıp Sadece Maddi Yardım İsteyenler

Tespit edilen dilekçeler arasında İstanbul'a gelip iş bulamayan bazı kimseler parasız kaldıklarını belirterek merkezden maddi yardım istemektedir. Dahası bu dilekçe sahipleri iş ya da başka bir yere gitmek gibi taleplerde bulunmamaktaydı. Mekkeli Ahmet Efendi ailesiyle birlikte rızıkını temin etmek için geldiği İstanbul'da bir sene geçirmesine rağmen bir iş bulamamıştı. Sekiz kişilik ailesinin geçimini sağlamayan Ahmet Efendi yeterli miktarda atıyye-i seniyye istemek zorunda kalmıştı (BOA, DH.MKT, 1234/24). Dilekçesinden Kantarcılar'da camii-i şerif karşısında üç numaralı evde kaldıkları anlaşılan Ahmet Efendi, Harameyn-i Muhteremeyn tercümanlığına² yönlendirilmiş ve tercümanlık dilekçede belirtildiği gibi Ahmet Efendi'nin sekiz kişilik ailesiyle zor durumda kaldığını ve yardım yapılmasının yerinde olacağını ifade etmişti (BOA, DH.MKT, 1234/24). Bunun üzerine Ahmet Efendi'ye atıyye-i seniyye tertibinden 200 kuruş verilmesi kararlaştırıldı.

2 Bir tür Arapça tercümanlığı vazifesi yapan Harameyn tercümanlığının kesin olarak ne zaman kurulduğu bilinmese de Harameyn halkına ikramiye dağıtılmaya başlanmasından beri varlığını sürdürdüğü bilinmektedir. Bk. Balci, 2013: 40.

tırıldı (BOA, DH.MKT, 1234/24, leff 2). Aksaray'da ikamet eden mühtedi Mustafa imzasıyla verilen bir dilekçede İstanbul'a "temin-i maaş" için geldiğini ancak iş bulamadığını ifade eden dilekçe sahibine yardım etme noktasında Sadarettin Şehremanetine bir yazı gönderildi. İlgili yazıda Mustafa Efendi'nin dilekçesinde yazdıklarının doğru olduğunun Babiali baş komiserliğince teyit edildiği bildirildi. Bu nedenle kendisine ve ailesine belediye tarafından toplattırılan eksik gramajlı ekmeleklerden günlük olarak verilmesi istendi (BOA, DH.MKT, 1271/32). Gosinalı Fehim memleketinden İstanbul'a gelip iş aramışsa da altı ay boyunca bir netice elde edememişti. Kirada kaldığı ve kalabalık bir aileye sahip olduğunu ifade eden Fehim Efendi, bakkala olan 65 kuruş borcunu da ödeyememişti. Fehim Efendi'nin talebi, kendisine borcunu ödeyip rahata kavuşacağı bir miktar para verilmesiydi. Kirada kaldığı mahalle yetkililerinin de fakir ve muhtaç durumda olduğunu tasdik ettiği Fehim Efendi'ye gereken yardımın yapılması talep edilmişse de verilen cevap atıyye tertibinin kapalı olduğu şeklindeydi (BOA, DH.MKT.PRK, 2804/137). Böylelikle Fehim Efendi istediği yardımı alamadı. Devletten yardım talebinde bulunanlar arasında Çarşamba kazası kaymakamlığından istifa eden İsmail Hakkı Efendi³ de bulunmaktaydı. Bürokraside üst kademe görev alan birinin bu şekilde yardıma muhtaç duruma düşmesi gerçekten dikkate değerdir. Sabık Kaymakam hastalığının tedavisi ve bir memuriyette istihdamı için İstanbul'a gelmişti. Dört ay boyunca hayırseverlerin yardımlarıyla geçimini sağlamış ve tedavisini tamamlamıştı. Ev eşyalarının pek çoğunu Çarşamba Kaymakamlığından ayrıldığında borçlarına karşılık Çarşamba'da, geri kalanını da İstanbul'da satmıştı. Ailesine ait diğer eşyaları da rehine vererek elde ettiği az miktarda para ile geçinmeye çalışmaktaydı. Ancak artık ne satacak ya da rehin verecek eşyası ne de kimseden para talep edecek yüzü vardı. Çok zor durumda kalan İsmail Hakkı Efendi borçlarını kapatabilecek ve ailesinin geçimini sağlayabilecek kadar maddi yardım istemektedir. Verilen cevap kendisine birkaç gün önce 300 kuruş verildiğinden, durumun tahkik edilmesiydi (BOA, DH.MKT.PRK, 2806/133). Gerçekten de dilekçenin yazıldığı tarih olan 17 Kasım 1908 tarihinden sekiz gün önce Dâhiliye Nezaretinden Sadarete gönderilen tezkirede atıyye-i seniyye tertibinden İsmail Hakkı Efendi'ye 300 kuruş verilmesinin uygun olacağı belirtilmiş, Sadaret de söz konusu paranın verilmesini kabul etmişti (BOA, BEO, 3431/257295; BOA, DH.MKT, 2652/99). Maddi yardım talebinde bulunanlardan birisi de Koyulhisar kazası Mişaz kasabasının Sait Efendi'ydi. İstanbul'a ticaret yapmak için gelen Sait Efendi beş aydır bir işi olmadığını ve perişan duruma düştüğünü ifade etti. Son birkaç senedir memleketinde de kuraklık olduğundan geçimlerini sağlayamadıklarını ve İstanbul'da 12 kişiden oluşan ailesiyle zor durumda kaldığını belirterek yardım talebinde bulundu. Sait Efendi de atıyye-i seniyye tertibinin kapalı olduğunu ve bu nedenle yardım yapılamayacağı cevabını alanlar arasında yer aldı (BOA, DH.MKT.PRK, 2809/91). Burada dikkati çeken önemli bir husus vardır ki o da Sait Efendi'ye ret cevabı verilmesinden kısa süre önce İsmail Hakkı Efendi'ye 300 kuruş yardım yapılmasıydı. Bu durum, yardım yapılacak kişiler arasında imkânlar kısıtlı olduğundan bir seçim yapıldığını akla getirmektedir.

İstanbul'da çalışmadan hayatını idame ettirmek pek çok küçük kente göre daha zordu. Kaldırıcı Beytullah Efendi de bu durumu yaşayanlardan birisiydi. Aslen Yanya vilayetinin Berat sancağının İškodra'ya tabi Zalveşin köyünden olan Beytullah Efendi, 45-50 seneden beri İstanbul'da kaldırıcılık yapmakta ve hem kendinin hem de memleketinde bulunan ailesinin geçimini sağlamaktaydı. Ancak yaşının 70'i geçtiğini ve bu nedenle herhangi bir işte çalışmayacak duruma geldiğini ifade eden Beytullah Efendi, Laleli'de Arka Çeşme'deki türbe bitişiğinde Ömer Ağa'nın kahvehanesinde kalmakta olduğunu belirterek, kendisiyle beraber ailesinin de çok zor durumda olduğunu dile getirdi. Çektikleri sıkıntı nedeniyle dilencilik yapma derecesine düştüğünü ve bu duruma son verilmesi için ihtiyacını giderebilecek miktarda maddi yardım yapılmasını talep etti (BOA, DH. MKT. PRK, 2802/125).

Memleketlerine Dönmek İsteyenler

Dilekçe sahiplerinin ya çalışmak için İstanbul'a geldikleri yerleri ifade etmeleri ya da İstanbul'dan memleketlerine gitme istekleri noktasında verdikleri yer bilgisi neticesinde ülkenin hemen her köşesinden İstanbul'a iş göçü olduğu görülür. Dilekçe sahiplerinin memleketleri tespit edilebildiği kadarıyla; Muş, Malazgirt, Çeşme, Amasya, Kadirli, Selanik, Tokat, Mekke (2), Gosina, Çarşamba, Koyulhisar, Berat (2), Karahisar-ı Şarkî, Bilecik, Eskişehir, Yomra, Erzurum (4), Kars, Bağdat, Hamidiye, Sungurlu, Reşadiye, İzmir, Kütahya, Pütürge, Kudüs, Hama, Bosna ve İngiltere'dir. Anadolu'nun ağırlıklı olduğu listede Hicaz ve Rumeli gibi bölgelerden de dilekçe sahipleri bulunmaktaydı. Dilekçelerin iki tanesi de Bosna ve İngiltere'ye gitme isteğini ifade etmiştir ki bu da dikkati çeken bir husustur.

İstanbul'da herhangi bir işe giremeyip memleketlerine dönmek ve hayatlarına orada devam etmek isteyenlerin başlıca problemi geri dönüş paralarının olmamasıydı. Yazmış oldukları dilekçelerde memleketlerine dönmelerini sağlayacak paranın yanı sıra ek maddi yardım taleplerinde de bulunmaktaydılar. Bu minvalde dilekçe kaleme alan Aram Ahmet Efendi, Sultan II. Mahmud'un kilâr-ı âmirelerinde⁴ balıkçılık hizmeti yapmıştı. Bu görevden sonra memleketine dönen Ahmet Efendi uzun süre hastalıklarla uğraşmış ve herhangi bir iş de yapamamıştı. Yaşının ilerlemesine rağmen ailesini geçindirecek geliri olmadığından İstanbul'a gelmiş ve burada üç sene yaşamasına rağmen herhangi bir işe giremediği gibi epey de borç yapmıştı. Bu süre zarfında hanlarda perişan bir halde olan Ahmet Efendi, borcunu ödemeye karar verdi ve memleketine gitmeye yetecek kadar para talep etmekteydi (BOA, A.DVN, 184/88). Aslen Karahisar-ı Şarkî sancağından olan Dilsiz Hasan ise hazine-i hümayun kethüdası Salim Efendi'nin hizmetinde bu kişinin vefatına kadar çalışmıştı. Salim Efendi'nin vefatından sonra memleketine dönen Dilsiz Hasan burada aile kurmuştu. Hem fakir durumda olduğu hem de çiftçilik yapamadığı için iş bulmak amacıyla tekrar İstanbul'a geldi. Hasan Efendi tüm uğraşlarına rağmen dilsiz olmasının da etkisiyle iş bulamadığı ve memleketine geri gidebilmek için "sadaka-i cihandârî" talep etti. Beşiktaş'ta bir kahvede kalan Dilsiz Hasan'ın isteği kabul edilerek kendisine 50 kuruş verildi (BOA, TS.MA.E., 1307/75). 1888 yılının Ağustos'unda Anadolu'dan İstanbul'a iş bulmak için gelen Vartan ve arkadaşları iş bulamadıklarından bahisle memleketlerine dönmek istemektedirler. Kendilerini İstanbul'a iş aramaya getiren şey ise yaşadıkları Bilecik'e bağlı Çalkara köyündeki kuraklıktı. Kuraklık nedeniyle "çift-çubukları telef" olan Vartan ve arkadaşları çareyi İstanbul'a gelmekte bulmuş ancak iş bulamayarak yardım talebinde bulunmuşlardı. Dâhiliye Nezaretinden Hüdavendigar vilayetine yazılan yazıda bu durum ifade edilerek söz konusu kişiler gibi olanlara gereken yardımın yapılması istenilmekteydi (BOA, DH.MKT, 1533/111). Aynı yıl kuraklık nedeniyle İstanbul'a gelen bir başka Ermeni grubu da vardı. Eskişehir'deki kuraklık ve kıtlık nedeniyle İstanbul'a çalışmak maksadıyla 18 kişilik bir aile gelmiş

3 İsmail Hakkı Efendi, kömür tüccarı Mustafa Ağa'nın oğlu olup H 1273 (1856/57) yılında İstanbul'da doğdu. Çeşitli görevlerden sonra 28 Eylül 1904 tarihli iradeyle Atina/Pazar kaymakamlığından Çarşamba kaymakamlığına tayin oldu. bk. BOA, İ.DH., 1426/17.

4 Kilâr-ı âmire; Başta Padişah olmak üzere saray takımının yiyip içmesi için alınan eşyanın sarf ve istihlak olununcaya kadar muhafaza olunduğu yere verilen addır. bk. Pakalın, 1993, s. 281.

ancak iş bulamayarak zor duruma düşmüşlerdi. Tek istekleri memleketlerine dönebilmektir. Dâhiliye Nezareti, Eskişehirli Ermeni vatandaşlarının yol masraflarının “memleketlerine i âde olunan eşhas-ı muzır ve sâire mesârifine tevfikân” karşılanması gerektiğini Zaptiye Nezaretine bildirmekteydi (BOA, DH.MKT, 1512/20). Bir senedir İstanbul’da olan ama gelirken planladığı çalışma imkânına kavuşamayan Taha Efendi de memleketine ücretsiz olarak gitme talebinde bulunmuştu. Dâhiliye Nezareti de Bahriye Nezareti’nden ilgilinin ücretsiz taşınması noktasında gerekenin yapılmasını istemekteydi (BOA, DH.MKT., 1629/15). Bahriye Nezareti’ne konuyla ilgili Dâhiliye Nezaretinden gönderilen başka bir talep de çalışmak için İstanbul’a gelen ve başarılı olamayan Süleyman Efendi’nin memleketi olan Yomra’ya dönme isteğiydi. Kendisinin gemiyle Trabzon’a ücretsiz gönderilmesi hususunda emsalleri gibi hareket edilmesi istenmekteydi (BOA, DH.MKT, 1682/107).

Mekke-i Mukerreme sakinlerinden Halil Efendi ailesinin geçimini sağlamak üzere geldiği İstanbul’da bir sene kalmış ancak işler istediği gibi gitmemişti. Memleketine geri dönmek istemekteydi ama bunu yapacak parası yoktu (BOA, DH.MKT, 1225/28). Haremeyn’den gelenlere yapıldığı üzere durum Haremeyn-i Muhteremeyn tercümanlığına yazıldı ve oradaki tahkikat sonucu dilekçede dile getirilenlerin doğru olduğu anlaşılınca Halil Efendi’ye atıyye-i seniyye tertibinden 200 kuruş verilmesi kararlaştırıldı (BOA, DH.MKT, 1225/28, leff 2-3). Erzurum’dan sekiz kişilik ailesiyle birlikte İstanbul’a geçimlerini sağlamak için gelen ve Kasımpaşa’da Karaman Mahallesi’nde kirada ikamet eden Mevlüt Efendi de burada geçirdiği iki ay boyunca iş bulamadı. Ailesi ile ev kirasını ödeyemeyen, ekmek parası bile temin edemeyen bir duruma düştü. Tek yollarının memleketlerine geri dönmek olduğunu ifade eden Mevlüt Efendi karadan veya denizden memleketlerine ücretsiz gönderilmelerini ve yolda iaşelerini temin edecek kadar para talep etti (BOA, DH.MKT.PRK, 2786/206). Cevap olarak kendilerine yiyecek temin edilmesi istenirken memleketlerine gönderilmelerine dair bir hususa değinilmemekteydi (BOA, DH.MKT.PRK, 2786/206, leff 1). Kars’tan İstanbul’a gelen Kerim Efendi de diğer örneklerdeki gibi çalışmak için İstanbul’a gelmiş ama netice alamamıştı. Kars’a dönecek parası da olmadığından çareyi dilekçe ile yardım istemekte bulmuştu. Ancak kendisine yardım edilememişti ve buna sebep olarak da atıyye-i seniyye tertibinin kapalı olması gösterilmişti (BOA, DH.MKT.PRK., 2800/133). Bağdat’tan İstanbul’a gelen ancak durumuna uygun bir iş bulamayan Abdurrahman Efendi açıkta kaldığını ve tekrar Bağdat’a dönmek istediğini, ücretsiz olarak gönderilme isteğini ifade etti. Abdurrahman Efendi de atıyye-i seniyye ödeneğindeki para bittiği için istediği yardımı alamayanlar arasında yer aldı (BOA, DH.MKT.PRK, 2822/53). Erzurumlu Mustafa, iş bulmak için geldiği İstanbul’da on aydır Fatih Ayak Kurşunlu Medresesi’nde misafir olarak kalmaktaydı. İstanbul’da istediği işi bulma ümidi kesildiği için memleketine gitmek istedi. Kendisine bu yönde ilmühaber verildiği halde vapur şirketleri kendisini kabul etmemekteydi. Beş parasız olduğunu ifade eden Mustafa Efendi bir miktar harçlık ve Erzurum’a bedava gönderilmesini talep etmekteydi (BOA, DH.EUM.VRK, 29/63). Memleketine dönme isteği dilekçesinden anlaşılmasa da arka sayfada verilen cevapta “meccanen sevk olunamayacağına tefhimi” ifadesi bulunan Sivas vilayetinin Hamidiye kazasından Kerim Efendi, geçimini sağlamak için sekiz aydır İstanbul’daydı. Ancak İstanbul’a geldikten sonra hastalandı ve hastaneye yattı. Hastaneden çıktıktan sonra iş ararken memleketinden haber aldı. En büyüğü 18-20 yaşlarında olan dört çocuğu bir günde vefat etmiş, eşi de bu olaydan bir gün sonra hayatını kaybetmişti. Evi de imam ve muhtar tarafından mühürlendi. Kerim Efendi memleketine dönmek için maddî destek istedi ama yukarıda da ifade edildiği üzere ücretsiz sevk edilemeyeceği şeklinde cevap verildi (BOA, DH.EUM.VRK, 20/88).

Geçimini temin etmek için İstanbul’a gelenler arasında 80 yaşındaki Hatice Hanım dikkati çekmektedir. Dilekçesine, “Devletlü kudretlü atüfetlü velini met-i binnetimiz Padişâh-ı âlempenâh efendimiz hazretlerine Cenâb-ı Hak gökdeki yıldızların sayısınca ömr ve kılınıc keskin, düşmanlarının iki gözleri kör ve zell eylesin Âmin yâ-mu in” ifadeleriyle başlayan Hatice Hanım, Ankara vilayetine bağlı Sungurlu kasabasında 1908 yılında meydana gelen yağmurların meydana getirdiği sellerden pek çok kimsenin, emlak, ekili arazi, hayvan ve evlerinin tahrip olduğunu ifade etmekteydi. Eşi âmâ, oğlu total olan Hatice Hanım da ailesinin geçimini temin etmek için bu ihtiyar haliyle İstanbul’a gelmişti. Burada açıkta kalan Hatice Hanım mevcut durumlarının göz önüne alınarak kendilerine bir çift öküz bedeli verilmesi ve memleketine kadar bedelsiz götürülmesini talep etmişti. Belgenin arka sayfasında Hatice Hanım’ın meccanen Sungurlu’ya gönderilmesi Bahriye Nezaretine bildirilirken istemiş olduğu bir çift öküz bedeli ise zikredilmemekteydi (BOA, DH.MKT.PRK, 2790/135). Hatice Hanım’ın yaşı da dikkate alındığında İstanbul’a çalışmak için değil de maddî yardım alabilmek için geldiği kanaatine varılabilir. Hatice Hanım gibi bir çift öküz parası talep eden bir başka kişi ise Tokat Reşadiyeli Emrullah İbrahim’dir. Reşadiye’de 10 kişilik ailenin geçimini sağlayamadığı için İstanbul’a gelen Emrullah İbrahim burada tam iki sene geçirdi. Ancak bu iki sene zarfında hiçbir işle meşgul olamadığı gibi camide yattı, sokakta yaşadı. Memleketindeki yokluğunu “memleketimde öküz yok inek yok ekmeye tarla yok” sözleriyle dile getiren Emrullah İbrahim, memleketine gitmeye ve orada bir çift öküz almaya yetecek kadar para talep etmekteydi (BOA, DH.MKT.PRK, 2798/130). İzmir’de yaşayan 21 yaşındaki Emin de iş bulmak için İstanbul’a gelmiş ancak İstanbul’da kaldığı bir ay zarfında herhangi bir iş bulamamıştı. Yatacak yeri de olmayan Emin sokaklarda kalyordu. Memleketine gönderilmeyi talep eden Emin’in isteği uygun görüldü. İstanbul’dan İzmir’e kadar 22 kuruş masrafla gidebilecekti (BOA, DH.EUM.KADL, 21/15). Deniz merkez memurluğuna 16 Ağustos 1910 tarihli vapura alınması bildirildi (BOA, DH.EUM.KADL, 21/15, leff 2) ve Emin’in bir aylık İstanbul macerası sona erdi.

Her ne kadar genel olarak İstanbul’a gelip iş bulamayarak memleketlerine dönmek isteyenlerin dilekçeleri incelendiyse de farklı örneklerle de rastlanmaktaydı. Kütahyalı Mustafa Efendi, ailesini Kütahya’da kirada bırakıp ticaret maksadıyla İstanbul’a gelir. İsteddiği işi bulamaz ama yine de Hapishane-i Umumi gardiyani olarak işe başlar. Daha sonra kendi isteği ile istifa eder. Dilekçesinde içerde biriken alacağı olan 340 kuruş maaşın verilmesi ve ailesinin yanına gitmek istediğini ifade eder. Ancak sekiz ay boyunca parayı alamadığı gibi herhangi bir işte de çalışmadığından cami ve mescitte kaldığını belirtir. Parasızlık nedeniyle ailesi ile birleşme umudu kalmayan ve kış mevsiminin yaklaşması nedeniyle son derece çaresiz olan Mustafa Efendi, tek yolunun intihar etmek olduğunu ifade ederek alacağı olan paranın kendisine verilmesini talep eder (BOA, DH.MKT.PRK, 2793/100). Memleketine gitmek isteyenler arasında İstanbul’da çalışmaktayken hastalanan ve çalışamayacak duruma gelen kimseler de vardı. Bunlardan biri Yusuf Efendi’ydi. 1 Eylül 1908 tarihli dilekçesine göre Pütürge’de olan Yusuf Efendi, Yeni Cami bitişiğindeki askerî sebze ambarında dört seneden fazla hamal olarak çalışmaktaydı. Gözlerinden rahatsızlandıktan sonra çalışamaz duruma düştüğünden hemşerilerinden aldığı borçlarla hayatını idame ettirmeye başlamıştı. Borçlarına karşılık Pütürge’deki arazisinin elinden alınacağını ifade eden Yusuf Efendi, İstanbul’da sefalet içinde günlerini geçirmekteydi. Uygun bir miktar para verilerek memleketine gönderilmesinden başka bir isteği yoktu. Yapılan tahkikatta söylediklerinin gerçek olduğu ve yardım

yapılmasının uygun olacağı belirtilmişse de verilen cevap atıyye ödeneğinin kapalı olduğuydu (BOA, DH.MKT.PRK, 2803/62). Ramazan ayında İstanbul'a gelen ve para kazanma amacına ulaşamayan Erzurumlu Hafız Mahmut Efendi çok zor durumda kalmıştı. Bu nedenle hem kendi hem Erzurum'daki ailesi zor duruma düşmüştü. Mahmut Efendi kendisine Erzurum'a gitmeye yetecek kadar para verilmesini talep etmekteydi (BOA, DH.MKT.PRK, 2814/62). Bu talebin karşılanıp karşılanmadığıyla ilgili olarak da herhangi bir bilgiye ulaşılamadı.

Memleketine dönmek isteyenler arasında ilginç bir örnek Galip Bey'di. İngiltere tebaasından olan Galip Bey, felsefe eğitimi almış, nakkaşlık sanatıyla uğraşan ve on dört lisan bilen nitelikli bir kişiydi. Posta ve Telgraf Nezaretinin posta sevk mekatib kalemünde görev yapmaktaysa da maaşı az olduğundan geçimini sağlayamamaktaydı. Galip Efendi, Beyrut'ta aylık 800 kuruş maaşla memurken 1908 Mayıs'ında aylık 700 kuruş maaşla İstanbul'a tayin edilmişti. Ancak burada kendisine sadece 300 kuruş maaş bağlandığı için geçinememiş ve borç almak durumunda kalmıştı. Maaşından haksız yere kesilen 400 kuruşun kendisine verilmesini talep ettiği için hakkının olmadığını cevabını almıştı. Saatine varıncaya kadar eşyalarını rehine vererek geçimini sağlayan Galip Efendi, bu sebeplerden dolayı memuriyetten ayrılarak İngiltere'ye dönmek istemekteydi. Talebi, borçlarını ödeyebilmek ve İngiltere'ye dönebilmek için 20 Osmanlı altını verilmesiyle (BOA, DH.MKT.PRK, 2804/65).

İncelenen dilekçelerin büyük çoğunluğunda iş talepleri için olumlu geri dönüş yapılmamaktaydı. Bununla birlikte istisnai durumlarla da karşılaşılıyordu. Bosnalı Nureddin bu istisnalardan biriydi. Uzun seneler Bosna vilayetinde çeşitli görevlerde bulunan Nureddin Efendi, bir senedir İstanbul'da olmasına rağmen kendisine herhangi bir memuriyet verilmemişti. Birlikte geldiği ailesiyle zor duruma düşen Nureddin Efendi, kimlik belgesi düzenlenmesi için alınan pasaportlarının kendilerine iadesiyle birlikte Bosna'ya geri dönmek istemekteydi. Sadrazam Cevad Paşa, Dâhiliye Nezaretine, Nureddin Efendi'nin bu şekilde Bosna'ya dönmeye mecbur bırakılmasının uygun olmayacağı ve kendisine Şehremanetinca uygun bir iş verilmesini isteyen bir yazı kaleme aldı (BOA, DH.MKT, 58/30). Dâhiliye Nezareti de gerekli işlemin yapılması için Şehremaneti'ni bilgilendirerek, gereğinin ivedilikle yapılmasını ve sonucunun bildirilmesini istedi (BOA, DH.MKT, 58/30, leff 2). Bir başka dilekçede ise iş isteği değil memleketine geri dönmek için mürur tezkiresi verilmesi talebi vardı ancak dilekçe sahibi sıradan bir kişi değildi. Berat hanedanından Hasan Tahsin Efendi iki sene önce geldiği İstanbul'da kendisine memuriyet verilmesi sürekli geciktirildiğinden artık geri dönmek istiyordu (BOA, DH.MKT, 2453/33). Dâhiliye mektubî kalemi durumu Zaptiye Nezaretine bildirerek gerekli incelemenin bir an evvel yapılmasını istemişti (BOA, DH.MKT, 2457/22). Dâhiliye Nazırı tarafından Sadarete gönderilen ilgili yazıda, Hasan Tahsin Efendi'nin Berat hanedanından olduğu vurgulanırken oldukça liyakatli olduğu da ifade edilmekteydi. Daha önce birkaç defa mutasarrıflık görevinde bulunduğu ancak Memurin-i Mülkiye Komisyonu tarafından bu süre zarfında başkalarının tercih edildiği görülmüştü. Şehremaneti ya da Rûsumat Emaneti, meclis azalığı ya da başka bir görev verilmesinin uygun olacağı hakkında kanaat belirtmişti (BOA, BEO, 1632/122366). Sadaret mektubî kaleminden Dâhiliye Nezaretine verilen cevabî yazıda Arnavutluk'tan başka diğer vilayetlerden birinde kaymakamlık görevi verilmesinin uygun olduğu ve gereğinin yapılması istenmişti (BOA, BEO, 1632/122366, leff 1).

Osmanlı Devleti, Hz. Muhammed'in soyundan gelen seyyid ve şeriflere çok önem vermişti. Öyle ki Osmanlı toplumunda genel kural olan kadının evlendiğinde kocasının statüsünü kabul etmesi usulü seyyide ve şerifeler için uygulanmamış, kendi statülerini sürdürmüşlerdi (Küçüküçü, 2009: 42). Onlara gösterilen bu ihtimam doğrultusunda kendilerinden bir talep geldiğinde mümkün mertebeye karşılanmaya çalışılmaktaydı. Kudüs mutasarrıflığı idare meclisi mazbatasından "sülâle-i ma'rûfe ve şerîfeden" olan İbrahim Efendi, İstanbul'a çalışmak için gelir. Fatih civarında Muhyiddin Mahallesi'nin Mihçılar caddesinde 80 numaralı evde kiracı olarak ikamet eden İbrahim Efendi, istediği işi bulamaz ancak geçimini temin etmek noktasında başkasına el açmayı kendisine yakıştıramadığından, başvuranlara nüsha⁵ yazıp okuyarak iâşesini temin eder. Ancak Zaptiye Nezareti tarafından bu işi yapmaması tembih edilir. İbrahim Efendi, ailesinin geçimini sağlamak durumunda olduğunu ve padişahın kendisi gibi Peygamber soyundan gelenlerin bu durumda olmasına müsaade etmeyeceğini ifade eder. Türkçe, Arapça, Rumca ve İspanyolca ile başka diller de bildiğini belirterek münasip bir iş talep eder (BOA, DH.TMIK.S., 37/21). Zaptiye Nezareti konuyla ilgili Dâhiliye Nezaretine gönderdiği yazıda bünyelerinde polis ve jandarma görevinden başka verilebilecek bir iş olmadığını, İbrahim Efendi'nin bu iki meslekte istihdam edilmesinin uygun olmayacağını ve bu nedenle başka bir iş temin edilmesi gerektiğini belirtmekteydi (BOA, DH.TMIK.S., 37/21, leff 2). Zaptiye Nezaretinin bu cevabından yaklaşık bir buçuk ay sonra Dâhiliye Nezareti tekrar bir yazı göndererek Zaptiye Nezaretinden İbrahim Efendi'ye bir iş temin edilmesi gerektiğini yineler (BOA, DH.MKT, 2439/30). Aradan bir buçuk sene geçtikten sonra Zaptiye Nezareti ikinci bir yazı ile İbrahim Efendi'nin Kudüs'te polislik görevine atanmak istediğini ve taşra polislerinin tayin ve atama işleminin mahallinde yapıldığından gerekli işlemlerin yapılması için Kudüs mutasarrıflığına emir verilmesini istedi (BOA, DH.TMIK.S., 37/21). İslahat komisyonu bu bilgi üzerine Kudüs mutasarrıflığından İbrahim Efendi'nin polisliğe tayininin yapılmasını talep eder (BOA, DH.TMIK.S., 37/21, leff 4).

Sonuç

Günümüzde olduğu gibi tarihte de büyük kentler göç alma noktasında bir cazibe merkezi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde de bu şehirlerin başını İstanbul çekmekteydi. Şehrin çok eski tarihinden başkent oluşuna, jeopolitik konumundan kalabalık nüfusuna kadar pek çok unsur hareketli bir iş hayatının sürmesine etkeni. İş imkânlarının çok olduğu İstanbul bu manada Osmanlı Devleti'nin elinde bulunduğu sürede de çok sayıda göç aldı. Gelenlerin hepsi istediği iş imkânına kavuşamamakta ve büyük şehrin yaşanması çok zor olan yüzüyle karşı karşıya kalmaktaydı. Gelenlerin dilekçelerinde çoğunlukla memurluk istemeleri dikkate değer bir husustu. İstanbul gibi ticarî faaliyet imkânının çok olduğu bir şehre gelip memurluk talep etmek dilekçe sahiplerinin hedeflerini göstermesi açısından da önemlidir. Müslüman, gayrimüslim fark etmeden Osmanlı Devleti'nin hemen her yerinden hayallerini gerçekleştirmek için gelen insanların toplandığı İstanbul, çoğu zaman bu hayallerin suya düştüğü yer oluyordu. Merkez tarafından dilekçelerde belirtilen hususların doğruluğuyla ilgili, Zaptiye Nezareti, Haremeyn Tercümanlığı gibi kurumlardan araştırma yapılması istemekteydi. Osmanlı Devleti dilekçe sahiplerinin isteklerini cevaplandırma noktasında içinde bulunduğu ekonomik sıkıntı nedeniyle zorlanmıştı. Bu işler için ayrılan kalemler olan Zaptiye Nezaretinin sevk tertibi ve atıyye-i seniyye tertibine bir sene için verilen miktarlar kısa sürede bitmekte ve bütçelere ek yapılması istenmekteydi ki

5 Arapça olan nüsha kelimesi yazılı şey anlamına gelip Türkçeleşerek günümüzde kullanılan muska hâlini almıştır. bk. Demirci, 2020, s. 265.

bu nedenle çok sayıda dilekçe sahibine verilen cevap olumsuz olmaktaydı. Tüm bunlara rağmen İstanbul günümüz Türkiye'sinde özellikle emek göçü noktasında en çok göç edilen şehir olma özelliğini sürdürmektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Babıali Evrak Odası (BEO), 1215/91060; 1632/122366; 3431/257295; 3501/262553.

BOA, Dahiliye Beşinci Şube (DH.EUM.5.Şb), 56/35.

BOA, Dahiliye Evrak Odası Kalemî (DH.EUM.VRK), 20/88; 29/63.

BOA, Dahiliye İslahat Kalemî (DH. TMİK. S) 37/21.

BOA, Dahiliye Kısm-ı Adli Kalemî (DH.EUM.KADL) 21/15.

BOA, Dahiliye Mektubi Kalemî (DH. MKT), 58/30; 274/60; 856/33; 1225/28; 1271/32; 1285/22; 1234/24; 1512/20; 1533/111; 1682/107; 1629/15; 1900/96; 1958/9; 2439/30; 2453/33; 2457/22; 2652/99; 2762/78.

BOA, Dahiliye Mektubi Perakende (DH. MKT. PRK), 2280/132; 2786/206; 2787/37; 2790/135; 2793/100; 2798/130; 2800/133; 2802/125; 2803/62; 2803/75; 2804/65; 2804/137; 2806/133; 2809/91; 2813/28; 2814/62; 2822/53.

BOA, İrade Dahiliye (İ.DH), 1426/17.

BOA, İrade Meclis-i Vâlâ (İ.MVL), 110/2546.

BOA, Maliye Nezareti Emlâk-ı Emiriyye Müdüriyeti (ML.EEM), 752/60.

BOA, Sadaret Divan Kalemî Evrakı (A.DVN), 184/88.

BOA, Sadaret Evrak Kalemî Evrakı (A.VRK), 399/9.

BOA, Şurayı Devlet (ŞD), 1305/5.

BOA, Topkapı Sarayı Arşivi Müzesi Evrakı (TS.MA.E), 1307/75.

Yayınlanmış Eserler

Aktaş, E. (2019). 1902 Çankırı Depremi: Depremin Etkileri ve Afet Yönetimi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 46, 15-39.

Aktaş, E. (2021). 20. Yüzyılın Başında Tokat Sancağı'nın Devlet Merkezinden Beklentileri: Yardımlar ve Krediler. *Belgi Dergisi*, 22, 723-745.

Aydın M. A. (2001). "Kanûn-ı Esâsî". *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 328-330.

Balcı, S. (2013). Osmanlı Devlet Teşkilâtında Harameyn Tercümanlığı. *History Studies*, 5/5, 39-61. [\[Crossref\]](#)

Demirci, K. (2020). Muska. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXI, 265-267.

Demirkent, İ. (2001). İstanbul. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 205-206.

Devlet, N. (2002). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet Siyaset, İktidar ve Meşruyet* (1876-1914). İletişim Yayınları.

Emecen, F. (2001). İstanbul. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIII, 212-220.

İpek, N. (2015). "Fetihten Cumhuriyet'e İstanbul'a Yönelik Göçler". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 3. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, 520-530.

Karaca, F. (1997). *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*. (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Karaer, N. (2011). Mehmet Akif ve Sultan II. Abdülhamit. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 26, 137-144.

Kıranlar, (2015). "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Sosyal Yardım ve Kurumları". *Antik Çağ'dan XXI. Yüzyıla Büyük İstanbul Tarihi*, 4. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ Yayınları, 444-467.

Küçükkaşçı, M. S. (2009). Seyyid. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 40-43.

Kütükoğlu, M. S. (2006). Mürur Tezkiresi. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXII, 60-61.

Metin, N. (2021). 18. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul'a Göçü Önlemede Mahalle İmamlarının Rolü. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8/2, 272-308.

[\[Crossref\]](#)

Özkılıç Küçükkaşçı S. (2015). *1894 Depremi ve İstanbul*. İş Bankası Yayınları.

Öztunç, H. B. (2012). Tokat'ta Büyük Sel (1908). *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 2/4, 179-203.

Pakalın, M. Z. (1993). Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü. (II. Cilt), Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Polat, H. A. (2019). II. Meşrutiyet'in İlanı Sonrasında "Devr-i Sâbık" Memurlarının Durumları. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 9/17, 134-157.

[\[Crossref\]](#)

Şeker, C. (2007). *İstanbul Ahkâm ve Atik Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili*. (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tanış, C. (2018). Osmanlı Arşiv Belgelerinde 1903 Malazgirt Depremi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/1, 61-66. [\[Crossref\]](#)

Uluslararası Göç Örgütü (IOM). (2013). *Uluslararası Göç Hukuku Göç Terimleri Sözlüğü*. (Ed. R. Perruchoud, J. Redpath-Cross), Uluslararası Göç Örgütü Yayınları.

Yiner, A. (2007). Receb Paşa, Müşir. *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXXIV, 508.

Structured Abstract

Istanbul, a very old settlement, was the capital of the Ottoman Empire from 1453 onwards. In the classical period, the "road provision" was used by the government in order to regulate the migrations to Istanbul, which has become a city that constantly receives immigrants, and to include it in a system, in the 16th century, the method of obtaining the necessary document to go from one place to another, called "mürur tezkiresi", was applied. One of the significant reasons for the migrations to Istanbul at various times was to have a job there and to earn a living. This study aims to reveal the situation of people who came to Istanbul to work in the last period of the Ottoman Empire but did not find the job they wanted for various reasons and were left in financial impossibility. The places where they come to Istanbul, the business lines they want to work, whether they have other demands other than a job request and the government's responses to these requests are among the issues examined. Within the borders of the Ottoman Empire at that time, labor migration was being made to Istanbul from a wide variety of settlements. The vast majority of job requests from the center were made with the aim of finding a place in public institutions. The main source of the study is the petitions in the Presidential State Archive, which contain requests from the center. These petitions were tried to be analyzed under the titles of those who want to work in Istanbul, those who want to work outside Istanbul, those who want to stay in Istanbul only for financial aid, and those who want to return to their hometowns. Within these titles, the demands of the petitioners and the answers given to these demands and the difficulties of living and working in Istanbul were evaluated by making use of the petitions.

It is understood that some of the demands made to work in Istanbul are caused by the famine and natural disaster in their homelands. Those who came to work and the families they brought with them and left in their hometowns were experiencing financial difficulties when they could not find work. In this case, most of the time, the only thing to do was to go back to where they came from. The cost of living in Istanbul also caused those who came here to look for work to ask to be provided with jobs in their hometowns after they could not find a job and understood the difficulty of living here. At this point, sometimes the relevant province was written to respond to this request, and sometimes their requests were rejected on the grounds that there were no open jobs in the desired position. Some of those who could not find the job they were looking for in the capital of the Ottoman Empire did not demand jobs. Such petitioners demanded enough money to return to their homeland and a pair of oxen to earn their living on their return. As in other examples, it is often seen that these demands cannot be met due to financial impossibility.

In some examples, it is seen that people who come to Istanbul to work and are broke ask for financial help, but do not have the desire to be transferred to work or elsewhere. Efforts were made to provide support, within the means, to those who asked for financial assistance, whether they were approved by the city council or the neighborhood headman's offices, and if the requester came from Haremeyn (Mecca and Medina), by the Haremeyn-i Muhteremeyn Translators. Financial aid requests were generally met from the "Atiyye-i Seniyye" budget, but since this money ran out in a short time, the request was rejected many times with the statement "because the Atiyye-i Seniyye budget was closed". It was noted that the government had positively discriminated in some cases when meeting these demands. These requests were not denied when requests for financial assistance or work were made by seyyids and sheriffs who were descendants of the Prophet Mohammed.

One of the highlights of the study is the expressions used in petitions. In particular, there is an important difference in petitions written before and after the 2nd Constitution Period. In the petitions written after the 2nd Constitution Period, the reign of Sultan Abdulhamid II, who was in the state of the past, was described as the period of tyranny and the expression "devr-i istibdâd" was used for this period in the petitions. It is noteworthy that foreign nationals are among the petitioners. It is seen in the address information in the petitions that the coffee shops in Istanbul have a place to stay for many people who come to work and cannot find work, which is of course significant for the function of coffee shops in that period.

There was a constant movement of migrants to the capital of the Ottoman Empire in order to work from all corners of the country. However, many of those who came to Istanbul for the purpose of working in Istanbul, where it was not very easy to find a job and where the cost of living was felt much more than in the provinces, could not hold on here and made various demands with the petitions they wrote to the center due to financial impossibility. The government could not give a positive response to many of them due to the financial difficulties it faced in evaluating these demands. However, those in need continued to forward their requests for help to the center in the hope of getting a result.

Avrupalı Devletlerin Birinci Dünya Savaşı Döneminde Kudüs Mutasarrıflığındaki Mülkleri (Avrupa Mülkiyeti)

Properties of The European States in The Jerusalem Governorate During the First World War (European Property)

Tamara MASHAL

Atatürk Üniversitesi Türiyat
Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum,
Türkiye

Atatürk University, Graduate School
of Turkish Research, Erzurum,
Turkey

öz

Kudüs kuzeyden ve batıdan vadilerle çevrili dört dağ üzerine kurulmuş kutsal şehirdir. Kudüs şehri, dini kutsallığından Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet'e kadar çağlar boyunca önemini kazanmıştır. Hıristiyanlar, şehri ziyaret etmek ve İsa'nın doğduğu ve yaşadığı yerlere hac ziyaretleri yaparak Hıristiyan bayramları öncesi ve sırasında gerçekleşen dini ritüellere katılmakla ilgilendiler. On dokuzuncu yüzyılda deniz şeflerinin gelişmesiyle birlikte, Kutsal Kabir Kilisesi başta olmak üzere kutsal yerleri ziyaret etmek, dini ayin ve dualar yapmak ve dini bir görevi yerine getirmek için Kudüs'e gelen Hıristiyan hacıların sayısı arttı. Günahlarına kefaret etmek, günahlarını bağışlamak, hastalıklardan kurtulmalarına yardımcı olmak, akıl bulmak ve çocuk sahibi olmak. Kudüs, dünyanın dört bir yanından İsa'nın ayaklar altında çiğnediği ülkeleri ziyarete gelen hacılarıyla doluydu. Ziyaretlerinde Kudüs'ün yanı sıra Kudüs ve genel olarak Filistin'i çevreleyen kiliseler, manastırlar ve köyler de vardı. Dini duygularla yönlendirilirler ve farklı ülkeleri ve milliyetleri ne olursa olsun bu şehre gelmek için manevi ihtiyaçları tarafından yönlendirilirler. Bu açıdan bakıldığında, misyoner, hayırsever ve kültürel kuruluşların destek ve sponsorluğu yoluyla Avrupa rekabetine kapıların ardına kadar açıldığı on dokuzuncu yüzyılda, dini ve kültürel nüfuz ve Hıristiyan azınlıkların korunması, Avrupa'nın Filistin'e nüfuz etmesinin temeli oldu. Kutsal Topraklarda faaliyetleri ve tanıtımları. Avrupalılar, 1860-1917 yılları arasında Kudüs'ü kontrol ederek Kutsal Topraklar üzerindeki nüfuzlarını genişletmeye çabalamışlar ve başta dini motifler olmak üzere çeşitli saiklerle toprak mülkiyeti rekabetini yoğunlaştırmışlardır. Gayrimenkul ve arazi sahibi olmak için yaşanan keskin rekabeti gösteren belgeler bağlamında Kudüs Şeriyet Mahkemesi kayıtlarında ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi onlarca satış sözleşmesi mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı Avrupa ülkelerine gayrimenkul, arazi şeklinde sunduğu hediyeler de suiistimal edilmiştir. Avrupa ülkeleri kendi elemanları ve diplomatik hamleler aracılığıyla Kudüs Livası'nda büyük miktarda gayrimenkul sahibi olmuştur. Bundan sonra Kudüs ve Yafa arasında döneme göre hızı değişen biçimde yavaş veya ivedi olarak yerleşimler inşa edilmiştir. Kutsal topraklardaki Avrupalı etkisine ve bunun Kudüs Mutasarrıflığına yansımalarına ışık tutmak için İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın 1914 yılına kadar Kudüs'te sahip oldukları mülkleri incelemek gereklidir. Avrupalıların özeldede Kudüs'te ve genel olarak Filistin'de nüfuzlarının genişletilmesine dair çeşitli veriler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupalı Devletler, Birinci Dünya Savaşı, Kudüs, Mülkler, Rusya

ABSTRACT

Jerusalem is the holy city built on four mountains surrounded by valleys from its north and west. The city of Jerusalem has gained its importance throughout the ages from its religious sanctity to Judaism, Christianity and Islam. The Christians were interested in visiting the city and making pilgrimages to the places where Jesus was born and lived to participate in the religious rituals that take place before and during the Christian holidays. With the development of marine conductors in the nineteenth century, the number of Christian pilgrims to Jerusalem increased to visit the holy sites, especially the Church of the Holy Sepulcher, and to engage in religious rites and prayers, and the desire to perform a religious duty to atone for their sins, forgive their sins, help them heal from diseases, find spouse and have children. Jerusalem was crowded with pilgrims from all over the world who came to visit the countries that Christ trampled on. In addition to Jerusalem, their visit included churches, monasteries and villages surrounding Jerusalem and Palestine in general. They are driven by religious feeling and driven by their spiritual need to come to this city regardless of their different countries and nationalities. From this point of view, religious and cultural penetration and the protection of Christian minorities became the basis of European penetration into Palestine in the nineteenth century, when the door was opened wide to European competition, through the support and sponsorship of missionary, charitable and cultural activities and their promotion in the Holy Land. Europeans tried to expand their influence on the Holy Land by controlling the city of Jerusalem between 1860-1917 and intensified the competition for land ownership with various motives, especially religious motives. There are dozens of sales contracts in the records of the Jerusalem Court of Appeals and the Presidency of the Republic of Turkey Presidency Ottoman Archives in the context of documents showing the fierce competition for real estate and land ownership. The gifts that the Ottoman Empire offered to some European countries in the form of real estate and land were also abused. European countries have acquired a large amount of real estate in Jerusalem Liva through their own personnel and diplomatic moves. After that, slowly or urgently, settlements were built between Jerusalem and Jaffa, varying in pace according to the period. It is necessary to examine the properties that England, France, Russia and Italy owned in Jerusalem until 1914 in order to shed light on the European influence in the holy lands and its reflections on the Jerusalem Governorship. It contains various data on the expansion of European influence in Jerusalem in particular and Palestine in general.

Keywords: European States, First World War, Jerusalem, Properties, Russia

Geliş Tarihi/Received: 14.08.2021

Kabul Tarihi/Accepted: 14.06.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Tamara MASHAL
E-posta: tamarameshal90@gmail.com

Atf: Mashal, T. (2022) Avrupalı Devletlerin Birinci Dünya Savaşı Döneminde Kudüs Mutasarrıflığındaki Mülkleri (Avrupa Mülkiyeti). *Turcology Research*, 75, 526-536.

Cite this article: Mashal, T. (2022). Properties of The European States in The Jerusalem Governorate During the First World War (European Property) *Turcology Research*, 75, 526-536.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Giriş

18. yüzyılın sonunda ve 19. yüzyılın başında Avrupalıların Ortadoğu ve Osmanlı devletine dönük politikaları Osmanlı-Avrupa ilişkilerinde köklü değişikliklere sebep olmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın 1840 yılında Biladü's-Şam'dan çıkması ile birlikte Osmanlı yönetimi, Avrupalı devletlere karşı açılım ve açık kapı siyaseti izlemiştir. Osmanlı Devleti'nin bu siyasetinde Mehmet Ali Paşa idaresinin bölgeden ayrılmasına Avrupalıların katkılarına karşılık verme, vefalı davranma prensibi etkili olmuştur. Bu doğrultuda İstanbul hükümetince Kudüs ve civarında Avrupalı devletlerin temsilcilik ve konsolosluklar açmasına izin verilmiştir (Alşınak, 2005: 26-27; KŞMS, SN 360: 52, SN 361: 2).

İngiltere Kudüs'teki konsolosluğunu 1838 yılında açmış, temsilcilik oluşturma konusunda Avrupalı devletlere öncülük etmiştir. İngiltere'yi takiben diğer Avrupalı güçler de konsolosluklar kurmuş, 1840'lı yıllar boyunca bölgeye önemli devlet adamlarını yollamaya çalışmıştır. Dini ve kültürel nüfuzun genişlemesi ve Hristiyan azınlıkların korunması sloganı, Avrupalıların Filistin ve Kudüs'e yönelik siyasetlerinde temel başlık olmuştur. Bu çerçevede Avrupa devletleri arasında 19. Yüzyıl boyunca büyük bir rekabet doğmuş ve kutsal toprakların kaderi de misyoner faaliyetler etrafında şekillenmiştir (El-Va'ri, 2007: 37; Schölch, 1993:60). Farklı mezheplerden Hristiyanların Kudüs topraklarına gitmesi sonucu Avrupa ülkelerini, özellikle Paskalya ve benzeri kutsal dini bayramlarda, hacıların ihtiyaçlarını karşılamak ve istirahat etmelerini sağlamak üzere kiliseler ve hanlar kurmak için rekabete yöneltmiştir. Antik çağlardan beri var olan ve yüzyıllardır faaliyet gösteren kiliseler, manastırlar, rahibe ve papazların kaldığı alanlar ve bazen de hanların Hristiyan hacıların dinlenmesi amacıyla kullanılmıştır.

19. yüzyılda Batılılar tarafından Hristiyan hacılara hizmet etmeyi amaçlayan onlarca han ve merkez inşa edilmiştir. Bu yapılar Filistin'de nüfuzunu genişletmek isteyen Avrupa ülkelerinin gizli emellerini saklayan bir araç olmuştur. Fransa, Avusturya ve Almanya gibi devletler Filistin'de vakıflar ve müesseseler kurmuş, bölgedeki başlıca kutsal yerlerin yakınında kutsal topraklara gelen vatandaşları ağırlamak ve hacıların ziyaretlerini kolaylaştırmak için konut inşasına önem vermiştir (Doron & Hattab, 2003: 140). Böylelikle devletlerarasında arazi satın alma bağlamında büyük bir rekabet ortamı doğmuştur. 19. yüzyılın ortalarından sonra, Kudüs Mutasarrıflığı ve çevresi, kutsal toprakların barışçıl şekilde işgalini arzulayan Avrupa ülkeleri arasında bir çatışma alanına dönüşmüştür.

Osmanlı Mülkiyet Kanunu ile Avrupa arenasında yaşanan küresel siyasi gelişmeler, Kudüs Livası veya Kudüs Mutasarrıflığı olarak isimlendirilen bölgenin topraklarını hedef alan Batılıların nüfuz kazanma hamleleri açısından belirleyici niteliktedir. Yabancı devlet adamları ve onların sivil vatandaşları, Kudüs'te çeşitli vesilelerle ve yöntemlerle taşınmaz mülk sahibi olmuşlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kırım Savaşı'nda geleneksel düşmanı Rusya'yı müttefikleriyle birlikte mağlup etmesi neticesinde uluslararası ilişkilerde oluşan sakin hava, yabancıların toprak edinmesi için elverişli bir zemin anlamına gelmiş, Avrupalılar arazi satın almaya yönelmişlerdir. Güçlü bir şekilde ortaya konan mülkiyet talebi karşısında devlet olarak bu politikalar belirlenmiştir. Yabancıların mülk edinmeye yönelik yoğun rağbeti karşısında Osmanlı Devleti yabancılar arazi satışı hususundaki izin işlemlerini zorlaştırmıştır. Bu bağlamda Arazi Nizamnamesi'nin 110 ve 111. maddeleri güçlendirmiştir. Arazi Nizamnamesi 1858 yılında Osmanlı topraklarının idari olarak yeniden yapılandırılması, askeri güç oluşturulması ve sivil memurların gelir kaynaklarının belirlenmesi amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca bu kanun yoluyla Osmanlı topraklarında hakim olan anarşi ve düzensizlik giderilmek istenmiştir.

Osmanlıların arazi denetimine dönük adımları, padişahın irade ve fermanları, Babialı Hükümeti'nin emirleri, Beyrut ve Şam valileri ile Kudüs idarecilerinin uygulamaları aracılığıyla şekillendirilmiştir (KŞMS, SN 343: 13-14). Bu çerçevede önceden izin alınmadıkça yabancıların gayrimenkul sahibi olmalarına izin verilmemeye başlanmıştır. Toprak almak isteyen yabancılar, ya doğrudan İstanbul'daki kurumlara ve Sadaret'e dilekçe sunmuş veya Kudüs'teki Mutasarrıflığa taleplerini bildirmişler, yerel makamlar da *istid'a* denen dilekçeleri İstanbul'a iletmişlerdir. Toprak edinmenin ikinci yolu ise yabancı devletlerin tabiiyetini bırakmak ve Osmanlı vatandaşı olmaktır. Eğer söz konusu iki kanuni yol uygulanmazsa arazi alım ve satımı sahte ve hile temelli mülkiyet sayılmıştır (KŞMS, SN 343: 13-14, SN 346: 284-285, SN 357: 22, SN 361: 257).

1866 yılında, yani yabancı mülkiyet yasasının çıkarılmasında yaklaşık bir yıl önce, Kudüs yöneticisine, yabancıların mülk edinmelerini engelleyen karar ve emirlere uyulması yönünde sert bir tamim yollamıştır. Resmi yazıda yabancıların Osmanlı memalik-i mahrusesinde araziler ve diğer mülkler edinilmesinin önüne geçilmesi emredilmiştir. Yapılan araştırmalar neticesinde yabancı devletlerin memurlarının Suriye Vilayetinde kendileri ve aile yakınları üzerine çeşitli mülkleri kaydettirdiği belirtilmiştir. Suriye valisi, ilgili yazıda bu durumun sultanın iradelerine aykırı olduğunu ifade etmiş, ayrıca herkesçe bilinen maddi ve manevi mahzurlar barındırdığını söylemiştir. Yabancı memurların, eşlerinin, yabancı ülkelerin tabiiyetini alanların mülk edinmesine izin verilmemesine çalışılacağını bildirmiştir. Böylesi taleplerin vilayet meclisi veya şeri mahkemelerce sözleşmeler çerçevesinde cevaplandırılacağını vurgulamıştır. İlgili yazıya göre yerli vatandaşlardan bazıları mal ve toprak alıp onları mahkemeler tarafından kendilerine sunulan senetlerle kesin bir şekilde mülkiyetlerine geçirdikten sonra yabancı devlet yetkililerine bırakmışlardır. Eğer böyle bir mal nakli gerçekleşirse yabancılar mülkiyet nakleden kişilerin mallarının karşılığının verilmesi, ancak mülkiyet hakkının iptal edilmesi zorunludur (YŞMS, SN 24: 54). Anılan tamimde atıfta bulunulan görevliler, konsolosluk tercümanları ve vekilleridir. Onların yabancılar taşınmaz naklinde büyük rol oynadığı anlaşılmıştır. Tercümanlar umumiyetle Osmanlı Devleti'nin Hristiyan tebaasındandır (YŞMS, SN 19: 186).

Osmanlı İmparatorluğu'nun benimsediği katı prosedürlere rağmen alım satım alanında uygulama farklı bir seyir izlemiş, şeri mahkemelerin kayıtlarında görüleceği üzere devletlerarası paktlardan ve imtiyazlardan yararlanan yabancılar çok sayıda arazi sözleşmesi yapmış, anlaşmalar bağlamında "İrade-i saniyeye göre bahsi geçen satış için ruhsat ile verilenler" ve "Fransa Devleti'ne mal aktarımına dair ruhsatlara göre" benzeri ifadeler sıklıkla tekrarlanmıştır (KŞMS, SN 353: 72). Kayıtlarda Kudüs Mutasarrıflığı İdare Meclisi'nin hazırladığı mazbatalardan sonra böylesi satışlara izin verildiği de vurgulanmıştır (KŞMS, SN 343: 3). Öte yandan Kırım Savaşı sonunda Paris'te yapılan barış müzakerelerinde Osmanlı topraklarına saygı gösterilmesine ilişkin alınan kararlara mukabil Rusya dâhil yabancı devletlerin vatandaşları kanuni yoldan toprak talebinde bulunmuş, dilekçeler takdim ederek İstanbul'daki makamlara sürekli biçimde başvuru yapmışlardır (KŞMS, SN 342: 138-140, SN: 343, 235).

Kudüs Mutasarrıflığında Osmanlı makamlarının uyguladığı hassas denetime karşın Osmanlı vatandaşı olmak, memurlara rüşvet vermek, nüfus sicillerinde olmayan adlarla veya müstear isimlerle akıtlar düzenlemek, gizlice finanse edilen gayrimüslimler vasıtasıyla Yahudi ve

Hristiyan kurumları namına işlem yapmak gibi çeşitli metotlar kullanan ecnebler kanun ve nizamnamelerin açıklarından faydalanmıştır. Kudüs Şehriye Mahkemelerinin kayıtlarında ise ecneblerce kanuna karşı gerçekleştirilen ihlal ve oyunlara dair bazı hususlara işaret edilmiştir (KŞMS, SN 341: 98, SN 343: 3- 25, SN 355: 62-64).

1867 Arazi Mülkiyeti Kanunu'nun çıkarılmasıyla birlikte yabancı ülkelerin ve tebaasının Kudüs Mutasarrıflığı sınırları içinde taşınmaz edinmeleri önünde değiştirilebilir bir engel kalmamıştır. Osmanlı yetkilileri kanunda belirtilen şartları onaylayan ecnebi hükümetlerin toprak alımına izin vermiştir. Bundan dolayı Osmanlı topraklarında mülk satın almak isteyen yabancılar, çok geçmeden ilgili kanunu imzalamışlardır. Kanunda geçen şart ve hükümler İstanbul'da Hariciye Nezareti binasında Fransa, İngiltere, Belçika, İsveç ve Norveç büyükelçileri tarafından imzalanmıştır. Avusturya yetkilileri 1868'de söz konusu kanunu resmi olarak kabul etmiş, 1869'da ise Prusya, Yeni Zelanda, Danimarka, Rusya ve Amerika Birleşik Devletleri'nin büyükelçileri ilgili kanun hükümlerinin altına imza atmış ve o tarihten itibaren taşınmaz akitlerine dair kayıtlarda "Sultan efendimizden verilen ruhsata istinaden" benzeri ifadeler yer almıştır.

Böylece mutasarrıflık topraklarında yabancı nüfuzunun sağlanması için nedenler oluşturulmuş, büyük güçler arasında toprak satın alma savaşı devam etmiştir. Mutasarrıflık; manastırlar, kiliseler, okullar, hastaneler, hanlar, oteller, bankalar, sanayi şirketlerinin acenteleri, gemicilik ve denizcilik ofisleri, dini, kültürel ve ekonomik kurumlar ve binaların yapıldığı bir imar faaliyetine-dalgasına tanık olmuştur (Eubekir, 1996: 587-588). 1867 sonrasında yabancıların mülkiyet edinmeye dönük adımları Hristiyan azınlık ve mezheplerin ikamet ettiği şehir ve köylerin yanı sıra ilk dönemlerde Batılı nüfuz faaliyetlerinden uzak kalan şehir ve köylere kadar uzanmıştır. Örneğin Kudüs'teki Rus Konsolosluğu, El Halil-Taffuh yolu üzerindeki Hirbet Sibta mevkiinde 400 Mecidiye karşılığında bir arsa satın almak için Kudüs İdare Meclisi'ne bir dilekçe vermiştir. Bu dilekçe onaylanmış, Ruslar tarafından satın alınan arsa üzerine bir manastır inşa edilmiştir (KŞMS, SN 19: 20). Bu çalışmada yukarıdaki bilgiler ışığında Birinci Dünya Savaşı'nda (1914-1918) Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaşan dört devletin ve vatandaşlarının Kudüs ve civarında 1914 yılına kadarki topraklarına ve mülklerine odaklanılmaya çalışılmıştır.

Avrupa Devletlerinin Kudüs'teki Mülkleri

Filistin'de Batılı devletlerarasında ilk konsoloslugu açan ülke İngiltere, Kudüs ve çevresinde Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit eden devletler bağlamında birinci sırada yer almıştır. İngilizler Ortodoks Rusya ve Katolik Fransa'ya karşı köklü bir Protestan varlığı vasıtasıyla bölgede nüfuz kazanmak istemiş, bu doğrultuda, 1841'te Prusyalıları ve İngilizleri temsil üzere Kudüs'te bir Protestan Piskoposluğu kurulmuştur. Ayrıca 1849'da Christ Church adlı bir Protestan katedrali inşa edilmiştir. Kudüs ve civarında Osmanlılar tarafından tanınan Hristiyan mezhepler arasına 1850 yılında Protestanlık da girmiş, ayrıca Kudüs'te Evanjelistlere bağlı bir katedral inşa edilmiştir. Protestanlık temelli faaliyetler yanında İngilizler Filistin'deki tüm Yahudileri de korumayı üstlenmiştir.

Öte yandan, 1838'de İngiltere konsoloslarının ve 1842'de Prusyalıların faaliyetlere başlamasından sonra Fransızlar, Fransız Katolik varlığını destekleyen müesseseler ulmaya çalışılmıştır. Kırım Savaşı (1853-1856) sonrasında ülkeler arasındaki rekabet hızlanmış, Fransızlar da kapitülasyon adı verilen ayrıcalıkları güvence altına almak ve Avrupa'nın bölgedeki dini ve kültürel varlığını desteklemek istemişlerdir. Bu çerçevede Katolik varlığını güçlendirmeyi en önemli vazifeleri arasında saymışlardır (Schölch,1993: 63-68).

Rusya 19. yüzyılda Osmanlı devletinin rekabet ettiği başlıca devlet olmuştur. Ruslar Osmanlı topraklarında en kalabalık Hristiyan cemaati olan Ortodoks Hristiyanları koruma hakkını elde etmek istiyordu. Osmanlılar ise bu talebi asla kabul etmiyordu. Kırım Savaşı'nın temel sebeplerinden biri Rusya'nın Ortodoksların hamiliğini üstlenme çabalarıdır. Rusya'nın yenilmesi ve Osmanlı'nın İngiliz ve Fransız yardımı ile zaferi ile sonuçlanan Kırım Savaşı Rusları biraz dizginlese de onların anılan çarpışma öncesinde var olan çabaları Kırım Savaşı'ndan sonra da sürmüştür. Alakasız buraları çıkaralım. Rusya Osmanlı makamlarından diğer Avrupa ülkelerine benzer şekilde Kudüs civarında konsolosluk, kilise, misafirhane ve benzeri yapılar kurma hakkını sağlayan fermanlar elde etmiştir (Hopwood, 1965: 46).

Bu dönem, Avrupa Osmanlı mülkiyet yasasının ilanı ile eş zamanlı olarak, önemli siyasi gelişmelere de sahne olmuştur. İtalya Birleşik Krallığı'nın oluşmasının ardından İtalyanlar büyük güçlerin yanında gayrimenkul satın alma ve diğer nüfuz çalışmalarına büyük bir hevesle katılmıştır. 1893'te İtalya Krallığı, Kudüs surları dışında yer alan Bab el-Halil'in yakınlarında bir ev satın almış ve şehirdeki temsil merkezini kurarak buraya konsolos atamıştır (KŞMS, SN 396: 100). 19. yüzyılın sonlarına yaklaşırken kutsal topraklardaki İtalyan varlığı, Kudüs Mutasarrıflığındaki Fransız varlığına üstün gelmiştir. Katolik cemaatini koruma bağlamındaki rekabette İtalyanlar daha güçlü bir pozisyon edinmiştir. Roma'daki Vatikan otoritesi tarafından İtalyanların desteklenmesi neticesinde Fransız varlığı ve nüfuzu azalmıştır. Ayrıca Fransızların Levant'ın/Biladü'sh-Şam'ın kuzey bölgelerine ilgili- Suriye ve Lübnan – ve o alanlarda güneyden (Filistin'den) daha fazla çıkarlar elde edebileceklerini umması anılan düzenleyelim meselede İtalyanlar lehine rol oynamıştır. İtalya ve Fransa arasındaki çatışma çerçevesinde 1332 / 1904'te Fransa ile Vatikan arasındaki diplomatik ilişkiler kesilmiştir (Schölch, 1993: 70).

Kutsal topraklardaki Avrupalı etkisine ve bunun Kudüs Mutasarrıflığı'na yansımalarına ışık tutmak için İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya'nın 1914 yılına kadar Kudüs'te sahip oldukları mülkleri incelemek gereklidir. Aşağıdaki tablo Avrupalıların özelde Kudüs'te ve genel olarak Filistin'de nüfuzlarının genişletilmesine dair çeşitli veriler içermektedir (ML.EEM.1221.19).

Tablo 1.
İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 1914 Yılına Kadar Kudüs'teki Mülkleri

Konum - Mahalle	Tabi Olduğu Kurum – Devlet	Notlar	İsim
Şeyh Cerrah	İngiltere	Daha sonra 8. Ordu'nun mekânlarından biri olmuştur.	Matranhane/piskoposluk
--	İngiltere		Kilise
--	İngiltere	Sağlık hizmetlerinde kullanılmıştır.	Mektep
--	İngiltere	Sağlık hizmetlerinde kullanılmıştır.	Rahip evi
--	İngiltere	Kiralananmıştır	Zeytinlik arazi
Babul-Halil	İngiltere	Hilal-i Ahmer tarafından kullanılmıştır.	Bahçeli okul
Şari el-Halil/el-Halil Caddesi	İngiltere	Askeri bir noktaya dönüşmüştür.	Sağlık hizmetleri için hastane ve ev

Tablo 1.
İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 1914 Yılına Kadar Kudüs'teki Mülkleri (devamı)

Konum - Mahalle	Tabi Olduğu Kurum – Devlet	Notlar	İsim
Şari el-Halil	İngiltere	Askeri bir noktaya dönüşmüştür.	Zeytin Bahçesi
Ukkaşe	Londra Dini Yayma Cemiyeti	Hilal-i Ahmer tarafından kullanılmıştır.	Bahçeli ev
--	Londra Dini Yayma Cemiyeti	Hilal-i Ahmer tarafından kullanılmıştır.	Hastane
--	Londra Dini Yayma Cemiyeti	Hilal-i Ahmer tarafından kullanılmıştır.	Kız okulu
Babu'l-Amud	Joelson (?) Adlı Bir İngiliz Cemiyeti	Askeri nokta olmuştur	Ev ve bahçe
--	İngiliz Papaz Mr. Şaul Thomas		Oda ve bahçe
Moskofiyeye Arkası	Mistir Zemelyer Cemiyeti		Bahçeli ev
Moskofiyeye	Lonkli Hol/Longley Hall	Divan-ı Harb tarafından 1914 yılında el konulmuştur.	Bahçeli ev
--	Papaz Loris Makyul		Ev ve kuru
Arşid	Henri Martiki Sebki	--	Tarla
Savane	Henri Martiki	--	Tarla
Tellu Arşid	Corc Mita – Rahip Cemiyeti	--	Tarla
Beni Davud ve civarı	Yakub Şişubkopat (?)	İlk başta Hila-i ahmer'in elindeyken sonraları yetimhaneye çevrilmiştir.	Suhyun/Zion Mektebi
Şeyh Cerrah	İngiliz Piskoposluğuna Bağlı	--	Kız Okulu
Pazar	Papaz Pastayun Cemiyeti	Kiraya verilmiştir	Dükkân
Sur içindeki Babu'l-Halil/el-Halil Kapısı	İngiliz Musevi Cemiyeti	--	Mahzen ve dehliz
Yahudi Mahallesi	Papaz Pastayun Derneği	--	Bahçeli ev
--	--	--	4 oda ve 2 mutfak
Şa'fat	Papaz Heri Sayks	--	2 adet tarla
Karyet Bire/Bire Köyü	Antosin Krisello el-Hori	--	2 tarla ve bağ
Şa'fat	Papaz Heri Sayks	--	Tarla
--	Sör Norman Benrik	--	3 Tarla
--	Sir Norman b. Brokkel	--	Tarla
Maliha	Selim Menahim Musa Bünyamin	--	4 Tarla
--	Selim Menahim Bünyamin	--	21 Tarla
Karyet Kirtas/Kirtas Köyü	İlyas Ebu Şalu ve Cerahna	--	Bahçe
--	Tine bint Ebu Şalun ve Cerahna	--	Oda
--	--	--	2 Taşlı Tarla
--	--	--	Bahçe
--	--	--	Ev
Ayzeriyye	Margaret Mari bint Korfrit Hanım	--	Sarnıç ve hane
--	--	--	Ağaçlı tarla
Silvan	Koztopi Frank Kok	--	Tarla
--	Mister Aranist Polis Kuruna	--	Ev
Karyet et-Tur/Tur Köyü			
Ansir Norman Helbin Birek	--	2 Tarla bahçeyle birlikte	
--	--	--	Meyvesiz Ağaçlar
Kalende	İngiliz Rişan b. Nur	--	İncirlik
Kalonya	Selim Menahim b. Musa Bünyamin	--	Zeytinlik
Nahiyet Ramallah/Ramallah Nahiyesi		--	Ev
Karyet Lefta/Lefta Köyü	Hari Marşel Sayks	--	Tarla
Ramallah	Başalom Rozen Parkır	--	Büyük oda
--	Doki bint Şalval Haddad Hanım	--	Tarla
--	Cemiyet Şolofe – Anofis Hol	--	Kilise
Lefta	Solomon David Finegold ve ortakları	--	Tarla 2 ve hane
Beyt Cala	Papaz Hol	--	Salon ve ofis
Bab Cedid	Fransa'ya Ait Mülkler		
Cebel Suhyun	Fransa'ya tabi	Kiraya verilmiştir.	Ev ve dükkân
Ukkaşe	--		Tarla
Rahibe yurdu olmuştur.	Madam Vayrus Petrus Fransa Tebaası		
Me'menullah	Bahçeli iki hane/ev		
Tarik Nablus/Nablus Yolu	Fransuva Lazarest	Askeri nokta olmuştur.	Bahçeli otel
Sur dışı	Fransız rahip Dominik	Papanın resmi meskeni olmuştur.	Kilise, ev ve bahçe
Me'menullah	Fransa	Rahibelere ait bir mekandır.	Ev
--	Sevgi Rahibeleri	Askeri nokta olmuştur.	11 mağaza
--	--	Boştur	5 dükkân

Tablo 1.
İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 1914 Yılına Kadar Kudüs'teki Mülkleri (devamı)

Konum - Mahalle	Tabi Olduğu Kurum – Devlet	Notlar	İsim
--	--	Nikola el-Haddade'ye kiraya verilmiştir.	Dükkân
Bab Hitta	Es-Salahiye Medresesine Ait		14 dükkân ve ev
Me'menullah	Suhyun-Zion Rahibeleri	Rahibelerin mekânı olmuştur.	Dükkân, hastane, mektep
Sur dışı	Ferir Ofisi	--	7 mağaza
--	Ferir Derneği	--	Ferir Ofisi
Babu'l-Amud		--	Bahçeli ev
Batnu'l-Heva	Papaz Ober Rober	Askeri nokta olmuştur	Tarla ve iki hane
Babu'l-Amud		Hastane	Ev
--	Fransız Cemiyeti		Hastane, bahçeli manastır
Sur dışı	Rahip Asomsiyun	Ordu hizmetinde kullanılmıştır	Misafirhane
Bab Hitta	Salahiye Rahipleri	Salahiye Okulu tarafından yayınlanmıştır.	Dükkân, mektep (okul veya ofis)
--	Mordosiyun er-Rahip	--	Rahibeler ve kız öğrenciler için mesken ve okul
Şari el-Halil	Rahip Flaris	Ordu hizmetinde kullanılmıştır.	Manastır ve bahçe
--	Mariye bint Loviye		
	Ordu hizmetinde kullanılmıştır.	Ev ve Tarla	
Babu'l-Halil/el-Halil Kapısı	Cemiyet bin Biyurvedlizer	Ordu hizmetinde kullanılmıştır.	Sanayi Mektebi
Bab Hitta	Cemiyet Feririlan	Es-Salahiyye Okulu'na aittir	Mekteb el-Baba
Vadi Mahalle	Surdusyun adlı rahip		Surdusyun Mektebi
Mahalletu'n-Nasara/Hristiyan Mahallesi	Konsolos Mösyö Karmo	Taife Hüseyin'e aittir.	2 ev/hane
Bab Hitta		Es-Salahiyye Okulu'na aittir	--
Mahallet el-Vad	Siyon Rahibi Mari		
Rahibelerin dinlenme mekanıdır	3 ev/hane		
Mahalletu'n-Nasara/Hristiyan Mahallesi	Manuel Eskobar	Estaye Manastırı	2 ev/hane
Mahallet el-Vad	--		Ev
Bab Hitta Mahallesi	Konsolos Mösyö Şarl Luis	Es-Salahiyye Okulu'na aittir.	3 ev/hane
Babu'l-Amud	Emanuen Aşir Zaharya ve Mariya Onono Yuhanna	Es-Salahiyye Okulu'na aittir.	2 ev/hane
Bab Hitta	Mösyö Şarl	--	5 hane/ev
--	Hori Liyon Ekre Liyun Ekre	--	Ev
Babu'l-Amud	Mariya Butrus	--	Ev ve dükkân
--	Hori Liyon Ekre Liyun Ekre	Rahibelerin yurdu	Ev
--	Viktor Şayiz Yusuf	--	3 hane/ev
Bab Hitta	Konsolos Ogüst Yulyus Yurun	Es-Salahiyye Okulu'na aittir	Hane dükkân
Babu'l-Amud	Mari Yuze Yuhanna	Rahibelerin yurdu	Ev
Bab Hitta	Ferdinand Vedit Emil		
	Es-Salahiyye Okulu'na aittir	2 ev	
--	Corc Otero Mildiyus	--	4 ev/hane
--	Ovize Mildiyus	--	2 ev/hane
Babu'l-Amud	Mari bint Liyon Berfuda	Rahibe yurdu olmuştur.	4 hane
Babu'l-Amud	Brosikono	Rahibelere ait bir yurt olmuştur.	3 hane
Bab Hitta	Meryem Veynolon	Es-Salahiyye Okulu'na aittir	Ev
Mahalletu'n-Nasara/Hristiyan Mahallesi	Brosirfiyo	Deyr Esanine	2 ev
Bab Hitta	Ovize Maryus	Es-Salahiyye Okulu'na aittir	Ev
Babu'l-Amud	Mari bint Liyon Berfuda	Rahibelerin dinlenme mekânı	4 hane/ev
Bab Hitta		El-Medrese es-Salahiyye'ye ait	2 ev/hane
Ayn Karim	Sevgi Rahibeleri		4 hakura, 2 bağ, 1 bahçe
--	Salahiyye Binasına ait- Reis Mösyö Ferir Luis	Fransa	Ev
--	--	--	Dükkân
--	--	--	Ev ve koru
--	--	--	Ahır
--	--	--	Yağ makinası
--	--	--	Tarla ve zeytinlik
--	--	--	Hakura, bahçe, zeytin ve incir, 2 bağ
Şa'fat	Hori, Lebus, Esteban -Fransa	--	Tarla ve ağaç
Arnuf	Henri Alfonso Frank	--	21 tarla, 8 hane, 9 ahır, 4 oda, 7 mahzen
--	--	--	8 samanlık
Kirtas	Henri Bilden Abrikir	--	Ahırlı hane

Tablo 1.
İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 1914 Yılına Kadar Kudüs'teki Mülkleri (devamı)

Konum - Mahalle	Tabi Olduğu Kurum – Devlet	Notlar	İsim
--	--	--	İki bahçe ve 1 tarla
--	--	--	Bahçe
--	--	--	Zeytinlik ve bağ
--	Fransa tebaasından rahibeler	--	Tarla
--	--	--	Bahçe
--	--	--	2 adet ev
--	--	--	Ev
--	Hanımefendi Filine Berifomo	--	Çeşitli ağaçlar
Beyt Safafa	Mariya binti elyuğsa ocni	--	Tarla ve ev
--	Henri Bey ve Margaret Hanımefendi	--	Tarla
Ayzeriyye	Deyr Nesanta/Nesanta Manastırı	--	Oda
--	--	--	Ulvihane/iki katlı ev
--	--	--	Hakura
--	--	--	Tarla ve bağ
--	--	--	Arsa
--	--	--	Zeytinlik
--	Hori Antuan Karduna Deyr Nesanta Manastırı Vekili	--	1 Ev ve 2 oda
--	--	--	2 arsa
--	Yakub İstefan	--	Oda
--	--	--	2 hane
--	Piskopos Hanna	--	2 Ev
--	--	--	Tarla ve dehliz
Silvan	Nesanta Manastırı Vekili Mutuher Yerokil	--	Tarla
--	Yakup Kitiil ve Hori Antuan	--	Mağara
--	Amildo Mila Şol Fatufa	--	Tarla
--	Hoca Henri Alfonso Frank	--	Ev
--	--	--	Tabakhane
--	--	--	7 Hakura
Ayzeriyye	Deyr Nesanta	--	Ev
--	--	--	Sarnıçla birlikte bir hane
--	--	--	Kilise
Silvan	Hoca Henri Alfonso Frank	--	Hakura
--	--	--	Tarla ve hakura/bostan
Kalonya	Sevgi Rahibeleri	--	Bağ
--	--	--	Tarla
--	İshak Ammar	--	Tarla
İneb Köyü	Rahibat Reis Mar Mübarek	--	Zeytinlik
--	--	--	10 zeytinlik ve tarla
--	--	--	2 bağ ve 1 zeytinlik
--	Raytınırnun Okulu	--	Hane ve zeytinlik
--	Rahibe Suce Zefin	--	Bahçe
--	--	--	Zeytin bağı
--	--	--	2 adet hane
--	Nabukar Pador b. Hanna	--	Zeytinlik
--	--	--	2 Tarla
--	--	--	İki zeytinlik
--	Vilkinsin Ferane ve Rövan Rom Fransis--	--	Kilise ve manastır
Kubye Köyü	Antasyun Neum el-Hacı el-Hori	--	Tarla
Ramallah	Mar Yusuf/Saint Joseph Rahibeleri	--	Bağ
Amvas Köyü	Konsolos Karlo Liyolid Valvez	--	Manastır ve hakura (bir çeşit bahçe/bostan)
İseviyye Köyü	Aklıkiz Mişercun Edvard Krehyil	--	Tarla
İseviyye Köyü	Sör Normenhel b. Birekyek	--	Tarla
İseviyye Köyü	--	--	Meyvesiz ağaçlar
--	--	--	Tarla
Deyr Sin	Aklıkir Lazan Monis	--	Tarla
--	--	--	Büyük bir oda
Lefta	İngiliz Madam Fiye	--	Tarla, sabunhane, ev, bağ
Cit el-Fuka	--	--	Tarla
--	Fransa tebaasından Afrabrobi Akuşini	--	Ev, tarla ve incirlik

Tablo 1.
İngiltere, Fransa ve İtalya'nın 1914 Yılına Kadar Kudüs'teki Mülkleri (devamı)

Konum - Mahalle	Tabi Olduğu Kurum – Devlet	Notlar	İsim
Karyet Şerafat	Mahabbe-Sevgi Rahibeleri	--	Bağ
Beytullahim	Fransa tebaasından bir şahsa ait	--	İncir bahçesi
--	Hanımefendi Can Cenberis Dolorkon	--	Hane, incirlik, zeytinlik
--	Fransız Latinlerine ait	--	Kilise, hane, mektep
--	Kermil Rahibeleri	--	Kilise, bahçe, manastır
--	Emelya - Mar Yusuf/Saint Joseph Rahibeleri	--	Kilise ve mektep
--	Mahabbe-Sevgi Rahibeleri	--	Hastane, bahçe ve zeytinlik
Beyt Cala	Mar Yusuf/Saint Joseph Rahibeleri	--	Bahçe ve ev
--	İtalya'ya Ait Mülkler	--	
Velce Köyü	Mösyö Karpogani yetim merkezi	İtalya	
--	--	--	Bahçe ve oda
--	--	--	2 bağ
--	--	--	Tarla
--	Filisiyör Talidi	--	Tarla
Beytullahim	Hori Antuan Balone Ebu'l-Eytam	--	Dükkân
--	--	--	Hane
--	Hori Antuan Balone Ebu'l-Eytam	--	Hane/ev, bağ ve zeytin,
--	--	--	Dükkân
Beyt Cala	Yetimler vekili	--	2 hane, bir ahır ve su kaynağı
--	Filisiyör Kristovo	--	Bahçe ve zeytinlik

Tablo 2.
Rusya'nın 1914 Yılına Kadar Kudüs'teki Mülkleri

Konum	Notlar	Tür
Moskofiyeye	Ordu hizmetinde kullanılmıştır	Erkek misafirhanesi ve kilise
--	--	Kadın misafirhanesi
--	--	Hasta hane ve bahçe
--	Savaş sebebiyle kapatılmıştır.	Büyük kilise
--	Ordu hizmetinde kullanılmıştır.	Bahçeli hane
--	Ordu hizmetinde kullanılmıştır.	İki oda
--	Kilise savaş sebebiyle kapatılmıştır, ev Ruslara aittir.	Kilise ve hane
--	--	Zeytinlik
Babu'l-Halil/el-Halil Kapısı	--	Tarla ve arazi
Babu'l-Amud	Askeri nokta olmuştur.	Bahçeli hane
--	Kiraya verilmiştir.	Bahçeli Hane
Moskofiyeye	Askeri nokta olmuştur.	Mektep
Ayn Karim	Musevi bir şahsa ait	Hane ve Tarla
--	Arşimendit Antuan	Bahçeli hane
--	Rus Çarı II. Aleksandr'ın Oğlu	Oda
--	Rus Çarı II. Aleksandr'ın Oğlu	57 hane ve iki bahçe
--	--	Zeyt Müvellidesi/Yağ Üreten Araç
--	--	Ahır
--	---	2 adet zeytinlik, incirlik, bağ, tarla, 4 mahzen, 2 oda 3 sarnıç
--	Arşimendit/Piskopos Antuan ve Rusya Tebaasından Ortağı	11 hane ve sarnıç
--	--	Mahzen, hamam ve oda
--	Rusya devleti namına	Duvarlar
--	Rusya Tebaasından Arşimendit b. Yuhanna	Tarla
--	Rusya Tebaasından Grandük Serciyos Arşimendit- Piskopos	Kilise
--	Rusya Tebaasından Frankola ve Zevcesi İlder	Tarla
--	Beyt Fankola	Tabakhane
--	--	Tarla
Maliha	2 tarla İskender b. Yuhanna adına	--
Beyt Safafa	Kadimbay b. Yusuf b. Kandiniyof	Tarla
Ayzeriyeye	Piskopos/Papaz Liondi b. Yuhanna	Hakura/bostan
--	--	Tarla
--	--	Hane
Silvan	Antuan adlı birine ait	Mağara ve bahçe
--	Grandük Serciyos İmparator II. Aleksandr'ın Oğlu	Tarla
Beyt Safafa	Hoca Mihail Vaşkili	Tarla
--	Hoca Mihail Vaşkili	Tarla

Tablo 2.
Rusya'nın 1914 Yılına Kadar Kudüs'teki Mülkleri

Beytullahim	Rusya Devleti	İncir ve zeytinlik
--	--	İncir
Beyt Cala	Grandük Serciyos İmparator II. Aleksandr'ın Oğlu	Bahçe
--	--	Hane ve ahır
--	--	Bağ
Tur	Rusya	Kilise
--	--	Hane
--	--	4Bahçe
--	--	Mağara ve bahçe
--	Grandük Serciyos/Sergey İmparator İskender/II. Aleksandr'ın oğlu	Bahçeli ev/hane
--	Moskofiye Topluluğu	Tarla
--	Rusya Tebaasından Kodra bint Eliyis	Tarla ve hane
--	Andros Kodra	2 Tarla
Silvan	Şinasil Davidof ve Ortağı	Tarla
--	Baron Aleksandr Friderik	--
--	Yakub Zeborof, Davin Broyof	--
--	--	Oda
Beyt Aksa	Papaz Arbon Habur Viski Bakır viski	Tarla
Beyt Nikoba	Liya Bint İsmail Mordekay Benum	Bostan
Karyet İneb	Hoca Süleyman Fanikult	Haraplyıklı hane
--	--	Bağ ve incir
İneb	Hanfel b. Davud Solomon	Tarla
--	--	Zeytinlik
Eriha	Arşimendit Antuan ve Fakir Mütevellisi Dolnabin	Misafirhane
--	--	Bahçe
--	--	Toprak
--	Grandük Serciyos İmparator İskender/II. Aleksandr'ın oğlu	Hane
--	--	Bahçe
Anata	Rusya –Dimitri b. Atnayus bolof	Tarla
Beyt Duku	--	Bağ ve zeytinlik
--	--	Bostan
Ramallah	Filistin Rus Cemiyeti	Bağ
Lefta	Elyesa ...	Tarla ve hane
--	--	Mağara
--	Azra David Kokya, 48 hissenin 8'ini almıştır.	Tarla

Yukarıdaki tablodan anlaşıldığı kadarıyla Kudüs'teki yabancı varlığı Yafa ve Kudüs'ün merkezi ve onlara bağlı yerleşimlerde (Cebel et-Tur, Beytullahim, Beyt Sahur, Beyt Cala) yoğunlaşmıştır. Bu iki şehrin sahip olduğu ekonomik ve dini avantajlar yabancıların tercihlerinde etkili olmuştur. Yafa'nın önemi Akdeniz kıyısındaki konumundan kaynaklanmıştır. Limanı aracılığıyla yerel ticaret ve tarımın gelişmesi nedeniyle Yafa'nın ekonomik bir ağırlığı olmuştur. Kudüs ise bölgedeki en önemli dini şehirdir, Müslümanların, Hristiyanların ve Yahudilerin ilgi odağıdır.

Avrupa'nın dikkati, bu bölgelerdeki güvenlik istikrarı, idari teşkilatlanma ve kalıcı askeri varlığın yanı sıra, hareket kolaylığı ve ticari önem için şehir surları içinde ve şehrin giriş ve çıkışlarındaki bölgelerde mülkiyete odaklandı. Bu sebeple görüyoruz ki onlar tarihi şehrin içindeki Hristiyan mahalleyi istiklal ettiler ve şehrin dışında Kutsal Kent'in kuzeybatı tarafında yer alan Bab el-Amud gibi Kudüs kapılarının girişlerine, İsa'nın (AS) yerden göğe yükseldiğine inandıkları yer olduğu için Yükseliş Dağı olarak adlandırdıkları Zeytin Dağı bölgesine ve bunun gibi Hristiyan dini ve Efendimiz İsa Mesih (AS) ile manevi ilişkisi olan bölgelere odaklandılar (El-Arif, 1999: 44; Hindawi, 2015: 178-179).

Kaynaklara göre Kudüs'teki inşaat faaliyetleri 1845'e kadar Kudüs şehrinin surları içinde kalmıştır (El-Cevheri, 2003: 18). Bu yol şehri dış saldırılardan korumak için tercih edilmiştir. Şehrin valisi veya yetkilisine bağlı memurlar günbatımında şehri çevreleyen surların kapılarını kapatmış, insan faaliyetleri eski şehirle sınırlı tutulmaya çalışılmıştır. Gürültüden uzak sessiz yerler aramanın yanı sıra içerideki nüfus yoğunluğundan dolayı 1854'ten sonra inşaat faaliyetleri surların dışına taşmıştır. Ayrıca yeni oluşturulacak mahallelerde endüstriyel ve ticari tesislerin inşasına odaklanılmıştır. Yabancılar Kudüs surlarının dışındaki mülklere büyük önem atfetmiştir. Avrupa nüfuzu, Cebel et-Tur, Beytullahim, Beyt Sahur, Beyt Cala gibi Kudüs çevresindeki diğer yerlere yayılmıştır. Ecnebler anılan dönemde çeşitli kurumlar kurmuşlar, hastaneler, eczaneler, okullar ve yetimhaneler açmışlar ve onları bölgede varlıklarını sürdürmenin temel dayanaklarından biri olarak kabul etmişlerdir. Avrupalıların rekabeti çerçevesinde meydana getirilen tesislerden bazıları Kudüs ve başka yerlerdeki Avrupa çatışmasına ve rekabetini yansıtan eserler olarak bugüne kadar ulaşmıştır.

Toprak edinme süreci yalnızca sermaye sahipleri ile sınırlı kalmamış, Kudüs'teki Rus Ruhani Cemiyeti'nin başkanı Archimandrite / Piskopos Antuan gibi toprak sahibi keşiş ve rahipleri de kapsayacak şekilde genişlemiştir. Ticaret, yatırım ve barınma amacıyla, Kudüs'ün surları içinde ve dışında mülk edinen, bostan, ev, dükkân ve arazi alan pek çok yabancıya rastlanmıştır (KŞMS, SN 378: 96-97).

Avrupalılar kendi aralarında rekabete dayalı projeler oluşturmaya yönelmiştir, bölge bundan dolayı bütün Avrupalı devletlerin önem verdiği bir alan haline gelmiştir. Avrupalıların bölgeye verdiği önem, hastanelerde, sağlık ocaklarında ve eczanelerde, yaşlıların tedavi ve barınma merkezlerinin yanı sıra kiliseler, ibadethaneler gibi ibadet merkezlerinde ifadesini bulmuştur. Ayrıca "misafirhane" olarak bilinen ve hacı ve yolcuları kabul eden tesislerde, farklı mezhep mensupları için özel mezarlıklar oluşturulmuştur. Yabancılar tarafından Osmanlı ülkesinde kurulan yapılar sadece bölgelerindeki azınlık ve mezhep mensuplarına değil, cemaat veya azınlıklar dışındaki Osmanlı vatandaşlarına da hizmet vermişlerdir. Dolayısıyla Osmanlı ülkesine misyonerlerin nüfuz etmesinin belki de en önemli yollarından biri hayır ve eğitim kurumları olmuştur. Kutsal Topraklarda barışçıl şekilde Avrupalıların güç kazanması onlar aracılığıyla gerçekleşmiştir. Bölge sakinleri, din ve mezhep fark etmeksizin çocuklarını okullarında eğitmek için ecnebi okullarına ve tedavi görmek için ecnebilere ait sağlık merkezlerine akın etmiştir. Protestan mezhebinin İngiltere, Kudüs'teki mülklerinin genişlemesine ve kilise, han, okul ve kilise çeşitliliğini mühim bir konu olarak değerlendirmiştir. Öte yandan Fransa da Rusya'nın tehlikelerine karşı durmak amacıyla kiliseler kurmak için her koşulu takip edip mevcut şartlardan yararlanmıştır. Kutsal topraklarda mülkiyeti genişletmenin başka bir yolu olan hastaneler çerçevesinde Fransa ve İngiltere'ye ait birkaç örnek sunmak mümkündür.

Okullar, Avrupalılar tarafından kurulan en önemli projeler olmuştur. Misyonerlerin fikirlerini yaymak için kullandıkları ilk araç okullardır. Avrupa kökenli okullar, öğretim müfredat ve materyallerinde en iyisini sağlamak için birbirleriyle ve Osmanlı İmparatorluğu okullarıyla rekabet etmiştir (KŞMS, SN 357: 47, SN 36: 123, SN 383:121- 192; Qabaha, 2020: 100-103).

Yabancılar tarafından okullar ve dernekler yanında postaneler de kurulmuştur. Birinci Dünya Savaşı'yla birlikte birçok postane kapanmıştır. Savaşın sadece bu postaneler üzerinde değil, genel olarak Filistin'deki yabancı kurumlar üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Söz gelimi El-Halil Kapısı dışında yer alan Fransa'ya tabi postane merkezleri faaliyetlerine son vermiştir. Ayrıca Kudüs'te Belediye Gezi alanının karşısında ve Yafa Caddesi'nde (Şari Yafa) bulunan Rusya'ya bağlı el-Meksub Postanesi İtalyanlarca açılan Yafa Caddesi'ndeki posta merkezi kapatılmıştır (El-Cevheri, 2003: 165). Bazı yabancı cemiyetlerin fertleri de farklı cephelerde çeşitli ülkeler yararına savaşa katılmış, bundan dolayı anılan yapılar çalışmalarını sürdürmemiştir. Örneğin 1876'da kurulan ve İngiliz ordusuna destek veren mensuplar içeren Hristiyan Gençler Derneği'ne "Young Mens Christians Association" 1914'te mühür vurulmuştur (El-Arif, 1999: 453).

Sonuç

Sunulan bilgilerden anlaşıldığına göre Filistin'de yabancıların nüfuzu 1858'de Arazi Kanunu'nun çıkarılmasından önce başlamış, özellikle Mısır yönetimi sırasında güçlenmiş, daha sonra 19. Yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlangıcında oldukça artarak genişlemiştir. Bu durum, Avrupalıların faaliyetlerine ilaveten arazi mülkiyetindeki gelişmeler, toprak, iklim, topografya ve benzeri alanlardaki kanuni düzenlemelerin, tarımsal düşüncenin gelişimi gibi bir grup doğal ve insani faktörün etkileşimlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupalılar 1860-1917 yılları arasında Kudüs şehri kontrol ederek Kutsal Topraklar üzerindeki nüfuzlarını genişletmeye çabalamışlar ve başta dini motifler olmak üzere çeşitli saiklerle toprak mülkiyeti rekabetini yoğunlaştırmışlardır. Gayrimenkul ve arazi sahibi olmak için yaşanan keskin rekabeti gösteren belgeler bağlamında Kudüs Şeriyet Mahkemesi kayıtlarında onlarca satış sözleşmesi mevcuttur. Osmanlı İmparatorluğu'nun bazı Avrupa ülkelerine gayrimenkul, arazi şeklinde sunduğu hediyeler de suiistimal edilmiştir. Avrupa ülkeleri kendi elemanları ve diplomatik hamleler aracılığıyla Kudüs Livası'nda büyük miktarda gayrimenkul sahibi olmuştur. Bundan sonra Kudüs ve Yafa arasında döneme göre hızı değişen biçimde yavaş veya ivedi olarak yerleşimler inşa edilmiştir.

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında Avrupa'nın Filistin'e yerleşmesinin temelinde, Kutsal Toprakların denetiminin Avrupa ülkelerinden biriyle sınırlı olmadığı gerçeği olduğunu görüyor, çünkü bu ülkelerin her biri Filistin'de bir varlık inşa etmeye, dini ve kültürel nüfuz yoluyla varlığını güçlendirmeye ve misyonerlik, hayırseverlik ve kültürel faaliyetleri özellikle arazi edinimini teşvik ederek azınlıkları koruma çalıştı.

Kudüs vilayetinde Avrupalı mülkiyeti, toprak mülkiyeti sürecine eşlik eden köklü değişiklikler nedeniyle bu dönem ve sonrasında topraklarında meydana gelen en belirgin gelişmelerden biri olarak görülüyor. 1918'den önce ekilen ilk yerleşim tohumları, daha sonraları Siyonist yerleşim projesinin temel dayanaklarını oluşturduğundan ve 1858'den bu yana, yabancı sızma girişimleriyle birlikte Siyonist hareketin arazi satın alma süreci 1858 tarihli Arazi Yasası'nın ilanından önce gerçekleşenlerin bir uzantısı olarak devam etmesiyle topraklar üzerindeki etkilerini bugün de görmekte ve hissetmekteyiz.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)
Maliye Nezareti Emlak-ı Emiriyle (ML.EEM.): 1221.19.

Kudüs Şeriye Mahkemesi Sicilleri (KŞMS), Sicil No (SN): KŞMS, SN 19: 20 / KŞMS, SN 36: 123 / KŞMS, SN 341: 98 / KŞMS, SN 342: 138-140 / KŞMS, SN 343: 3-13-14-25-235 / KŞMS, SN 346: 284-285 / KŞMS, SN 353: 72 / KŞMS, SN 355: 62-64 / KŞMS, SN 357: 22-47 / KŞMS, SN 360: 52 / KŞMS, SN 361: 2-257 / KŞMS, SN 378: 96-97 / KŞMS, SN 383: 121- 192 / KŞMS, SN 396: 100.
Yafa Şeriye Mahkemesi Sicilleri (YŞMS), Sicil No (SN): YŞMS, SN 19: 186 / YŞMS, SN 24: 54.

Yayınlanmış Eserler

- Doron B., & Hattab, K. C. (2003) The Modern Tourist Pilgrim Of Nineteenth-Century And Early Twentieth-Century Paletine. *Middle Eastern Studies*, 39, 131-148.
- Ebubekir, E. (1996). *Mülkiyyetu'l-Aradi fi Mütesarrifiet el-Kuds*. Müesseset Abdi'l-hamid Şoman.
- El-Arif, A. (1999). *Tarihu'l-Kudsi*. Daru'l-Maarif.
- El-Cevheri, V. (2003). *Al-kudüs al-Osmaniye fi al-müzekkirat el-cevheri*. Institute for Paletine Studies.
- El-Va'ri, N. (2007). *Devru'l-Kunsuliyat fi'l-Hicrati ve'l-Istitan el-Yehudi fi Filistin 1840 -1914*. Daru's-Şuruk li'n-Neşri ve't-Tevzi.
- Hindawi, S. (2015). *Alman-Osmanlı İlişkileri Gizli Belgelerinin Tarihsel Gelişimi, 1876-1909*. Dar Nineveh.
- Hopwood, D. (1965). *The Russian presence in Syria and Palestine 1843-1914, church and politics in the near east*. Clarendon Press.
- Qabaha, M. (2020). *The Economic and Social Life of the German Community in the Jerusalem District (1867/ 1918 AD)*. An-Najah National University.
- Schölch, A. (1993). *Tahavvulat Cezriyye fi Filistin 1856-1882*. Menşurat el-Camia el-Ürdüniyye.

Structured Abstract

Jerusalem is the holy city built on four mountains surrounded by valleys from its north and west. The city of Jerusalem has gained its importance throughout the ages from its religious sanctity to Judaism, Christianity and Islam. The Christians were interested in visiting the city and making pilgrimages to the places where Jesus was born and lived to participate in the religious rituals that take place before and during the Christian holidays. . With the development of marine conductors in the nineteenth century, the number of Christian pilgrims to Jerusalem increased to visit the holy sites, especially the Church of the Holy Sepulcher, and to engage in religious rites and prayers, and the desire to perform a religious duty to atone for their sins, forgive their sins, help them heal from diseases, find sopus and have children.

Jerusalem was crowded with pilgrims from all over the world who came to visit the countries that Christ trampled on. In addition to Jerusalem, their visit included churches, monasteries and villages surrounding Jerusalem and Palestine in general. They are driven by religious feeling and driven by their spiritual need to come to this city regardless of their different countries and nationalities. From this point of view, religious and cultural penetration and the protection of Christian minorities became the basis of European penetration into Palestine in the nineteenth century, when the door was opened wide to European competition, through the support and sponsorship of missionary, charitable and cultural activities and their promotion in the Holy Land.

With the start of the consular, cultural, religious and economic activity in Jerusalem, the lands of the state began to be subjected to an unprecedented fierce attack by the consuls and the subjects depleted under their protection. The process of foreign control and penetration emerged in two stages:

The first stage: it extended between 1858-1867, and this stage was characterized by competition between foreign countries to own real estate and lands in various ways and means, taking advantage of the period of settlement that accompanied the victory of the Ottoman Empire over Russia in the Crimean War of 1854 AD. And the procedures, which limit foreign ownership of real estate, especially in the absence of prior permission from the Ottoman Empire.

The second stage: 1867-1914 AD, and this stage extends from the date of the Ottoman Empire's issuance of the law allowing foreigners to own property in 1867 to ignite the First World War, and is characterized by the competition of foreign countries and their nationals to own real estate in Jerusalem, provided that their governments ratify the terms of the law ; So, for example, Germany quickly signed the law in 1869.

Accordingly, European countries have raced to establish churches, inns and others to meet the needs of pilgrims and provide services to them, especially during sacred religious holidays such as Easter and others, where sleeping places are considered a basic need for pilgrims, and it is customary for groups of pilgrims to reside in the complexes of churches, monasteries, nuns and sometimes The inns that have existed since antiquity and that have been operating for centuries, and when European competition intensified, dozens of inns and complexes were built that were apparently aimed at serving pilgrims, but they hide the mysteries and aspirations of European countries that seek to expand their influence in Palestine. Jerusalem is the most prominent and impressive example of this new development. Countries and other organizations such as France, Austria and Germany quickly built housing complexes to accommodate their citizens coming to the Holy Land.

With the issuance of the Land Ownership Law, the door was opened wide for foreign countries and their nationals to own real estate in the Mutasarrifiya, provided that their governments ratify the conditions stated in the law. Therefore, the countries eager to own land did not hesitate to sign. The terms of the law were signed by the Foreign Ministry in Istanbul: The ambassadors of France, Britain, Belgium, Sweden and Norway at once, then Austria signed in 1868 AD, and in 1869 the ambassadors of Prussia, New Zealand, Denmark and Russia, the United States of America signed

Thus, the reasons were created for the acceleration of the foreign penetration into the territory of the Mutasarrifiyya, and the undeclared land purchase war between the great powers continued, and the competition for land ownership intensified for various motives, especially religious motives. Hundreds of sales contracts that abounded in the records of the Sharia Court of Jerusalem, and included legal arguments and various documents, were not many ways to acquire and own real estate in the district, some of which were through purchase or through inheritance, in addition to gifts and donations, which were presented by the Ottoman Empire in the form of lands and real estate to some countries The European countries, until the European countries own a huge amount of real estate in the Jerusalem District, focused their attention on buying residential and commercial real estate and agricultural lands. and residential houses, which later developed gradually and rapidly into smaller settlements Dies between Jerusalem and Jaffa.

Aydın Sancağında 1919'da İnşası Planlanan Kadın Hapishanesinin Müfredat Keşif Defteri ve Projesi

Expenditure Discovery Book and a Project of The Women's Prison, which was Planned to be Constructed in 1919 in Aydın Sanjak

Mehmet TEMEL

Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi,
Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Muğla, Türkiye

Department of History, Muğla
Sıtkı Koçman University, Faculty
of Letters And Humanities, Muğla,
Turkey

öz

Osmanlı Devleti'nde, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar suçlulara uygulanagelen cezaların infazında değişikliğe gidilerek hapishane sistemine geçilmiştir. Tutuklu ve mahkûmların kapalı mekânlarda tutulmalarını sağlamak amacıyla ülke genelinde kadın ve erkek hapishaneleri açılmaya veya yeni binalar inşa edilmeye başlanmıştır. Eski bir binadan oluştuğu için tamirinden vaz geçilip 1919 yılında yeniden inşa edilmesi planlanan Aydın Nisa (Kadın) Hapishanesi de bunlardan biridir. Dört koğuş, hastane, mutfak ve görevli odalarından oluşan hapishanenin inşası için müfredat keşif defteri ve proje hazırlanmıştır. Yapılan inşaat analizi sonucunda 460.752 kuruşa mâl olacağı hesaplanan inşaat projesi Aydın sancağının Yunan işgaline uğraması ve ardından Osmanlı Devleti'nin yıkılmasıyla gerçekleşmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Aydın Sancağı, İnşaat, İnşaat Analizi, Keşif Defteri, Yunan İşgali, Proje, Kadın Hapishanesi

ABSTRACT

In the Ottoman State, until the second half of the 19th century, the execution of the punishments applied to criminals was changed and the prison system was introduced. In order to ensure that detainees and convicts are kept indoors, prisons for women and men were begun to be opened or new buildings were built across the country. Aydın Nisa (Women) Prison, which was planned to be rebuilt in 1919 after giving up the idea of repairing it as it consisted of an old building, was one of them. An expenditure discovery book and a project were prepared for the construction of the prison, which consisted of four wards, a hospital, a kitchen, and staff rooms. As a result of the construction analysis, the construction was calculated to cost 460,752 kuruş but could not be finished after the Greek occupation of Aydın Sanjak and then the collapse of the Ottoman State.

Keywords: Aydın Sanjak, Construction, Construction Analysis, Discovery Book, Greek Occupation, Project, Women Prison

Giriş

Suçlulara ceza uygulanması insanlık tarihi boyunca hukuki ve haklı bir yaptırım olarak görülmeyle birlikte cezanın şekli, süresi, uygulanması toplumlara göre farklılık göstermiştir¹. 19. Yüzyılın sonlarına kadar bedende ağır eziyet yaratan, bedene yönelik şiddetli cezaların uygulana geldiği infaz sistemleri 18. Yüzyılda Avrupa'da başlayan aydınlanma süreciyle birlikte eleştirilmeye başlanmıştır. Mesela işkence ve idam cezasına karşı olan Cesare Beccaria 1764 yılında kaleme aldığı *Suçlar ve Cezalar Hakkında* adlı eserinde cezanın amacının suçlunun bundan sonra topluma zarar vermesini, başkalarının da benzer suçları işlemelerini önlemeye yönelik olmasını savunmuştur. Ona göre suçların önlenmesinde cezanın sertliği değil keskinliği daha önemlidir. Verilecek küçük bir cezanın mutlaka çekileceğinin bilinmesi sert bir cezanın korkusundan daha güçlü izlenim bırakacak, ruha ve zihne etki edecektir. Bu nedenle caydırıcı niteliği ölüm cezasının caydırıcılığından daha etkili olan, sürekliliği, devam eden ıstırapı ve suçluyu ıslah eden yapısıyla çok katı ve hızlı biçimde uygulanacak hapis cezası kabul edilmelidir (Ateş, 1989: 82; Katırcıgil, 2017: 168-174).

Beccaria'nın, cezaların caydırıcı olabilmesini ölçülülük prensibine dayandırmasının ardından 19. Yüzyıl Sanayi Devrimiyle ulaşım, iletişim ve özgürlüklerde görülen hızlı ilerlemeler suç çeşitliliğini ve merkezi gücün kontrolünü arttırmış, bu da Amerika ve Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de sayıları çoğalan suçluların tutulacağı hapishanelerin yaygınlaşma sürecini başlatmıştır.

19. Yüzyılda dağılıma sürecine giren Osmanlı Devleti'nde yüzyılın sonlarına doğru planlı, projeli, modern tarzda, bahçeli olmasa da eski binalardan dönüştürülen, tek veya iki katlı, kârgir, şahıslardan kiralanan köhne yapılardan oluşan hapishaneler yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak bu mekânların sayısı suçlu sa-

Geliş Tarihi/Received: 21.04.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 25.05.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Mehmet TEMEL
E-posta: mtemel@mu.edu.tr

Atif: Temel, M. (2022). Aydın Sancağında 1919'da İnşası Planlanan Kadın Hapishanesinin Müfredat Keşif Defteri ve Projesi. *Turcology Research*, 75, 537-548.

Cite this article: Temel, M. (2022). Expenditure Discovery Book and a Project of The Women's Prison, which was Planned to be Constructed in 1919 in Aydın Sanjak. *Turcology Research*, 75, 537-548.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

yısına paralel olarak arttırılmadığından koşullarda birim alana düşen tutuklu ve mahkûm sayısının aşırı artışıyla hapishanelerde asayişsizlik, bulaşıcı ve salgın hastalıklar, suiistimaller, intizamsızlık cumhuriyet dönemine kadar sürmüştür (Temel, 2009: 112). Devlet, hapis-hanelerdeki fiziki, sosyal, sihi, hukuki ve güvenlikle ilgili olumsuz ve ilkel koşulları düzeltmek için 1880, 1893, 1898 ve 1917 yıllarında nizamnameler² çıkarmış ise de ülkenin içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik koşullar umulduğu düzeyde islahat ve yenileşmeye imkân vermemiş, sorunlar artarak yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etmiştir.

Kadın hapishaneleriyle ilgili sorunlar genel hapishanelerdekilerle benzerlik oluşturmakla birlikte ilave güçlükleri de barındırıyordu. Bazıları genel hapishanelerin bünyesinde kadınlara ait odalar veya koşullar şeklinde yer alsa da (BOA, DH.MB.HPS, 85/45, Lef.5) kadın hapishaneleri olarak nitelendirilen yerler aslında aylığı 40 ila 140 kuruş arasında değişen fiyatlarla özel şahıslardan kiralanmış, güvenlikleri konut sahibesi, din adamı, ücretli veya gönüllü kadınlar tarafından sağlanan hane ve yapılardan oluşuyordu³ Bu tür hapishanelerin ekonomik maliyetinin yüksekliğinin yanı sıra genel hapishanelerin içinde bulunan kadın hapishanelerinin, erkek gardiyanların kadın mahkûmları hapishane dışına çıkarıp fuhuşa yönlendirmesi gibi güvenlik ve ahlaka aykırılıkla ilgili sorunları da bulunuyordu (Yıldız, 2015: 102).

Bu sorunlar, ülkenin birçok şehrinde kadın hapishanelerinin inşasını gündeme getirmiş ve hemen planlama, projelendirme ve müfredat keşif defteri hazırlama çalışmaları başlatılmıştır. Projelendirilen kadın hapishanelerinden biri de 1919 yılında çalışmaları tamamlanan Aydın Sancağı Nisa Hapishanesi'dir. Bu çalışmada Osmanlı Arşivi belgeleri başta olmak üzere inceleme eserleri ve ilgili diğer kaynaklardan yararlanılarak hapishane projesiyle müfredat defterinin tanıtımı yapılacak, projedeki veriler analiz edilmeye çalışılacaktır.

Projelendirme Çalışmaları ve Müfredat Keşif Defteri

Kadın hapishanesi olmayan kazalarda erkek hapishanelerinden koşu tahsis edilmesi, koşu eklenmesi, eski binaların tamir edilmeye çalışılması, hane kiralanması gibi yöntemler geçici çözümlerdi. Aydın sancağında da eski yapıdan oluşan bir kadın hapishanesi mevcuttu. Özel bir şahıstan aylığı 70 kuruştan kiralanmış olan bu binanın yıkılmaya yüz tutmuş olması nedeniyle Aydın Vilayeti İstinaf Müdde-i Umumiliği 1911 yılı nisan ayında doğrudan veya kirasına mahsuben binanın tamir edilmesini teklif etmiş, sahibi buna rıza göstermediği gibi binasının da hemen boşaltılması talebinde bulunmuştur (BOA, DH.MB.HPS.M, Dos.1. no. 29). Hem bu binanın tamiri hem de sancaktaki diğer hapishanelerin üzerine bir kat daha inşa edilmesi için daha 1910 yılında bir keşif çalışması yapılmış, kadın hapishanesi olarak kullanılan binanın tamir maliyetinin tahmini 34.000 kuruş, ilave kat inşasının da 80.000 kuruşa mal olacağı hesaplanmıştı (BOA; DH.MB.HPS.M, Dos.1, no.14, Lef.3-4).

Savaş ortamı ve ekonomik koşulların da etkisiyle olsa gerek I. Dünya savaşının sonuna kadar tamirat veya yeni bir Nisa hapishanesi inşası konusunda adım atılamamış, konu 1918 yılı sonunda tekrar gündeme alınmıştır.

Yeni bir kadın hapishanesi inşası düşüncesinden önce yine eski binanın tamir edilmesi üzerinde durularak ikinci bir keşif çalışması daha yapılmıştır. 26 Aralık 1918 tarihinde Aydın Valiliği tarafından Dâhiliye Nezaretine gönderilen tahriratta Kadın Hapishanesinin duvar ve helasının yıkıldığı, yapılan keşif sonucunda imarı için 2160 kuruşa ihtiyaç duyulduğu, vilayetin Hapishaneler Masarif-i Tamiriyesi Tertibinde tahsisatın kalmadığı bildirilerek söz konusu meblağ kadar havalename gönderilmesi talep edilmiştir (BOA, DH.MB.HPS, Dos. 14, no.67, Lef.1).

Valiliğin 65477/1058 numaralı tahriratına on üç gün sonra gönderilen cevabi tahriratta diğer hapishaneler için gönderilmiş olan tahsisattan da kalmamış ise ikinci bir keşifnamenin gönderilmesi istenmiştir (BOA, DH.MB.HPS, Dos. 14, no.67, Lef. 2).

Tamiratla ilgili bürokratik ve teknik çalışmalar sürerken muhtemelen yapılan bir fayda-maliyet analizi sonucunda eskinin tamiri yerine yenisinin inşa edilmesinin daha yararlı ve uygun olacağı kanısına varılmış olmalı ki yeni bir kadın hapishanesi inşa projesi hazırlanması gündeme gelmiştir.

Yeni kadın hapishanesinin keşif ve plan çalışmalarından önce aralarında Aydın Belediye başkanıyla belediye mimarının da bulunduğu bir komisyon oluşturularak hapishane inşası için gerekli inşaat malzemelerine ilişkin piyasa araştırması yapılmış ve bir rayiç pusula hazırlanmıştır. Aydın Merkez sancağı piyasasındaki taş, kum, kireç, tuğla, ahşap, çivi vs. fiyatlarıyla inşaat ustası ve amele ücretlerinin tespit edilip kaydedildiği pusula komisyon üyelerinin her biri tarafından mühürlenerek vilayete sunulmuş ve böylece proje süreci başlatılmıştır. Tablo şekline dönüştürülen rayiç pusulasındaki inşaat malzemelerinin her birinin kendi ölçek tipi üzerinden birim fiyatları belirtilmiş, usta duvarcı, taşçı, marangoz, sıvacı ve amele günlük ücretleri gösterilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1.
Aydın Kadın Hapishanesi 1. Rayiç Pusulası (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.5)

Nev'i	Metremikab Fiyatı	Kantar Fiyatı	Fiyatı	Adet	Fiyatı	Uzunluğu	İnceliği	Kalınlığı	Kıyyesi	Fiyatı	Yevmiyesi	Fiyatı	Beher bin adedi	İzahat
Taş	1	140												
Kâyr	1	140												
Kireç			1	140										
Tavan tahtası				1	140	400	28	9						
Taban tahtası				1	150	400	25	22						
Venedik tahtası				1	400	400	28	25						
Venedik tahtası				1	600	400	25	40						
Venedik tahtası				1	300	400	25	18						
Lata Madran				1	100	400	14	5						
Mur...?				1	70	400	6	4						

2 Nizamnamelerin metinleri için bk. BOA, DH. MB.HPS.M, (Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı), Dos. 1/2, no.10; BOA, Y.A.RES, (Yıldız Sadaret Resmî Maruzat Evrakı), Dos. 5, no.7; BOA, DH. MB.HPS.M, Dos. 31, no.82.

3 Kadın hapishanesi olarak kiralanmış haneler, kira bedelleri ve görevli ücretleriyle ilgili örnekler için bk. Atar, 2011: 92; Poyraz, 2016: 620-621; Tekin, 2010: 91-92; Yıldız, 2015: 99.

Tablo 1.
Aydın Kadın Hapishanesi 1. Rayiç Pusulası (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.5) (Devamı)

Nevi	Metremikab	Fiyatı	Kantar	Fiyatı	Adet	Fiyatı	Uzunluğu	İnceliği	Kalınlığı	Kıyyesi	Fiyatı	Yevmiyesi	Fiyatı	Beher bin adedi	İzahat
Çivi										1	100				
Tuğla					1	25	12	5						3000	Beher bini 2000 kuruştur
Tuğla					1	10	37	37	3						
Usta duvarcı yevmiyesi	200											1			
Taşçı yevmiyesi	250											1			
Dülger yevmiyesi	220											1			
Amele yevmiyesi	100											1			
Sıvacı yevmiyesi	250											1			

Rayiç pusulasının ardından, yapılacak inşaatın tür ve çeşitlerinin, kullanılacak malzemenin türünün, miktarının, usta ve amele ücretlerinin yaklaşık maliyetini gösteren müfredat keşif defteri hazırlanmıştır. Yapı inşaat alanında 4 koğuş, hastahane, mutfak, çamaşırhane, tuvaletler ve kapıcı odaları bulunan hapishanenin⁴, temel hafriyatı, moloz taşla temel imlâiyesi, temel üstü inşaatı, birinci katın moloz taşıyla duvar inşaatı, tuğla inşaat, ahşap kısımlarından çatı kısmı (*döşeme, salon, tavan, kapı ve pencere*), ince adi harçla taş inşaatı, tuğla döşeme, moloz taşlardan adi harçlı inşaat, demir parmaklıklar ve sıva inşaatı olmak üzere 11 şantiye iş kalemi bulunmaktaydı. Orta bölmeler, iç-dış merdivenler ve ocak kemerleri de inşaatın diğer kısımlarıydı. Müfredat defterinde duvarların, odaların, pencerelerin, koğuşların, koridorların, ocak kemerlerinin ve iç-dış merdivenlerin mekânın konum ve özelliğine göre olması gereken ebadı belirlenmiştir. Tablo-2'den de anlaşılacağı gibi kullanılacak harcın miktarından, merdiven parmaklıklarının kalınlığına, demir miktarından, pencere sövelerinin ebadına varıncaya kadar en ince ayrıntılar deftere işlenmiştir (Tablo-2).

Tablo 2.
Aydın Kadın Hapishanesinin Şantiye İş Kalemlerini ve Kullanılacak Malzemenin Ebat ve Miktarını Gösterir Keşif Defteri (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.3)

İnşaatın envai	Aksâm-ı müteşabih	Tül m	Ebadı			Beherin fiyatı kuruş	Esman-ı bâliğası	Mülâhazat
			Arz m	Sihan m	Mik'ab ba murabba'm			
1. Temel hafriyatı								
II işaretli cephesi		19,00	0,80	1,00	15,20			
S işaretli cephesi		11,50	0,50	1,00	5,75			
Dâhildekileri	düren	20,00	0,50	1,00	10,00			
Vasat bölmeleri (arzani)	2	4,75	0,40	1,00	3,80			
Vasat bölmeleri (arzânî)	1	4,00	0,40	1,00	1,60			
Vasat bölmeleri (tûlânî)	1	10,50	0,40	1,00	4,20			
M işaretli cephesi		10,65	0,50	1,00	5,32			
II işaretli cephesi (harici)		8,75	0,50	1,00	4,25			
II işaretli cephesi (harici)		2,85	0,50	1,00	1,42			
Vasat bölmeleri	3	3,85	0,40	1,00	4,62			
Vasat bölmeleri	1	2,60	0,40	1,00	1,04			
Hela bölmeleri		3,80	0,40	1,00	1,52			
Harıçteki nerdübân		7,80	1,00	0,50	3,90			
Dâhildeki nerdübân	2	2,00	1,00	0,50	2,00			
			Hafriyat yekûnu		64,62	21,75	1405,48	
2. Moloz taşla temel imlâiyesi								
(1) Numaradaki hafriyatın yekûnu					64,62			
3. Temel üstü inşaatı								
II işaretli cephesi		19,00	0,60	3,00	34,20			
S işaretli cephesi		11,50	0,50	3,00	17,25			
Dâhildekileri	düren	20,00	0,50	1,00	10,00			
Vasat bölmeleri	2	4,75	0,40	1,00	3,80			
Vasat bölmeleri (arzânî)	1	4,00	0,40	1,00	1,60			
Vasat bölmeleri (tûlânî)	1	10,40	0,40	1,00	4,19			
M işaretli cephesi		10,65	0,40	1,00	4,25			
M işaretli cephesi vasat bölmeleri	3	3,85	0,40	1,00	4,62	-	-	-
			Adi harçlı adi duvar metremikabı		14450	545,50	78824,75	
4. Birinci katın moloz taşıyla duvar inşaatı								
II işaretli cephesi		19,00	0,50	4,00	38,00			
Dâhildeki cephesi		20,00	0,50	4,00	40,00			
					78,00			
					14,60			
			Adi harçlı adi duvar metremikabı		44,40	34584,20		
			Yekûn		114814,43			

4 Hapishanenin planı için bk. Ek 1.

Tablo 2.
Aydın Kadın Hapishanesinin Şantiye İş Kalemlerini ve Kullanılacak Malzemenin Ebat ve Miktarını Gösterir Keşif Defteri (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.3) (Devamı)

İnşaatin envarı	Aksâm-ı müteşabih	Tül m	Ebadı			Mik'ab ba murabba'm	Beherinin fiyatı kuruş	Esman-ı bâliğası	Mülâhazat
			Arz m	Sihan m					
						Nakl-i yekûn	114814,43		
5. Tuğla inşaat									
Vasat bölmeleri	2	4,75	0,25	4,00	9,50				
Vasat bölmeleri (arzânî)	1	4,00	0,25	4,00	4,00				
Vasat bölmeleri (tûlânî)	1	10,50	0,25	4,00	15,50				
M işaretli cephesi		10,65	0,25	4,00	10,65				
II işaretli cephesi		8,50	0,25	3,00	6,37				
III işaretli cephesi		2,85	0,25	3,00	2,13				
Vasat bölmeleri	3	3,85	0,25	4,00	16,55				
Vasat bölmeleri	2	2,10	0,25	3,00	3,15				
Hela bölmeleri		4,90	0,25	2,50	3,06				
Çatı etrafındaki kornişi	dûren	44,00	0,50	0,50	11,00				
Kapıcı odası cephesi kornişi		4,60	0,50	0,50	1,15				
Tuğla inşaat metremikab yekûnu						83,16			
Tertili muktezi boşluklar						9,65			
Yekûn						83,41	1299,00	96382,59	
6. Aksâm-ı Ahşabiyeden Çatı Kısmı									
Hapishane üzeri		10,00	11,50		115,00				
Kapıcı odasıyla hastahane üzeri		11,15	5,00		55,75				
Matbah ile çamaşırhane üzeri		9,00	3,90		35,10				
Hela üzeri		3,90	1,25			4,87			
Çatı metremurabba' yekûnu						210,72	457,00	96299,04	
Döşeme kısmı									
1 numaralı koğuş		5,50	4,00		22,00				
2 numaralı koğuş		4,85	4,00		19,40				
3 numaralı koğuş		4,75	3,25		15,43				
4 numaralı koğuş		4,75	2,50		11,87				
Salon		4,75	4,30		20,42				
Kapıcı odası		3,85	2,75		10,58				
Hastahane		5,70	3,85		21,94				
Koridor		3,85	1,50		5,77				
Döşeme metremurabba' yekûnu						127,41	357,00	45485,37	
							Yekûn	352981,43	
							Nakl-i yekûn	352981,43	
Tavan kısmı									
1 numaralı koğuş		5,50	4,00		22,00				
2 numaralı koğuş		4,85	4,75		19,40				
3 numaralı koğuş		4,75	3,25		15,43				
4 numaralı koğuş		4,75	2,50		11,87				
Salon		4,75	4,30		20,42				
Kapıcı odası		3,85	2,75		10,58				
Hastahane		5,70	3,85		21,94				
Koridor		3,85	1,50		5,77				
Matbah		4,00	2,60		10,40				
Çamaşırhane		4,00	2,60		10,40				
Tavan metremurabba' yekûnu						141,21	457,00	69390,88	
Kapı kısmı									
Koğuşlar	4		1,20	2,50	12,00				
Hapishane cümle kapısı	1		1,40	2,50	3,50				
Kapıcı odası cümle kapısı	1		1,00	2,30	2,30				
Hastahane	1		1,00	2,30	2,30				
Kapının 1 metremurabba' yekûnu						23,10	727,25	14617,25	
Matbah	1		1,00	2,30	2,30				
Çamaşırhane	1		1,00	2,30	2,30				
Helalar	2		1,00	1,80	1,80				
Hariçteki cümle kapısı	1		1,40	2,25	3,50				
Kapının 1 metremurabba' yekûnu						9,90	500,00	4950,00	
Pencere kısmı									
Koğuşlar	10		1,00	1,50	10,00				

Tablo 2.
Aydın Kadın Hapishanesinin Şantiye İş Kalemlerini ve Kullanılacak Malzemenin Ebat ve Miktarını Gösterir Keşif Defteri (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.3) (Devamı)

İnşaatın envarı	Aksâm-ı müteşabih	Tül m	Ebadı			Mik'ab ba murabba'm	Beherinin fiyatı kuruş	Esman-ı bâliğası	Mülâhazat
			Arz m	Sihan m					
Kapıcı odası	1		1,00	2,10		2,10			
Hastahane	2		1,00	0,50		1,00			
Hastahane	2		1,00	2,10		4,20			
Matbah-Çamaşırhane	2		1,00	2,30		4,20			
Helaları	2		0,20	0,50		0,20			
Bodrum katı	10		1,00	0,55		5,50			
			Pencerenin 1 metremurabba' yekûnu			32,40	425,75	13711,15	
						Yekûn			
						Nakl-i Yekûn			
7. İnce adi harçla taş inşaatı									
Hapishane pencere söveleri	10	Dûren 6,60	0,20	0,10		1,32			
Hapishane bodrum katı söveleri	10	3,05	0,20	0,10		1,32			
Hastahane arka cihetindeki pencere söveleri	3	3,05	0,20	0,10		1,83			
Harici nerdüban basamakları	14	1,00	0,30	0,18		1,37			
Harici nerdüban basamakları	5	2,50	0,30	0,18		74			
Dâhili nerdüban basamakları	10	1,50	0,30	0,18		0,81			
						7,39	1103,25	7270,41	
8. Tuğla döşeme inşası									
Matbah		4,00	2,60			10,40			
Çamaşırhane		5,70	2,10			11,97			
			Yekûn döşeme metremurabbaı			22,37	123,25	2757,10	
Çamaşırhane derun-ı çamaşırılık		6,00	1,50	0,90		1,10			
Ocak kemeri (boşluk beraber)		0,75	1,25	2,00		1,81			
Baca kemeri (boşluk beraber)		0,50	0,50	4,00		1,00			
						10,91			
			Tertili muktezi boşluklar			4,26			
						6,65	1103,25	7336,61	
9. Moloz taşlardan adi harçlı inşaat									
Harici nerdüban altlarına yapılacak duvar			1,0 (1,90 + 7,60)			2,00	9,70		
			2						
Dâhili nerdüban altlarına yapılacak duvar			2,00 (1,00 X 2,40)			2,20	2,20		
			2						
						11,90	545,50	7491,45	
10. Demir parmaklıklar									
Bodrum katı (Mea İmaliye ve vaz'îye)	10	50,500	Kutran 0,015			Kilogram 67,116			
Hapishane (Mea İmaliye ve vaz'îye)	10	155,000	Kutran 0,015			Kilogram 205,995			
Çamaşırhane, Kapıcı odası, hastahane, matbah (Mea İmaliye ve vaz'îye)	6	125,400	Kutran 0,015			Kilogram 166,656			
Hastahane, matbah (Mea İmaliye ve vaz'îye)	3	14,85	Kutran 0,015			Kilogram 19,735			
Cümle kapısı önünde nerdüban parmaklıkları (Mea İmaliye ve vaz'îye)		25,20	Kutran 0,015			Kilogram 247,508			
						807,10	103,50	83525,53	
11. Siva inşaatı									
İşaretli cephe		19,00	Kutran 0,03	3,00		1,71			
S işaretli cephe		11,50	Kutran 0,03	3,00		1,02			
Dâhilde cephe		20,00	Kutran 0,03	1,00		0,60			
						Yekûn			
						3,33	Yekûn	563914,39	
						Nakl-i yekûn	563914,39		
			4. sayfadan menkul siva yekûnu			3,30			
M işaretli cephe		10,645	0,03	1,00		0,31			
İşaretli cephe		19,00	0,03	5,00		2,85			
Dâhilde cephe	dûren	11,50	0,03	5,00		1,70			
M işaretli cephe		10,65	0,03	4,00		3,00			
İşaretli cephe		8,50	0,03	4,00		1,26			
İşaretli cephe		2,85	0,03	4,00		1,00			
Helaları		3,90	0,03	2,50		0,32			
1 numaralı koğuş	dûren	19,00	0,03	4,00		2,27			
2 numaralı koğuş	"	17,70	0,03	4,00		2,12			

Tablo 2.
Aydın Kadın Hapishanesinin Şantiye İş Kalemlerini ve Kullanılacak Malzemenin Ebat ve Miktarını Gösterir Keşif Defteri (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.3) (Devamı)

İnşaatın envarı	Ebatı					Beherinin fiyatı kuruş	Esman-ı bâliğası	Mülahazat
	Aksâm-ı müteşabih	Tül m	Arz m	Sihan m	Mik'ab ba murabba'm			
3 numaralı koğuş	"	16,00	0,03	4,00	1,32			
4 numaralı koğuş	"	14,50	0,03	4,00	1,72			
Salon	"	18,10	0,03	4,00	2,16			
Kapıcı odası	"	13,20	0,03	4,00	1,56			
Koridor	"	9,20	0,03	4,00	1,08			
Hastahane	"	19,10	0,03	4,00	2,28			
Matbah	"	13,20	0,03	4,00	1,17			
Çamaşırhane	"	13,20	0,03	3,00	1,17			
Helaları	2	5,90	0,03	2,50	0,87			
12. Muhtelif malzeme fiyatı					31,45	1064,28	35217,41	
Cam (muh. malz)					33,20	311,00	10325,20	
Kilit (muh. malz)	10				10	100,00	1000,00	
Kapı menteşesi (muh. malz)	64				64	20,00	1280,00	
Pencere menteşesi (muh. malz)	93				93	10,00	930,00	
Hela taşı(muh. malz)	2				2	10,00	20,00	
						Yekûn-ı umumi	614666,99	
						İsti'male elverişli mevcut enkaz tenzili	157914,99	
							456752	4000,00
						İnşaata muktezi meblağ yekûnu	460752	321537
Eşkâl numarası	Metremikab m	Metremurabba' m	Feyeât	Esmân-ı bâliğası			Mülahazat	
1	64,62		21,75	1405,48			Hafriyat	
2,3,4,9	557,14		545,50	125094,15			Adi harçla moloz taşından inşaat	
7	6,59		1103,25	7270,41			Adi harçla ince ...inşaat	
8, 5	78,36		1299,00	110290,41			Tuğla inşaat	
8		22,37	123,25	2757,10			Tuğla döşeme inşaatı	
6		210,63	457,00	96257,91			Çatı	
6		141,21	457,00	67731,97			Tavan	
6		127,41	357,00	45485,37			Döşeme	
	Kilogram							
10	807,10		103,50	83525,53			Demir parmaklıklar	
11	31,45		1084,28	34100,60			Sıva	
12				15535,20			Muhtelif malzeme esmanı	
6		23,10	727,00	16805,25			Kapıları	
6		9,90	500,00	4950,00			Kapıları	
6		32,40	427,75	13794,30			Pencereleri	
		Yekûn-ı umumi		615203,55				

Müfredat keşif defterinin tahmini hesaplarındaki 157.914,99 kuruşluk *isti'male elverişli mevcut enkaz tenzili* ibaresinden, kullanılabilecek özellikteki eski malzemelerin de muhtemelen yeni inşaatla değerlendirildiği anlaşılmaktadır.

Defterin, usta ve amele yevmiyelerinin günlük ve saatlik, malzeme fiyatlandırmalarının da oldukça ayrıntılı olarak ele alındığı bölümünde hesaplamalara %15 ilave eklendiği görülmektedir. İnşaat analizi olarak da nitelendirilen Tablo 3'ün günümüzün inşaat analizleriyle bire bir benzerlik gösterdiği dikkati çekmektedir⁵ (Tablo-3).

Tablo 3.
Aydın Kadın Hapishanesi 2. Rayiç Pusulası (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.4)

Usta ve amele yevmiyesi	Malzeme fiyatı	Usta ve amele ve malzemenin cinsi miktarı
200		Usta duvarcı yevmiyesi
250		Usta taşıçı yevmiyesi
220		Usta dülgere yevmiyesi
250		Usta sıvacı yevmiyesi
250		Usta demirci yevmiyesi
150		Kalfa demirci yevmiyesi
100		Amele demirci yevmiyesi
	140	1 metremikab taş
	140	1 metremikab kum
	140	1 metremikab kireç

5 Tablodaki inşaat analiziyle günümüzde uygulanmakta olan inşaat genel fiyat analizlerini karşılaştırmak için bk. T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, 2019.

Tablo 3.
Aydın Kadın Hapishanesi 2. Rayiç Pusulası (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.4) (Devamı)

Usta ve amele yevmiyesi	Malzeme fiyatı	Usta ve amele ve malzemenin cinsi miktarı
	140	Tavan tahtası 0,09 x 0,28 x 4,00
	150	Taban tahtası 0,22 x 0,25 x 4,00
	400	Venedik tahtası 0,25 x 0,28 x 4,00
	600	Venedik tahtası 0,04 x 0,28 x 4,00
	100	Lata 0,05 x 0,14 x 4,00
	100	Çivi 1 kıyyesi
	2000	Tuğlanın beher bini
	5	Döşeme tuğlası 1 adedi 0,40 x 0,40
	30	Demir 1 kıyyesi
Bâlâda gösterilen fiyatlar hal-i hazır piyasaya uygun olmakla tasdik kılındı. Aydın Belediye Mimarı		
Numara B		
1 metremikab sönmemiş yağlı kirecin ameliyat mevkiinde ihzarı	560 kıyye yağlı kirecin mübayaası (nakliyesi dâhildir)	890,00 890,00
Numara II		
1 metremikab elenmemiş kumun ameliyat mevkiinde ihzarı	Depodan mübâyaası (nakliyesi dâhildir)	140,00
	Elekten imrârı 1,50 saat amele yevmiyesi	12,50
	1,00 kumun fiyatı	152,50
	%15 ilavesi	22,87
	Yekûnu	175,37 175,25
Numara D		
1 metremikab temel taşının toplama suretiyle ameliyat mevkiinde ihzarı	Depodan mübâyaası (nakliye dâhildir)	140,00
	Tahmil ve tahliyesi 0,60 saat amele yevmiyesi	6,00
		146,00
		21,90
		167,90 168,00
Numara T		
Bulunmuş 1 metremurabba'aksâm-ı ahşabiyenin nakliye ile beraber mübayaası	Tavan tahtası	125,00
	Taban tahtası	150,00
	Venedik tahtası	357,14
	Lata	178,57
	Tahmil ve tahliyesi, istif edilmesi, 3 saat amele yevmiyesi	
35,00		
	1+000 kilometreden nakliyesi 300 (1000 x 2 +450)	653,33
	32 x 0,43	
Numara L		
1 kıyye çivinin mübâyaasıyla ameliyat mevkiine nakliyesi	Mağazadan mübâyaası	100,00
	Nakliyesi 0,10 amele yevmiyesi	1,00
		100,00
Numara M		
	Mağazadan mübâyaası (nakliye beraberdir) Tuğla	2000,00
	Mağazadan mübâyaası (nakliye beraberdir) Kiremit	200,00
Numara S		
	0,60 metremikab sönmemiş kireç (B işaretli bedel)	534,64
	300 kilogram su nakli 0,50 saat amele yevmiyesi	5,00
	Söndürülmesi için 3,00 saat amele yevmiyesi	30,00
		569,64 569,50
Numara 1		
1 metremikab adi kireçli harç	0,450 metremikab sönmüş kireç (T işaretli bedel)	256,32
	0,900 metremikab kum (işaretli bedel)	137,35
(0,40 metremikab sönmüş kireç ile 0,900 metremikab kum kullanılacaktır)	Harç imali için 10 saat amele yevmiyesi	100,00
	135 kilogram su	2,25
		495,92 496,00
Numara 2		
	1,10 metremikab muntazam moloz taş (d işaretli bedel bilâ tezyîd)	160,60
1 metremikab adi harçlı adi inşaat	0,33 metremikab harç (1 numaralı bedel)	163,68
(İmaliyesi) 5 saat duvarcı yevmiyesi		100,00
(İmaliyesi) 5 saat amele yevmiyesi		50,00
		474,28
		71,14
		545,42 545,50
Numara 3		
	1,10 metremikab ince yontma taş	
	160,60	
1 metremikab adi harçlı ince yontma inşaat	Siva ve tesviyesi 10 saat taşçı yevmiyesi	250,00
	0,20 metremikab harç (1 numaralı bedel)	113,92

Tablo 3.
Aydın Kadın Hapishanesi 2. Rayiç Pusulası (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.4) (Devamı)

Usta ve amele yevmiyesi	Malzeme fiyatı	Usta ve amele ve malzemenin cinsi miktarı
	(İmalıyesi) 8 saat duvarcı yevmiyesi	160,00
	(İmalıyesi) 8 saat amele yevmiyesi	80,00
	Fasl-ı tathir 5 saat duvarcı yevmiyesi	100,00
	0,01 metremikab harç	4,84
	Sıva dercı 4 saat duvarcı yevmiyesi	80,00
	1 saat amele yevmiyesi	10,00
		909,36
		143,90
		1103,26
Numara 4	0,044 kirişlik ağacın depodan mübâyaası	73,33
	0,009 kiremit altı tahtası	125,00
	Nakliyesi (T işaretli bedel gereğince)	2,74
	Çivi 1,279 kilogram	102,79
	Aksamin ittihadı için marangoz yevmiyesi 0,35 saat	7,70
	Kiremit altı döşemesi için marangoz yevmiyesi 0,09 saat	1,98
	Kiremit	80,00
	Ferşiyesi usta yevmiyesi 0,50 saat	10,00
	Ferşiyesi amele yevmiyesi 1,00 saat	10,00
		413,54
	Nakl-i yekûn	413,54
	%15 ilavesi	62,02
		475,56
Numara 5	0,05 ağacın depodan mübâyaası kirişlik için	200,00
1 metremurabba' mahalle kiriş vaziyesiyle tahta tavan	0,009 tavan tahtası	150,00
	Nakliyesi	3,85
	Çivi 0,361 gram	32,49
	(İmalıyesi) 0,35 saat usta dülger yevmiyesi	7,70
	(İmalıyesi) 0,35 saat amele yevmiyesi	3,50
		397,54
	%15 ilavesi	59,62
		457,16
Numara 6	0,060 ağacın depodan mübâyaasıyla kirişlik	99,99
Mevcut duvar üzerine kiriş vaziyesiyle üzerine döşeme inşası	0,022 taban tahtası	150,00
	Nakliyesi	14,37
	Çivi 0,350 gram	35,00
	(İmalıyesi) 0,35 dülger yevmiyesi	7,70
	(İmalıyesi) 0,35 dülger amele yevmiyesi	3,50
		310,56
		46,55
		357,09
Numara 7	1,00 metremikab adi harç	569,60
1 metremikab perdahla beraber 3 kat badanalı sıva inşaatı	(İmalıyesi) 10,66 sıvacı yevmiyesi	266,66
	(İmalıyesi) 10,66 amele yevmiyesi	106,60
		142,86
		1084,28
Numara 8	1 kıyye demir mübâyaası ve nakliyesi	30,00
Demir parmaklıklar imalıyesi ile vaziyesi		
(İmalıyesi ve vaziyesi)	0,30 demirci ustası	75,00
(İmalıyesi ve vaziyesi)	0,30 demirci kalfası	45,00
		150,00
	%15 ilavesi	22,50
		172,50
Numara 9		
1 metremikab adi harçla tuğla inşaat	333 adet tuğlanın mübâyaası nakliye dâhildir.	666,00
	0,333 harç	163,68
	(İmalıyesi) 10 saat duvarcı yevmiyesi	200,00
	(İmalıyesi) 10 saat amele yevmiyesi	100,00
		1129,68
		169,45
		1299,08
Numara 10	8 adet tuğlanın mübâyaası nakliye dâhildir.	40,00
		1299,00

Tablo 3.
Aydın Kadın Hapishanesi 2. Rayiç Pusulası (BOA, DH.MB.HPS, Dos.55, no.36, Lef.4) (Devamı)

Usta ve amele yevmiyesi	Malzeme fiyatı	Usta ve amele ve malzemenin cinsi miktarı
1 metremurabba' adi harçla tuğla döşeme inşaatı	Vaz' edilecek mahallin ihzari için 0,50 amele yevmiyesi	5,00
	0,03 harç	17,10
	(Vaziyesi) 1,50 usta yevmiyesi	30,00
	(Vaziyesi) 1,50 amele yevmiyesi	15,00
		107,10
	%15 ilavesi	16,6
		123,16
Numara 11	Toprağın hafriyle ihraciyesi 1,66 saat amele yevmiyesi	10,66
	El arabasına tahmil ve tahlisi 0,83 saat amele yevmiyesi	8,30
		18,96
		2,84
		21,80
		21,75
Numara 12	0,003 çerçevelik ağaç mübâyaası (T numaralı eşkâlden)	10,71
	0,025 tablalık tahta (T numaralı eşkâlden)	400,00
	İmaliyesi 10 saat marangoz yevmiyesi	220,00
		630,71
		96,60
		727,31
		727,25
Numara 13	0,001 ağacın mübâyaası (T numaralı eşkâlden)	150,00
	İmaliyesi 10 saat usta yevmiyesi	220,00
		370,00
	%15 ilavesi	55,65
		425,65
		425,75

İkinci pusula incelendiğinde, ebat ve malzeme tanımlamalarından doğru malzeme tespitinin yapıldığı, bir birim imalatın gerçekleşmesi için gereken malzeme miktarının belirlendiği, kireç harcının hazırlanmasına kadar alt analizin kullanıldığı, ihtiyaç duyulan işçilik çeşitleriyle çalışma sürelerinin tespit edildiği, demir, toprak, kum, su gibi nakliye bedeli ödenecek malzemelerin analizde dikkate alındığı görülmektedir. Yapılan hesaplamalar sonucunda inşaatın tahmini maliyetinin 460752 kuruş olduğu hesaplanmıştır.

Plan üzerinde gösterilen pencere, oda ve koridor genişlikleri, tavan yüksekliği, duvar kalınlığı, bahçe genişliği, mutfak, tuvalet, hastane ve diğer kullanım alanları incelendiğinde mahkûmların sağlık, temizlik ve güvenliğini dikkate alan bir hapishane inşasının esas alındığı anlaşılmaktadır.

Projenin uygulanma çalışmalarına başlanması beklenirken Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasının ardından 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmış ve Paris barış konferansı başlamıştır. İngilizlerin teşvikiyle 15 Mayıs 1919'da İzmir'i, 27 Mayıs günü de Aydın'ı işgal eden Yunan kuvvetleri temmuz ayından başlayarak Aydın Sancak merkezindeki minarelere ve şehre hâkim tepelere yerleştirdikleri top ve makineli tüfeklerle resmî binalar da dâhil olmak üzere şehri yakıp yıkmışlar (BOA, DH.KMS, Dos. 52-3, no.25), belgedeki ifadesiyle Aydın dünya yüzünden nâ-bed'îd (görülemez) olmuş, coğrafi mevkiinden başka hiçbir şey kalmamıştır (BOA, DH.KMS, Dos. 52-3, no.40). Millî Mücadele'nin ardından Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurulmasıyla birlikte Aydın'da yeniden imar çalışmaları başlatılmış ve yapımı düşünülen hapishaneler yeni devletin planlama çalışmalarına kalmıştır.

Sonuç

Osmanlı İnfaz Sistemi'ne 19. yüzyılın ikinci yarısında giren hapishaneler, başlangıçta modern yapılardan uzak, ilkel, sağlıksız, güvenlik sorunu olan mekânlardan oluştuğu için sürekli olarak ıslah ve yenileme çabalarıyla iyileştirilmeye çalışılmıştır. Aydın Sancağı Kadın Hapishanesi de tamir ve bakım çalışmalarıyla kadın mahkûm ve tutuklular için daha elverişli hale getirilmesi düşünülen hapishanelerden biri olmakla birlikte tamirinden vaz geçilerek yeniden inşa edilmesine karar verilmiştir. Hastanenin inşası sürecinde izlenen piyasa araştırması, müfredat defteri hazırlanması, projelendirilmesi ve inşaat analizi çalışmalarındaki yöntemin günümüzdeki inşaat sektöründe uygulanmakta olan usul ve esaslarla benzerlik göstermesi dikkati çeken konulardan biri olmuştur. Proje ve planda hastane ve mutfak gibi bölümlerin yer alması, pencere ebadının genişliğine önem verilmesi, iki katlı, bol hava ve güneş alabilecek şekilde tasarlanması, salon ve koridorların geniş ve ferah olacak şekilde ebatlandırılması gerçek anlamda sağlıklı, güvenli, modern hapishaneler inşası sürecinin başladığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. 1919 yılında yapılan inşaat analizi çalışmasının bazı istisnalar dışında günümüzde de benzer şekilde uygulanmakta oluşu o dönemdeki inşaat projelerinin hazırlanmasında bilim ve teknolojinin, modern çağın gereklerinin esas alındığını göstermektedir. Osmanlı Devleti'nin kaçınılmaz sonu projenin gerçekleşmesini sağlayamamış olsa da devletin, modern hapishaneler inşası konusunda çaba gösterdiği anlaşılmaktadır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

BOA, DH.KMS, (Dâhiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti), Dos. 52-3, no. 25; Dos. 52-3, no. 40.

BOA, DH.MB.HPS, (Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Evrakı), Dos. 55, no. 36, Lef.1, 3, 4, 5; Dos. 14, no. 67, Lef.1, 2; Dos. 85, no. 45, Lef. 5.

BOA, DH.MB.HPS.M, (Dâhiliye Nezareti Mebânî-i Emîriyye Hapishaneler Müdüriyeti Müteferrik Evrakı), Dos. 1/2, no.10; Dos. 31, no.82; Dos.1. no. 29; Dos.1, no.14, Lef. 3-4.

BOA, Y.A.RES, (Yıldız Sadaret Resmi Maruzat Evrakı), Dos. 5, no. 7.

Yayınlanmış Eserler

Atar, Z. (2011). "20. Yüzyıl Başlarında Turgutlu Hapishanesinin Genel Durumu". *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 87-101.

Ateş, T. (1989). *Siyasal Tarih I*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Katırcıgil, B. E. (2017). "Cesare Beccaria'nın Suç ve Ceza Felsefesi". *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (1), 154-179.

Poyraz, Ö. (2016). "20. Yüzyılda Osmanlı'da Kadın Mahkûmlar". *Geçmişten Günümüze Şehir ve Kadın-I*, (ed. O. Köse), Canik Belediyesi, 619-627.

Tekin, S. (2010). "Osmanlı'da Kadın ve Kadın Hapishaneleri". *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 29 (47), 83-102. [\[Crossref\]](#)

Temel, M. (2009). "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı Hapishaneleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (26), 109-135.

T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, (2019). *2019 Yılı İnşaat Genel Fiyat Analizleri*. Ankara.

Yıldız, Ö. (2015). "Osmanlı Hapishaneleri Üzerine Bir Değerlendirme: Karesi Hapishanesi Örneği". *Akademik Bakış*, 9 (17), 91-111. [\[Crossref\]](#)

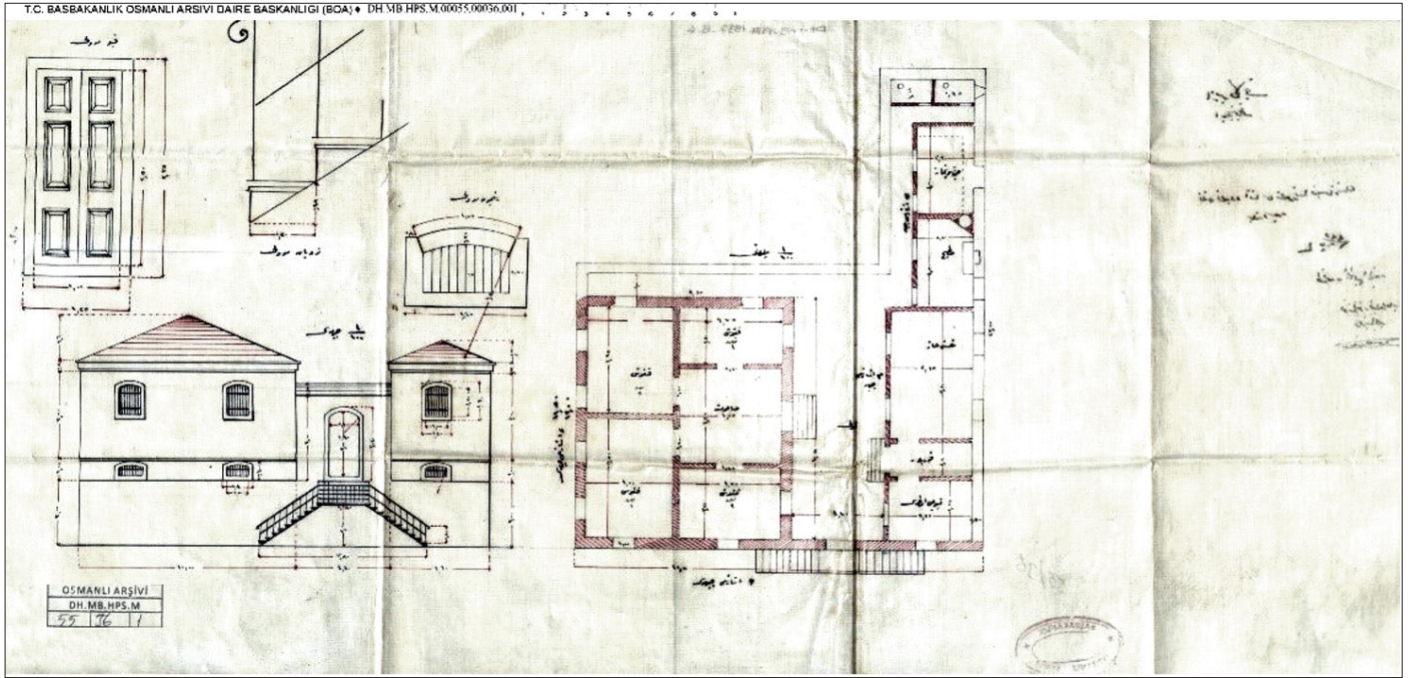
Structured Abstract

While imposing punishment on criminals has been seen as a legal and just sanction throughout human history, the form, duration and way of implementation of punishment have differed from society to society. Until the end of the 19th century, the execution systems in which severe punishments against the body were applied, which caused severe damages to the body, started to be criticized with the enlightenment process that started in Europe in the 18th century. It is argued that in the prevention of crimes, the sharpness of the punishment is more important than the severity of the punishment, and knowing that a small punishment will definitely be given will leave a stronger impression than the fear of a harsh punishment, and will affect the soul and mind. For this reason, the adoption of a very strict and rapid prison sentence, which was seen to be more deterrent than the death penalty, came to the fore with its continuity, ongoing suffering and rehabilitating structure.

When the rapid advances in transportation, communication and freedoms with the 19th Century Industrial Revolution increased the diversity of crime and the control of the central power, it started the process of spreading the prisons where the criminals were kept, whose numbers increased in the Ottoman Empire as well as in America and Europe. The prisons, which entered the Ottoman execution system in the second half of the 19th century, were tried to be improved with continuous improvement and renewal efforts, as they initially consisted of primitive, unhealthy places with a lot of security problems and far from being modern structures. Although Aydın Sanjak Women's Prison is one of the prisons that was thought to be made more suitable for female prisoners and detainees with its repair and maintenance works, it was decided to abandon its repair and to reconstruct it.

Cost estimation documents and a project were prepared in 1919 for the construction of the prison, which consisted of four wards, a hospital, a kitchen and staff rooms. As a result of the construction analysis, it was calculated that it would cost 460,752 kuruş. It has been one of the remarkable issues that the method in the market research, preparation of cost estimation documents, project design and construction analysis works followed during the construction of the hospital were similar to the procedures and principles applied in the construction sector today. In the project and plan, the inclusion of sections such as the hospital and the kitchen, the importance given to the width of windows, the two-storey design with plenty of air and sun, the sizing of the halls and corridors to be wide and spacious are important in terms of showing that the process of building healthy, safe, modern prisons started.

The fact that the construction analysis carried out in 1919 is applied in a similar way today, with some exceptions, shows that science and technology and the requirements of the modern age were taken as basis in the preparation of construction projects of that period. Although with the collapse of the Ottoman Empire, the project could not be completed yet it showed that the state made an effort to build modern prisons.

Ek 1.

Aydın Sancağı Kadın Hapishanesinin 1919 Yılında Hazırlanan İnşaat Planı (BOA, DH.MB.HPS.M, Dos.55, no.36, Lef.1).

Akdeniz'in Güvenliği İçin Kararlı Bir Adım: Nyon Konferansı (1937)

A Decisive Step for the Security of the Mediterranean: The Nyon Conference (1937)

Ulvi Ufuk TOSUN

Atatürk Üniversitesi, Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum,
Türkiye

Department of History, Atatürk
University, Faculty of Letters,
Erzurum, Turkey

öz

İspanya'da meydana gelen iç savaşın gölgesinde 1937 yılı, Akdeniz ile çevresinde çok hareketli ve tedirgin edici olaylara sebep oldu. Kimliği belirsiz bazı denizaltılar, Akdeniz ve çevresindeki birtakım ticaret gemilerini torpilleyip batırmaktaydılar. Bölgenin istikrarını ve güvenliğini sarsan bu vakaların İspanya'daki iç savaş ile yakından ilgisi vardı. II. Dünya Savaşı'nda Mihver grubunu teşkil edecek olan Almanya ve İtalya, bu iç savaşta General Franco'yu desteklemekteydiler. Ona silah ve teçhizat yardımı yapmaktaydılar. Hatta İtalya, asker yardımında dahi bulunmuştu. Buna karşılık Sovyetler Birliği ise Franco'nun rakibi olan Cumhuriyetçileri desteklemekteydi. İngiltere ve Fransa'ya gelince bu iki devlet, olaya açıkça taraf olmasalar da Franco'nun İspanya'da iktidarı ele geçirmesine karşıydılar. Ayrıca, İngiltere ve Fransa, savaşın Avrupa'ya yayılmasından da endişe duymaktaydılar. Kimliği belirsiz denizaltılar tarafından Franco'ya muhalif unsurları destekleyen devletlerin gemilerine karşı Akdeniz'de terör saldırıları başladı. Ticaret gemileri, bu denizaltılar tarafından torpilleyip batırılıyordu. Bazıları ise çevirme ve alıkonulma durumlarıyla karşı karşıya kalyordu. Adı geçen olaylar, bölgedeki devletler tarafından da kaygıyla izlenmekteydi. Bunun üzerine Fransa ve İngiltere'nin önyak olmasıyla Akdeniz'deki söz konusu bu deniz haydutluğu faaliyetlerinin engellenmesi için bir uluslararası konferans düzenlendi. 10 Eylül 1937 tarihinde Fransa, İngiltere, Bulgaristan, Mısır, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan olmak üzere dokuz ülkenin katılımıyla İsviçre'nin Nyon'da toplanan Nyon Konferansı çalışmalarına başladı. Kısa sürede bu çalışmalar tamamlanarak 14 Eylül 1937'de Nyon Anlaşması imzalandı. Nyon Konferansı, anlaşmada imzası olan dokuz devletin karşılıklı iş birliği ve dayanışma içerisinde bir araya gelerek Akdeniz'in güvenliğinin temini adına sağladığı katkılardan dolayı çok önemliydi. Bu çalışmada, Nyon Konferansı'na giden süreç, Konferans'ın toplanması ve yapılan görüşmeler sonucunda imzalanan Nyon Anlaşması'nın Akdeniz'in güvenliğinin sağlanmasına olan katkısı irdelenmek istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: İtalya, Deniz Haydutluğu, Nyon Konferansı, Denizaltılar, Akdeniz, Nyon Anlaşması

ABSTRACT

In the shadow of the civil war that took place in Spain, the year 1937 caused very active and unsettling incidents in the Mediterranean and its surroundings. Some submarines, whose identity seems to be unknown torpedoed and sank some merchant ships in and around the Mediterranean. These incidents, which shook the stability and security of the region, had a close relationship with the civil war in Spain. Germany and Italy, which constituted the Axis group in World War II, supported General Franco in this civil war. They provided him with weapons and equipment. Moreover, Italy provided even soldiers to him. On the other hand, Soviet Union supported Franco's rivals, the Republicans. As for Britain and France, these two states were opposed to Franco's seizure of power in Spain, although they were not openly party to the incident. In addition, Britain and France were also concerned about the spread of the war to Europe. Terrorist attacks began in the Mediterranean by unidentified submarines against the ships of the states supporting the opposition to Franco. Merchant ships were torpedoed and sunk by these submarines. Others faced conversion and detention. The aforementioned incidents were also observed with concern by the states in the region. Thereupon, with the initiative of France and Britain, an international conference was held to prevent these maritime piracy activities in the Mediterranean. On September 10, 1937, the Nyon Conference, which was held in Nyon, Switzerland, with the participation of nine countries, namely France, Britain, Bulgaria, Egypt, Romania, Soviet Union, Turkey, Yugoslavia, and Greece, began its work. These works were completed in a short time and The Nyon Agreement was signed on September 14, 1937. The Nyon Conference was very important because of the contributions of the nine states that signed the agreement to ensure the security of the Mediterranean by coming together in cooperation and solidarity. In this study, the process leading to the Nyon Conference, the convening of the Conference and the contribution of The Nyon Agreement, which was signed at the end of the negotiations, to the security of the Mediterranean were examined.

Keywords: Italy, Maritime Piracy, Nyon Conference, Submarines, The Mediterranean, The Nyon Agreement

Giriş

I. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte yaşanan birtakım gerilim ve sürtüşmeler, dünya barışı için ciddi bir tehdit oluşturmuştu. Almanya ve İtalya gibi devletlerin saldırgan hareketleri, bu problemi çok ileri boyutlara taşımıştı. Bu ülkelerin başındaki idareler, dünyadaki mevcut düzenin devamından yana değillerdi. Onlara göre yeni dünyanın mimarı mutlaka kendileri olmalıydı. Nitekim Almanya, İtalya ve Japonya'nın başını çektiği bu devletler, o günkü siyasi tarih terminolojisine revizyonist ülkeler olarak girmişti. Zaten bu devletler, yayılcı politikalarla gündeme gelmişlerdi.

Geliş Tarihi/Received: 06.05.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 21.06.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Ulvi Ufuk TOSUN
E-posta: ulviufuk.tosun@atauni.edu.tr

Atıf: Tosun, U. U. (2022). Akdeniz'in
Güvenliği İçin Kararlı Bir Adım: Nyon
Konferansı (1937). *Turcology Research*,
75, 549-557.

Cite this article: Tosun, U. U. (2022). A
Decisive Step for the Security of the
Mediterranean: The Nyon Conference
(1937). *Turcology Research*, 75, 549-557.

Content of this journal is licensed
under a Creative Commons
Attribution-NonCommercial 4.0
International License.

1931'de Japonya'nın Mançurya'yı işgali, 1935'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı ve 1936'da da Almanya'nın Versay Antlaşması ile askerden arındırılmış olan Ren Bölgesi'ne girmesi, hep bu siyasetin bir sonucuydu. Sözü edilen bu politikanın başka artçı sıkıntıları da olmuştu. Bunlardan biri de Akdeniz'de bazı ticaret gemilerinin batırılmasına yönelik yapılan deniz haydutluğu faaliyetleriydi. Söz konusu hadiseler, bulanık ve sisli bir ortamda, yani İspanya'da yaşanan iç savaş sırasında meydana gelmişti. İspanya İç Savaşı'nın gölgesinde ortaya çıkan bu gelişmeler, İngiltere ve Fransa gibi devletleri oldukça tedirgin etmekteydi. Çünkü bu durum, deniz ulaşımında ciddi sıkıntılar meydana getirmekteydi. Sovyetler Birliği'nin bu saldırılardan İtalya'yı sorumlu tutması, iki ülke arasındaki ilişkileri oldukça gerginleştirmişti. Akdeniz'de meydana gelen bu olaylar, Türkiye'yi de büyük ölçüde rahatsız etmişti.

Akdeniz'deki bu deniz haydutluğu hareketlerine engel olmak ve ortak refleks geliştirmek amacıyla İngiltere ve Fransa öncülüğünde 10 Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon'da bir konferans düzenlendi. Adı geçen iki devletin öncülüğünde organize edilen bu Konferans'a: Türkiye, Sovyetler Birliği, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan, Yugoslavya ve Mısır katılmıştı. Nyon Konferansı'nda deniz haydutluğu faaliyetlerinin engellenmesi için önemli ve etkili kararlar alınmıştı.

Nyon Konferansı'na Giden Süreç

I. Dünya Savaşı sonucunda Almanya ile imzalanan Versay Antlaşması'nın şartları, tarafları uzlaştırmayacak kadar ağırdı. Almanya'yı fiziki olarak zayıflatmak düşüncesiyle hazırlanmıştı (Kissenger, 1998: 226, 229). Nitekim A. Hitler döneminin dış politikasını tamamlayan önemli unsurların başında, Almanya'yı Versay Antlaşması'nın kısıtlamalarından kurtarmak gelmekteydi (Sander, 2004: 46). İtalya ise I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkmasına rağmen kendisini tatmin olmamış saymaktaydı. Böylece Almanya ve İtalya Versay'da kurulan statü-koyu değiştirmek isteyen bir dış politika takip etmeye başladılar (Gönlübol & Sar, 1990: 89). Bu yüzden 1932'den sonraki dönemde İtalya ile Almanya'nın takip ettiği siyaset, yayılımcı ve saldırgan motifler içermekteydi. Akdeniz ve havalisiyle Balkanlarda yürütülen bu siyaset, diğer ülkeler tarafından kaygı verici bir şekilde izlenmekteydi. Keza aynı kaygıları, Türkiye de paylaşmaktaydı. Bilhassa İtalya'nın gittikçe saldırganlaşan bu hareketleri, Akdeniz'in güvenliği ve genel olarak Türkiye'nin deniz sınırları açısından ciddi bir tehdit kaynağı olarak kendisini göstermeye başlamıştı (Uçarol, 2015: 848).

1937 yılına gelindiğinde bu tehlike, daha somut bir hâl almıştı. Çünkü devam etmekte olan İspanya İç Savaşı,¹ bu tehlikeyi arttırmaktaydı. Faili meçhul bazı denizaltılar, Akdeniz'de İspanya'nın Cumhuriyetçi Hükûmeti'ne silah ve cephane taşıdığından şüphelendikleri muhtelif bandıralı ticaret gemilerini batırmaktaydı (Koçak, 2007: 53). Bu deniz haydutluğu faaliyetleri, uluslararası arenada gerilim ve tansiyonu giderek artırmakta, birçok ülkeyi de tedirgin etmekteydi.

Böyle bir olay, 31 Ağustos² 1937'de saat 20.00 sularında Dellis ve Tizirt arasında sahilden 5 mil açta meydana gelmişti. 1.078 tonluk Timiriasef adlı Sovyet vapuru, kömür yüklü olarak Liverpool'dan Pord Said'e gitmekteydi. Bu Sovyet vapuru, kimliği belirsiz bir gemi tarafından torpil³ atılarak batırılmıştı (Kurun, 1 Eylül 1937; Ulus, 1 Eylül 1937). Bu olaydan birkaç gün önce, benzer bir hadise daha yaşanmıştı. Kimliği belirsiz bir denizaltı gemisi, Ciudad de Reus adlı İspanyol yük vapuruna saldırmıştı. Atılan torpilin etkisiyle ambarların hizasından vapurun teknesi delinmişti (Kurun, 1 Eylül 1937; Ulus, 1 Eylül 1937).

Söz konusu bu deniz haydutluğu faaliyetlerinin farklı türevleri de olabiliyordu. Böyle bir olay, şu şekilde yaşanmıştı. Karadeniz'de Rus limanlarından kalkıp İskenderiye'ye gitmekte olan ve 7 Eylül 1937'de Çanakkale'den çıkan Socony Vacuum Kumpanyası'na ait Pegasus petrol gemisi, Ege Denizi'nde kimliği belirsiz bir denizaltı gemisi tarafından durdurularak alıkonulmuştu. Bu denizaltı, bazı sorgulamalar yaptıktan sonra Pegasus petrol gemisinin yoluna devam etmesine izin vermişti (Akşam, 9 Eylül 1937; Haber, 8 Eylül 1937; Son Posta, 9 Eylül 1937). Yine benzer bir hadise, Türk karasularına yaklaşırken Sovyet bandıralı Ziryanin isimli bir geminin başına gelmişti. Adı geçen gemi, Çanakkale Boğazı dışında meçhul bir denizaltı tarafından çevrilmiş ve kaptanı sorguya çekildikten sonra bırakılmıştı. Nitekim geminin kaptanı, Çanakkale Boğazı'ndan girer girmez bu durumu, ilgili makamlara bildirmişti (Haber, 9 Eylül 1937; Son Posta, 9 Eylül 1937). Bu tür deniz haydutluğu haberleri, gündemden düşmüyordu. Öyle ki bir İngiliz gemisinin Akdeniz'de torpilleme tehlikesi atlattığı ve yine bir İngiliz ile iki İspanyol gemisinin de batırıldığı söylentileri dolaşmaya başlamıştı (Akşam, 9 Eylül 1937; Haber, 9 Eylül 1937).

Altı çizilen bu deniz terörüne maruz kalan bir başka örnek de Sovyet bandıralı Blagoyef gemisiydi. Bu geminin kaptanı ve mürettebatı, bir Fransız vapuru ile ülkelerine gönderilmek üzere Türkiye'ye getirilmişti. Bu saldırıya bizzat şahit olan söz konusu felaketzedeler, olayı⁴ şöyle anlatmıştı:

"Hiçbir bayrak taşımayan denizaltı gemisi o sabah saat 6'da görüldü. Biz onun tipinden derhal bir İtalyan denizaltısı olduğunu anladık. Bize hiçbir şey yokmuş gibi yaklaştı ve takriben 200 metreden ilk torpili attı. Kaptanımızın yaptığı bir ma-

1 İspanya'da 1923'te kurulan dikta rejimi 1930 yılında yıkılmış ve Kral 13. Alfonso tahtan çekilince demokratik bir cumhuriyet teşkil edilmişti. Fakat burada demokrasi kültürü pek güçlü olmadığı için yeni rejim bir yanda kralcı ve tutucular ile diğer tarafta anarşist ve komünistler arasında nazik bir dengede kalmıştı. Bu şekil bir siyasi atmosferde İspanya'nın Fas'taki birliklerinin komutanı General Franco, Temmuz 1936'da askerî bir ayaklanmayla İspanya'ya geçti. Bu, Madrid'deki meşru Halk Cephesi Hükûmeti'ne karşı sağcı ve kralcı bir isyandı. Franco, fazla bir mukavemetle karşılaşmadan İspanya'nın batı ve güneyine hâkim oldu. Buna karşı Hükûmet de Valencia'ya çekilerek isyana karşı mücadeleye girişti. Böylece İspanya'da üç yıl devam edecek olan bir iç savaş başlamış oldu. Bu iç savaşa, büyük Avrupa devletleri de karışacaklardı. Söz konusu ayaklanma, İspanya'da olduğu kadar Almanya ve İtalya'da da planlanmış, adı geçen bu iki devlet, derhal General Franco'nun yardımına koşmuşlardı. Franco'nun iktidarı ele geçirmesi, İngiltere ve Fransa'nın çıkarlarına aykırı görünüyordu. Çünkü Mihver Devletleri, İspanya Hükûmeti üzerinde etkili oldukları takdirde, İngiltere'nin hayati Akdeniz imparatorluk yolu kesilebilir, Fransa doğudan olduğu kadar şimdiki güneyden de Mihver kısılcı arasında kalabilir ve Afrika sömürgeleri ile bağlantısı engellenebilirdi. Ancak buna rağmen adı geçen iki devlet, iç savaşa karışmak istemedi. Karşıldığı takdirde bunun Avrupa çapında bir savaşa sebep olabileceğinden endişe etmekteydiler. İngiltere'nin israrıyla 1936 Ağustos unda Londra'da bir "Karışmazlık Komitesi" teşkil olundu. Komite'nin aldığı karara göre her iki taraf da yardım yapılmayacaktı. Karışmazlık Komitesi'nin aldığı bu karara, İngiltere ve Fransa riayet ederken Almanya ve İtalya uymamıştı. Nitekim İtalya, General Franco'ya 100.000 kişilik bir ordu, Almanya ise bol miktarda silah ve cephane sevk etmişti. Dünya'nın dört bir tarafından 35.000 kadar gönüllü, Merkezî Hükûmet'in, yani Cumhuriyetçilerin yanında savaşmışsa da İtalya ve Almanya'nın da desteğiyle General Franco, bu mücadeleden başanlı çıkarak 1939 yılında İspanya'ya tam anlamıyla hâkim olmuştu. Sovyetler Birliği ise Cumhuriyetçilere yardım etmeye geç başlamıştı. Zaten az bir yardımdan sonra bunu kesmiş, daha çok diplomatik destekle iktifa etmişti. Bu şekilde II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Batı Akdeniz'de yeni bir faşist rejim daha ortaya çıkmış olup Mihver Devletlerinin hanesine başan olarak yazılmıştı (Sander, 2004: 55-56).

2 Kurun, Ulus, Haber ve Son Posta gazetelerinde yer alan Sovyetler Birliği'nin İtalya'ya vermiş olduğu nota metninde bu tarih, 30 Ağustos olarak gösterilmiştir. Bkz. (Haber, 8 Eylül 1937; Kurun, 8 Eylül 1937; Son Posta, 8 Eylül 1937; Ulus, 8 Eylül 1937).

3 Torpil; savaş gemilerinde su altı silahı olarak kullanılan büyük bomba, torpido anlamında ifade edilen kelimedir (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu, 2019: 2374).

4 Felaketzedelerin anlattıkları bu olay, bazı küçük farklarla Son Posta gazetesinde de yer almıştır. Fakat orada bu metinde anlatılanlara ek olarak şu ifadeler de yer verilmiştir: "Meçhul denizaltı gemisi, vapurun tamamen sulara karıştığı görüldükten sonra, Çanakkale'ye doğru yol almıştı." (Son Posta, 9 Eylül 1937).

nevra ile bundan kurtulduk. Bundan sonra denizaltı gemisi süratini artırarak bordamıza kadar geldi. Geminin durması ve hamule kâğıtlarını kendilerine teslim etmek için işaret verdi. Bu emre itaat etmek üzere denize bir sandal indirdik. Ve gemi mürettebatından birkaç kişi beyaz bayrak çekmiş olan sandalla denizaltı gemisine doğru yollandılar. Fakat tam bu sırada denizaltı gemisi bize karşı top ateşi açtı. Telsiz memuru atılan mermilerden yaralanarak vazifesi başında öldü. Bundan başka bir diğer gemici de telef oldu. Denizaltı gemisi, top ateşini müteakip ikinci bir torpil daha attı. Hareketsiz bir vaziyette durmakta olan geminin omurgasına isabet eden torpil, şiddetli bir surette patladı ve gemi süratle batmağa başladı. Bunun üzerine can kurtaran sandallarına atlayan mürettebat vaka mahallinden uzaklaşarak, hali bir adaya sığındılar. Bilâhare Yunan balıkçı gemileri tarafından Siros Adası'na götürüldüler..." (Haber, 9 Eylül 1937).

Batan bu geminin kaptanı Kaminski,⁵ Son Posta gazetesiyle bir mülakat yapmış ve ilginç bilgiler vermişti. Gemilerini batıran denizaltının kesin bir şekilde İtalya'ya ait olduğunu söyleyen Kaminski, çok daha çarpıcı bir ayrıntıya dikkat çekmişti. Bu denizaltının kendilerinden sonra arkalarından gelen iki mil uzaklıktaki bir başka ticaret gemisinin yolunu kestiğinden söz etmişti. Fakat bu geminin bayrağını görünce ona dokunmadığını ve suya dalıp ortadan kaybolduğunu dile getirmişti. Yani ona göre adı geçen denizaltı, önüne gelene rastgele saldıran plansız bir saldırgan değildi (Son Posta, 10 Eylül 1937). Hem geminin kaptanı hem de felaketzedelerin ifadelerinde, bu olayın faili olarak geçen İtalya iddiası, Fransız basınında yer alan bazı haberlerde daha teknik bir çerçeveye oturtulmuştu. Hatta böyle bir haberde bu denizaltılardan ikisinin Archimede sistemi İtalyan denizaltı gemileri olduğu ifade edilmişti (Akşam, 9 Eylül 1937).

Akdeniz'de söz konusu bu faaliyetler devam etmekteydi. Bu sebeple Sovyet Hükûmeti, Karadeniz'den yüklü olarak Akdeniz'e gidecek vapurlara, Çanakkale Boğazı'ndan dışarı çıkmamaları talimatını vermişti (Son Posta, 9 Eylül 1937). Yine bu talimata göre Akdeniz'de bulunan Sovyet vapurları da Karadeniz'e dönmeye başlamıştı (Akşam, 9 Eylül 1937). Sovyetler Birliği, bunun üzerine 6 Eylül tarihinde İtalya'daki büyükelçiliği vasıtasıyla İtalyan Dışişleri Bakanlığına bir protesto notası vermişti. Notaya konu edilen gemiler, batırılan Timiriasef ve Blagoyef idi. Sovyetler Birliği Büyükelçiliği verdiği notada, bu gibi saldırılara kesin surette son verilmesi, adı geçen olaylar sonucunda ortaya çıkan Sovyetler Birliği ile yukarıda ismi zikredilen gemilerin mürettebatının zararlarının karşılanması ve söz konusu hadiselere sebebiyet veren failerin cezalandırılması istenmişti (Haber, 8 Eylül 1937; Kurun, 8 Eylül 1937; Ulus, 8 Eylül 1937).

İtalya, bu notaya: "İtalyan Hükûmeti, Sovyet hükûmetinin Akdeniz'deki torpillemelerin mesuliyetini İtalya'ya atfetmekte olduğunu görmüştür. İtalya hükûmeti, bu mesuliyeti tamamen üzerinden atar ve Sovyet Rusya'nın taleplerini kabul etmekten imtina ile bunları toptan reddeder." şeklinde karşılık vermişti (Akşam, 8 Eylül 1937). Böylece Sovyetler Birliği ile İtalya ilişkileri, çok kırılğan bir hâl almıştı. Bu iki devletin ilişkilerinin kesilmesi ihtimalinden dahi söz edilmekteydi. Hatta her iki ülke basınında birbirlerinin hakkında hakaretamiz ifadeler kullanılmaya başlanmıştı. Sovyet gazeteleri, İtalyanları korsanlık ve cinayetle itham ederken İtalyan basını da onları Asya barbarları olarak nitelemekteydi (Son Posta, 8 Eylül 1937). Tüm bunlar yaşanırken Sovyetler Birliği, İtalyan Hükûmeti'ne ikinci bir nota daha verdi. Burada, Sovyetler Birliği'nin İtalya'nın verdiği cevabi notadan tatmin olmadığı, bundan dolayı onlar hakkındaki itham ve görüşlerinin hiç değişmeden aynen devam ettiği bildirildi (Akşam, 8 Eylül 1937; Kurun, 9 Eylül 1937; Ulus, 9 Eylül 1937). Bu ikinci notadan sonra Sovyetler Birliği ile İtalya ilişkileri çok daha fazla gerginleşti. Gerilim, neredeyse iki ülkenin münasebetlerini kesmesi noktasına ulaşmıştı (Akşam, 9 Eylül 1937). Öte yandan Akdeniz'de devam eden bu deniz haydutluğu hadiseleri, bölgede potansiyel bir tehlike oluşturarak dünyanın barış ve güvenliğine zarar veriyordu.

Nyon Konferansı'nın Toplanması ve Nyon Anlaşması'nın İmzalanması

İspanya'daki iç savaşa İngiltere ve Fransa, doğrudan müdahil olmaktan çekinmekteydiler. Yer yer gevşek bir diplomasi yolunu deneyerek ya da bazen de Milletler Cemiyeti vasıtasıyla bazı teşebbüslerde bulunup savaşın Avrupa'ya yayılmasını engellemeye çalışmaktaydılar (Soyak, 2008: 625). Ancak Akdeniz'in âdeta maskeli bir savaş alanı hâline gelmesi (Aydemir, 1966: 481), bu politikanın sürdürülebilirliğini ortadan kaldırmıştı. Artık bu iki devletin daha enerjik davranması ve inisiyatif alması zorunlu olmuştu. Hüviyetleri kesin şekilde belirle-nemeyen birtakım denizaltılar, Akdeniz'de deniz haydutluğu faaliyetlerinde bulunmakta, gemileri batırmaktaydılar. Giderek karmaşıklaşan bu hâlin genel bir savaşa dönüşmesi ihtimalinden söz edilmekteydi. İşte bu sıralarda, Akdeniz'de meydana gelen deniz haydutluğu olaylarına karşı kati önlemler alınmak üzere İngiltere ve Fransa tarafından bir konferansın toplanması fikri gündeme getirilmişti (Soyak, 2008: 625-626).

Nitekim gazeteci ve politikacı Asım Us, yazısında adı geçen iki devletin ortak girişimleriyle toplanacak olan bu konferansın amacını, uluslararası hukuk kuralları hilafına davranarak ticaret gemilerini batıran bazı korsan denizaltı gemilerinin sebebiyet verdikleri asayişsizlik hadiselerini bertaraf etmek şeklinde açıklamıştı (Asım Us, "Konferans Toplanırken", Kurun, 10 Eylül 1937). Kurun gazetesinin İngiliz The Times'ın başmakalesine dayandırdığı yazısında da bu duruma dikkat çekilerek Akdeniz'in yoğun ve önemli bir deniz trafiğine sahip olduğu vurgulanmıştı. Meşru kurallar dairesinde gemilerin burada her türlü saldırıdan korunması gerektiği dile getirilmiş ve bunun ticaretini deniz yoluyla yapan ülkeler için elzem olduğu ifade edilmişti (Kurun, 10 Eylül 1937).

İngiltere ve Fransa, diğer Akdeniz ülkeleriyle birlikte Akdeniz'de emniyeti sağlamak hususunda ümitvar olup kararlı bir görüntü sergilemekteydi (Akşam, 8 Eylül 1937). İngiltere ve Fransa'nın yürüttüğü müzakereler sonucunda Akdeniz'de deniz haydutluğu faaliyetlerine engel olmak için toplanacak konferansa kimlerin davet edileceği sorusu yanıt bulmuştu. Fransız Dışişleri Bakanlığı, konferansa çağrılacak devletlerin isimlerini yayımladı: Bu devletler: İngiltere, Fransa, İtalya, Almanya, Yunanistan, Türkiye,⁶ Romanya, Yugoslavya, Mısır, Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Arnavutluk idi (Akşam, 6 Eylül 1937; Kurun, 6 Eylül 1937; Son Posta, 6 Eylül 1937; Ulus, 6 Eylül 1937). Fransa Dışişleri Bakanı Delbos, Konferans'a İspanya'daki meşru Madrid Hükûmeti'ni (Valencia Hükûmeti) de davet etmek istedi. Ancak İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, buna sıcak bakmadı (Çakmak, 2009: 42-43). Sonuç olarak İspanya'dan ne Franco ne de Madrid Hükûmeti, Konfe-

5 Kaminski, Akşam gazetesine de konuşmuş ve aynı mahiyette bilgiler vermiştir (Akşam, 10 Eylül 1937).

6 6 Eylül 1937 tarihli bu davet notası, Türkiye'ye de tevdi edilip bu Konferans'ın 10 Eylül 1937'de toplanacağı bildirilmişti. Türkiye, bu davet notasını olumlu karşıladı. Hariciye Vekâleti Siyasi Müsteşarı Numan Menemencioğlu tarafından verilen cevapta, Türkiye'nin Akdeniz Konferansı'na katılacağı ve burada ülkeyi Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'ın temsil edeceği iltildi (Ulus, 9 Eylül 1937).

rans'a çağrılmadı. Bunlardan birini tanımayan devletlerin tepkisini çekmemek ve bir ihtilafa sebebiyet vermemek için böyle bir formül bulunmuştu (Belenli, 2019: 171).

Konferans'ın başlıca iki meseleye odaklaşacağı anlaşılmaktaydı. Bunlardan birincisi, Akdeniz'de hüküm süren asayişsizliği sonlandırmak, diğeri ise uluslararası seyrüsefer⁷ kanunları ahkâmına göre ticaret gemilerinin rahat hareket etmesinin teminini sağlamaktı (Son Posta, 7 Eylül 1937). Bu Konferans'ın İsviçre'nin Nyon'da⁸ toplanması kararlaştırıldı (Akşam, 10 Eylül 1937; Ulus, 9 Eylül 1937). Konferans'ta yürütülecek müzakerelerin kısa sürmesi ve teknik bir mahiyette olması amaçlanmaktaydı. Özellikle denizaltıların durumu, bunların nerelerde bulunup bulunmayacaklarının görülecek olması önemliydi. Keza burada alınacak kararların ilgili devletlere; özellikle Konferans'a katılmayanlara tebliğ edilmesi uygun görüldü. Ayrıca hukukçulardan ve deniz uzmanlarından meydana gelen teknik bir komisyonun teşkil olunacağı da bildirildi (Akşam, 10 Eylül 1937). Nihayet Nyon Konferansı, 10 Eylül 1937'de (Anadolu Ajansı, 2021: 48; Akşam, 11 Eylül 1937; Haber, 10 Eylül 1937; Ulus, 10 Eylül 1937) Nyon Belediye Dairesi'nin büyük salonunda toplandı (Akşam, 11 Eylül 1937; Haber, 11 Eylül 1937; Kurun, 11 Eylül 1937; Ulus, 10 Eylül 1937). Bu işin öncüleri Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Konferans'a⁹ Bulgaristan, Mısır, Romanya, Sovyetler Birliği, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan olmak üzere dokuz devlet katılmıştı (Akşam, 11 Eylül 1937; Ulus, 11 Eylül 1937). Türkiye'nin bu Konferans'a katılmasında, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün takip ettiği barış yanlısı dış politikanın rolü büyüktü.

Atatürk, Türkiye'nin barışçıl bir dış politikayı kendisine hedef edindiğini 1931'de yaptığı bir konuşmada şu şekilde dile getirmiştir: *"Türkiye'nin emniyetini gaye tutan, hiçbir milletin aleyhinde olmayan bir sulh istikameti bizim daima düsturumuz olacaktır."* Altı çizilen bu dış politika düsturu doğrultusunda hareket eden Türkiye, tüm devletlerle iyi ilişkilerini sürdürmeye gayret göstermişti. Ancak uluslararası huzur ve güveni bozmak isteyen güçlere karşı barışçı devletlerle daha sıkı iş birliği yapmaktan da kaçınmamıştı (Gönlübol & Sar, 1990: 90-91). İşte Türkiye'nin Nyon Konferansı'na katılım süreci de böyle olmuştu.

Türkiye'nin bu Konferans'a katılmasında önemli gerekçeleri vardı. Bu deniz haydutluğu olaylarından bazıları, Türkiye'nin kendi karasularına yakın yerlerde meydana gelmişti. Bunları, Türkiye'nin öteden beri yayılmacı emellerinden çekindiği İtalya organize etmişti. Öyle ki Türkiye, İtalya'nın Habeşistan'a saldırısı üzerine Milletler Cemiyeti çerçevesinde barış ve ortak güvenlik adına İngiltere ile Fransa gibi statükocu devletlerin yanında yer almıştı. Akdeniz'de söz konusu bu deniz haydutluğu vakaları da barışı tehdit edici bir mahiyettedir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye'nin dış politika hususunda danışma ve dayanışma içerisinde bulunduğu Sovyetler Birliği ile başlıca Balkan devletleri de Nyon Konferansı'na iştirak etmekteydi (Soysal, 2000: 528).

Nyon Konferansı sırasında Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İsmet İnönü arasında bir görüş ayrılığı yaşanmıştı. Atatürk, Türkiye'nin bu sırada İngiltere ve Fransa ile iş birliğini geliştirmesi gerektiğini ve bunun için de Nyon Anlaşması'nın önemli bir fırsat olduğunu savunmuştu (Atay, 2012: 622; Koçak, 2007: 54; Soyak, 2008: 644). Buna karşılık İnönü, bu ülkelere yakınlaşma hususunda daha ihtiyatlı bir politika izlenmesine taraftardı (İnönü, 2014: 543; Koçak, 2007: 54). Neticede Türkiye, dış politikasını Atatürk'ün savunduğu gibi o gün bölgede barışın, güvenliğin sağlanması için çabalayan İngiltere ve Fransa gibi büyük devletlerle ortak hareket etmekten yana belirledi.

İtalya ve Almanya, İngiltere ile Fransa tarafından 6 Eylül 1937 tarihinde kendilerine yapılan müşterek davete, olumsuz tavır takınıp ret cevabı vererek Konferans'a katılmayacaklarını bildirdiler (Son Posta, 10 Eylül 1937). Bu iki devlet, Akdeniz'deki deniz haydutluğu davalarının Karışmazlık Komitesi tarafından gözden geçirilmesinin daha uygun olacağını ileri sürerek bu teşebbüsü iyi karşılamış olduklarını belirtmekle beraber Konferans'a katılmayacaklarını iletmişlerdi (Ulus, 10 Eylül 1937). İtalya, bu kararı almasında Sovyetler Birliğinin son iki notasını ileri sürmekte, Almanya ise Doçland ve Leipzig zirhlilerine yapılan saldırılar sırasında kendisi tarafından ortaya konulan teşebbüslere söz konusu devletlerin olumlu cevap vermediklerini gerekçe göstermekteydi (Ulus, 10 Eylül 1937). Aynı zamanda Almanya, İtalya'nın bu Konferans'a katılmamasının haklı ve meşru olduğunu beyan etmekteydi (Son Posta, 10 Eylül 1937). Nyon Konferansı'na katılmayı Arnavutluk da kabul etmemiş, (Gönlübol & Sar, 1990: 113; Soysal, 2000: 528) daveti sükûnetle geçiştirmişti (Haber, 14 Eylül 1937). Arnavutluk, 1936'da imzaladığı antlaşmalarla siyasi, askerî ve ekonomik bakımdan gittikçe İtalya'nın nüfuzuna girmişti. Bundan dolayı İtalya'nın katılmadığı bu Konferans'a iştirak etmesi mümkün olmamıştı (Dilek, 2012: 1525). Ancak bu durum, Konferans'ın toplanmasına engel teşkil etmedi. Yukarıda isimleri verilen devletlerin katılımıyla Konferans, toplanmış oldu.

Milletler Cemiyeti Genel Sekreterliği tarafından bu Konferans'ın emrine teknik memurlar verilmişti. Nyon Belediye Başkanı tarafından bir "Hoş geldiniz" konuşması yapıldı. Ardından İngiltere Dışişleri Bakanı A. Eden söz alarak bu konferansın toplanma fikrinin ilk defa Fransa tarafından öne sürülmüş olmasından dolayı Fransa Dışişleri Bakanı'nın başkanlığa seçilmesini teklif etti. Bu teklif kabul edilerek Fransız Dışişleri Bakanı Y. Delbos oybirliğiyle alkışlar arasında Nyon Konferansı başkanlığına seçildi (Kurun, 11 Eylül 1937; Ulus, 11 Eylül 1937).

Delbos, başkanlık mevkiine seçilmesi dolayısıyla teşekkürlerini bildirmiş ve toplantının konusunu tayin ederek şöyle demişti:

"Mevzuu bahis olan, Akdeniz'de tahammül edilmez bir hâl alan vaziyete çabuk surette nihayet vermek, bunun için lâzım gelen tedbirleri almak ve Akdeniz'de seyrüsefer hakkındaki enternasyonal hukuka riayet kaidelerini kuvvetlendirmektir. Akdeniz'deki korsanlık vakaları, aynı zamanda, deniz altı gemileri harbi hakkındaki 1936 protokolü ile tam bir tezat halinde bulunmaktadır. Daha çok vahim tehlikeler doğurabilecek olan bu emniyetsizlik vaziyeti devam edemez. Umumiyetle bütün dünyaca tanınmış prensiplerden başka bir şey teklif etmek ve kararlaştırmak niyetinde değiliz. Fakat bu prensiplere hürmet kaidelerini yeniden kurmak ve ticaret gemilerinin serbestçe seyrüseferine mâni olmayı istihdaf eden fiilleri önleyerek ve cezalandırarak seyrüseferinin serbestisini temin zımmında müttelifan lüzumlu bir devre için lüzumlu tedbirler kararlaştırmak icap eylemektedir."

7 Seyrüsefer; gidış geliş, trafik anlamında kullanılan kelimedir (Devellioğlu, 2012: 1105).

8 Nitekim literatüre, Nyon Konferansı olarak geçmiş ve Konferans sonunda imzalanan anlaşma da aynı isimle anılmıştır. Bkz. (Soysal, 2000: 527-535).

9 Fransa ve İngiltere'nin yaptığı bu daveti, Akdeniz ülkelerinden Türkiye, Yugoslavya, Yunanistan ve Mısır ile Karadeniz devletlerinden Sovyetler Birliği, Bulgaristan ve Romanya kabul etmişti (Soysal, 2000: 528).

Delbos, Konferans'ı başka bir esas üzerine dayandırmayı talep ederek özel sebeplerden dolayı iki devletin Konferans'a katılmayı reddetmiş bulunmalarından dolayı üzgün olduğunu bildirip konuşmasını şöyle sürdürdü:

"Bu mukabil teklif kabul olunmamıştır. Zira, çabuk hareket etmek lâzımdır. Ve bahis mevzuu olan madde, karışmazlık komitesinde konuşulan mesele ile birçok bakımdan hiçbir münasebeti bulunmayan sarih ve muayyen bir meselenin halidir." Delbos, Akdeniz'in dünya ticaretinde ve memleketlerin hayatındaki önemi ile rolünü hatırlatarak sözlerine şöyle devam etti: *"Akdeniz, bu konferansta temsil edilen birçok memleketlerin hayatında katî bir ehemmiyeti haiz bulunmaktadır. Deniz münâkele¹⁰ yollarından herkesin serbestçe istifade etmek hakkıdır ve birçokları için bu münâkeleler, hayatî bir ehemmiyet arz etmektedir. Burada, cemaat aleyhine olarak hususî serbestiler almaya hiç kimse mezun değildir. Fransa ve İngiltere Akdeniz'de korsanlığın ilgası hakkında çabuk bir anlaşmaya varılması keyfiyetinin bugünkü tahammül edilmez vaziyete niha-yet vereceğine ve yeni hâdiseler tehlikesinin önüne geçeceğine kanidir. Bazı devletlerin konferansa iştiraktan imtinalarının bu yolda derhal yürüme imkânlarını tahdit ettiği muhakkaktır. Fakat güçlüklerin fazlaşması, başlanan işi terk etmeyi değil, fakat gayretleri bir misli daha fazlaştırmayı âmirdir."* Delbos, sözlerini şu şekilde bitirmişti: *"Konferans, kendisine düşen pratik ve müessir mahiyetteki eseri muvaffakiyetle intaç etmeyi kendisine bir vazife bilecektir."* (Akşam, 11 Eylül 1937; Kurun, 11 Eylül 1937; Ulus, 11 Eylül 1937).

Delbos'tan sonra söz alan Sovyetler Birliği Dışişleri Bakanı M. Litvinoff, bir konuşma yaptı. Litvinoff, konuşmasında: *"...Konferansın, Akdeniz'de seyrisefaine iştirak eden devletlerin menâfiinin¹¹ tesirli bir surette korunmasını temin eyleyecek tedbirler alması icap eylemektedir."* (Akşam, 11 Eylül 1937; Kurun, 11 Eylül 1937; Ulus, 11 Eylül 1937) sözleriyle Konferans'tan beklentisini dile getirmişti. Litvinoff'dan sonra İngiltere Dışişleri Bakanı Eden, kısa bir konuşma yaptı. Çağrıldıkları hâlde gelmeyen İtalya ve Almanya'nın bu tavırlarından dolayı duyduğu üzüntüyü belirterek adı geçen devletlerin konferans görüşmelerinden haberdar edileceğini söyledi (Akşam, 11 Eylül 1937; Kurun, 11 Eylül 1937; Ulus, 11 Eylül 1937).

Eden'in teklifiyle Konferans, komite hâlinde toplantıya devam etme kararı almış ve gizli bir oturum akdolunup ayrıntılı olarak görüşmelere başlanmıştı. Toplantıdan sonra şu tebliğ yayımlandı:

"Konferans, ticaret gemilerine karşı Akdeniz'de denizaltı gemilerinin yaptıkları korsanlık fiillerine bir nihayet verecek harekete hangi prensipler tahtında geçilebileceği meselesini müzakere etmiştir. Aynı zamanda, elde mevcut deniz kuvvetlerinin bu işte ne suretle kullanılabilmesi de tetkik olunmuştur. Müzakerat müteaddid noktaların mütemmim bir tetkike tabi tutulması lüzumunu göstermiştir. Bu sebeple bu akşam ve yarın sabah müzakerelerde bulunulacaktır. Konferans yarın öğleden sonra saat 16'da gayri resmî bir içtima hâlinde toplanacaktır." (Akşam, 11 Eylül 1937; Kurun, 11 Eylül 1937; Ulus, 11 Eylül 1937).

Nyon Konferansı'ndaki delegeler, ertesi gün iki saat süren görüşmelerden sonra şu esaslar üzerinde tam bir antlaşmaya vardılar: Her ülke, kendi karasularında kontrolü sağlayacak, tüm Akdeniz'in kontrolü ise İngiltere ve Fransa tarafından tesis edilecek, 1936 Londra Beyanamesi'ndeki kurallara uymayacak olan her denizaltı gemisine korsan muamelesi yapılacak, İtalya, bu antlaşmaya katılmaya resmen davet edilecek ve bu takdirde Adriyatik Denizi'nin kontrolü ona verilecek, Almanya'ya Konferans'tan alınan sonuçlar hakkında malumat verilecek (Akşam, 12 Eylül 1937; Kurun, 12 Eylül 1937; Ulus, 12 Eylül 1937).

Konferans'ın aynı gün akşamı, yani 11 Eylül 1937'de yayımladığı tebliğ şöyleydi: *"Bugün öğleden sonra toplanan komite içtimaî esasında, Balkan Antantı namına B. Puriç¹² beyanatta bulunarak aşağıdaki teklifleri yapmıştır: 1. Her sahil devleti, kendi karasularında inzibati temin etmelidir. 2. Her sahil devleti iş birliği için, diğer sahil devletlerle müzakerelerde bulunabilmelidir. 3. Kararlaştırılacak hatlara göre en işlek deniz yolları üzerinde inzibat, Fransa ve İngiltere tarafından temin olunmalıdır."* (Akşam, 12 Eylül 1937; Kurun, 12 Eylül 1937; Ulus, 12 Eylül 1937). Pouritch, ayrıca Balkan Antantı devletlerinin Konferans'a katılan diğer Akdeniz sahil devletlerin bu kararlara iştirak edeceği hususunda da ümitvar olduğunu eklemişti. Onun bu beyanati, Bulgaristan delegesi Kiosseivanoff tarafından da desteklendi. Bunun üzerine Delbos, bir metin proje vermiş ve bu, hükûmetlerin koydukları çekince kaydıyla onaylanmıştı (Akşam, 12 Eylül 1937; Ulus, 12 Eylül 1937).

Projenin görüşülmesi sırasında Karadeniz'e kıyısı olan devletlerin delegeleri, denizaltı gemilerinin adı geçen denizde ticaret serbestisini tehdit ettikleri takdirde bu saldırılara son vermek için aralarında görüşüp karar alacaklarını bildirmişlerdi (Kurun, 12 Eylül 1937; Ulus, 12 Eylül 1937). Proje, imzaya müteakip yürürlüğe girecekti. Başkan, bunun üzerine Konferans'ın seri ve başarılı bir şekilde çalıştığı, uluslararası hukukun yeniden tesisine katkı sağladığı, Akdeniz'in emniyetine ve genel barışın sağlanmasına yardım ettiği ve ayrıca Konferans'ta temsil edilen devletler arasında geniş kapsamlı bir iş birliği ile mutabakat ortamı meydana getirdiği gibi değerli kazanımların önemine dikkat çekti. Ardından tüm delegeler adına Antonesco,¹³ bu güçlükleri kısa zamanda aşan Başkan Delbos'a teşekkür etti. Delbos da mukabele ederek tüm delegelere teşekkürlerini sundu (Akşam, 12 Eylül 1937; Ulus, 12 Eylül 1937; Son Posta, 12 Eylül 1937).

Delegelerin hükûmetlerine müracaatla gerekli yetkiyi almaları için bir vakit bırakıldı (Akşam, 12 Eylül 1937; Kurun, 12 Eylül 1937). Bu şekilde Konferans'ın imzaya sunulacak toplantısının takip eden haftanın başlarında yapılması kararlaştırıldı (Akşam, 12 Eylül 1937; Ulus, 12 Eylül 1937; Son Posta 12 Eylül 1937). Nihayet Konferans'ın 14 Eylül 1937 tarihinde son oturumu yapılarak Nyon Anlaşması imzalandı (Akşam, 15 Eylül 1937; Kurun, 15 Eylül 1937; Son Posta, 15 Eylül 1937; Ulus, 15 Eylül 1937;). Konferans'taki hükümlere; İngiltere (Birleşik

10 Münâkale; taşıma, ulaştırma, aktarma anlamında kullanılan kelimedir (Devellioğlu, 2012: 847).

11 Menâfi; menfaat, yarar, fayda anlamında kullanılan kelimedir (Devellioğlu, 2012: 709).

12 Adı geçen gazetelerde bu isimle anılan şahıs, Nyon Konferansı'nda Yugoslavya'yı temsil eden B. Pouritch'dir (Soysal, 2000: 534).

13 Victor Antonesco; Konferans'ta Romanya'yı temsil etmişti (Soysal, 2000: 534).

Krallık), Bulgaristan, Mısır, Fransa, Yunanistan, Romanya, Türkiye,¹⁴ Sovyetler Birliği ve Yugoslavya olmak üzere dokuz devlet imza attı (Soysal, 2000: 533-534).

Konferans'ın Başkanı Delbos, Nyon'da sadece denizaltı gemilerinin taarruz meselesinin çözüme kavuşturulduğunu ifade etmiş ve diğer benzer sorunların yakında Cenevre'de¹⁵ görüşüleceğini dile getirmişti. Delbos, imzalanır imzalanmaz yürürlüğe girecek olan bu anlaşmanın öneminin sadece Akdeniz ülkelerinin menfaatlerine hizmet etmekle sınırlı kalmadığını, aynı zamanda büyük uluslararası deniz yollarının emniyetinin de sağlandığını vurgulamıştı. (Akşam, 15 Eylül 1937; Kurun, 15 Eylül 1937; Ulus, 15 Eylül 1937).

Litvinoff ise Fransa ve İngiltere'nin bütün Akdeniz'in kontrolünü üstlenmelerinden duyduğu memnuniyeti belirtmiş ve hiçbir uluslararası anlaşmanın Sovyetler Birliğinin lüzum gördüğü takdirde diğer tüm denizlerde olduğu gibi Akdeniz'de bizatihi kendi deniz kuvvetlerini bulundurmamak hakkını ihlal edemeyeceğini önemle vurgulamıştı. O, bundan başka muhariplik haklarının tanınması konusunda hiçbir kayıt bulunmadığını da müşahede etmişti. Bunun yanında Akdeniz'de deniz haydutluğu faaliyetlerinin son bulmaması durumunda ileride başka önlemler düşünmek gerektiğinin altını çizmişti. Keza İspanya'ya ait ticaret gemilerine hiçbir himaye sağlanmaması hususuna da üzüldüğünü söylemişti (Akşam, 15 Eylül 1937; Kurun, 15 Eylül 1937; Ulus, 15 Eylül 1937).

Balkan Antantı adına konuşan Pouritich, bu Anlaşma'nın genel barışın sağlamaştırılmasına bir vesile olacağı şeklinde değerlendirme yaptı. Eden ise anlaşma hakkında fazla konuşmak istemediğini, sadece başkan ve delegeleri tebrik ettiğini söyledi. En büyük isteklerinin ilgili devletlerin samimi bir şekilde iş birliği içerisinde bulunmaları olduğunu ifade ederek işte bunun tüm bu gayretleri taçlandıracağını dile getirdi. Bunun üzerine Nyon Konferansı son buldu (Akşam, 15 Eylül 1937; Kurun, 15 Eylül 1937; Ulus, 15 Eylül 1937).

Nyon Anlaşması'nın maddeleri şu şekildedir:¹⁶

I. Konferans'a katılan devletler, kendi deniz kuvvetlerine, İspanya'da savaşım içindeki taraflardan birine ilintili olmayan ticaret gemilerini korumak üzere, aşağıdaki II. ve III. paragraflar uyarınca, hareket etmeleri için yönerge vereceklerdir.

II. Deniz silâhlarının sınırlandırılması ve azaltılması için Londra'da 22 Nisan 1930 günü imza edilen Andlaşmada öngörülüp Londra'da 6 Kasım 1936'da imza olunan Protokol ile doğrulanan Devletler Hukuku kurallarına aykırı olarak, böyle bir gemiye saldıran herhangi bir denizaltı gemisine karşı saldırıya geçilecek ve olanaklı ise, bu gemi batırılacaktır.

III. İspanya'da savaşım içindeki taraflardan hiçbirine ilintili olmayan bir geminin, yukarıdaki paragrafta anılan kurallara aykırı olarak, saldırıya uğradığı bir yerin çevresinde rastlanan denizaltı gemisi için- rastlandığı durum saldırıyı yapanın onun olduğu izlenimi veriyorsa- gene yukarıdaki hükümler uygulanacaktır.

IV. Yukarıda yazılı kararları pratik biçimde yerine getirmek üzere, Konferansa katılan devletler aşağıdaki hükümleri kararlaştırmışlardır:

1. Batı Akdeniz'de ve Malta geçitinde -gözetleme işi ayrı hükümlere bağlı tutulacak Tyrrhenienne bölgesi kapsam dışı kalmak üzere- işbu harekât, açık denizde ve Konferansa katılan devletlerin karasularında, İngiliz ve Fransız donanmalarının, iki Hükümet arasında kararlaştırılacak kesimlere göre, görevi olacaktır.

2. Doğu Akdeniz'de:

a) Bu uygulama karasularında, kendisine ilintili kesimlerde, ilgili Hükümetçe yapılır.

b) Açık denizde, Adriyatik Denizi kapsam dışı olmak üzere, işbu uygulama Çanakale Boğazı'nın girişine dek İngiliz ve Fransız donanmalarınca gidiş gelişin tehlikeli olduğu sanılan bölgelerde iki Hükümet arasında kararlaştırılacak kesimlere göre, üstlenilecektir.

Öteki katılan devletlerden Akdeniz'de kıyısı bulunanlar, bu donanmalar için istenecek yardımları, kendi olanakları ölçüsünde, yapmağı yükümlenirler; özellikle bu donanmaların harekâtını kendi karasularında sürdürmelerine, ayrıca gösterecekleri limanlardan bu donanmaların yararlanmalarına izin vereceklerdir.

3. Şurası da kararlaştırılmıştır ki, yukarıda 1. ve 2. fıkralarda anılan bölgenin sınırları ve bölüşülmesi, her zaman, durumdaki her türlü değişiklikler göz önünde tutulmak üzere, Konferansa katılan devletlerce değiştirilebilir.

V. Konferansa katılan devletler, yukarıdaki hükümlerin uygulanmasını kolaylaştırmak üzere, kendi denizaltılarının Akdeniz'de kullanılmasını, aşağıdaki biçimde sınırlamak konusunda anlaşmışlardır:

a) Aşağıdaki b ve c fıkralarında öngörülen durumlar kapsam dışı kalarak, hiçbir denizaltı Akdeniz'de denize açılmayacaktır.

b) Denizaltılar Konferansa katılan devletlerden her birine bildirimde bulduktan sonra, deniz üzerinde ve bir suüstü gemisi eşliğinde olmak koşulu ile, seyredebileceklerdir.

c) Konferansa katılan devletlerden her biri aşağıdaki I sayılı ekte gösterilen belirli bölgeleri, a ve b Fıkralarında öngörülen sınırlamalara bağlı tutulmaksızın, eğitim için kendi denizaltılarına ayırabilirler.

14 Nyon Anlaşması, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 18 Eylül 1937 tarihinde onaylandı (TBMM ZC, 345).

15 Nitekim Nyon Anlaşması'nın tamamlayıcısı kabul edilen böyle bir anlaşma, yine bu Konferans'a katılmış olan dokuz devlet tarafından 17 Eylül 1937 tarihinde Cenevre'de imzalandı. Burada kabul edilen hükümler için bkz. (Soysal, 2000: 534-535). Bu Anlaşma'da ise deniz üstü gemilerin ve uçakların saldırılarına karşı alınacak tedbirler kararlaştırılmıştı (Dilek, 2012: 1527).

16 Soysal, 2000: 531-533.

Bunun gibi, Konferansa katılan devletler zorunlu durma ya da yukarıda b fıkrasında öngörülen koşullar dışında, kendi kararsularında hiçbir yabancı denizaltının bulunmasına izin vermemek konusunda anlaşmışlardır.

VI. Konferansa katılan devletlerce, yukarıda yazılı programın uygulanmasını kolaylaştırmak için, kendi ticaret gemilerine Akdeniz'de aralarında kararlaştırılacak belirli ana yolları da ögütleyeceklerdir.

VII. İşbu Anlaşmanın hiçbir hükmü, Konferansa katılan devletlerin kendi denizüstü gemilerini Akdeniz'in herhangi bir bölgesine göndermek hakkını kısıtlamaz.

VIII. Yukarıdaki hükümler Milletler Cemiyeti Sekreterliği kütüğüne yazılı uluslararası yükümleri hiçbir biçimde zedelemez.

IX. Konferansa katılan devletlerden biri işbu Anlaşmadan çekilmek isteğinde bulunduğunu bildirirse, böyle bir bildiri 30 günlük bir sürenin sonunda geçerli olacaktır ve Konferansa katılan devletlerden herhangi bir başkası da bu konudaki niyetini o sürenin bitiminden önce bildirmek koşulu ile, o gün Anlaşmadan çekilebilecektir."

Nyon Anlaşması'ndaki maddelere göre, Adriyatik ve Tirenien Denizi dışında Akdeniz'in kontrolü İngiliz ile Fransız donanmalarına verilmişti. Doğu Akdeniz'in Sovyetler Birliği ile Balkan Devletleri donanmaları tarafından korunması düşüncesinden Balkan Devletlerinin yoğun itirazı ve Rus-İtalyan sıcak çatışma olasılığının artmasından duyulan tedirginlik gibi sebeplerden dolayı vazgeçilmişti. Konferans'tan intikal eden ilk bilgiler, Sovyet gemilerinin Akdeniz'de görev alacağı şeklinde olunca Cumhurbaşkanı Atatürk, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı, İsmet İnönü Hükümeti'ne bildirmişti. Akabinde Sovyet gemilerinin Akdeniz'de vazife alamayacağına karar verilmesi, Türk dış politika aktörleri tarafından olumlu bir gelişme şeklinde değerlendirilmişti. Çünkü tarihsel sürece bakıldığında Rus makamlarının Boğazlar üzerinde hâkim güç olmaya çalıştıkları gözlenmişti. Bu durum, Türk dış politikasının hedefleri bağlamında Montrö'de elde edilmiş kazanımları korumayı zaruri kılmıştı (Dilek, 2012: 1526-1527).

Nyon Konferansı'nda alınan kararlara katılmak için İtalya'ya yapılan teklife, bu devlet olumsuz cevap vermişti. İtalya, cevabında Akdeniz'de devriye işinin İngiltere ve Fransa'ya verilmesine karşı çıkmış ve bu göreve kendisinin de tam bir suretle iştiraki sağlanmazsa söz konusu teklifi, kabul edemeyeceğini bildirmişti (Akşam, 16 Eylül 1937). Nitekim İtalyan basını, kendilerine sadece Adriyatik ile Tirenien denizlerinin kontrolünün verilmesini yeterli bulmamıştı (Dilek, 2012: 1528). İtalya, bu cevabını Almanya ile mutabık kalarak vermişti (Akşam, 16 Eylül 1937; Kurun, 15 Eylül 1937; Ulus, 15 Eylül 1937). Ancak İtalya'nın başlangıçtaki bu tutumuna karşı Nyon Konferansı amacına ulaşmıştı. Çünkü Akdeniz'in sahip olduğu stratejik ve jeopolitik konumun önemini iyi bilen devletler, tansiyonu düşürmek için İtalya ile diyalog kurma çalışmalarını sürdürmüş ve bunun sonucunda da Nyon Anlaşması'nın şartlarını kabul eden ülkeler arasına İtalya da dâhil olmuştu (Dilek, 2012: 1530).

Nyon Konferansı'nda alınan deniz haydutluğuyla mücadele kararı etkili olmuş ve Akdeniz'de söz konusu hadiseler bu süreçte bir daha rastlanmamıştır (Armaoğlu, 1994: 267; Belenli, 2019: 176, 183). Nyon Antlaşması'nın imzalanma gerekçesi, Akdeniz'deki deniz haydutluğu vakalarıydı. Akdeniz'de bu olaylar son bulduktan sonra Nyon Anlaşması'nda imzası bulunan devletler, 1939 yılının Nisan ve Mayıs aylarında adı geçen Anlaşma'dan çekildiklerini duyurmuşlardır. Sözü edilen devletlerden biri de Türkiye'dir. Türkiye, 8 Nisan 1939'da ilgili devletlere verdiği bir nota ile Nyon Anlaşması'ndan çekildiğini bildirmiştir (Çakmak, 2009: 116; Dilek, 2012: 1530).

Sonuç

II. Dünya Savaşı'na giden süreç üzerine bir çözümleme yapılırken üzerinde düşünmeye değer gelişmelerden biri de hiç şüphesiz Nyon Konferansı'dır. Çünkü II. Dünya Savaşı'nın en önemli sebeplerinden biri olan "saldırgan ve revizyonist politikalar" mefumu Nyon Konferansı'na giden süreçte kendisinden fazlasıyla söz ettirmiştir.

II. Dünya Savaşı'nın arifesinde patlak veren İspanya İç Savaşı, bu açıdan tam bir kırılma noktası olmuştu. Bu savaş, dünyada mevcut dengeleri değiştirmek isteyen İtalya ve Almanya gibi revizyonist devletlerle statükonun devamından yana tavır koyan İngiltere ile Fransa'yı karşı karşıya getirmişti. İtalya ve Almanya, bu savaşta kendi politikalarına yakın gördükleri Franco'yu desteklerken İngiltere ile Fransa, Cumhuriyetçilerin tarafını tutmuştu. Ancak bu son iki devlet, yani İngiltere ve Fransa hadiselerin bir dünya savaşına dönüşmesi tehlikesine karşı bu hadiseye açıktan müdahil olmamıştı. İtalya ve Almanya birlikteliği, II. Dünya Savaşı'nda Mihver bloğu olarak resmîyet kazanacaktı. Avrupalı devletler arasında başlayan bu kampaşmaların gölgesinde Akdeniz'de ticaret gemilerine karşı saldırılar baş gösterdi. O gün kimliği belirsiz görünen ancak şu anda kaynakların İtalya'ya ait olduğunu söylediği denizaltılar; ticaret gemilerini alıkoyma, çevirme ve daha da kötüsü torpilleyip batırma gibi deniz terörü hadiselerine sebebiyet vermeye başladı. Sözü edilen bu Akdeniz'deki deniz haydutluğu faaliyetlerinin önüne geçmek için Fransa ve İngiltere öncülüğünde bir konferans toplanması kararlaştırıldı. Bu iki devletin önyak olmasıyla aralarında Türkiye'nin de bulunduğu dokuz ülke, 10 Eylül 1937'de İsviçre'nin Nyon'da bir konferans düzenlemiş ve 14 Eylül 1937'de de Nyon Anlaşması'nı imzalamışlardı. Nyon Konferansı'nda vücut bulan bu İngiliz-Fransız ittifakı, II. Dünya Savaşı'nda da Müttefik Devletler bloğu olarak kayıtlara geçecektir.

Atatürk'ün yön verdiği barışçı dış politika çerçevesinde Türkiye de Nyon Konferansı'na katılarak, bölgede huzur ve istikrarın devamı için inisiyatif alıp buna katkı sağlayan devletlerle iş birliği içerisinde olduğunu göstermiştir. Nyon Konferansı, devletler arasında meydana getirdiği iş birliği sayesinde Akdeniz ve havalisinde söz konusu süreçte deniz haydutluğu vakalarının sonlandırılarak barış ortamının sağlanmasında çok önemli bir yere sahip olmuştur. Ancak Akdeniz'de sağlanan bu barış ve güven ortamı çok uzun sürmemiş, dünya 1939'da başlayıp 1945'te biten büyük bir savaşa daha (II. Dünya Savaşı) tanıklık etmiştir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Resmi Yayınlar

Anadolu Ajansı. (2021). *100 Yıllık Türkiye 23 Nisan 1920-23 Nisan 2020*. Anadolu Ajansı Yayınları.
Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC). 5. Devre, 2. İçtima Senesi, Cilt: 19.

Sürelî Yayınlar

Gazeteler

Akşam (6-8-10-11-12-15-16 Eylül 1937).

Haber (8-9-10-11-14 Eylül 1937).

Kurun (1-6-8-9-10-11-12-15 Eylül 1937).

Son Posta (6-7-8-9-10-12-15 Eylül 1937).

Ulus (1-6-8-9-10-11-12-15 Eylül 1937).

Yayınlanmış Eserler

Armaoğlu, F. (1994). *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980, Cilt: 1*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu. (2019). *Türkçe Sözlük*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Atay, F. R. (2012). *Çankaya*. Pozitif Yayınları.

Aydemir, Ş. S. (1966). *İkinci Adam İsmet İnönü, 1. Cilt 1884-1938*. Remzi Kitabevi.

Belenli, T. (2019). Akdeniz'de Meçhul Denizaltı Saldırıları ve Nyon Konferansı (1937). *Gazi Akademik Bakış*, 12(24), 163-190.

Çakmak, Z. (2009). *İkinci Dünya Savaşı Öncesi Akdeniz'de Korsan Denizaltılar Sorunu Nyon Antlaşması*. IQ Kültür Sanat Yayıncılık.

Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat Eski ve Yeni Harflerle*. Aydın Kitabevi Yayınları.

Dilek, M. S. (2012). Akdeniz'de Yaşanan Güvenlik Sorunu ve Büyük Güçlerin Politikası (1936-1939). *Turkish Studies*, 7 (4), 1519-1540. [\[Crossref\]](#)

Gönlübol, M. & Sar, C. (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)*. Atatürk Araştırma Merkezi.

İnönü, İ. (2014). *Hatıralar*. (haz. S. Selek). Bilgi Yayınevi.

Kissenger, H. (1998). *Diplomasi*. (çev. İ. H. Kurt). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Koçak, C. (2007). *Türkiye'de Millî Şef Dönemi (1938-1945), Cilt: 1*. İletişim Yayınları.

Sander, O. (2004). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İmge Kitabevi.

Soysal, İ. (2000). *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları- I (1920-1945)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Soyak, H. R. (2008). *Atatürk'ten Hatıralar*. Yapı Kredi Yayınları.

Uçarol, R. (2015). *Siyasi Tarih (1789-2014)*. Der Yayınları.

Structured Abstract

In the period after 1932, the policy followed by Italy and Germany had an expansionist and aggressive nature. This policy, which was carried out in the Mediterranean and its surroundings and in the Balkans, was observed with concern by other countries. By 1937, this danger had become a little more obvious as the ongoing Spanish Civil War increased the danger. Some unidentified submarines sank various flagged merchant ships in the Mediterranean, which they suspected of carrying armors and ammunition to Spain's Republican government.

This civil war in Spain was continuing with all its violence. Italy supported General Franco, who was considered close to Italy's own policies in this war. Soviet Union, on the other hand, took a stance on the side of the Republicans. The situation of Germany was similar to that of Italy. These two states, namely Italy and Germany, provided General Franco with armor and ammunition support. Moreover, Italy provided soldiers to him. On the other hand, Britain and France were reluctant to be directly involved in the struggle in question. They were trying to prevent the spread of this war to Europe by trying loose diplomacy from time to time or sometimes by making some attempts through the League of Nations. However, the fact that the Mediterranean had become a masked battlefield eliminated the sustainability of this policy. Then, these two states, namely Britain and France, had to act more energetically and take initiative.

Although their identities cannot be determined with certainty, some submarines were engaged in maritime piracy activities in the Mediterranean. They intercepted, detained, and sometimes sunk ships. An atmosphere of terror was created in and around the Mediterranean. There was a possibility that this increasingly complex situation could turn into a war. In particular, the tension between Italy and the Soviet Union escalated to very serious dimensions. At this time, a conference was brought to the agenda by France and Britain to take decisive measures against the maritime piracy incidents in the Mediterranean. Britain and France, together with other Mediterranean countries, were hopeful and determined to ensure safety and security in the Mediterranean. As a result of this clear stance, it was decided to convene a conference to prevent maritime piracy.

As a result of the negotiations carried out by Britain and France, the question of which countries would attend the conference to prevent maritime piracy activities in the Mediterranean and its surroundings was answered. The French Ministry of Foreign Affairs published the names of the states that would be invited to the conference. These states were: Britain, France, Italy, Germany, Greece, Turkey, Romania, Yugoslavia, Egypt, the Soviet Union, Bulgaria, and Albania. It was understood that this Conference would focus on two main issues. The first of these was to put an end to the disorder prevailing in the Mediterranean, and the second was to ensure that the merchant ships could move freely in accordance with the rules of international navigation laws. The conference was to convene in Nyon, Switzerland. The negotiations to be carried out at the Conference would be short-lived and of a technical nature. In particular, the situation of submarines and the places the submarines could be, would be discussed and decided. The decisions taken there were to be communicated to the relevant states, especially to those who did not attend the conference. At the same time, a technical committee would be formed, consisting of lawyers and marine experts.

Eventually, the Nyon Conference took place on September 10, 1937, in the great hall of the Nyon City Hall. Nine states, including Bulgaria, Egypt, Romania, the Soviet Union, Turkey, Yugoslavia, and Greece, as well as especially France and Britain, the pioneers of the assembly, participated in the conference. Three of the states invited to the meeting, namely Italy, Germany, and Albania, did not participate. Italy and Germany declared that they would not attend the Nyon Conference by taking a negative attitude toward the joint invitation made to them by Britain and France on 6 September 1937. These two states mentioned that it would be appropriate for the maritime piracy incidents in the Mediterranean to be reviewed by the Non-Interference Committee and stated that they welcomed this initiative well but stated that they would not participate in the conference. Likewise, Albania did not attend the conference, under the influence of Italy.

A "Welcome" speech was given by the Mayor of Nyon. Then, British Foreign Minister A. Eden took the floor and proposed French Foreign Minister Y. Delbos be elected as the chairman of the conference since the idea of convening the conference was put forward by France for the first time. This proposal was accepted and the French Minister of Foreign Affairs Delbos was unanimously elected as the President of the Mediterranean Conference with applause. The Nyon Conference came to an end in a short time. The Nyon Agreement, which was prepared to prevent maritime piracy activities in the Mediterranean, was signed on September 14, 1937.

Nine states, namely Britain, Bulgaria, Egypt, France, Greece, Romania, Turkey, the Soviet Union, and Yugoslavia, signed the resolutions at the Nyon Conference. Italy gave a negative response to the offer to accept the decisions taken at the Nyon Conference. Italy, in its response, objected to the assignment of patrolling in the Mediterranean to Britain and France and declared that it could not accept the offer unless it was fully involved in this assignment. As a matter of fact, the Italian press did not find it sufficient to give control over the Adriatic and Tyrrhenian seas. Italy gave this response in agreement with Germany. However, it should be noted that the Nyon Conference achieved its purpose against this attitude of Italy at the beginning. Because the states, knowing the importance of the strategic and geopolitical position of the Mediterranean, continued their efforts to establish a dialogue with Italy in order to reduce the tension. As a result, Italy was included among the countries that accepted the conditions of The Nyon Agreement. Thus, the decision to fight against maritime piracy incidents, taken at the Nyon Conference, was effective and such incidents did not occur in the Mediterranean in the given period. This Conference was very significant as the above-mentioned states contributed to the security and peace of the Mediterranean by acting in cooperation and solidarity.

Miranda TCHANKVETADZE
Muharrem DAŞDEMİR

Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye
Department of Turkish Language
and Literature, Atatürk University,
Erzurum, Turkey

İoseb Tsilossani'nin Yeni Diyaloglar Adlı Eserinin İçeriği ve İmla Özellikleri

The Content and Spelling Features of İoseb Tsilossani's Book New Dialogues

öz

Şimdiye kadar yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla çeşitli eserler yazılmıştır. Bu eserlerden biri de aslen Gürcü olan bilim insanı İoseb Lazareviç Tsilossani tarafından kaleme alınmıştır. Kitabın adı, “*Новые разговоры на Русском, Французском, Турецком и Татарском языках с русским произношением двух последних (Yeni Diyaloglar: Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi [Son İki Dilin Kiril Harfli Transkripsiyonuyla])*” şeklindedir. Kitapta, “Yeni Diyaloglar” kısmı, Rusça ve Fransızca olarak büyük harflerle yazılmıştır. Onların altında da eserdeki diyalogların hangi dillerde yazıldığı gösterilmiştir. Bunun yanı sıra kitabın ismi, Arap harfleriyle yazılmış Türkiye Türkçesiyle de verilmiştir. Gürcü bilim adamı İoseb Lazareviç Tsilossani tarafından yazılmış iki kitap daha bilinmektedir: Doğu Dilleri Ders Kitabı, Müslüman Alfabeleri Öğretici Kitabı. İncelediğimiz eser, 1856 yılında Tiflis’te yayımlanmıştır. Eserin nüshaları dünyanın çeşitli (Gürcistan, Rusya, Finlandiya) ülkelerinin kütüphanelerinde bulunmaktadır. Dört dilde (Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi) yazılmış bu kitabın üzerine geçmişten günümüze kadar herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Çalışmamızın amacı da, önce bu eseri tanıtmaya, daha sonra içerik ve imla özellikleri hakkında bilgi vermektir.

Anahtar Kelimeler: Fransızca, İoseb Tsilossani, Çok Dilli Sözlük, Rusça, Türkçe

ABSTRACT

Various works have been written recently in order to teach Turkish to foreigners. One of these work was written by İoseb Tsilossani, who was originally Georgian scientist. The title of the book comes “*Новые разговоры на Русском, Французском, Турецком и Татарском языках с русским произношением двух последних (New Dialogues: In Russian, French, Turkish, Azerbaijani [Azeri Turkish] with Cyrillic Transcription of the Last Two Languages)*”. The section “New Dialogues” is written in Russian and French in capital letters. Below them is shown in which languages the dialogues are written. In addition, the name of the book is given in Turkish with Arabic letters too. There are known two other books of scientist İoseb Lazareviç Tsilossani The Study Book of Eastern Languages and The Study Book of Muslim Alphabet. The work we examined was published in Tbilisi 1856. The lists of the book are found in the libraries around the world (Georgia, Russia, Finland). There is no work has been done on this book, which was written in four languages (Russian, French, Turkish, Azerbaijani) since past. The aim of our study is to introduce this work first and then to give information about the content and spelling features.

Keywords: French, İoseb Tsilossani, Multilingual Dictionary, Russian, Turkish

Giriş

Tarihî boyunca yabancılara Türkçe öğretmek amacıyla çeşitli eserler yazılmıştır. Onlardan bazıları gramer kitapları, bazıları ise sözlük şeklinde yayımlanmıştır. Gürcistan’da da tarihimizdeki Türk-Gürcü ilişkileri ile beraber Gürcistan topraklarında yaşayan Türklerin konuştukları lehçe ve ağızları, Türkçe kitaplarının oluşturulmasına sebep olmuştur. “*Günümüzde Gürcistan topraklarına ait olan bölgelerde tarihî boyunca Hurriler, Kimmerler, Sakalar, Hunlar, Hazarlar gibi pek çok kavmin yaşadığı bilinmektedir*” (Meskhidze, 2018:12). Böylece Türkçe ve Türkçenin ağızlarıyla konuşan çok sayıda Türk boyları Gürcistan topraklarında hâlâ görülmektedir: Ahıska bölgesindeki Doğu Anadolu ağızıyla (Ahıska ağızı) ve Gürcistan’ın çeşitli bölgelerinde Azeri Türkçesi ile konuşanlar.

Sovyetler Birliği’nde, İoseb Tsilossani’nin eserleriyle beraber Türkçe öğretmek amacıyla çeşitli kitaplar yazılmıştır¹. İoseb’in “*Yeni Diyaloglar: Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi (Son İki Dilin Kiril Harfli Transkripsiyonuyla)*” isimli eser ise, 1856 yılında yayımlanmıştır. Kitabın özgün isminde “Tatarca” terimi yer almaktadır. Yazar, bu kelimeyi, Azerbaycan Türkçesi için kullanmıştır. Bu durum verilen örneklerden açıkça anlaşılmaktadır. “Avrupalılar ve bilhassa Ruslar Cengiz devrinden itibaren Türk-Moğol devletine “Tatar” İmparatorluğu ve halkına da “Tatar” demişlerdir”. (Devlet, 1996: 191). Ruslar, özellikle Sovyetler Birliği döneminde, Türk halkı için “Tatar” terimini kullanmıştır. “Tatar” tabiri, Gürcistan’da da aynı anlama gelip Türkler için kullanılan yaygın bir terim durumundadır. Bundan dolayı, biz,

Geliş Tarihi/Received: 26.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Miranda TCHANKVETADZE
E-posta: mirandaa9011@gmail.com

Atıf: Tchankvetadze, M., & Daşdemir, M. (2022). İoseb Tsilossani’nin Yeni Diyaloglar Adlı Eserinin İçeriği ve İmla Özellikleri. *Turcology Research*, 75, 558-565.

Cite this article: Tchankvetadze, M., & Daşdemir, M. (2022). The Content and Spelling Features of İoseb Tsilossani’s Book New Dialogues. *Turcology Research*, 75, 558-565.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

1 bk. Budagov. *L. Sravnitelnyy Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy*. Tian Yay, 1869; Çobanzade. B. S. *Türk-Tatar Diyalektolojisi*. Baku. 1927; İvanov. M. *Tatarskaya Gramatika*. Kazan. 1842; Vagabov. *Russko-Tatarskaya Azbuka*. Kazan. 1852.

bu kitabı “Yeni Diyaloglar: Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi (Son İki Dilin Kiril Harfli Transkripsiyonuyla)” olarak adlandırmayı uygun bulduk.

İ. Tsilossani tarafından yazılmış eserin Türkçe kısımları, Arap ve Kiril alfabeleriyle verilmiştir. Çalışmamızda, esas olarak, ağız özelliklerini göstermesinden dolayı Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlar ele alınmıştır. Ancak bazı seslerin özelliklerinin (uzun ā, , ü, kapalı ê, ñ; hareketler: hemze, şedde, tenvin) fark edilebilmesi için Arap harfleriyle yazılmış Türkçe kısımlara da bakmak gerekmektedir. Böylece çalışmamızda, yerine göre hem Arap hem Kiril alfabeleriyle yazılmış Türkçe kısımları incelemeye gayret ettik.

Kitabın giriş bölümünde, yazar tarafından, bu kitabın, Rusça-Fransızca-Türkçe (Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi) diyaloglar şeklinde hazırlanmış bir sözlük olmakla birlikte, Türkçeyi yabancılara öğretmek amacıyla yazıldığı belirtilmiştir.

Çalışmamız iki bölümden ibarettir: 1. Kitabın tanıtımı ve içeriği, 2. Kitabın imla özellikleri.

İoseb Tsilossani ve kitabın içeriği

İoseb Lazareviç Tsilossani, 1804 yılında Gürcistan'ın Guria ilçesinde dünyaya gelmiştir. 1812 yılında, 8 yaşındayken kaçırılıp İstanbul'dan gelmiş Hasan Ağa'ya satılmıştır. Esirlikte bulunduğu sürede ona Ali-Amed ismi verilmiştir. Hasan Ağa, esirlerinin bir kısmını memluk olarak Kahire'ye götürüp Muhammed Ağa'ya satmıştır. Böylece İoseb de Mısır yoluna düşmüştür. Muhammed Ağa, İoseb'i kölelikten kurtarıp kendi çocuğu gibi yetiştirmiştir. Ayrıca güzel bir eğitim de vermiştir. Mısır'dayken İoseb; Arapça ve Türk dillerini, İslam Hukuku ve teolojisini öğrenmiştir. 1821'de ise *Selim Kasrane'nin Askeri Akademi'sine* alınıp 1823'te mezun olduktan sonra subay olarak orduya katılmıştır. 1826'da İoseb, okumaya Paris'e gönderilmiştir. Fransa'da okuduktan sonra Gürcistan'a dönmeye karar vermiştir. Memleketine döndükten sonra Tiflis'i doğu dillerinin öğrenilmesi için özel bir merkez hâline getirmiştir. Önceleri tercüman olarak çalışmıştır. Sonra ise bilimsel faaliyetlerde de bulunmuştur. 1856'da ilk kitabı olan “*Doğu Dilleri Ders Kitabı*” yayınlanmıştır. Aynı yıl Rusça, Fransızca ve Türkçe dillerinde, “*Konuşma Dili Sözlüğü*” çıkmıştır. İoseb Tsilossani 1873'te Tiflis'te vefat etmiştir (Ardjevanidze, 1946). Mezarının yeri bilinmemektedir.

Eserleri

1. Yeni Diyaloglar: Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi (Son İki Dilin Kiril Harfli Transkripsiyonuyla).
2. Doğu Dilleri Ders Kitabı.
3. Müslüman Alfabeleri Öğretici Kitabı.

Kitabın içeriği

İoseb Tsilossani tarafından dört dilde (Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi) yazılmış kitapta, Türkiye Türkçesi-Azerbaycan Türkçesi kısımları, Arap alfabesiyle kaleme alınmıştır. Eserin nüshaları, Gürcistan'da, Gürcistan Millî Kütüphanesinde T.1.607/4; Rusya'da, Boris Yeltsin Başkanlık Kütüphanesinde BBK.81.40/79-422 ve Rusya Devlet Halk Tarihi Kütüphanesinde 81-/02/-53; Finlandiya'da, Finlandiya Millî Kütüphanesinde H2.62.IX numaralarıyla kayıtlıdır. Ayrıca kitabın varlığı bilinen başka bir nüshası, Gürcistan El Yazmaları Enstitüsünde, büyük Gürcü Türkolog Tsisana Abuladze'nin şahsi kütüphanesinde bulunmaktadır.

Kitap, 607 varak ve 130 tematik bölümden oluşmaktadır. Sayfalar iki sütun hâlinde düzenlenmiştir.

Sayfalardaki satır sayısı 18-25 arasında değişmektedir. Kitabın sütunları Rusça, Fransızca, Türkçe (Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi) ve Türkçe kısımlarının Kiril harfli transkripsiyonuyla sıralanmaktadır. Yukarıda belirttiğimiz gibi yazar, giriş bölümünde, kitabın yabancılara Doğu dillerini öğretmek amacıyla yazıldığından bahsetmiştir. Ayrıca ilk sayfalarda, eserde kullanılmış bazı sesler ve işaretler hakkında bilgi vermiştir. Bunun yanı sıra eserin 130 bölümünün adları kısaca gösterilmiştir.

Eser, konulara göre 130 bölümden oluşmaktadır:

1. *Salâm Vêrub İstifsâr-i Hâl va Hâîra Dâyirdur* (1. - 6. mukâleme)
2. *İstifsâra Dâyirdur* (7. - 10. mukâleme)
3. *Suâl va Cavâb Bâbindadur* (11. mukâleme)
4. *Emr Êtmeğa Dâyirdur* (12. mukâleme)
5. *Taşdıĥ Êtmek, va İnkâr Êtmek, va Ķabûl Êtmek Kibi Şeylara Dâyirdur* (13. mukâleme)
6. *Meşveret Êtmeğa Dâyirdur* (14. mukâleme)
7. *Edebâne Soyleşmek Ķarzindadur* (15. - 17. mukâleme)
8. *ŞokaĶda (KuĶeda ZoĶaĶda) Mulâkât Uzradur* (18. - 19. mukâleme)
9. *Sâ'at KaĶda (NiĶeda) OldıĶınıñ İstifsârına Dâyirdur* (20 - 21. mukâleme)
10. *Havâya Dâyirdur* (22 - 24. mukâleme)
11. *Bahâr Mavsimına Dâyirdur* (25. mukâleme)
12. *Yaz Mavsimına Dâyirdur* (26. mukâleme)
13. *Guz VaĶtı² - Kohne Bahâr (Payız² Ķarîf) Mavsimına Dâyirdur* (27. mukâleme)
14. *Ķış² - Zemistân² - Şitâ Mavsimına Dâyirdur* (28. - 29. mukâleme)
15. *Seyri va Tafarruca Dâyirdur* (30. - 32. mukâleme)
16. *BâĶçeya (BâĶa) Dâyirdur* (33. mukâleme)
17. *MaĶbaĶa (AşpazĶâneya) Dâyirdur* (34. - 35. mukâleme)
18. *Ķahve alti (Pişihor) İçundur* (37. - 40. mukâleme)
19. *Sufraniñ Ķurmasına² - Muheyâ Etmesina Dâyirdur* (41. mukâleme)
20. *Evile, Ķa'âmina (Nahâr Aşına) Dâyirdur* (42. - 48. mukâleme)
21. *ŞâĶirdiñ² - Telmiziñ Evile Ķa'âmina (Nahâr Aşiniñ ĶoraĶına) Dâyirdur* (49. - 51. mukâleme)

22. Yemiş, va Murabba, va Şirinliğa Däyirdur (52. mukäleme)
23. Sufraniñ Uzerinda İsti'mâl Olunecak Edebâne Soyleşmağa Däyirdur (53. mukäleme)
24. Uyukuya Yatmadan va Yatdıqdan Şoñraya Däyirdur (54. - 55. mukäleme)
25. Kaşkmaq va Urubaniñ Geymasına Däyirdur (56. - 57. mukäleme)
26. Bir Genc Kızıñ (Bir Nevciñ Kızıñ) va Mu'allimesiniñ Uyqudan Kaldirmalarına Däyirdur (58. - 61. mukäleme)
27. Bir Nevciñ Kızıñ Maşgülliyetina Däyirdur (62. - 64. mukäleme)
28. Mekteba Däyirdur (65. - 66. mukäleme)
29. Fransız Lisânina Däyirdur (67. - 70. mukäleme)
30. Nemçe Lisânina Däyirdur (71. mukäleme)
31. Russ Lisânina Däyirdur (72. mukäleme)
32. Kitâblar Hır'di Faşlıdadur (73. - 74. mukäleme)
33. Medreseya Däyirdur (75. mukäleme)
34. Medrese-yi 'ulumfaşlıdur (76. mukäleme)
35. Yazı Yazmağa Däyirdur (77. - 78. mukäleme)
36. Bir Şehriñ va Gerek Mağallelerine Däyirdur (79. - 80. mukäleme)
37. Bir Eviñ ² - Bir Konağıñ (Bir Hâneniñ) Kiralmasına Däyirdur (81. - 82. mukäleme)
38. Bir Terzi (Derzi ² - Hâyât) va Çöka (Mâhût) Tucâri İla Soyleşmek Uzradur (83. - 87. mukäleme)
39. Haffâf İla ² - Kondraci İla Mukäleme Êtmek Uzradur (88. mukäleme)
40. Kettân Beziniñ Hır'di va İştirâsına Däyirdur (89. - 90. mukäleme)
41. İki Kız Arasında ² - Aresında Mukâlemeye Däyirdur (91. - 93. mukäleme)
42. Bir Kimseniñ İstiğârına Däyirdur (94. - 95. mukäleme)
43. Bir Zenne-yi Şâlihe va Pâknihâdeniñ Hağındadır (96. mukäleme)
44. Bir Kuşurlı Karınıñ Bir Ma'yüb 'Ayıblarına Däyirdur (97. mukäleme)
45. Bir Tıfliñ Ta'midina Şuya Çekmesine Däyirdur (98. mukäleme)
46. Bir Çocuğıñ (Bir Hirdesâliñ) Guzelliğine Däyirdur (99. mukäleme)
47. Evlanmaya (Nikâhlanmaya) Däyirdur (100. mukäleme)
48. Gommeka ² - Defn Êtmeğa Däyirdur (101. mukäleme)
49. Âdamiñ Yaşına Däyirdur (102. mukäleme)
50. Hışımlıka ² - Akrabalıka Däyirdur (103. mukäleme)
51. Sâyis İla ² - Seyis İla (Mehter İla) Mukäleme Êtmek Uzradur (104. mukäleme)
52. Syâhat Êtmeğa Däyirdur (105. - 108. mukäleme)
53. Bahren ² - Deñiz İla Syâhat Êtmek Uzradur (109. mukäleme)
54. Kumar Oyunamağ Uzradur (110. mukäleme)
55. Şatınc (Şatınc) va Dâma (Ferz) Oynamağ İçündür (111. mukäleme)
56. Bilyart Oynamağ Uzradur (112. mukäleme)
57. Karyeda (Kendda) va 'ale'l-ğuşûs Avi İla Balık Avlamağ Cihet İla Kesb-i İnbisâat Êtmeğa Däyirdur (113. - 114. mukäleme)
58. Yuzmağa (Şinâverliğa) Däyirdur (115. mukäleme)
59. Tağlib Oyunına Ya'ni Komediya Däyirdur (116. - 117. mukäleme)
60. Ehbâra ² Havâdişata Däyirdur (118. - 120. mukäleme)
61. Bir Hasta (Bir Nâ-Hoş Bir Nâ-çâh) Hekim İla Bir Carrâhiñ Aralarında Mukâlemeye Däyirdur (121. - 125. mukäleme)
62. 'Uzr'ni Beyân Êtmek Uzradur (126. - 128. mukäleme)
63. Kendü Şadlığını (Oziniñ Hoş Hâliğini) Bir Kimseye Diğera (Ozgeya) Gostermek İçündür (129. mukäleme)
64. Bir Kimesne Kendusiniñ (Oziniñ) Kederliğini Ozgeya Beyân Êtmek Uzradur (130. mukäleme)

Eserdeki diyaloglar, yukarıda gösterildiği gibi çeşitli konulara göre verilmiştir. Bu diyaloglardan bazıları bu şekildedir: Günlük hayatta (selamlaşma, hâl hatır sorma) kullanılan cümleler; çeşitli diller (Fransızca, Almanca, Rusça); Mevsimler (yaz, sonbahar, bahar, kış); oynama (satranç, bardo, dama); hastalık; yemek ve sofraya gelenekleri.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi yazar, eserin giriş bölümünde kitaptaki bazı işaretler hakkında bilgi vermiştir. Söz konusu işaretler şunlardır:

(.....): Türkçe kısımları göstermek üzere kullanılan tek parantez işareti, bu parantez içindeki cümlenin veya kelimenin Azerbaycan Türkçesine ait olduğunu göstermektedir:

(هرهيه كيديورسكز / نره يه كيديورسكز / Nereya gidiyorsiñiz (hereya gidiyorsiz) (7/5)
 (من) بنده كزاييم / Ben (men) bendeñizim (7/19)

((.....)): Çift parantez işareti, Rusça ifadeler için kullanılmıştır:
 ((ابرقول)) / Guleniñ gëru donmesi ((abırqol)) (515/15)

² -: Aynı anlama gelen kelimeler veya cümleler için kullanılmıştır:
 Ev²niş-men² - ona² - ane (9/12) / ²ن اچ قانوق ²نميشن ²و ا

- : Çeşitli kelimeler için kullanılmıştır:
 ((اورله اندن مارسلیدانایم)) / Parisdan--(Orleyandan-Marseliyadanım)) (327/10)

˘: Şedde işareti, Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlarda gösterilmiştir:

هنا سويله /اغا (اڤا) توقع ايدرم بو سوزى بكا سويله /**Ağa(ağa)tavaku'** éderim bu sözi baña soyle (299/14)

ء : Tenvin işareti, Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlarda verilip Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlardaki kelimenin sonunda "enn" olarak gösterilmiştir:

تكرار/Текрареннъ/Текrārenn (173/9)

بعضا/Баъззеннъ/Ва'zenn (233/17)

ء : Hemze harfi Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlardaki bazı örneklerde "-" kısa çizgi olarak gösterilmiştir:

متأثر/Муте-эссыр/Муте-essır (603/8)

- : Kısa çizgi, Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlarda hemzeyi göstermenin yanı sıra, yardımcı fiillerle yapılan birleşik fiilleri ve birleşik isimleri birbirinden ya da ekleri kelimedenden ayırmak için kullanılmıştır:

مجبور اولمق/Маджбур-олмагкь/Маsbūr olmaq (9/23)

قرايش/Гқара-башь/Қараbaş (9/17)

چيىقمق/Чыгкь-магкь/Çııkmaq (29/1)

— : Uzun çizgi, yakın anlamlı kelimeleri göstermek için verilmiştir:

اور تاقلق—مجلس/Ортақлыгкь,— меджлись/Ortaqlıq—meclis (83/20)

İmla Özellikleri

Yazar, metindeki bazı sesleri göstermek için Kiril alfabesiyle özel harfler/harf kombinezonları oluşturmuştur. Özellikle ünsüzler için kendine göre yeni işaretler kullanmıştır. Bu harfler, aşağıdaki gibidir.

Ünlüler

a ünlüsü: "a" harfi hem uzun "a"(ā) hem de "a" için kullanılmıştır. Uzunluk, Arap harfleriyle yazılmış Türkçe kısımlarda fark edilebilmektedir: *از قالمشدر /صباحه /Сабагга азь гқалмишдурь/Şabāḥa az* kalmışdur. (253/10)

e ünlüsü: "e" harfinin hem kapalı "e" (è) hem de açık "e" için kullanıldığı Arap harfleriyle yazılmış Türkçe kısımlardan anlaşılmaktadır. Ayrıca bazı yerlerde bu harfin, Rusçada olduğu gibi "ye" olarak okunduğu görülmektedir:

رخصت ويرمک /Рухсеть вермекь/Ruḥset vèrmek. (15/9)

روایت ایتمک /Риваеть этмекь/Rivāyet ètmek. (25/2)

ë ünlüsü: "ë" harfi, başka harflere göre daha ilginç bir durum arz etmektedir. Yazar, genelde bu harfi, Rusçadaki gibi "yo" sesi için kullanmıştır. Ancak kef harfinden sonraki bazı kullanımlarında ve *börek, töz, bökortelan, şöret, bözulmiş, kōğu-қуşı, çōrab* ile *şōrba* kelimelelerinde bu harf, "ö" sesini karşılamaktadır:

يوق /Ёгкь/Үок (557/15)

/كؤى/Кёй/Кёу (27/16)

/بورك/Кучукь бёрекь/börek (239/8)

/توز/Тёзь/Тёz (101/10)

بکورتلان/Бёкортелань/Вёkortelan (237/2)

شهرت /Шёгреть/Şöhret (47/3)

بوزلمش /бёзулмишь/bözulmiş (287/4)

قوغو قوشى /Гкёгу-гкуши/Қёғу-қуşı (363/11)

چوراب /Чёрабь/Çōrāb (255/4)

شوربا /Шёрба/Şōrba (191/21)

э ünlüsü: "э" harfi, genel olarak "açık e" için kullanılmıştır, fakat yardımcı fiil olan *ét-* fiilinde, *èñ* ve *èşit-* kelimelerinde olmak üzere -her nedense- "kapalı "e"(è) için de kullanılmıştır:

آوت /эветь/evet (43/10)

روایت ایتمک /Риваеть этмекь /Rivāyet ètmek. (25/2)

انلى /Эñлу /Èñlu 397/13

ایشتمش /Эшитмишимь/Èşitmişim 603/13

и ünlüsü: "и" harfi, bazı yerlerde "i", bazı yerlerde uzun "i"(и) için verilmiştir:

تركيب ایتمک /Теркибь этмекь/Terkiб ètmek. (343/17)

سيز /Сизь/siz (311/21)

й ünlüsü: "й" harfi yerine göre "y", "ı", "i" ya da "ı" sesleri için kullanılmıştır:

چيى /Чій/çiy(101/13)

چایرلىق /Чайрлыгкь/Çayırılık (133/1)

صويي وير /Суий верь/Şuyı vèr (255/7)

پنجريى /Пенджерей/pençereyi (49/5)

ы ünlüsü: *eserde,*"ы" harfiyle artlı ünsüzler yanındaki "ı" veya "i"(uzun i) gösterilmiştir:

قز /Гқызь/Қız (303/12)

خريف /Харыфь/Ḥarḥf (115/14)

і ünlüsü: Bu harf, "y" ve "ı" sesleri için kullanılmıştır:

سفره بی صر (کدا) /وشاق /Ушагкь (геда) суфреий ссерь/Uşak (gedā) sufreyi şer (195/3)
 زیاده/Зиядэ/Ziyāde (313/4)

y ünlüsü: Kiril alfabesinde “ü” ünlüsü olmadığından eserde sadece “y” kullanılmıştır. Bu harfin “ü” okunup okunmayacağına dair bir veri yoktur. Ancak Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlarda Arapça ve Farsça kelimelerdeki med harfi “vav”dan, “y” harfinin uzun “u”(ü) karşılığı olduğu anlaşılmaktadır:

كوزل/Гузель/Guzel (361/4)
 روز/Рузъ/Rūz (5/7)

o ünlüsü: Kiril alfabesinde “ö” harfi olmadığı için eserde, birkaç örnek hariç, hep “o” harfi kullanılmıştır. Bu olay aşağıdaki örneklerde açıkça görülmektedir:

اولمک/Олмекъ/Olmek (235/5)
 اولمق/Олмагкь/Olmaq (537/17)

ö ünlüsü: Eserde “söz”, “çocuk”, “böş”, “dön-”, “böşlemek”, “zör” ve “çöka” kelimelerinde olmak üzere birkaç yerde rastlanmaktadır. Bu durum, yukarıda bahsettiğimiz gibi, Kiril alfabesinde “ö” harfinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır:

سوز/Сөзъ/Сöz. (379/1)
 چوحوق/Чөджукъ/Çöcuq (461/8)
 بوشه اورمک/Бөша урмекъ/Böşa urmek (515/17)
 دونر/дөнеръ/döner (419/7)
 بوشلامک/Бөшламекъ/Böşlamek (515/17)
 ايله/зөръ ила/zör ila (329/3)
 م چوقه/بنم/Бенимъ чөгкамъ/Benim çökam (393/17)

ю ünlüsü: Bu harf, “yu” sesi için kullanılmıştır. Yukarıda gösterildiği gibi Kiril alfabesinde “ü” harfi olmadığından eserdeki “ю” harfi, her zaman “yu”nun karşılığıdır:

بيور/Бююръ/Буyur (559/12)
 بيوک/Бююкъ/Буyuk (505/14)

я ünlüsü: Eserde bu harf, “ya” veya “ä” karşılığı olarak kullanılmıştır:

ياز/Язъ/Yaz (113/19)
 زاد/Зядъ/Zād (559/10)

Ünsüzler

Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlarda, yazar, bazı ünsüzlerin gösteriminde kendine göre özel bir imla uygulamıştır: ض (sad), ط (tı), ض (dad/zad), ح (ha) harfleri gösterilirken aynı harf iki kez yazılmıştır. ق (kaf) ve ج (cim) harfleri ise iki farklı ünsüzle karşılanmıştır:

خدا صالقسون 2خدا حفظ/худа гпафызъ, Аллагъ ссагкласунь/hüdā ḥāfız, Allah şaklasun. (7/18)

Kelime, cümlelerin başında ve ض (dad/zad), ح (ha), ق (kaf), ج (cim) harfleriyle başlamışsa, aşağıdaki örneklerde gösterildiği gibi ilk harf büyük verilmiştir:

ص/Сс/Ş/صو/Ссу/Şu (113/20)
 ط/Тт/Т/طوقنمق/Ттогкунмагкь/Тоқунмак (51/22)
 ظ/Зз/З/ظن ایتمک/Ззаннь этмекъ/Zann etmek (31/20)
 ض/Зз/З/ضدلیق ایتمک/Ззыддылыгкь этмекъ/Зiddilik etmek (61/13)
 ح/Гг/Һ/حوادث/Ггавадись/Һavādīş (57/5)
 ج/Дж/С/جسارت ایتمک/Джасареть этмекъ/Casāret etmek (15/12)
 ق/Гк/Қ/قز قرداش/Гкыз гкарындашъ/Қız qarındaş (9/15)

Bahsedilen harfler, kelimenin ortasında, sonunda veya cümlelerin içinde kelime başındaysa, küçük harflerle gösterilmiştir:

ص/сс/ş/بصمه/Бассма/başma (275/8)
 ط/тт/т/طرفه/Ссолъ ттарафа/Şol tarafa. (83/4)
 ظ/зз/з/حاضر اولمق/Ггаззырь олмагкь/Һāzır olmak. (31/19)
 ض/зз/з/بوكا رضابيره مم/Буна рызза верамамъ/Буña rızā veramam. (61/3)
 ح/гг/Һ/حالت/Саггаты ггалъ/Şaḥat-ı ḥāl. (5/6)
 ج/дж/с/اوخاق زنجیری/Оджагкь зенджири/Осақ zenc ri. (155/11)
 ق/гк/Қ/آتشی ياق/Атеши ягкь/Āteşi yaq. (151/21)

Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlardaki “r” harfi, çeşitli sesler (ğ, g, ğ ve h) için kullanılmıştır. Bu farklılık, Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlarda fark edilebilmektedir:

باغه گلمک استر ميسز/Бага гелмекъ истер мисизъ/Bāğa gelmek ister misiz (115/19)
 بها دکلدز/Бага дегилдуръ/Bahā değildur (91/12)

h harfi, “n” ve “ñ” için kullanılmıştır. Bu farklılığı görmek için hem Kiril hem Arap alfabeleriyle yazılmış Türkçe kısımlarına bakmak gerekmektedir:

بوکه نه ديرسز/Буна не дерсизъ/Буña ne dèrsiz (221/11)

c ünsüzü: c harfi “s”; “ç” harflerine karşılık olarak kullanılmıştır:

Бу мисиллу сөзлари/Бу mişillu sözlari (595/9)

ع harfi için yazar ^ şeklinde bir işaret kullanmıştır. Bu işaret, ayın, hece başında olduğunda kendisinden sonra gelen ünlünün (harekenin); hece sonunda olduğunda ise kendisinden önceki ünlünün (harekenin) üzerine konulur:

ساعات/Саатъ/Sā'at (475/18)

توقع ایتمک/Тавагкү этмекъ/Tavaqu' etmek (9/20)

Eserde, Türkçede olmayıp Rusçada kullanılan “Ъ” ve “ь” işaretleri, Kiril alfabesiyle yazılmış Türkçe kısımlarda görülmektedir.

Ъ (tvordı znak) : Türkçede karşılığı olmayan bu işaret, ünsüz ile biten kelimelerin sonuna konulmuştur.

ь (miyakı znak): Bu işaret, Rusçada yumuşak ünsüzler için kullanılmaktadır. Yazar, eserinde bu harfle, birkaç örnekte “ince l” sesini göstermiştir:

Сильмекъ/Silmek (257/12)

Гельмекъ/Gelmek (9/19)

Harflerin, Arapça ve Kiril alfabeleriyle yazılmış örnekleri ve bu örneklerin Türkiye Türkçesi okunuşları bir bütün hâlinde ve ayrıntılı olarak aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Kiril	Arap	Transkripsiyon	Örnekler	Örnekler	
А, а	ا, آ	A, a; Ā, ā	ать, халэ	آت, خاله	at, hāle
Б, б	ب	B, b	бурасизъ	بيوره سز	buyurasiz
В, в	و	V, v	эвь	أو	ev
Г, г	ه, غ, ك	G, g; Ğ, ğ; Ğ, ğ; H, h	гелмекъ, дегиль, ага, дага	كلمك, دكل, اغا, دها	gelmek, değil, ağa, daha
Д, д	د	D, d	нереданъ	نره دن	neredan
Дж, дж	ج	C, c	джасаретъ	جسارت	casâret
Е, е	ه, ي	Ye, ye; E, e, ê	риваетъ, гедже,	روايت, كيجه	rivâyet, gèce
Ё, ё	يو, و	Yo, yo; Ö, ö	ёлданъ, кёпри	يولدن كوبري	yoldan, köpri
Ж, ж	ژ	J, j	жалеси	ژاله سي	jâlesi
З, з	ذ, ز	Z, z; Ẓ, ẓ	сизи, зимметими	سزي, ذمتمي	sizi, zîmmetimi
Зз, зз	ض, ظ	Ẓ, ẓ; Ẓ, ẓ, ḏ	Ззаннь, ггаззырь	ظن, حاضر	zann, hazır
И, и	ي, ا, اى	İ, i	эвиниза	اوينيزه	eviñiza
Й, й	ى	Y, y; Yi, yi; i, i	гкоймагъ,	قويمق	koymaq,
			чайрлыгъ,	صويي, بئجيري	çayırılık, suyu,
			ссуий,	چايرلق	pencereyi
			пенджерейй		
İ, i	ى	Y, y; i	пенджерейй	بئجيري	pencereyi
			икія	ايكييه	ikiya
К, к	ك	K, k	килиса	كليسا	kilisa
Кк, кк	ق	Ƙ, ƙ	гкызь	قز	kız
Л, л	ل	L, l	гкуль	قول	kul
М, м	م	M, m	мень	من	men
Н, н	ن, ك	N, n; ñ	мень, буна	منبوکه	men, buña
О, о	او	O, o	достумъ	دوستم	dostum
Ö, ö	او	Ö, ö	сөзь	سوز	söz
П, п	پ	P, p	педеринизъ	پدريئيز	pederiñiz
Р, р	ر	R, r	ттурмагъ	طورمق	turmaq
С, с	س, ث	S, s; Ṣ, ṣ	сизи, ггавадисъ	سزي, حوادث	sizi, havâdis
Сс, сс	ص	Ṣ, ṣ	ссаг	صاغ	şag
Т, т	ت	T, t	танурумъ	تانورم	tanurum
Тт, тт	ط	Ṭ, ṭ	ттурмагъ	طورمق	turmaq
У, у	او	U, u;	ттурмагъ	طورمق	turmaq
Ф, ф	ف	F, f	филянъ	فلان	filan
Х, х	خ	H, h	ахшамъ	اخشام	aḥşām
Гг, гг,	ح	Ḥ, ḥ	ггаззырь	حاضر	ḥâzır
Ч, ч	چ	Ç, ç	чогкъ	چوق	çok
Ш, ш	ش	Ş, ş	ягклашъ	ياقلاش	yaqlaş
Ъ, ъ		sert işaret (Türkçede karşılığı yoktur). Rusçada consonant ile biten kelimeler için kullanılmaktadır	ягклашъ	ياقلاش	yaqlaş
Ы, ы	ى	ı, i; î	харыфъ, гкызь	قزخريف	kız ḥarîf
Ь, ь		yumuşak işaret (Türkçede karşılığı yoktur)	сильмекъ	سلمك	silmek
Э, э	اي, ه, ا, آ	E, e	эветъ, зялэ,	زياده اوت	evet, ziyâde,
Ю, ю	يو	Yu, yu;	бурасизъ	بيوره سز	buyurasiz,
Я, я	ي, يا, ا	Ya, ya; ā	яссдыгы, зялэ	يصدغي, ذاد	yaşdıǵı, zād

Sonuç

İoseb Lazareviç Tsilossani tarafından kaleme alınmış “*Yeni Diyaloglar: Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi (Son İki Dilin Kiril Harfli Transkripsiyonuyla)*” adlı eser, 1856’da Tiflis’te yayımlanmış çok dilli tematik bir sözlüktür. Gürcistan’da Doğu Dilleri öğretmek amacıyla yazılmış ilk eserlerden biri olan ve şimdiye kadar ele alınmamış olan bu kitap, dört dilli (Rusça, Fransızca, Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi) diyaloglar şeklinde hazırlanmış bir sözlüktür. Eser kendine has imla özellikleri ile bir kullanım güçlüğü gösterse de Kiril harfleri ile verilmiş ilk transkripsiyon örneklerini ihtiva etmesi bakımından önemlidir. Kitaptaki Türkçe kısımlardan Türkçenin Gürcistan’a yakın bölgelerinde görülen ağız özelliklerini tespit etmek mümkündür. Eserde kullanılan Türkçenin, Türkiye Türkçesinin doğu grubu ağızları içerisinde Posof, Artvin merkez, Şavşat, Ardanuç, Yusufeli ve Ahıska ağızlarına benzediği söylenebilir.

Yazar Katkıları: Fikir – M.T.; Tasarım – M.D.; Denetleme – M.D.; Kaynaklar – M.T.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – M.T.; Analiz ve/veya Yorum – M.D.; Literatür Taraması – M.T.; Yazıyı Yazan – M.T.; Eleştirel İnceleme – M.D.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept – M.T.; Design – M.D.; Supervision – M.D.; Resources – M.T.; Data Collection and/or Processing – M.T.; Analysis and/or Interpretation – M.D.; Literature Search – M.T.; Writing Manuscript – M.T.; Critical Review – M.D.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

- Ardjevanidze, İ. (1946). *İoseb Tsilossanis Ali-Amed-Efendis Sabiografio Masala: “Masalebi saqartvelosa da Kavkasiis İstoriisatvis”*. Vol Yayınları.
- Budagov, L. (1869). *Sravniteknıy Slovar Turetsko-Tatarskih Nareçiy*. Tian Yayınları.
- Çobanzade, B. S. (1927) *Türk-Tatar Diyalektolojisi*. Kubbealtı-Saraf Yayınları.
- Devlet, N. (1996). *XX Yüzyılda Tatarlarda Millî Kimlik Sorunu*. Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- İvanov, M. (1842). *Tatarskaya Gramatika*. Kazan.
- Meskhidze, M. (2018). *Gürcü Harfli Türkçe İncil (İnceleme-Metin-Dizin)*. Yayımlanmış Doktora Tezi. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Tsilossani, İ. (1856). *Noviye Razgavorı na Rassijskom, Fransuzkom, Turetskom i Tatarskom Yazıkah c Russkim Proyznoşeniye Dvuh Poslednih*. V Tipografı Kantseleli Namestnika Kavkasov.
- Tsilossani, İ. (1862). *Samouçitel Musulmanskoyı Azbuki*. V Tipografı Kantseleli Namestnika Kavkasov.
- Vagabov, A. A. (1852). *Russko-Tatarskaya Azbuka*. Kazan

Structured Abstract

Various works have been written recently in order to teach Turkish to foreigners. Among them there are grammar, dialects and dictionary books. The book with the original name “Новые разговоры на Российском, Французском, Турецком и Татарском языках с русским произношением двух последних [New Dialogues: In Russian, French, Turkish, Azerbaijani (Azeri Turkish) with Cyrillic Transcription of the Last Two Languages]” was written by Georgian scientist Ioseb Lazarevich Tsilossani and was published in Tbilisi in 1856. As the writer says in the introductory pages of a book, the book was written in order to teach Turkish language to foreigners. In the title of the book we see the term “Tatar”, which is used for Azeri Turkish. It is clear from the examples given in the book.

As we know, nowadays the term “Tatar” is mainly used for Crimean Tatars and Kazan Tatars, but throughout history this term has been used for various Turkic tribes, Turkish Peoples. In Georgia this term “Tatar” first of all was used for the Mongols and then, over time for the Muslim people, especially the Turkic Muslims. Even in Russia of the Soviet Union, this word mainly used for Turkish people. There are published books with the titles “Turkic-Tatar Dialectology”, “Comparative Dictionary of Turkic-Tatar Dialects”, where Azerbaijani Turkish is implied. In this way, the term “Tatar”, which is used in the title of the book “New Dialogues: In Russian, French, Turkish, Azerbaijani (Azeri Turkish) with Cyrillic Transcription of the Last Two Languages”, means Azerbaijani Turkish. As we mentioned above, the book is written in four languages: In Russian, French, Turkish and Azerbaijani Turkish. It is also interesting for its language features, which is used in the book: Posov, Artvin, Shavshat, Ardanuch, Yusufeli and Ahiska dialect's features. The distinction between these features is clearly visible in Turkish part written in the Cyrillic alphabet. The original text of Turkish is written in the Arabic alphabet. The book contains dialogues related to different topics and divided into one hundred thirty chapters. There are topics about spring, summer, autumn and winter; information about German, French and Russian languages; terms or words about relatives; the sentences, which we use in casual life; the dialogues about games (chess, billiard); the dialogues of time and weather; The sentences about travel; the information about university, school and education; references related to kitchen and the food culture too; in this book are also a dialogues of different illness such as influenza, measles, chickenpox and so on...

The book “New Dialogues: In Russian, French, Turkish, Azerbaijani (Azeri Turkish) with Cyrillic Transcription of the Last Two Languages”, which is six hundred seven pages, is also important from a grammatical point of view. There are used different tenses: Simple Present Tense, Present Continuous Tense, Present Perfect Tense, Simple Past Tense, Past Continuous Tense, Past Perfect Tense, Simple Future Tense, Future in the Past; Imperative and Subjective; Adjective Clause and Noun Clause; Descriptive Verbs and Auxiliary Verbs; Also, in this book we see the word's forms like they were used in Old Turkish. It should be also noted that the book is full of Arabic and Persian words, prepositions, Arabic and Persian phrases and Arabic and Persian clauses. Thus, the book is important not only for its four languages vocabulary, also for the variety of grammatical materials which are used in Turkish part of this book.

As already mentioned the book is written in the style of a dictionary and covers four languages. The first column is in Russian language, then French, Turkish which includes Turkey Turkish and Azerbaijani Turkish and in the last, fourth column is the transcription of Turkish in the Cyrillic alphabet. The four languages in which the book was written where learned by the author at different stages of his life in different countries. As it is known from his biography, he also knew the Arabic language. He studied Arabic and Turkish languages during living in Egypt, then went to study to France and mastered French in Paris. From France he returned to Georgia, which was a part of Soviet Union and stayed in Georgia until the end of his life. During living in Georgia he thoroughly learned his native language Georgian and one another language Russian. It should be noted that Ioseb Lazarevich Tsilossani is one of the first person, who established oriental language's (Turkish, Arabic) center in the city Tbilisi. It can be said that he turned Tbilisi into an education center of oriental languages. Ioseb Tsilossani has written also the book about Turkish Grammar and the study book of Oriental alphabet.

Samet ÇAKMAKER
Orhan KAPLAN

Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü, Sakarya, Türkiye
Department of Turkish Language
and Literature, Sakarya University,
Faculty of Arts and Sciences,
Sakarya, Turkey

İki yazarlı bu çalışmada Giriş ve İnceleme bölümleri Samet ÇAKMAKER tarafından yazılmış, metnin çeviri yazısı ve Farsça şiirlerin tercüme ve yorumları Orhan KAPLAN tarafından yapılmıştır.

Geliş Tarihi/Received: 16.03.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 17.08.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Samet ÇAKMAKER
E-posta: sametcakmaker@gmail.com

Atif: Çakmak, S., & Kaplan, O. (2022). Muallim Naci'nin Tercüme Anlayışı ve *Yâdigâr-ı Avnî* Adlı Eseri (İnceleme-Metin). *Turcology Research*, 75, 566-582.

Cite this article: Çakmak, S., & Kaplan, O. (2022). Muallim Naci's Approach of Translation and His *Yâdigâr-ı Avnî* (Review-Text). *Turcology Research*, 75, 566-582.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Muallim Naci'nin Tercüme Anlayışı ve *Yâdigâr-ı Avnî* Adlı Eseri (İnceleme-Metin)

Muallim Naci's Approach of Translation and His *Yâdigâr-ı Avnî* (Review-Text)

öz

Türk edebiyatının Tanzimat sonrası dönemi, yaygın bir kanaate göre gelenek ve yenilik arasında kendine varlık alanı bulmaya çalışanların ve zıt kutupların karşılaşmasına sahne olan bir muharebe meydanı görünümündedir. Mitolojik anlatıları andıran bu iki kutuplu dünyada Muallim Nâci için uygun görülen "eskinin savunucusu" rolü ve imajı, kaynağını büyük ölçüde onun eserlerinden değil, hakkındaki yerleşmiş kanaatlerden alır. Sağlıklı bir Nâci portresi ise ancak fikirlerinin ve eserlerinin değerlendirilmesiyle ortaya çıkabilir. Hâlbuki Nâci'nin bazı eserleri, değerlendirme bir tarafa, henüz yeni harflere bile aktarılmış değildir. Bu çalışma da böyle bir düşünceden hareketle, yeni bakış açıları oluşturma çabalarına bir katkı olmak üzere Muallim Nâci'nin *Yâdigâr-ı Avnî* adlı eserinin incelenmesini ve Arapça-Farsça kısımlarının Türkçeye tercümesinin yanında eserin Latin harflerine aktarılmasını konu almaktadır. 1302/1886 yılında kaleme alınan *Yâdigâr-ı Avnî*, hatırat niteliğinde bir mukaddime, Hakim Senâî'nin biyografisini içeren giriş mahiyetindeki bir bölüm ve *Hadikatü'l-Hakika* adlı eserden seçilmiş on beş beytin tercüme ve şerhinden oluşmaktadır. Nâci eserine bu adı, şair Avnî Bey'in hatırasına saygı ifadesi olarak vermiştir. Bu çalışmada, Nâci'nin dil ve edebiyat noktasındaki görüşlerinin bir parçası olarak "tercüme" konusuna "yenilik" ve "taklit" ekseninde yaklaşımı araştırılmış; eserin yazılmasına zemin oluşturan Muallim Nâci ve Yenişehirli Avnî arasındaki dostluk ilişkisinin kaynağı tespit edilmeye ve çerçevesi çizilmeye çalışılmış; *Yâdigâr-ı Avnî*'nin yayımlanma süreci ile farklı yer ve zamanlarda yapılmış baskıları konusunda bilgi verilmiş; eserin tür ve içerik bakımından bir değerlendirmesi yapılmış ve son olarak eser Latin harflerine aktarılmıştır. *Yâdigâr-ı Avnî*'de, yazarın tercümesini yapmadan yer verdiği bazı Arapça ve Farsça parçalar bulunmaktadır. Bu kısımların tercüme ve yorumları de tarafımızca yapılmış ve dipnotlarıyla gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şerh, Hadikat'ül-Hakika, Hakim Senai, Muallim Naci, Türk Edebiyatı, *Yadigar-i Avni*, Yenişehirli Avni

ABSTRACT

According to a common belief, the post-Tanzimat period of Turkish literature is like a battlefield that witnessed the confrontation of opposite poles and those who tried to find a place for themselves between tradition and innovation. In this bipolar world reminiscent of mythological narratives, Muallim Nâci's role and image of "defender of the past", which is considered appropriate, derives its source largely from the settled opinions about him, not from his works. A more accurate portrait of Naci can only be revealed by evaluating his ideas and works. However, some of Nâci's works have not yet been translated into new letters, let alone evaluation. This study aims to transfer Muallim Nâci's work named *Yâdigâr-ı Avnî* into Latin letters as a contribution to the efforts to create new perspectives. In addition, this work will be examined from certain aspects and its Arabic-Persian parts will be translated into Turkish. *Yâdigâr-ı Avnî* was written in 1302/1886. This work consists of a memoir-like preface, an introductory chapter containing the biography of Hakim Senâî, and the translation and commentary of fifteen couplets selected from the work called *Hadikatü'l-Hakika*. Nâci gave this name to his work as an expression of respect for the memory of the poet Avni Bey. The friendship between Muallim Nâci and Yenişehirli Avnî enabled this work to be written. In this study, the source of the friendship between the two poets was examined. In addition, Nâci's views on "translation", "innovation" and "imitation" were investigated. Then, information was given about the publication process of *Yâdigâr-ı Avnî* and the genre of the work was researched. Finally, the work was translated into Latin letters. There are some Arabic and Persian parts in *Yâdigâr-ı Avnî* that have not been translated. The translations of these parts are also made by us and are shown with footnotes.

Keywords: Commentary, Hadikat'ül-Hakika, Hakim Senai, Muallim Naci, Turkish Literature, *Yadigar-i Avni*, Yenişehirli Avni

Giriş

Muallim Nâci (1849-1893), Yenileşme Dönemi Türk Edebiyatı söz konusu olduğunda adı en çok anılan yazar ve şairler arasında ilk sıralarda yer alır. Gerek döneminin gazete ve dergi sayfalarında sürüp giden güncel edebiyat tartışmaları ve gerekse vefatından günümüze kadar hakkında yazılanların çoğu göz önüne alındığında, kaynağını şairin kendi düşünceleri ve eserlerinden almadığı açık olan bir "Nâci imgesi" ile karşılaşırız. Bu tartışmalar arasında, şairi bu imgenin baskısından kurtularak salim bir bakışla ve hepsinden önemlisi, eserlerini göz ardı etmeden ele alıp değerlendiren yazıların/eserlerin sayısı ise maalesef pek fazla değildir. Nâci'yi bu özgün bakışla değerlendiren eserlerin varlığı ortak bir kanaat aransa,

herhâlde şu olurdu: Nâci'yi "yeni"nin veya "eski"nin değil, kendi şahsiyetinin temsilcisi olarak anlamak lazımdır. Bu kanaatin gereği ise, onun eserlerinin ve fikirlerinin peşin kabullerden bağımsız olarak değerlendirilmesidir. Muallim Naci'nin telif eserleri kadar tercümeleri de onun fikirlerinin anlaşılması bakımından mühim bir noktada durmaktadır. F. A. Tansel (1943: 241), Nâci'nin Arap ve Fars edebiyatının yanında Batı edebiyatından da hatırı sayılır miktarda tercüme yapmasını, onun yenilik konusundaki olgun fikirlerine bağlamaktadır. Nâci, Doğu ve Batı edebiyatlarından yaptığı çeşitli tercümelemlerle, iki medeniyete ait eserler arasında benzer şekilde övgüye layık olanların bulunabileceğini göstermek ve bu tavrıyla da bir bakıma körü körüne Doğu veya Batı hayranlığı yapanların ezberlerini bozmak ister. Doğayısıyla Muallim Nâci'nin telif ve tercüme eserlerini bir bütün olarak değerlendirmek gerekir.

Nâci, Tercümelemlerle Aslında Ne Yapmak İstedi?

Osmanlı Devleti'nin kurumsal olarak yüzünü Batı'ya çevirdiği Tanzimat dönemi, hemen her alanda olduğu gibi edebiyat sahasında da Batılı örneklerin esas alındığı ve yenileşme adına doğru adımlar atıldığı kadar yanlış hamlelerin de yapıldığı bir süreci kapsamaktadır. Edebiyatın yenileşmesi/yenilenmesi gayesiyle bilgisiz, bilinçsiz, sorgulamadan ve mukayeseden uzak; hepsinden önemlisi, yenilik gayesine de hizmet etmeyen tutumlar, devrin bazı önde gelen isimleri tarafından gündeme getirilmiş, bu tür davranışlar çeşitli edebiyat ve düşünce yazılarıyla eleştirilmiştir. Türk edebiyatında Tanzimat'tan sonra yetişen neslin muhatap olduğu meselelerin başında gelen "yenileşme" karşısında Nâci, devrin toptancı tutumlarına soğukkanlı ve itidalli bir tavırla yaklaşmış, Türk edebiyatında bilinçli bir "yenilenme"yi teklif etmiştir. Nâci, bu fikrini hemen her fırsatta dile getirmekle kalmamış, ortaya koyduğu telif ve tercüme eserlerle de açıklamaya çalışmıştır. Bu bakımdan öncelikle belirtmek gerekir ki, *Yâdigâr-ı Avnî* de dâhil olmak üzere, Muallim Nâci'nin tercümelemlerinin çoğu, yalnızca kaynak eserin kelimesi kelimesine aktarılmasından ibaret ve rastgele seçilmiş değildir. Nâci bu eserlerle, çağında salgın bir hastalık gibi yayıldığına şahit olduğu "yenilik" ve "geleneğe" gibi konulardaki yanlış kanaatleri ve ezbere hükümleri sorgulamak ve kendi perspektifinden doğru gördüğü hususları dile getirmek gayesini de gütmüştür. Bu amaçla tercüme faaliyetlerine büyük bir önem veren Nâci, Arap ve Fars edebiyatından olduğu kadar, hakkındaki "yenilik karşıtı", "eskinin savunucusu" gibi kanaatleri sorgulatacak derecede Batı edebiyatından da birçok tercüme yapmıştır. Tercümelemlerini topladığı eserlerden biri olan *Mütercem*'de Arap ve İran taklitçiliği kadar, Batı taklitçiliğini de eleştirir. Nâci, Batılı edebiyatçıların eserlerini bilinçli hiçbir kıyaslama yapmadan körü körüne beğenmenin ve bunları Doğu geleneğinin içinde üretilen eserlere kayıtsız şartsız üstün tutmanın kabul edilemez olduğu düşüncesindedir. Nâci'ye göre bu fikre sahip olanların bazılarının da kıyasladıkları iki unsur arasında bir tercihte bulunabilecek kadar bile bilgi sahibi olmamaları asıl üstünde durulması gereken konudur:

"Acınacak hâllerdendir ki beylerimizin bu fikri Şark ve Garbın âsâr-ı edebiyesini tetebbu ve mukayeseden husule gelmiş bir temyiz-i sahihe müstenit değil, 'Bizde hiçbir şey ilerlememiştir.' iddiasında bulunanlarımıza tıflâne ittibâdan neşet eylemiş bir hüküm-i taklididen ibarettir" (Muallim Nâci, 1304: 17).

Bu düşüncelerle Doğu ve Batı edebiyatlarından çeşitli tercümelemler yaparak iki medeniyete ait eserler arasında benzer şekilde övgüye layık olanların bulunabileceğini göstermek ister. Bunu yaparken zaman zaman da Avrupa'nın önde gelen ediplerinin Arap ve İran edebî metinlerinden yaptıkları iktibasları göstererek yenilik ve güzellik kavramlarına önyargılardan arınmış şekilde yaklaşılmasının gerekliliğini vurgular. Nâci, böylece Doğu medeniyetine ait edebî birikim dikkatli bir şekilde incelendiğinde içlerinde günün estetik zevkine hitap edebilecek parçaların bulunabileceğini, bu eserleri okuyanların Batı edebiyatı eserlerini de inceleyerek fikirlerine bir kat daha kuvvet kazandırabileceklerini göstermeye çalışır (Muallim Nâci, 1304: 17). Bu arada önemle üzerinde durduğu "Arap ve İran mukallitliği"nin zararları yanında yenilik adına Batı edebiyatını bilinçsizce taklit etmenin sakıncalarına da sık sık atıf yapar:

"Filvaki öteden beri müptela olduğumuz edebiyat-ı İraniye mukallitliğinin Osmanlılık âleminde gerçekten edebiyat denilebilecek âsâr vücuda gelmesine en kavi bir mani olduğunu inkârı mecal yoktur. Efkâr ve ahlâk-ı milliyemizdeki ulviyetin muhafaza ve tezyidiyle temin-i devamına, memleketimizdeki her türlü terakkiye müsait kabiliyetlin hüsn-i istimaliyle izhar-ı müessirine medar olacak ciddi eserler meydana getirecek yerde birtakım hayalât-ı beyhude ile uğraşmış durmuşuz. Bunların arasında maksada muvafık âsâr da var, fakat ihtiyacımıza nispetle yok denilecek kadar az. Ya bir zamandan beri sâika-i tesirâtına tutulduğumuz edebiyat-ı garbiye mukallitliğinin bizde tecelli eden garabetini itiraf etmemek kabil midir? Bu da iptilânın bir başka türüsü!" (Muallim Nâci, 1303b:70).

Nâci'nin bu konuyla ilgili çeşitli makalelerinde dile getirdiği fikirlerden şu anlaşılmaktadır: Tercüme yapılırken, metnin hangi dil ve medeniyete ait olduğu veya kim tarafından kaleme alındığından önce eserin güzelliği dikkate alınmalı, bu konuda doğuya veya batıya karşı herhangi bir peşin hükümle yaklaşılmalıdır. Bunun yanında, Nâci'nin göstermek istediği diğer bir husus ise "yeni" etiketiyle sunulan bazı güzelliklerin aslında "eski"nin bir devamı, parıltısının yansıması, dönüştürülmüş hâli veyahut da kötü bir taklidi olabileceğinin göz ardı edilmemesidir. Özellikle bu son cümlede belirttiğimiz nokta, onun tercümelemlerle ortaya koymaya çalıştığı düşüncenin ağırlık merkezini oluşturur demek, çok da abartılı sayılmamalıdır. Nâci, bu düşüncesini ispat için, ezberinde bulunan Arapça, Farsça ve Fransızca şiir birikimini oldukça etkileyici şekilde kullanır. Avrupa'nın büyük yazar ve şairlerden seçtiği örnekleri Doğu metinleriyle karşılaştırarak aralarındaki benzerliği, hatta bazen anlamca aynı şeyleri ifade ettiklerini ortaya koyar. Onun bu çabalarını "Bizde mukayeseli edebiyat çalışmalarını başlatan ilk isimlerden biri Nâci'dir" tespitiyle dikkate sunan Özgül, Nâci'nin bahsi geçen milletlerin edebiyatları arasında kurduğu bağlantılara şu cümlelerle işaret eder:

"Nâci Arapça, Farsça, Fransızca ve Türkçe edebiyatlar arasında geçişli bir bölge inşa eder. Fransızca'dan yaptığı tercümelemler çoğuna hâmişler ekleyerek onları lisân-ı selâseden örneklerle kıyaslar ve genellikle de bunu benzerlikleri ortaya koymak ve Şark'ın hoyratça küçümsenmesine itiraz için yapar. Meselâ Hüsrev-i Dehlevî'nin bir kıssasını La Fontaine'e lââyık görür. Mevlânâ'nın boya küpüne düşen çakalın tavusluk taslamasıyla ilgili hikâyesinin, hiç değilse La Fontaine'in "L'Âne vêtue de la peau de lion (arşın postuna bürünen eşek) fabluna olsun, muâdil tutulmasını ister" (Özgül, 2017: 71).

1 Nâci'nin Batı edebiyatından yaptığı tercümelemler üzerine özlü bir değerlendirme ve bu tercümelemlerin listesi için bkz: (Tansel, 1943: 238-245).

İşte bu tavrı, Nâci'nin Doğu ve Batı arasında peşin kabullerle kesin bir tercihte bulunmayı değil, ikisini birlikte dikkate alarak özgün ve millî bir edebî dilin kurulabileceği yönündeki görüşünü ortaya koymaktadır. Üstelik bu tavrı benimsemekle Nâci, yalnızca edebiyatın sınırları içinde kalan bir dünya tasavvurunun ötesinde, kültür ve medeniyetin de aynı bakışla yeniden inşasını gündeme getirecek bir neslin öncüsü ve yenilik haykırışları arasında sesi duyulmayan sözcüsü olarak değerlendirilmelidir.

Yenişehir'den İstanbul'a Uzanan Bir Dostluk: Muallim Nâci ve Yenişehirli Avnî

Yâdigâr-ı Avnî, Muallim Nâci'nin Avnî Bey'le olan dostluğuna karşı gösterdiği vefanın bir ifadesi olmak üzere kaleme alınmıştır. İki şairin tanışmaları ve dostlukları, bugün Larissa adıyla bilinen ve Yunanistan'ın Teselya bölgesi sınırları içinde bulunan Yenişehir'de başlar. Nâci'nin Yenişehir'e gelişi, kendisini Varna'da tanımış ve yazıdaki ustalığını beğenerek hususi kâtipliğine almış olan Said Paşa'nın etkisiyledir. Paşa, Yenişehir Mutasarrıflığına tayin olununca Nâci'yi de yanında götürerek onu cinayet mahkemesi kâtipliğine tayin ettirir (Tarakçı, 1973: 42). Bu görev vesilesiyle bir süre Yenişehir'de bulunan şair, burada Avnî Bey ile de tanışır. Bu tanışma, *Yâdigâr-ı Avnî*'nin birinci bölümünde Nâci tarafından anlatılmıştır. Buna göre Yenişehirli Avnî, Nâci'ye tanıştıkları gün Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîatü't-Tarîka* adlı eserini hediye etmiştir. Muallim Nâci o esnada bu kitabın iç kapağına Avnî Bey'in aşağıdaki beytini yazar, Avnî Bey de bu beytin altına imzasını atar:

Nihâyet hatarât-ı tarîk me'mendir

Tevakkuf eyleme Avnî aleyke Avnullah [Avnî].

Nâci, yıllar sonra evindeki kitapları karıştırırken tesadüf ettiği bu eseri yeniden ve notlar alarak okuduğunu, dikkatini çeken beyitlerin yanlarına işaretler koyarak daha sonra tercüme ve şerh ettiğini ifade eder. Bu notlardan ortaya çıkan eseri de Yenişehirli Avnî Bey'in hatırasına bir saygı ifadesi olarak *Yâdigâr-ı Avnî* adıyla yayımlamaya karar verir.

Nâci'nin, Avnî Bey'i ve onun şairliğini, şiir ve edebiyat meselelerindeki tavrı ve görüşlerini, aralarındaki dostluğu konu alan başka yazıları da vardır. Bunların ilki, Yenişehirli Avnî'nin vefatı üzerine *Mecmûa-i Muallim*'de yayımlanan "Avnî Bey" başlıklı yazıdır.² Nâci, burada Avnî Bey ile ilk defa Yenişehir'de görüştüklerini, bir "nadire-i irfan" olarak gördüğü Avnî Bey'in sohbetlerinden istifade ettiğini, bu sohbetler sırasında da genellikle İran edebiyatından bazı beyitler üzerine konuştuklarını ifade eder. Mevlevî tarikatına mensup olan Avnî Bey, Nâci ile buluştukları zamanlarda Mesnevi'den beğendiği beyitleri okur. Nâci bu vesileyle "Mesnevi'nin en ali beyitleri dem-be-dem lisanından işitilirdi" (Muallim Nâci, 1303a: 57-59) dediği Avnî Bey'in Mevlana Celaleddin-i Rumi'ye karşı kalbinde kuvvetli bir saygı hissi beslediğini anlar. İki şairin bu yakınlaşması Nâci'nin farklı dil ve milletlerin şiir iklimlerinde dolaşmasına ve bu edebî gezintilerden aldığı lezzetin katlanmasına vesile olurken aynı zamanda Mevlevîlik ile olan irtibatının da pekişmesini sağlayacaktır. Fevziye Abdullah Tansel, "Ramazan'da Yenişehir'deki bir meşicde beş-on gün Mesnevi de okutan" Nâci'nin hiçbir tarikata intisap etmemiş olmakla beraber "kalben Mevlevîliğe mütemayil" (Tansel, 1962: 175) oluşunda Yenişehirli Avnî Bey'in etkisinin bulunduğunu ifade eder. Gerçekten de Tansel'in ifadelerine uygun şekilde Nâci'nin çeşitli şiir ve nesirlerinde bu temayülün izlerini görmek mümkündür.

Avnî Bey, Yenişehir'den ayrılarak İstanbul'a gideceği sırada Muallim Nâci aşağıdaki Farsça kıtayı "bir vedâiyye" olmak üzere kendisine takdim eder:

عونی تویی چو فاتحهٔ مصحف کمال
ماییم و شوق عون توایاک نستعین
ناجی چویافتی اثر قرب معنوی
غمکین مشو زدوری صوری هوالم معین³

Nâci, bu kıtayı kendisine sunduğunda Avnî Bey'in "Bunu Fatıha makamında bizim divanın başına yazmak suretiyle ilan-ı iftihar edeceğim." sözleriyle memnuniyetini dile getirdiğini ifade eder (Muallim Nâci, 1303a: 58). Özgül (2017: 4-5), Avnî'nin bu ifadelerinin "Nâci için şairlik icâzet-nâmesini almak mânâsına gel"diğini belirterek Nâci'nin "Hakîm Senâî'nin kitabını bir mezuniyet hediyesi gibi yıllarca yanından ayırmayı ve sonraları da ondan on beş beytin tercümesini neşretmesi, hattâ Avnî hakkındaki kitabına⁴ bu tercümelerini ekleyişi hep aynı hediye-şairlik berâtı ilişkisini hatırlatıyor" cümleleriyle iki şair arasında Yenişehir'de kurulan dostluğun bir nevi usta-çırak ilişkisi şeklinde de yorumlanabileceğini belirtir.

Nâci, Yenişehir'deki görevinden istifa ederek İstanbul'a geldikten sonra iki şair aralıklarla da olsa görüşmeye devam ederler. Avnî Bey hayatının son yıllarında, Üsküdar'da harap bir evde ikamete mecbur olduğu sıralarda Nâci ile pek sık görüşmezler. *Tercüman-ı Hakikat*'te çalıştığı sıralarda Üsküdarlı Tal'at imzasıyla kendi adına yazılmış bir mektup alan ve mektubu açtığı Avnî Bey'in vefatına düşürülmüş bir tarih kıtası⁵ ile karşılaşan Nâci, bu haberdan dolayı bir hayli müteessir olur. Bu hadiseyi anlattığı yazısında Avnî Bey'in Türk dilinde olduğu kadar Farsça şiir söylemekteki ustalığına da değinen Nâci, "Avnî Bey hakikaten zübdetü'l-ahkâb denmeye layık efâz-ı sühânverân-ı Osmanî'den bir vücud-ı nadir idi. Lisanında tutukluk olduğu hâlde pek çok natukları lâl edecek sözler söyledirdi." (Muallim Nâci, 1303a: 58) cümleleriyle onun vefatının Osmanlı edebiyatı için büyük bir kayıp olduğunu ifade eder.

İki şairin Yenişehir'de başlayan dostluğu, Nâci'nin tasavvufa ve Mevlevîliğe olan bakışı üzerinde etkili olduğu gibi, poetik tavrında, özellikle eski-yeni, şark-garp şiiri etrafında geliştirdiği "mutavassıt" duruşunda da pay sahibi olmuştur. Nitekim Nâci, Avnî Bey'in şiir dilinin ıslahı konusundaki görüşlerini aktarırken, bu görüşleri kendisinin de ne kadar sahiplendiği açıkça hissedilir:

2 Bu yazı, *Mecmûa-i Muallim*'de yirmi altı divan şairinin biyografilerini yayımlayan Nâci'nin daha sonra bunlardan on üçünü seçerek bir araya getirdiği *Osmanlı Şairleri* (Muallim Nâci, 1307) adlı kitabında da yer almıştır. Kitap, ilk basımda hariç bırakılan diğer şair biyografileri ile birlikte Cemal Kurnaz tarafından 1986'da yeni harflerle yayımlanmıştır. bkz. (Kurnaz, 2000).

3 *Mecmûa-i Muallim*'deki yazıda yalnızca ilk iki mısraına yer verilen kıtanın tamamı *Berk* mecmuasında yayımlanmıştır. bkz.: Muallim Nâci, 1303c: 194-195. Kıtanın anlamı: "Avnî, sen mükemellik kitabının önsözü gibisin. Biz senin yardımının şevkiyle yalnız Allah'tan yardım dileriz. Nâci, sen manevi bir yakınlık buldun, bu sayede fiziksel bir uzaklıktan dolayı üzülme, O (Allah) müindir."

4 Alintıda geçen Muallim Nâci'nin "Avnî hakkındaki kitabı" ifadesiyle, incelememize konu olan *Yâdigâr-ı Avnî* kastedilmektedir.

5 Bahsi geçen kıta şöyledir:

"Hayf bir günde iki şair-i hoş-gû gitti / Birisi Hazret-i Hilmi biri Mîr Avnî / Yazılır cümleye târîh bir gün olur / Kodular âh iki şair-i mâhir kevnî."

"Avnî Bey 'alafranga' denilen yolda şiir tanziminin aleyhinde bulunmakla beraber lisan-ı kudemânın -tabiat-ı asra göre- islahını arzu edenlerden idi. Kendisine 'Edebiyat-ı Garbiyenin bazı mehâsini inkâr olunamıyor. Bunlardan niçin iktibas etmemeli? Böyle şeylerde taassup etmek 'terakki etmeyelim' demek değil midir?' denildikçe 'Terakki edelim, fakat geçlerimizin bazı âsârında görüldüğü üzere iktibas namıyla manasız söz söylemeye alışmayalım.' cevabını verirdi" (Muallim Nâci, 1303a: 58).

Bu ifadelerde bulunan ve şiir dilinde yenilenmeye verilen "şartlı" destek ile Batı edebiyatından bilgisizce ve bilinçsizce yapılacak olan "iktibasların" doğuracağı sakıncalar Muallim Nâci tarafından da sıkça dile getirilmiştir. Nâci bu fikirleri sadece dile getirmekle yetinmemiş, hem Doğu hem de Batı edebiyatından yaptığı tercümelerde bu anlayışını merkeze alarak yenileşmenin uygulamaya dönük örneklerini de ortaya koyma yoluna gitmiştir. Bu anlamda Nâci'nin yaptığı tercüme rastlantısal değil, yenilik arayan şair ve yazarlara yol gösterici mahiyettedir demek yanlış olmayacaktır.

Yâdigâr-ı Avnî Hakkında Bazı Dikkatler

Yâdigâr-ı Avnî, Muallim Nâci'nin, Yenişehirli Avnî tarafından kendisine hediye edilen, Hakîm Senâî'ye (ö. 525/1131 [?]) ait *Hadîkatü'l-Hakîka* ve *Şeriatü't-Tarîka* adlı tasavvufa dair Farsça manzum eserinden 15 beyti tercüme ve şerh ettiği bir eserdir. Nâci, Yenişehirli Avnî'nin ve fatından bir yıl sonra telif ettiği bu esere, onun hatırasına bir saygı ifadesi olarak *Yâdigâr-ı Avnî* adını vermiştir.

Nâci'nin kimi zaman hatırat, kimi zaman tercüme olarak anılan ve ileride değineceğimiz gibi, bizce telif bir tasavvufî şerh olarak değerlendirilmesi gereken *Yâdigâr-ı Avnî* adlı eseri, asıl adı Ebû'l-Mecd Hakîm Mecdûd b. Âdem Senâî-yi Gaznevî olan ve Farsça tasavvufî mesnevi tarzının kurucusu sayılan (İnal Savi, 2009: 502) İranlı şair Hakîm Senâî'nin *Hadîkatü'l-Hakîka* ve *Şeriatü't-Tarîka*'sına dayanmaktadır. *Hadîkatü'l-Hakîka*, İran edebiyat sahasında kaleme alınmış ilk manzum mesnevi olarak bilinir. Gazneli Sultan Fahrüddeve Behram Şah'a ithaf edildiğinden ve ona yazılmış övgüleri de içerdiğinden *Fahrîname* veya *Kitabü'l-Fahr* adlarıyla da anılmıştır. Senâî, 524 (1130) yılında yazmaya başladığı eserini, vefatına yakın bir tarihte tamamlamıştır. 10.000 beyitten oluşan eserin şerhleri ve seçilmiş beyitleri de zaman zaman ayrı eserler şeklinde yayımlanmıştır (Öztürk, 1997: 20). *Yâdigâr-ı Avnî* de bu cümleden olmakla birlikte, Muallim Nâci'nin ve Yenişehirli Avnî'nin biyografilerine kaynak olacak şekilde hatıralara yer verilmiş olması ve Nâci'nin tercüme anlayışı ile şerh tekniği konusunda fikir vermesi bakımından dikkate değer bir eserdir.

Eser ilk olarak *Teâvün-i Aklâm*'da tefrika edilmiş,⁶ fakat üst üste dört parça hâlinde yayımlandıktan sonra, Muallim Nâci'nin gazeteden ayrılması üzerine yarım kalmıştır. *Teâvün-i Aklâm*'daki tefrikanın sonlandığı yer, daha sonra kitap olarak yayımlanacak olan ve 48 sayfa olan eser 24. sayfasına tekabül etmektedir. 16 Teşrinievvel 1302/28 Ekim 1886'da sonlanan bu tefrikanın, 4 gün sonra bu defa *Saâdet* gazetesinde yeniden yayımlanmaya başladığı görülmür. *Saâdet* gazetesine bu tefrikanın kaldığı yerden değil, baştan itibaren yeniden yayımlanacağını "*Yâdigâr-ı Avnî*'nin ser-â-ser gazetemizle neşrine karar verildiğinden '*Teâvün-i Aklâm*' mecmuasına derç edilen parçalarının dahi nakli lazım gelmiştir."⁷ açıklaması ile okurlarına duyurur. Böylece eser burada, yaklaşık 45 günlük bir süre zarfında ve düzensiz aralıklarla, 7 parça hâlinde yeniden yayımlanır.⁸ Nâci, daha sonra eseri tamamlayıp kitap olarak neşretmiştir. *Hadîkatü'l-Hakîka* ve *Şeriatü't-Tarîka*'dan seçilen 14 beytin tercüme ve şerhinin yer aldığı tefrikadan farklı olarak, kitaba 1 beyit daha şerhiyle birlikte eklenmiştir. Bu ekleme haricinde, tefrika edilen kısımlar kitapta herhangi bir değişikliğe uğratılmamıştır. Elde bulunan nüshalarda, eserin basıldığı matbaa, yayın yeri ve tarihi yer almamaktadır. Bununla birlikte bazı kaynaklar (bkz. Uçman, 2005: 317), eserin yayım tarihi olarak 1303/1887 yılına işaret etmektedir ki bu bilgi, tefrikanın yayımlandığı tarihle de uyumludur.

Yâdigâr-ı Avnî, içerik bakımından üç bölümden oluşmaktadır. Eserin ilk bölümü (s. 3-6) bir nevi "sebebe-i telif" ya da "ön söz" olarak da değerlendirilebilir. Bu bölümde eserin ortaya çıkış hikâyesi anlatılmaktadır. Eserden bahseden birçok kaynağın onu yanlış şekilde "hatırat" olarak nitelendirmesinin sebebi, bahsi geçen ilk bölümde Muallim Nâci ile Yenişehirli Avnî'nin tanışmalarının anlatılmasıdır.

Eserin ikinci bölümü (s. 7-29), Hakîm Senâî'nin kısa biyografisine ayrılmıştır. Nâci, hayatı hakkında hemen herkesin bilgi sahibi olduğunu düşündüğü böyle meşhur bir şahsiyetin biyografisine "teberrüken" yer verdiğini açıklamayı da ihmal etmez. Bu bölümde Nâci, Mevlana Celaleddin-i Rumi seviyesinde bir mutasavvıf olarak gördüğü (s. 6) Senâî'nin hayatına dair rivayet edilen bazı menkıbelere ve Farsça manzumelerinden uzun sayılabilecek birtakım örneklerle de yer vermiştir.

Hadîkatü'l-Hakîka ve *Şeriatü't-Tarîka*'dan seçilmiş olan 15 beytin tercüme ve şerh edildiği "Ebyât-ı Müntahabe-i Hadîka" başlıklı üçüncü bölüm (s. 30-48), eserin ana metnini teşkil eder. Bu bölümde, seçilmiş olan beyitlerin her biri numaralandırılmış, her beytin Türkçe tercümesinin ardından ayrıntılı şekilde açıklamaları yapılmış, kapalı ifadeler genişletilmiş, yeni misallerle beyitlerin daha iyi anlaşılması sağlanmaya çalışılmıştır.

Yâdigâr-ı Avnî, bazı kaynaklarda yazarın "hatırat" türündeki eserleri arasında zikredilmektedir. Yine eserin zaman zaman da "tercüme" kategorisinde değerlendirildiği görülmektedir. Her iki bilgi de eserin içeriğini yansıtmaması açısından kısmen doğru olmakla birlikte eserin tümünü kuşatıcı birer tür adı olmaktan uzaktır. *Yâdigâr-ı Avnî*'nin içeriğinden de anlaşılacağı gibi, yazar eserin birinci bölümünde yazılış sebebinin açıklarken bir hatırasına değinmiştir. İkinci bölümde ise şiirlerinin şerhi yapılacak olan Hakîm Senâî'nin hayatı hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Fakat eserin asıl içeriğini oluşturan, seçilmiş beyitlerin tercüme ve şerhlerinin yer aldığı üçüncü bölümdür. Bu bilgilerden hareketle, eserin yukarıda belirtildiği gibi "hatırat" veya "tercüme" kategorisinde değerlendirilmesinin eksik birer yaklaşım olacağı söylenebilir. *Yâdigâr-ı Avnî* modern dönemin hatırat ve biyografi tekniklerinden de yararlanmaktadır. Bunun yanında yazar kaynak eserden seçtiği bazı beyitlerin tercümelerine de yer vermiştir. Fakat bu tercüme, daha çok bahsi geçen şiir parçalarının şerhlerine zemin hazırlamak için yapılmıştır. Bu da eserin baştan sona birebir çeviriden ibaretmiş gibi algılanmasına sebep olan "tercüme" şeklinde nitelen-

6 *Teâvün-i Aklâm*, S.13, 25 Eylül 1302/7 Ekim 1886, s.50; S.14, 2 Teşrinievvel 1302/14 Ekim 1886, s.53-54; S. 15, 9 Teşrinievvel 1302/21 Ekim 1886, s. 57-58; S. 16, 16 Teşrinievvel 1302/28 Ekim 1886, s. 61-62.

7 *Saâdet*, S. 551, 20 Teşrinievvel 1302/1 Kasım 1886 s. 3.

8 *Saâdet*, S. 551, 20 Teşrinievvel 1302/1 Kasım 1886, s. 3; S. 552, 21 Teşrinievvel 1302/2 Kasım 1886, s.3; S. 562, 2 Teşrinisani 1302/14 Kasım 1886, s. 3; S. 565, 5 Teşrinisani 1302/17 Kasım 1886, s.3; S. 581, 24 Teşrinisani 1302/6 Aralık 1886, s.3; S. 585, 29 Teşrinisani 1302/11 Aralık 1886, s.3; S. 587, 1 Kânunuevvel 1302/13 Aralık 1886, s.3.

dirilmesinin doğru olmadığını gösterir. Yukarıda belirtildiği gibi, *Yâdigâr-ı Avnî*, başlıklarla ayrılmamış olsa da içerik itibarıyla üç bölüme ayrılabilir. Eserin önsöz niteliğinde olan ilk bölümü “hatırat”, Hakîm Senâî'nin hayat hikâyesine yer verilen ikinci bölümü “biyografi” ve son bölümü de “şerh” türlerinin özelliklerini taşımaktadır. Bu bakımdan eseri, bahsi geçen türlere ait tekniklerin bir arada bulunduğu “melez türler” kategorisine dâhil etmek mümkün gibi görünüyorsa da, eserin odak noktasını ve varlık sebebini, kaynak eserden seçilen beyitlerin “açıklama”ları oluşturmaktadır. Dolayısıyla eserin hatırat ve biyografi özelliği gösteren parçaları da göz ardı edilmeden “telif” kategorisinde ve “tasavvufî şerh”⁹ sahasında değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Yâdigâr-ı Avnî'nin Latin harflerine aktarımına geçmeden önce bazı hususları belirtmekte yarar görüyoruz. Eserin aktarımı sırasında imla konusunda bazı tercihlerde bulunuldu. Buna göre; kişi ve eser adları müstesna, günümüzde konuşma ve yazı dilinde kullanılan bütün sözcüklerin yazımında *TDK Güncel Büyük Türkçe Sözlük* esas alınmış, Arapça ve Farsça gramer kurallarına göre yapılmış terkiplerde, ünlü uzunlukları korunmuş, anlam karışıklığı oluşabilecek durumlar haricinde atıf vav'ları genel olarak “ve” şeklinde yazılmıştır. Açık bir basım hatası dışında yazarın kullandığı noktalama işaretlerine itibar edilmekle birlikte günümüz imlâsına aykırı görünen kullanımlarda bugünkü yazım esas alınmıştır. Örneğin metin içinde hem “ve”, “ile” gibi bağlaçlar hem de virgül, noktalı virgül gibi işaretler varsa sadece bağlaç kullanılmış, noktalama işaretleri metin dışı bırakılmıştır. Aruzla yazılmış manzum kısımlarda vezin gereği tüm ünlü uzunlukları gösterilmiş; dönemin yazım özelliği olarak metinde geçen “yapmıyalım”, “atamıyacak”, “tutmağa” şeklindeki kullanımlar günümüz imlâsına uygun şekilde yazılmıştır. Eserin orijinal sayfa numaraları metin içinde [] işaretiyle gösterilmiştir.

METİN

[3] YÂDIGÂR-ı AVNÎ

Evde bir kütüphanem yok ise de beş on kitabım vardır. Bunlardan birkaçı yazı yazdığım masanın üzerinde, birtakımı da ötede beridedir.

Hiçbirini mahrûm-ı iltifât etmem, iktizasına göre mütalaa ederim, on beş yirmi gün kadar elime almadığım kitap nadir bulunur.

Ekseriya matbaadan eve avdet ettiğim zamanlar min-gayr-i intihâb elime bir kitap alıp odanın bir köşesine oturduktan sonra okumaya başlarım. [4]

Geçen gün eve gelir gelmez yine bu ayını icra ettim. Elime aldığım kitabın –mütalaaaya başlamazdan evvel– cildine bakınca –nasılsa tesadüf edemediğim cihetle– çoktan beri görmediğim bir çeşm-âşinâ olduğunu anladım.

Deffe-i yümnâsını açıp zahrına baktım, el yazısıyla muharrer şu iki satır ile bir kelimeyi gördüm:

Nihâyet-i hatarât-ı tarîk me'mendir

Tevakkufeyleme Avnî aleyke avnullah [Avnî]

Bu tesadüften müteessir oldum, çünkü şâir-i ârif Avnî Bey merhum ile Yenişehir'de vuku bulan ilk mülakatımızda bu kitabı yadigâr olmak üzere bana verdiği ve evvelce zîver-i hâfıza ettiğim âsârından beyt-i mezkûru zahr-ı kitâba o anda ben yazdığım hâlde imzayı kendisi vaz' eylediği derhâl hatırıma geldi. O meclis-i [5] muvâneset bir zaman gözümün önünden gitmedi. Böyle hatıralar ne hazin olur!..

Sonra kitabı gözden geçirmeye başladım. Müfekkirem tecellî-zârında, güya evvelden hiç okumadığım bir mecele-i irfânî mütalaa ediyormuşum gibi, yeniden bir zevk-i rûhânî cilve-ger oldu. Hayalimde en ziyade safâ-bahş olan beyitlerin hizasına intihâb işareti vaz'ına ibtidâr eyledim.

Netice-i mütâlâ'ada ebyât-ı müntahabenin –tercümelerine ilaveten bazı mütâlâ'at-ı vecîze ile beraber– Avnî namına olarak tahrir ve neşrine karar verdim.

Bu karar müşarünileyhin bekâ-yı nâmına hizmet gibi bir fikirden neşet etmemiştir. Zaten onun namı beşerde hafıza beka buldukça baki-dir. Maksadım bu vesile ile rûh-ı illiyyîn cilvegâhına arz-ı ta'zîmdir.

Yazacağım tercümelerle mülahazalar değersiz olabilir, [6] fakat eserciğimin heyet-i mecmu'âsı “insan kadri bilmek!” meziyetini göstermekten hâlî olamaz.

Kibriyâ aşkına ey muğbeçegân mey getirin

Vermeyin fâsıla bir lahza peyâpey getirin

demiş olmakla nazar-ı takdir-i irfândan düşmek ihtimali olmayan Avnî'nin bana ihdâ ettiği kitap Mevlânâ-yı Rûmî ka'bında olan eâzım-ı ebrâr-ı ümmetin sânihalarında –Hekîm-i Gayb, Fahr-i Ârifîn– gibi tabîrât-ı takdîskârâne ile yâd ve âsâr-ı ma'rifet-bahşâsından rûhânî-yetinden ziyade istimdâd eyledikleri Hazret-i Hakîm Senâî'nin “*Hadîkatü'l-Hakîka ve Şer'atü't-Tarîka*” unvanlı manzum eser-i celîlidir.

Bu kitaptan intihâb eylediğim ebyâtı yazmaya başlamazdan evvel –meşhur ise de– teberrüken cenâb-ı Hakîm'in tercüme-i hâline ait bazı fikarâtın ber-vech-i âtf naklini vezâif-i muhabbetten addeylerim. [7]

Beşinci asr-ı hicri evâhiriyle altıncı asr-ı hicri evâilinde İslâm cihân-ı ma'rifetinin mu'cizat-ı feyziyye-i Muhammediyye'den olmak üzere izhar eylediği kâmil insanların en büyüklerinden biri de Hakîm Senâî unvanıyla meşhur olan Hazret-i Ebü'l-Mecd Mecdûd bin Âdem'dir.

Milletin urefâ-yı sûfiyye arasında yetişen ilâhî şairleri irfanıyla iftihar ederler.

9 “Tasavvufî şerhler” daha çok dinî-tasavvufî karakterdeki eserlere yapılan şerhleri kapsar. Bu sahada Yunus Emre, Niyazi-i Mısri, Ümmî Sinan gibi mutasavvıfların şiirlerine yazılan ve doğrudan tasavvufî bilgiyi yayma amacını taşıyan şerhlerin yanında *Fusûsu'l-hikem*, *Muhammediyje*, *Esmâ-i Hüsnâ* manzumeleri, *Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı*, *Delâilü'l-hayrât* vb. gibi eserlere yazılmış şerhler de “tasavvufî şerh” türünün sınırlarına dâhil edilmektedir (Yılmaz, 2007: 271).

Gaznevî idi. İştihârı Sultan Mahmûd Sebüktekin'in devr-i saltanatına tesadûf etmiştir. Tab'-ı me'âlî-pesendindeki istiğnâ-yı âgâhâne şair namı altında insan olarak yaşamak isteyenler için sezâvâr-ı iclâl u imtisâl bir numûne-i âlfidir.

Mezheb ve meşrebini:

بندۀ دین و چاکر و رعم
شاعر راستگوی بی طمع¹⁰

[8] gibi sözlerle ilan eden Senâî (Kalb-i selîm sahibiyim. Hudâ bilir ki zen ve ferzend, mal ve câh adamı değilim! Kemâl-i ihsânından başıma bir taç giydirecek olsan –başın için!– onu da istemem. Âzâde-serim! Seni methedişim ihsanına tama'ımdan değildir. Bu hâl bende bulunmaz. Onu başka şairlerde aramalıdır. Hiçbir kimseden eski, yeni hiçbir şey istemem. Padişah benim meşreb-i kanâ'atkârânemi pek güzel bilir. Merd-i kâni kimseden ihsan kabul itmez, kendi emeğiyle geçinir, gözü tok arslana benzer, sayd-ı zâid sevdasında bulunmaz. Vâkîa bu asrın yegâne sühan-perdâzı benim, fakat itiraf ederim ki sözlerimi dinleyenlerden en güzel anlayan da sensin. Senâhânın oluşum onun içindir.) mealinde bulunan:

من نه مرد زن و زر و جاهم
به خدا ار کنم و گر خواهم
[9]
گر تو تاجی دهی ز احسانم
به سر تو که تاج نستانم
زانکه چون طوق منتت بکشم
لقمه خوان نعمتت نجشم
نبوم بهر طمع مدحت گوی
این نیابی ز من جز از من جوی
نه کهن خواهم از کسی و نه نو
نیک داند ز خوی من خسرو
نکنم جز ترا ثنا چکنم
کار خود کردهام بها چکنم
مرد خرسند کم پذیرد چیز
شیر چون شیر شد نگیرد چیز
گر چه چون من سخنگزاری نیست
بهرتر از شاه گوش داری نیست

beyitleriyle padişaha arz-ı istiğnâ eylemiştir.

Münzevi idi. Hürriyet-âbâd olan hâne-i vîrânını şahane kâşanelere tercih ederdi. Meliki olduğu mülk-i kanâ'ati şöyle tavsif buyurmuştur:

بس که شنیدی صفت روم و چین
خیز و بیا ملک سنایی ببین
[10]
تا همه دل بینی بی حرص و بخل
تا همه جان بینی بی کبر و کین
پای نه و چرخ به زیر رکاب
دست نه و ملک به زیر نگین
زر نه و کان ملکی زیر دست
جونه و اسب فلکی زیر زین¹¹

Ekâbir-i devletten biri Hakîm'e çoktan beri kendisini ziyaret etmek arzusunda bulunduğundan bahisle bu emelinin husulüne müsaade buyurmasına dair bir niyâz-nâme takdim etti. Senâî buna yazdığı cevapta birçok hükme-î âliye serd eyledikten sonra "إِنَّ الْمُلُوكَ إِذَا دَخَلُوا قَرْيَةً" ¹² "أَفْسَدُوهَا" ayetini irâd ile dedi ki:

"Bu münzevinin gûşe-i hâtırını vesîle-i tefakküdle harap etmemelerini rica ederim. Bu bendenin cism-i hakîri onlar gibi hudâvendânın manzûr-ı çeşm-i karîri olmaya layık değildir."^[11]

Şair olmak üzere tanıdığımız hoş-nefesân-ı eslâf arasında âsârca Senâî'ye tercih olunacak zatlar bulmak kabil ise de bunların içinde etvârca ona muadil tutulacak adama tesadûf etmek müşküldür.

Senâî ile hem-kadr olmak onun derecesinde şiir söylemek değil, o kadar büyük yaratılmış olmaya tevakkuf eder.

Sözü özüne uyardı. Bu fazîlet-i âliye zatında mevcut iken mâsadak-ı ¹³ "يَقُولُونَ مَا لَا يَفْعَلُونَ" olan şuârâ için onun haiz olduğu mertebe-i ma'nevîyeye su'ûd etmek nasıl mümkün olurdu?

Müdahillik istidadıyla mecbûl olanlara göre kürsî-i tahkîke çıkmak kabil midir?

10 Dinin kölesi ve dinî buyrukları titizlikle yerine getirmeye çalışan bir kulum. Ağgözlü olmayan doğru sözlü bir şairim.

11 Rum ve Çin ülkelerinin özelliklerini duyduğun yeter! Kalk ve gel de Senâî'nin ülkesini gör. [Orada] sadece hırs ve cimrilik olmayan bir gönül ve kibir ve kin olmayan bir can görürsün. Ayağım yok ama felek ayağımın altında, elim yok ama mülk yüzüğümün altında. Altınım yok ama hükümdarın hazinesi elimin altında, değneğim yok ama feleğin ateri elimin altında.

12 Neml/34. "Krallar bir ülkeye girdiler mi, oranın altını üstüne getirirler."

13 Şuârâ/226. "Gerçekte yapmadıkları şeyleri söylerler."

Senâî'ye benzer bir merd-i meâlî-perver aramak için eslâfımızın eâlîsine doğru i'lâ-yı nazar edecek olur isek şairlik, kâni'lik, istiskâl-i ik-bâl-i dünyevî, [12] istikbâl-i iclâl-i uhrevî gibi meziyetlerle mütehallî olan cenâb-ı Şeyh Nizâmî'yi bulabiliriz.

Nizâmî Senâî kadar kirâmî idi denirse bir hakikat söylenmiş olur.

هر چه هست از دقیقه‌های نجوم
با یکایک نهفته‌های علوم
خواندم و سر هر ورق جستم
چون ترا یافتم ورق شستم
همه را روی در خدا دیدم
و آن خدا بر همه ترا دیدم¹⁴

hasb-i hâlinde beyan eylediği veçhiyle o dahi bir şâir-i ilâhî idi.

Ömründe dünya ekâbiri ebvâbına mülâzemet fikrinde bulunmayıp saadetten ibaret olan kendi hâlinde yaşamıştır. Pâdişâhân-ı zamân nazmında mezkûr olmak şerefini ihrâz için Sultân-ı Sühana arz-ı tebcîlât-ı bî-pâyân ederlerdi. [13]

Halkına hitaben söylediği:

چون به عهد جوانی از بر تو
بر در کس نرفتم از در تو
همه را بر درم فرستادی
من نمی‌خواستم تو می‌دادی
چون که بر درگه تو گشتم پیر
ز آنچه ترسیدنیست دستم گیر¹⁵

sözlerinde tahdîs-i ni'met kabilinden olarak buralarını ima etmiştir.

Senâî –o zaman Bağdat'ta mukim bulunan Burhâneddîn Ebu'l-Hasan Ali bin Nâsîru'l-Gaznevî'ye *Hadîkatü'l-Hakîka*'nın müşarünileyhe ihdâsına dair yazdığı bir nâme-i manzûmede:

عدش هست ده هزار ابیات¹⁶

demesinden anlaşıldığı veçhiyle– on bin beyti havi olan kitâb-ı mezkûru 525 sâl-i hicrîsinde [14] itmam eylemiştir. Nizâmî'nin te'lîf-i ahîri bulunan *İskender-nâme* ise 592 senesinde hitâm bulmuştur.

Bir rivayete göre Senâî *Hadîka*'yı Nizâmî *İskender-nâme*'yi bitirdiği tarihte âzim-i behîşt olmuştur.

Senâî zikrolunan mektupta Burhâneddîn'e:

تو که بر دین شرع برهانی
به سر من که جمله بر خوانی¹⁷

dedikten sonra ser-âmedân-ı erbâb-ı tevellâdan olduğunu:

دوستدار رسول و آل ویم
زانکه پیوسته در نوال ویم¹⁸

beytiyle ilan etmiştir. Onu müteakip icâbetgâh-ı ilâha delîl-i sebât fikri olan şu du'â-yı garîbi takdim ediyor:

گر بدست این عقیده و مذهب
هم بر این بد بداریم یارب¹⁹

Hazret-i Hakîm-i hakîkat-âşinâ eserinde bende-i Âl-i abâ [15] olduğunu ima eder. Du'â-yı âtîde ise bu hususu tasrîh buyurmuştur:

ای خداوند فرد بی‌همتای
حرمت این رسول رانماید
که مرا زین گروه برهانی
تا گذارم جهان به آسانی
گرچه دارم گناه بسیاری
نیستم در زمانه بازاری
دو سبب را امید می‌دارم
گرچه آلوده و گنه کارم
که نجاتم دهی بدین دو سبب

14 Yıldızların inceliklerine dair her ne varsa birer birer ilmin sırlarıyla beraberdir. Okudum ve her sayfanın başında aradım. Seni bulduğum için sayfayı sildim. Her şeyi Allah'a yönelmiş gördüm. Seni her şeye efendi gördüm.

15 Gençlik zamanımda aklıma girdiğin için senin kapından başka kimseye gitmedim. Herkesi kapıma gönderdin. Bana verdiğinden başka bir şey istemedim. Senin dergâhında olgunlaştığım için korkulacak bir şey yok, elimden tut.

16 Eserin on bin beyti var.

17 Sen din ve şeriati delilisin. Herkesi davet etmek de bana kalmış.

18 Hz. Peygamber'in ve Ehl-i beytin âşığıyım. Bundan dolayı sürekli bahtlıyım.

19 Ya Rabbil Bu inaniş ve yol kötüyse bu kötude olmaya devam edelim.

زین چنین جمع بی‌خبر یارب
آن یکی حبّ خاندان رسول
حبّ آن شیرمرد جفت بتول
وآن دگر بغض آل بوسفیان
که از ایشان بدو رسید زیان
[16]

مر مرا زین سبب نجات دهی
وز جهنّم مرا برات دهی
مایه من به روز حشر این است
ظن چنان آیدم که این دین است
شکر ایزد که بنده چون دگران
نیست اندر شمار بی‌خبران
این سنا داده مر سنایی را
تا بدیدم ره رهایی را
که تو بر ظالمان نبخشایی
ظالمان را جزا بفرمایی
[17]
خاصه بر ظالمان آل رسول
آنکه دارند جای فضل فضول²⁰

Senâî bir merd-i harâbâtî tarafından irşat olunmuştur. Burası câ-yı istiğrâb değildir.

جهان پر شمس تبریزست مردی کو چو مولانا²¹

mazmunu üzere المسترشّد مستعداً²² olunca herkes ona mürşit olabilir. Lisânü'l-gaybdan işittiğimiz:

گر پیر مغان مرشد من شد چه تفاوت
در هیچ سری نیست که سری ز خدا نیست²³

haber-i sâdıki da bunu musaddaktır. Nice âkiller mecnunların söyledikleri sözlerden intibâh peyda ederler.

Senâî evâil-i hâlinde bir sühanver-i hakîm olduğundan Sultan Mahmûd musâhabetinden istifade için kendisini yanından ayırmak istemezdi. O vakitler şairde feyz-i istiğnâ-yı meşreb henüz kemâliyle tecelli etmemiş olduğu cihetle Sultan tarafından vâki olan mütevâlf davetlere icabet ve ara sıra onun methinde kasidelere nazmıyla [18] îkâ-yı şükür-i ni'met ederdi.

Bir gün yine Sultan'ın bilvasita arz ettiği arzu üzerine yine Hakîm bermutat esterine binip yanında hâdimiyle saraya doğru gitmekte iken yol üzerinde hayvan birden bire tevakkuf etmiştir.

Ester bir külhan önünde durmuş idi. Senâî etrafını gözden geçirdi. Külhanı gördü. Derûn-ı külhanda cereyan etmekte olan şu muhâvereyi dinledi:

– Mahmûdcuğa rağmen bir tane doldur, içelim!

– Niçin böyle söylersin? Mahmûd bir şâh-ı gâzîdir, mu'în-i İslâm'dır, vâcibü't-ta'zîmdir. Onun hakkında itâle-i lisân etmek bize yakışmaz. Oralari senin nene lazım! Şuracıkta içeceğini iç de zevkine bak!

– İş senin anladığın gibi değil! Hakikatte şâh-ı gâzî nefisine galip olandır. Mahmûd'un böyle erlerden olmadığı ezcümle havza-i hükûmette bulunan [19] yerleri henüz taht-ı intizâma almamış olduğu hâlde başka memleketler fethine kalkışmasından anlaşılır... Sen şu Senâîciğin rağmına olarak bir daha doldur, bakalım!

– Senâî letâfet-i tab'ı zahir bir şâir-i mâhirdir. Bana kalırsa onun hakkında da bir şey dememeliyiz.

– Tab'ında letafet olaydı yâve-gûluktan vazgeçip nefisine gerçekten fa'ide-bahş olacak işlerle iştigal ederdi. Henüz ne için yaratıldığını fark etmemiş!

Meğer bu muhavere meşhur ârif-i dürdî-keş Külhânî-i Lâyhâr ile ona sakilik eden diğer bir külhanî beyinde cereyan ediyormuş!

Önünce nazmettiği sitâyîş-nâmeyi huzûr-ı Sultânî'ye takdim etmek üzere yanına almış bulunan Senâî Layhâr'ın lisanından işittiği sözlerden [20] fevkalade müteessir olarak fikrini birden bire istila ve ilâ eden intibâhın sevkiyle menzil-i âlfisine avdet etmiştir.

Bir mestin bu vech ile huşyâr ettiği Senâî'nin hâli ondan sonra büsbütün değişip bir dereceye kadar şâhî iken bilküllüye ilâhî olmuştur.

Nâilî-i Kadîm gazel-i meşhûrundaki
Tarîk-ı fâkada hem-kefş olup Senâîye

20 Ey eşi ve benzeri olmayan Allah'ım! Rehberimiz Hz. Muhammed'in hatırına dünyadan kolayca geçmem için bu topluluktan bana bir delil göster. Her ne kadar çok günahım varsa da dünya alışverişinde değimim. Gerçi günahkâr ve kirliyim ama iki sebepten ümidim var. Bu iki sebepten benim kurtuluşumu verirsin. Ey Allah'ım! Böyle bir topluluktan beni habersiz kılma. Onlardan biri Ehl-i beyt sevgisi, Hz. Fâtımâtüzzehrâ'nın eşi ve Allah'ın aslanı olan Hz. Ali'nin sevgisidir. Diğer Ebu Süfyan'ın soyundan gelen bazı kişiler ki onlardan ona zarar illişt. Beni bu sebeple kurtar, cehennemden kurtuluşla ödüllendir. Özüm kıyamet gününe kadar budur. Bunun bir din olduğu zannındayım. Allah'a şükürler olsun ki ben de diğerleri gibi bir kulum. Bilgisizler arasında değimim. Kurtuluş yolunu görebileyim diye Senâî'ye bu itibarı verdi. Ki sen zalimleri affetmezsin. Onlara ceza buyurursun. Ehl-i beyte zulmedenlerin özelliği odur ki olgunluk yerine fodulluk vardır.

21 Dünya Şems-i Tebrîzî ile doludur ve Mevlânâ gibi bir adam...

22 Rehber hazır.

23 Ben pîr-i mugânî rehber olarak seçtiysem ne fark eder? Hiçbir şeyde Allah'ın sırrından başka bir sır yoktur.

Cenâb-ı Külhanî-i Lâyhâra dek giderüz

beytinde bu vakaya telmih eyler.

Nâbî dahi bunu nazmen hikâyeye etmiş ise de:

*Gaznede Mahmûd-ı şâh-ı kâm-kâr
Olmış iken pâdişâha nâm-dâr
Var idi bezminde anun bir nedîm
Nâmı Senâî vü mizâcî hakîm*

diye söze başlayıp: [21]

*Esterine şevk ile olup süvâr
Şâh serâyına iderken güzâr
Bindiği ol dâbbe-i râhvâr
Eyledi bir külhân öninde karâr*

dedikten sonra:

*Oldı Senâî göricek deng ü lâl
Kendi de ester gibi âşüfte-hâl*

beytini söylemekle büyük bir sû-i edeb göstermiştir.

Senâî kadar kâmil bir insanı –o zamanki hâlini tarif için– bindiği hayvana benzetmek şairlik olmadığına hükmedersek de nelik olduğunu tayin edemeyiz. Hakîm’i estere benzeten şair şimdi sağ olaydı kendisini elbette bir şeye benzetirdik!

Senâî’nin celâlet-i kadrine âsâr-ı celîle-i ârifânesinden başka eslâftan birçok büyük adamlar şehadet etmişlerdir. Gazâlî-i Meşhedî cenâb-ı Hakîm hakkında şu kıt’a-i beliğayı söylemiştir:

[22]

که بود آنکه فرو کوفت کوس در غزنو
که بود آنکه علم بر فراشت در غزنین
محیط فقر سنایی که از حدیقه او
توان گرفت عروسان خلدرا کابین
چه رازهاست در آن نامه حکم مضمهر
چه گنجهاست در آن دفتر کمال دقین
ز صبح اول آفاق تابشام پسین
درین گروه چو او نیست هیچ خرد و بزرگ
درین میانه از و هیچ نیست فرد مهین²⁴

Hâce Hâfız dahi bir gazelinde evzâ-ı ma’kûse-i zamânedan şikâyet ettiği sırada:

کسی کاو فاضل است امروز در دهر
نمی بیند زغم یک دم رهایی
ولیکن جاهل است اندر تنعم
متاع او چو هست این دم بهایی

[23]

وگر شاعر بگوید شعر چون آب
که دل را زان فزاید روشنایی
نبخشندش جویی از بخل و امساک
اگر خود فی المثل باشد سنایی²⁵

demıştır.

Bu bapta ikame edilecek şahitlerin a’deli Hazret-i Mevlânâ’dır. Müşarünileyh *Mesnevî*’de Senâî’nin:

بیت من بیت نیست اقلیمست²⁶

vasfına mazhar olan bazı ebyâtı teberrüken irâd etmekle beraber:

ترک جوشی کرده ام من نیم خام
از حکیم غزنوی بشنو تمام²⁷

gibi kemâl-i ta’zîme delâlet edecek tevazularda bulunmuştur.

24 Gazne’de köse vuran kimdi? Gazne’de sancak açan kimdi? Cennet hurileri Senâî’nin yokluk beldesindeki bahçesinden gelin çeyizi alabilir. Onun hikmet dolu kitabında saklanmış ne sırlar vardır! O mükemmellik makamında ne hazineler gömülmüştür! Sabahın ilk ışıklarından akşam vaktine kadar bu topluluk içinde onun gibi büyük ve akıllı biri yok. Ortalıkta ondan daha büyük biri de yok.

25 Bugün dünyada fazilet sahibi olan bir an olsun gamdan kendisini kurtaramıyor. Ancak cahiller bolluk ve nimet içinde (yüzüyor). Çünkü onun malı ve eşyası şu zamanda değerli. Keşke şair su gibi bir şiir söylese de gönül ondan ferahlasa ve aydınlansa. O şair Senâî bile olsa zamane halkı hasıslığından ve cimriliğinden ona bir arpa bile bağışlamaz.

26 Benim beytim ev değil ülkedir.

27 Coşkunluğu bıraktım. Ben ham değilim. Tamamını Gazneli Hakîm’den dinleyin.

Nef'î onun methinde:

Hikmet-i ma'nîde şâkirdi Hakîm-i Gaznevî

diyorsa da: [24]

عطار روح بود و سنایی دو چشم او
ما از پی سنایی و عطار آمدیم²⁸

beytinde görüldüğü üzere o kendisini peyrevân-ı Senâî'den addediyor. ²⁹فنعم الخلف و نعم السلف

Senâî tanzîm-i *Hadîka*'ya muvaffak olmasından dolayı bihakkın iftihar etmiştir. Yine *Hadîka* münderecatından olan fahriyeleri o kadar şairanedir ki okuyan ve dinleyen erbâb-ı zevki vecde getirir. Ezcümle:

کردم از خاطری ز جوهر پر
دامن آخر الزمان پردر
کس نگفت این چنین سخن به جهان
ور کسی گفت گو بیار و بخوان
زین نکوتر سخن نگوید کس
تا به حشر این جهانیان را بس³⁰

beyitleri okunurken söz anlamak şanıdan olmayan güruhtan başka kim safâ-yâb olmaz?

Fahriye söylemek mâ-bihî'l-iftihâr denilecek bir [25] şeye mâlik olmayan şâîrân-ı süflî-beyân için haram olsa da *Hadîka* gibi nâ-kâbil-i tanzîr kitaplar yazan sâhîrân-ı ulvî-zebân için helâl olur.

Hâiz-i hakk-ı iftihâr olan bir şair fahriye söylemekte hiçbir vakit haksız görülemez. Büyüklerin insanlık levazımından olan kibr-i nefse delâlet eden bu türlü sözleri tahdîs-i ni'met sayılmasında:

Bir tekebbür var ki ednâsında a'lâsında yok

mealine mâsadak bulunan küçüklerin nefislerini –hakir, ahkar– gibi tabirlerle tavsîf etmeleri tevazu mu sayılsın?

Bilfarz birisi tab'an mütekebbir olup da yerine göre izhâr-ı tekebbür edecek olsa ta'yîb olunur. Diğeri yine tab'an mütekebbir olduğu ve meydan bulduka izhâr-ı tekebbür ettiği hâlde böyle –icbâr eden yok iken– kabûl-i hakâret yolunca münasebetsiz tevazular gösterirse niçin ta'yîb olunmaz? İkincinin tekebbüre [26] bir de riya ilave etmekte bulunduğu muhtâc-ı izâh mıdır?

Cenâb-ı Hakîm nasıl iftihar etmesin ki asrında *Hadîka*'sına muadil addolunabilecek bir kitap görmemiş olduğu gibi ondan sonra Hazret-i Mevlânâ kadar büyük ariflerin bile bundan iktibasa mecbur olacaklarını dahi ayn-ı irfân ile görmüş?

Mesnevî ile *Hadîka*'yı mukayese edebilenler tasdik ederler ki *Mesnevî Hadîka*'nın mufassalı gibidir. *Mesnevî* bir nüzhetgâh-ı ervâhdır ki ne zaman bakılsa içinde *Hadîka* görüldür. Şu hâlde Senâî'nin verdiği:

هرکه زین پس به شاعری پوید
یا نگوید وگرنه زین گوید³¹

haber-i müftehirânesi keramete haml olursa çok mudur?

Hazret-i Pîr fahriyâta bile cenâb-ı Hakîm ile yek-zebân olmuştur.

Senâî *Hadîka* hakkında: [27]

گفته من روان شمار روان
در دو عالم چو چشمه حیوان³²

diyör. Mevlânâ *Mesnevî* hakkında:

آب حیوان خوان مخوان این را سخن
جان نو بین در تن حرف کهن³³

buyuruyor.

Senâî âsâr-ı feyyâzânesinin meziyyet-i istifâzadan mahrum bulunanlarca kadri bilinmemekte olduğunu:

قدر این شعر دیو چه شناسد
بوم خورشید دید بهر اسد
چه بُود زین شنیع تر بیداد
لحن داود و کر مادر زاد³⁴

yolunda söylüyor.

28 Attâr ruh idi ve Senâî de onun iki gözü. Biz Attâr ve Senâî'den geldik.

29 İşte halef, işte selef.

30 Cevherle dolsun diye ahir zamanın eteğini incilerle doldurdum. Dünyada hiç kimse böyle söz söylemedi. Eğer bir kişi söylerse ve okursa bundan daha iyi söz söyleyemez. Kıyamete kadar bu söz dünyalara yeter.

31 Her kim ki bundan sonra şairliğe yönelirse ister söylesin ister söylemesin bundan [*Hadîka*'dan] söylesin.

32 Sözlerim akıp akıp gider, her iki dünyada ölümsüzlük suyu gibidir.

33 Bu söze söz deme, ölümsüzlük suyu de. Onu eski harfler bedeninde yepyeni bir ruh olarak gör.

34 Bu şiirin kıymetini şeytan ne bilsin? Baykuş güneşin ışığından korkar. Bir şeyi güzel veya daha çirkin yapan şey nedir? Davud'un güzel sesi ve doğuştan gelen sağırlık.

Mevlânâ kendisinin dahi tesadüf ettiği bu garip hâli:

گوش خر بفروش و دیگر گوش خر
کین سخن را در نیابد گوش خر³⁵
[28]
جان و دل را طاقت آن جوش نیست
با که گویم در جهان یک گوش نیست³⁶

gibi feryatlarla ifade eyliyor.

Hazret-i Mevlânâ'dan menkul olduğu üzere cenâb-ı Senâî'nin hâl-i ihtizârda iken leb-cünbân olduğunu nezdinde bulunan yârân görme-leriyle dehân-ı mübârekine tevcîh-i gûş ettiklerinde "Söylediklerimden rücu ettim, çünkü sözde mana, manada söz yoktur!" mealinde olan:

زانکه نیست باز گشتم ز آنچه گفتم
در سخن معنی و در معنی سخن³⁷

beytini okumakta olduğunu anlamışlardır. Bu sırada huzzârdan bir şâir-nihâd "sözden vazgeçtiği vakitte de sözle meşgul olması şâyân-ı istiğrâb değil mi?" cümle-i latîfesini îrâd etmiştir.

Hakîm-i tecerrüd-şî'âr –yukarıda gösterildiği üzere– Lâyhâr tarafından irşâd edildikten sonra [29] tebdîl-i etvâr ile bütün bütün terk-i âlâyîş etmiş idi. Bu hâlin hikmetini soranlara "bugünkü Senâî dünkü Senâî değildir!" cevabını verirdi. Fıkra-i ihtizâriyyeden istidlâl olunduğuna göre muahharen müntehâ-yı merâtib-i irfân olan "terk-i terk" mertebesini ihrâz etmiş demek olur.

Muallim Nâci

[30]

EBYÂT-I MÜNTEHABE-İ HADİKA

1

زین همه گفت قال و قیل آمد
حال کوران و حال پیل آمد

"Bu sözlerin hepsi, şekl-i filden bahseden körlerin tahminâtı gibi, kîl ü kâlden ibarettir."

Erbâb-ı nazarın ibret-nümâ temsilâtındandır ki ahali umûmen âmâ bir şehir tasavvur olunur. Bu şehre hariçten bir fil getirilir. Bir kaç kör bunun nasıl hayvan olduğunu anlamak isteyip bulunduğu mahale giderler, elleriyle filin azasını yoklamaya başlarlar, her birinin eli başka bir uzva müsadif olur, her biri bu hayvan hakkında başka bir hayal peyda eder.

Avdetlerinde el yordamından hâsıl ettikleri zanniyâtı sair körlere bildirmek isterler. Filin kulağını yoklayan, bunu "yelpaze gibi bir şey", [31] hortumunu yoklayan, "oluğa benziyor", arkasını yoklayan, "adeta bir sath-ı müstevî!" yollu, sair uzuvlarını yoklayanlar da başka türlü sözlerle tarife kalkışır, her biri tahmininde musib olduğu iddiasında bulunur.

Bir şey hakkında güya hük-m-i kat'î olmak üzere dermiyan edilen bu lakırdıların hiçbiri diğerine benzemediğinden muhbirler gibi müstah-birler de hayrette kalırlar. Filin şekl-i hakîkisi ne olduğu bir türlü anlaşılabilir. Ahbâr ve istihbârın neticesi gülünç bir surette teâtî-i lâf-i ihtilâftan ibaret olur.

Bu âmâların arasında bir bînâ bulunaydı hakikat-i hâl anlaşılıp ortada ihtilaf kalmazdı.

Hazret-i Hakîm, mârifetullâhtan dem vuran gafillerin hâlini şekl-i filden bahseden körlerin hâline teşbih buyuruyor. [32] Biz bunu tâmim ile diyebiliriz ki: Herhangi hakikat olursa olsun, ondan bilmeyerek bahsedenlerin hâli o biçare körlerin hâline benzer.

Temsili, câmi'ül-hakâyık olan hakikat-i ilâhiyyeye tatbik etmesinden anlaşıldığına göre şüphe yoktur ki bu tâmim muvâfık-ı re'y-i Hakîm'dir.

2

بتر از کاهلی ندانم چیز
کاهلی کرد رستم را حیز

"Tembellikten beter bir şey bilmiyorum, tembellik nice azizleri zelil etmiştir."

Binâ-yı metîn-i İslâm çalışmak esası üzerine kurulmuş ve lisân-ı hikmetimiz bu bâbda milel-i sâire hükemâsından ziyade tenbîhâtta bulunmuş iken efrâd-ı milletimizden bazılarında kemâl-i teessüfle görülmekte olan [33] atalet çalışanlara göre nasıl mûcib-i hayret olmaz?

İnsan tâbiyyeti iddiasında bulunduğu bir kanun koymak en nâfi hükmünü de icra etmeyecek kadar bî-himmet olursa elbette dûçâr-ı zillet olur.

35 Eşek kulağını sat ve başka bir kulak al. Nitekim bu sözü eşek kulağı anlayamaz.

36 Can ve gönülden o coşmaya güç yoktur. Kime söyleyeyim? Dünyada tek bir kulak yoktur.

37 Sözde mana, manada söz olmayan sözlerimden geri döndüm.

Mevlânâ:

کوشش بیهوده به از خفتگی

yani “Boşuna olsun çalışmak boş durmaktan evladır!” diye nida edip dururken işsiz oturan bir adama hakikatte “Mevlevî” denilebilir mi?

3

آنچه برتست رو بجای آور
وز سخنهای جاهلان بکنر

“Vazifen ne ise onu icra etmeye çalış, şunun bunun sözüne ehemmiyet verme!” [34]

“Kulak verme, işine bak!” benden de izah edildiği üzere insan güft ü gû-yı halka bakacak olursa kendi işine bakamaz olur. Bu hâl ise celb-i hasâr eder.

Mamafih hakkında edilen bazı isnâdâtın lüzumu veçhiyle reddini iltizam eden adama “kavl-i Hakîm’e muhalif hareket ediyorsun!” denilemez, çünkü yerine göre redd-i isnâdât dahi vezâyifden, belki de en mühimlerinden addolunur.

4

در بهشت از نه اکل و شربتی
کی ترازى نماز قربتی

“Cennette yiyip içme olmasaydı namaza yaklaşıyor muydun?”

Nâbî'nin [35]

*Yok bî-garaz muâmele ehl-i zamânede
Kimse ibâdet itmez idi cennet olmasa*

beytiyle Râgıb'ın:

*Tecellî neş'esin ehl-i şikem idrâke kâbil mi
Behişt andıkça zâhid ekl ü şûrbün lezzetin söyler*

beyti şârih-i kavl-i Hakîm'dir.

5

ای نیامو خته ادب زابوان
ادب آموزین پس از ملوان

“Ey anasından, babasından edep öğrenmeyen! Bundan sonra edebi leyl ü nehârdan öğren!”

Hakîm, “anası ile babası tarafından te'dîb edilmeyen evladı gece ile gündüz te'dîb eder.” demek olan “من لم یؤدبہ الابوان ادبہ الملوان” kavl-i meşhûruna işaret ediyor. [36]

“Melvân” tabiri ma'nâ-yı tegayyürü muhtır olduğu için böyle yerlerde “zaman” tabirine tercih olunur. “Ebevân” ile beyinlerindeki tenasüb-i lafzî ise muhtâc-ı ihtâr değildir.

6

خضری از غول چشم چون دارد
آنکه او خضری از درون دارد

“Derûnî bir rehberine mâlik olan, gûldan hidayet ümit eder mi?”

Hızır arayanların kendilerini kaybettikleri çok vâki olmuştur. Akl-ı kâmil ashâbı işlerini bırakıp da nerede olduğunu kimsenin bilmediği Hızır'ı aramaya kalkışmayı emârât-ı cünûndan addederler.

Münîf şu haklı sözüyle Hakîm'e peyrev olmuştur: [37]

*Güft ü gû çok saded-i aşkda cumhûra göre
Hakki kendinde ara mezheb-i Mansûra göre*

7

هر کجا کربه گشت خوالیکر
غذی خواجه گشت خاکستر

“Kedi aşçı olunca efendiye yiyecek küll kalır!”

کار هر مرد و مرد هر کاری³⁸

mealince adama göre iş, işe göre adam aramak lazım geleceğinden nâ-ehle tevdi olunan umûr-ı netâyic hüsnâ intâcından dûr olur.

38 İşe göre adam ve adama göre iş (gerek).

Hakîm'in temsilinden³⁹ "أعط الفوس باريها" hikmeti çıkar.

Bu bâbda söylenmiş söz pek çoktur, fakat –sehl-i mümteni olmak cihetiyle– "Allah emanetleri ehline [38] te'diye etmenizi emreder." mefhumunda olan⁴⁰ "إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا" ayetine benzeri yoktur.

8

یار آن باش کت کند یاری
شب مستی و روز هشیاری

"Sana sarhoşluk gecesinde ve ayıklık gününde refakat edebilenin refiki ol!"

Hâfız'ın meşhur:

اگر رفیق شفیقی درست پیمان باش
حریف خانه و گرمابه و گلستان باش⁴¹

kavli beyt-i Hakîm kadar metin midir? Değil! Burada "کم ترک الأول للآخر"⁴² hükümsüz kalıyor, yalnız "الفضل للمتقدم"⁴³in sıdkına hükmolunuyor. [39]

9

مرد که کفر و زندگی دینست
هر چه گفتند مغز آن اینست

"Küfür dedikleri mürdelikten, din dedikleri zindelikten ibarettir. Küfür ve din hakkında şimdiye kadar her ne denilmiş ise onun hülâsası işte budur!"

Hakîm'in kemâl-i icâz ve i'câzı müştemil olan bu sözü, itnâb ile de bihakkın şerh edilmeyecek derecede âfîdir.

Burada "zindegî" ile "mürdegi" cisme değil, fikre aittir. Zaten küfür ve din –bazı ahkâm-ı sûriyyesi olmakla beraber– umûr-ı fikriyyeden değil mi?

10

سر که آن بنده کلاه بود
همچو بیژن اسیر چاه بود

[40] "Külâh ile mukayyed olan baş (Bîjen) gibi kuyuda esir olmuş olur."

Külâhın başa taalluku olsa da idrak ile münasebeti olmadığından hakikat-i insâniyyece kat'an hükmü olamaz, binaenaleyh halkı baştan çıkarmak için külâhı intizam verenler yahut bunların muntazam külâhına bakıp aldananlar üserâ-yı külâh addolunurlar.

İmam Ali Siffin melhamesinde bir gün tebdîl-i kıyâfetle münferiden meydana girerek Şam askerinden mübâriz talep etmişti. Kendisini tanıyamayanlardan bazı şüc'ân mukabeleye cüret ettiler, fakat sevk-i Zülfikar ile birer birer ahirete gittiler.

Meydanda cvelan eden yegâne merdin kim olduğu muhaliflerce bir dereceye kadar anlaşıldı. Kimse ileri gelmez oldu. Ali mübâriz ister dururdu, sükût-ı hâifânedan başka cevap alamazdı. Nihayet [41] baktı ki karşısına artık kimsenin çıkacağı yok, miğferini mübarek başından çıkarıp muhalifini serâsime edecek bir savt ile "Ebu'l-Hasan benim!" diye nida buyurdu.

İş miğferde değil Haydar'da!

Bîjen Rüstem-i Zâl'in hüsn ü hamasetle meşhur olan hemşîre-zâdesidir. Tafsilî "Şâh-nâme"de mezkûr olduğu üzere Bîjen bir gün ârzû-yı sayd ile kıra çıkmakla teferrüçte bulunan duhter-i Efrâsiyâb Münîje onu görüp âşık olmuş ve bir hayli işret ve muhâdenetten sonra Bîjen'i bir sandık derûnunda sarayına götürüp gizlemiştir.

Efrâsiyâb bu hâlden habîr olunca Münîje'yi tard ile beraber Bîjen'in idamını emretmiş ise de Pîrân-ı Veyse'nin şefaatiyle cezası tahfîf edilerek bir kuyunun içine habs olunmuştur. [42]

Sonra vakıayı Rüstem duyar, tacir suretinde gidip kement ile Bîjen'i kuyudan çıkararak Münîje ile beraber alır götürür.

Hâfız:

شاه ترکان چو پسندید و به چاهم انداخت
دستگیر ار نشود لطف تهمتت چه کنم⁴⁴

beytinde kissa-i mezkûreye işaret etmiştir. Hâkânî'nin şu beytinde bu işaret daha vazıhtır:

39 Yayı ehline ver!

40 Nisâ/58. "Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder." ayetinden iktibastr.

41 Eğer şefkat sahibi bir yoldaşın evde, hamamda ve gül bahçesinde de sözünde dur.

42 Önce gelenler sonrakiler için ne bıraktı

43 Fazilet (iyilik) önce gelenler içindir

44 Türklerin şahı [Efrâsiyâb] beni beğendiği için kuyuya attı. Eğer bir yiğit [Rüstem] yardım etmezse ne yapabilirim?

چون بیژن داری اندر چه مخسب افراسیاب آسا
که رستم در کمین است و کمندی زیر خفتانش⁴⁵

11

لحن خوش دار چون به کوه آبی
کوه را بانگ خر چه فرمایی

“Dağda edeceğin nidayı güzel sesle et, ona niçin ta’lîm-i nühâk edersin?” [43]

بُنْتُ صَفَاً تَقُولُ عَنْ مَاسَمَعْتَ⁴⁶

mefhumunca cebelin vereceği seda alacağı nidanın aynı olur. Dağdan savt-ı girye ile mukabele görmek istemeyen, ona âvâz-ı hûb ilkâ etmelidir.

Ziya Paşa merhumun Harâbât’tay)) işaretli ebyât-ı müntehabe arasına karıştırdığı:

Çağırırıldım katı âvâz ile Leylî Leylî
Dağ ses verdi cevâbımda ki Mecnûn Mecnûn

beyti bir hayâl-i muhâli hâkîdir. “Leylî Leylî” diye haykıran adama cebel yine “Leylî Leylî” diye cevap verir. Ondandır “Mecnûn Mecnûn” cevabını almak yine “Mecnûn Mecnûn” diye haykırmaya tevakkuf etmez mi?

Kemâl Bey Efendi’nin “Ta’kîb’de”

Teakküs itmese şevk-i tecellî inlemez diller
Hurûşu hep cibâlin aks-i te’sîr-i sadâdandır

beytini muâheze ettiği sırada “sadâ”nın “savtın aksinden hâsıl olan savt-ı sâni manasına [44] müsta’mel” olduğunu ispat için îrâd eylediği:

ما في الديار مُجاوِبٌ إِلَّا صَدَى الْمُتَصَوِّتِ
فا قول أين أُجِبتِي فأجاب أين أُجِبتِي⁴⁷

beyti –ki “olur da mutasavvıtın sedasından başka cevap verir yok, “Yaranım nerede?” dedim, “Yaranım nerede?” cevabını aldım.” mealindedir– müddeâ-yı mezkûru müspet olan delâildendir.

“Sadâ” lafzının sûret-i isti’mâline gelince:

Bu bâbdaki re’y-i âcizânemi Sânihâtü’l-Arab’da beyan eylediğim cihetle burada tekrarına hacet görmem.

Hakîm’in “kûh”dan maksudu bazı erbâb-ı hezelin “hammam” tabir ettikleri işittiğini söyler tehî-zihn adamlar olmalıdır. Bunlar “telefon” hükmünde olduklarından ne söylenirse onu nakledecekleri cihetle kendilerine söylenecek sözlerin güzel olmasına dikkat edilmek lazım gelir. [45]

“Kûh”dan mutlaka “nâkil-i kelâm” irade olunursa meâl-i beyt eşmel ü ekmel olur.

12

بد بدست ار چه نیک دان باشد
سک سکست ار چه پاسبان باشد

“Kötü, vâkıf-ı mehâsin olsa da kötüdür, köpek, pâsbân olsa da köpektir.”

Geliniz der de gelmez îmâna
Söz hakîmâne öz le’îmâne

tavsîfi birinci,

Zâtı Mahmûd olmayan bulmaz şeref unvân ile
Bakma nâma her Muhammed mefhar-ı âlem değil

tenbihi ikinci mısrai tavih edebilir. [46]

13

نیست عقل هدایتت ز خدای
مکتسب نیز نیست ژاژ مخای

“Sende akl-ı vehbî olmadığı gibi akl-ı kesbî de yok, öyle ise saçmalayıp durma!”

Hakîm, bu hitâb-ı şedîdi zamanındaki yâve-gûlara tevcîh buyurmuş. Asrımızda bunların ahlâfı mevcut olduğu müttfekun aleyh ise de o zamana nispetle yâve-gûluk çoğalmış mı, yoksa azalmış mıdır, burası muhtelifün fihtir.

45 Madem Bijen’e sahipsın, Efrâsiyâb gibi uyuyakalma! Zira Rüstem pusuya yatmış ve kaftanının altında bir kement var.

46 Bir kız duyduklarımı ardı ardına söylüyor.

47 Ses verenin yankısından başka cevap veren yok. Öyleyse şöyle benim sevgilim nerede? dedim. “Benim sevgilim nerede?” diye cevap verdi.

14

هر کجا داغ بایدت فرمود
چون تو مرهم نهی ندارد سود

“Dağlanması lazım gelen uzva merhem koyacak olursan fayda vermez.” [47]

Biz buna bedel Ziya Paşa'nın:

*Bil illeti kıl sonra müdâvâta tasaddî
Her merhemi her yaraya merhem mi sanırsın*

beytini okuyabiliriz.

Tedavide şart-ı evvel teşhis olduğundan illetin ne olduğu bilinmedikçe verilecek devanın müfid olamaması tabiidir.

Rumeli'nin bazı cihâtında tezyîf-i tabâbet için “kol kırığına hap verir!” derler, durûb-ı emsâlden ma'düddur.

15

دانشست هست کار بستن کو
خنجرت هست صف شکستن کو

“İlmin varsa hani âmil olmak? Hançerin varsa hani saf bozmak? [48]

Nazm-ı Hakîm:

“Âyinesi işdir kişinin lâfa bakılmaz”

mazmununun kıdemini gösterir. Hazret-i Mevlânâ:

“چون که مردی نیست خنجرها چه سود”⁴⁸

buyurmazdan evvel Şeyh Sâdî:

“بر مخنت سلاح جنک چه سود”⁴⁹

demiş, Hakîm ise bu dersi ondan da mukaddem vermiştir.

Hakîm'in:

زین چنین ترهات دست بدار
کار کن بگذر از ره گفتار⁵⁰

beyti maksadı bütün bütün tasrih ediyor.

Sonuç

Muallim Nâci, Doğu ve Batı edebiyatlarından yaptığı çeşitli tercümelemlerle, her iki medeniyete ait edebî eserler arasında övgüye layık olanların bulunabileceğini, bu bakımdan “yeni”lik veya “eski”liğin edebî eserlerin estetik kıymetini belirlemede tek başına yeterli olmadığını somut örnekler üzerinden ispatlamaya çalışmıştır. Bu tavrıyla da bir bakıma bilişsizce Doğu veya Batı hayranlığı yapanların ezberlerini bozmak istemiştir. Bu bakımdan Muallim Nâci'nin tercümelerinin çoğu rastgele seçilmiş eserler olmadığı gibi, yalnızca kaynak eserin kelimesi kelimesine aktarılmasından ibaret de değildir. Bu tutumun bir örneği de *Yâdigâr-ı Avnî* adlı eserde görülür.

İçerik bakımından üç bölümden oluşan *Yâdigâr-ı Avnî*'nin, bazı kaynaklarda yazarın “hatırat” ya da “tercüme” kategorisinde değerlendirildiği görülmektedir. Her iki bilgi de eserin içeriğini yansıtmaması açısından kısmen doğru olmakla birlikte eserin tümünü kuşatıcı birer tür adı olmaktan uzaktır. Yazar eserin birinci bölümünde yazılış sebebini açıklarken bir hatırasına değinmiş, ikinci bölümde ise Hakîm Senâî'nin kısa biyografisine yer vermiştir. Eserin asıl içeriğini oluşturan ise üçüncü bölümdür ki bu bölümde, kaynak eserden seçilmiş beyitlerin tercümelemleri ve açıklamaları yer alır. Dolayısıyla eserin “hatırat”, “biyografi” ve “şerh” türlerine ait tekniklerin bir arada bulunduğu “melez türler” kategorisine dâhil edilmesi mümkün gibi görünüyorsa da, kaynak eserden seçilen beyitlerin “açıklama”larına odaklandığı için hatırat ve biyografi özelliği gösteren parçaları da göz ardı edilmeden “telif” kategorisinde ve “tasavvufî şerh” sahasında değerlendirilmesi daha uygun olacaktır.

Eser, ayrıca Muallim Nâci'nin Yenişehirli Avnî ile olan dostluğunu ve bu dostluğa karşı gösterdiği sadakati ortaya koyduğu kadar; şiir ve nesir dilindeki ustalığını, tasavvufa olan ilgisini ve bu alanın terminolojisine hâkimiyetini de göstermesi bakımından da dikkate değerdir.

Yazar Katkıları: Fikir – S.Ç., O.K.; Tasarım – S.Ç., O.K.; Denetleme – S.Ç., O.K.; Kaynaklar – S.Ç., O.K.; Veri Toplanması ve/veya İşlemesi – S.Ç., O.K.; Analiz ve/veya Yorum – S.Ç., O.K.; Literatür Taraması – S.Ç., O.K.; Yazıyı Yazan – S.Ç., O.K.; Eleştirel İnceleme – S.Ç., O.K.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

48 Mert olmayana hançer ne faydal

49 Alçak, namert kişiye karşı savaş silahından ne faydal

50 Boş sözlerden vazgeç. Çalış, konuşmadan geç.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Author Contributions: Concept – S.Ç., O.K.; Design – S.Ç., O.K.; Supervision – S.Ç., O.K.; Resources – S.Ç., O.K.; Data Collection and/or Processing – S.Ç., O.K.; Analysis and/or Interpretation – S.Ç., O.K.; Literature Search – S.Ç., O.K.; Writing Manuscript – S.Ç., O.K.; Critical Review – S.Ç., O.K.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Sürelî Yayınlar

Saâdet, S. 551, 20 Teşrinievvel 1302/1 Kasım 1886, s. 3; S. 552, 21 Teşrinievvel 1302/2 Kasım 1886, s. 3; S. 562, 2 Teşrinisani 1302/14 Kasım 1886, s. 3; S. 565, 5 Teşrinisani 1302/17 Kasım 1886, s. 3; S. 581, 24 Teşrinisani 1302/6 Aralık 1886, s. 3; S. 585, 29 Teşrinisani 1302/11 Aralık 1886, s. 3; S. 587, 1 Kânunuevvel 1302/13 Aralık 1886, s. 3.
Teâvün-i Aklâm. S.13, 25 Eylül 1302/1885, s. 50; S.14, 2 Teşrinievvel 1302/1885, s. 53-54; S. 15, 9 Teşrinievvel 1302/1885, s. 57-58; S. 16, 16 Teşrinievvel 1302/1885, s. 61-62.

Yayınlanmış Eserler

Çakmak, S. (2021). *Yâdigâr-ı Avnî* (Muallim Nâci). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*, <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/yadigar-i-Avnî-muallim-Nâci> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
 İnal Savi, S. (2009). Senâî. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XXXVI, 502-503.
 Kurnaz, C. (2000). *Osmanlı Şairleri*. Akçağ Yayınları.
 Muallim Nâci. (1303a). Numûne-i İntihâb-6: Avnî Bey. *Mecmûa-i Muallim*, 15, 5 Cemaziyülevvel 1303 / 6 Kânunusani 1305, 57-59.
 Muallim Nâci (1303b). *Mecmûa-i Muallim*. S. 20, s. 70, 1 Şubat 1303.
 Muallim Nâci, (1303c). *Kıta. Berk Mecmuası*, C. 1, S. 7. s. 194-195
 Muallim Nâci (1304). *Mütercem*. Matbaa-i Ebuzziya.
 Muallim Nâci (1307). *Osmanlı Şairleri*. A. Asadoryan Matbaası
 Muallim Nâci. *Yâdigâr-ı Avnî*. İBB Atatürk Ktp. No: OE_TK_01429.
 Özgül, M. K. (2016). *Şiirin Hazanında Gazel Dökenler-V Muallim Nâci Efendi*. Kitabevi Yayınları.
 Öztürk, M. (1997). Hadîkatü'l-Hakîka. *TDV İslam Ansiklopedisi*, XV, 20.
 Tansel, F. A. (1943). Muallim Nâci ve Tercüme. *MEB Tercüme Dergisi*, 4(22), 238-245.
 Tansel, F. A. (1962). Muallim Nâci'nin Dini Eserleri. *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 161-177.
 Tansel, F. A. (1964). Nâci, Muallim. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 9, 15-21.
 Tarakçı, C. (1973). *Muallim Nâci Efendi Hayatı ve Eserlerinin Tedkiki*. (Doktora Tezi), Erzurum Atatürk Üniversitesi.
 Uçman, A. (2005). Muallim Nâci. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 30, 315-317.
 Yılmaz, O. (2007). Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5(9), 271-304.

Structured Abstract

Muallim Nâci (1849-1893) is one of the most mentioned writers and poets when it comes to the Modernization Period of Turkish Literature. In most of the writings about Nâci, we come across an "image of Nâci" which obviously does not take its source from his own thoughts and works. Unfortunately, the number of articles/works that evaluate the poet with an original point of view by getting rid of the influence of this image is unfortunately not much. If there was a common opinion of the works that evaluated Nâci with this unique perspective, it would be as follows: It is necessary to understand Nâci not as the representative of the "new" or the "old", but as the representative of his own personality. The requirement of this opinion is that his works and ideas should be evaluated independently of prejudices. In order to understand the ideas of Muallim Naci, his translations should be taken into account as well as his copyrighted works. Nâci, with his various translations from Eastern and Western literature, wants to show that among the works of these two civilizations, there are similarly praiseworthy ones. With this attitude, he wants to break the memory of those who unconsciously admire the East or the West. *Yâdigâr-ı Avnî* was written as an expression of the loyalty that Muallim Nâci showed to Avnî Bey. On the day they met, Yenişehirli Avnî gifted to Nâci the work of Hakîm Senâî called. At that time, Muallim Nâci wrote a poem of Avnî Bey on the inside cover of this book, and Avnî Bey put his signature under this couplet. Years later, Nâci sees this book while browsing the books in his house. Then he reads the work again and taking notes. Later, he decided to publish the parts he chose from the book with explanations under the name *Yâdigâr-ı Avnî*. The book consists of three parts in terms of content. The first part of the work (p. 3-6) can also be considered as a kind of "reason for copyright" or "preface". In this section, the story of the creation of the work is told. Many sources mentioning this work say that its genre is "memoir". This information is incomplete and inaccurate. The reason for this erroneous information is that in the first part of the work, the meeting of Muallim Nâci and Yenişehirli Avnî is explained. The second part of the work (pp. 7-29) is devoted to the short biography of Hakîm Senâî, the author of the source book. In this section, Nâci also included some of the narrated legends about the life of Senâî (p.6), whom he saw as a mystic at the level of Mevlana Celaleddin Rumi, and some examples that can be considered longer than Persian poems. The third chapter (p. 30-48), titled "Ebyât-ı Müntahabe-i Hadika", in which 15 couplets selected from *Hadikatü'l-Hakîka ve Şeriatü't-Tarîka* are translated and annotated, constitutes the main text of the work. In this section, each of the selected couplets has been numbered, detailed explanations have been given after the Turkish translation of each couplet, closed expressions have been expanded, and a better understanding of the couplets with new examples has been tried.

In some sources, *Yâdigâr-ı Avnî* is mentioned among Nâci's works in the "memoir" type. Again, it is seen that the work is sometimes evaluated in the "translation" category. Although both informations are partially correct in terms of reflecting the content of the work, they are far from being a genre name that encompasses the entire work. As it can be understood from the content of *Yâdigâr-ı Avnî*, the author mentioned a memory while explaining the reason for writing in the first part of the work. In the second part, brief information is given about the life of Hakîm Senâî, whose poems will be annotated. However, the main content of the work is the third section, which includes the translations and annotations of the selected couplets. Based on this information, it can be said that evaluating the work in the category of "memoir" or "translation", as stated above, would be an incomplete approach. *Yâdigâr-ı Avnî* also makes use of the memoir and biography techniques of the modern period. Besides, the author has included the translations of some couplets that he selected from the source work. However, these translations were mostly made to prepare the ground for the commentaries of the aforementioned pieces of poetry. This shows that it would be a wrong decision to describe the work as "translation". As stated above, although *Yâdigâr-ı Avnî* is not separated by titles, it can be divided into three parts in terms of content. The first part of the work, which is a preface, is a "memoir". The second part of Hakîm Senâî's life story is "biography". The last chapter also bears the characteristics of the "annotation" type. In this respect, it seems possible to include the work in the category of "hybrid genres", in which the techniques of the mentioned genres coexist. But the focus of the work and the reason for its existence are the "explanations" of the couplets selected from the source work. Therefore, it would be more appropriate to evaluate the work in the category of "copyright" and in the field of "sufi commentary", without ignoring the memoirs and biographical parts of the work.

Sovyet Mahkemeleri'nin Son Kurbanlarından: Ekmel İkrarov (1899-1938)

One of the Last Victims of the Soviet Courts: Ekmel İkrarov (1899-1938)

Tülay KÖSEOĞLU

Millî Savunma Üniversitesi, Kara Harp Okulu, Tarih Bölümü, Ankara, Türkiye

Department of History, National Defense University, Military Academy, Ankara, Turkey

öz

Tarih, kimi zaman önemli şahsiyetleri yanlış anımsar. Ekmel İkrarov yıllarca Özbekistan SSC'de oynadığı rolle ya da Özbekistan özelinde Türkistan tarihinde temsil ettikleri ile değil, neredeyse sadece 1938 yılındaki düzmece mahkemelerdeki yargılanmasıyla hatırlanır. Türkistanlılar içinde Millî Parti Merkez Komitesi Birinci Kâtipliğine kadar ilerleyen Ekmel İkrarov tarihte "Büyük "Temizlik" olarak geçen Sovyet mahkemelerinde "burjuva milliyetçisi" "halk düşmanı" gibi ithamlarla suçlandı ve bu mahkemede yargılanarak idam edildi. Bolşevik diktatörlüğünün 20. yılında Sovyet ülkelerinin çoğunda, Türkistan'da birçok gizli ve açık mahkemeler, çok sert hükümler ve ölümler ile geçti. 1936-1939 yılları arasında gizli polis teşkilatı NKVD tarafından kitle halinde tutuklama ve idam terörü Sovyet toplumunda 7-8 milyon kişinin tutuklanmasına neden oldu. Bunlardan yaklaşık 3 milyon kadarı kurşuna dizildi ya da baskılara dayanamayarak öldü. Hapishanedeki ve uzak kamplardaki nüfus, 1939'da 9 milyonu bulmuştu. İşte bu yıllarda "burjuva milliyetçileri", "millî faşistler", "devrim karşıtları" ve "Sovyet aleyhtarı" olmakla suçlanan, aralarında Özbekistan SSC Başbakanı Feyzullah Hocayev (1896-1938) ve Özbekistan Komünist Partisi I. Sekreteri Ekmel İkrarov (1898-1938)'un da bulunduğu çok sayıda aydın ve devlet adamı öldürüldü. Birçoğu düzmece mahkemelere çıkarıldılar ve düzmece suçlarla yargılanarak idama mahkûm edildiler. Bu çalışma, "Sovyet Türkistanı'nda Düzmece Mahkemeler ve Büyük Temizlik Dönemi" "Son Temizlik: Sovyet Mahkemesi'nde Feyzullah Hocayev (1896-1938)" adlı çalışmalarımızın üçüncüsünü oluşturmaktadır. Çalışmamızda, 2 Mart 1938 tarihinde Moskova'da gerçekleştirilen ve tarihte "21'ler Mahkemesi" olarak anılan ve yine tarihte "Düzmece Mahkemeler" olarak geçen bu duruşmalarda ölüm cezasına çarptırılan Ekmel İkrarov'un sorgulanma süreci orijinal belgeler üzerinden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Bolşevik İhtilali, Türkistanlı Komünistler, Ekmel İkrarov, 21'ler Mahkemesi, İdam ve Ceza, Sovyetler Birliği

ABSTRACT

History sometimes misremembers important figures. Ekmel İkrarov is remembered almost only for his trial in spurious courts in 1938, not for the role he played in the Uzbek SSR or the representations he made in the history of Turkestan in particular. Ekmel İkrarov, who advanced to the position of the First Clerk of the Central Committee of the National Party among the Turkistan is, was accused of accusations such as "bourgeois nationalist" and "enemy of the people" in the Soviet courts, which is known as the "Great Cleansing" in history and was tried and executed in this court. In the 20th year of the Bolshevik dictatorship, many secret and open courts, very harsh judgments and deaths were passed in most of the Soviet countries, in Turkestan. Between 1936 and 1939, the terror of mass arrests and executions by the secret police agency NKVD resulted in the detention of 7-8 million people in Soviet society. About 3 million of them were shot or died, unable to withstand the pressure. The population in prison and remote camps had reached 9 million in 1939. It was during these years that the Prime Minister of the Uzbek SSR Feyzullah Hocayev (1896-1938) and the First Secretary of the Communist Party of Uzbekistan Ekmel İkrarov (1898-1938) were accused of being "bourgeois nationalists", "national fascists", "anti-revolutionaries" and "anti-Sovietists". Many intellectuals and statesmen, including. Many of them were brought to false courts and tried for false crimes and sentenced to death. This study constitutes the third of our studies titled "Fake Courts and the Great Purge Period in Soviet Turkestan" and "Final Purge: Feyzullah Hocayev in the Soviet Court (1896-1938)". In our study, the interrogation process of Ekmel İkrarov, who was sentenced to death in these hearings held in Moscow on March 2, 1938 and known as the "Court of the 21s" and also known as the "Fake Courts" in history, will be evaluated through the original documents.

Keywords: Bolshevik Revolution, Communists from Turkistan, Ekmel İkrarov, Court of 21s, Execution and Punishment, Soviet Union

Ekmel İkrarov (1899-1938)

Taşkent'te "İkrarov Halkı" olarak adlandırılan meşhur bir ailede doğan Ekmel, genç yaşta millî aydınlar arasında bulundu ve millî ruhta eğitim aldı. Bu nedenle, millî tarih ve millî edebiyatı iyi biliyordu. "İlham" mahlası ile birçok şiiri bulunuyordu. Türkistan halkının ne istediğini, neyi amaçladığını ve niyetini çok iyi bildiği için de halk arasında sevilen bir şahsiyet idi (Taşkentli, 1964: 31).

Ekmel İkrarov, Türkistan'ın ve Türkistan halkının menfaatlerini düşünen ve halkına hizmet etmeyi ilke eden siyasi bir şahsiyetti. O, belki komünistti ama ne Leninci ne de Stalinci idi. Komünist Parti'ye gir-

Geliş Tarihi/Received: 01.06.2022

Kabul Tarihi/Accepted: 18.08.2022

Yayın Tarihi/Publication Date:
28.09.2022

Sorumlu Yazar/Corresponding Author:
Tülay KÖSEOĞLU
E-posta: tulaykoseoglu@hotmail.com

Atf: Köseoğlu, T. (2022). Sovyet Mahkemeleri'nin Son Kurbanlarından: Ekmel İkrarov (1899-1938). *Turcology Research*, 75, 583-588.

Cite this article: Köseoğlu, T. (2022). One of the Last Victims of the Soviet Courts: Ekmel İkrarov (1899-1938). *Turcology Research*, 75, 583-588.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

mekle Türkistan'ın millî, siyasi, iktisadi ve kültür menfaatlerini korumaya çalıştı. Zira Sovyet döneminde bundan başka yol yoktu (Taşkentli, 1964: 32).

Eski bir NKVD¹ ajanı olan Aleksandrovsky'nin *Pravda* gazetesinde Ekmel İkramov'u da ilgilendiren konuda üç ayrı makalesi yayınlanmıştı. 1 Eylül 1937 tarihli yazısında, Özbekistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Ekmel İkramov'u, "ülkede halk düşmanlarını ve milliyetçileri korumak"la suçlamıştı. Aynı gazetede iki gün sonra çıkan makalede ise "milliyetçi yazarlar Osman Nasır, Abdülhamit Çolpan, Aybek ve diğerlerini korumak"la suçlandı. Bir sonraki gün çıkan yazısında ise İkramov, "Sovyetler Birliği'nin ve Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin en büyük düşmanlarından biri" ilan edildi. Bu yazıların ardından Moskova'ya çağrılan İkramov, Stalin tarafından kabul edilmedi ve Taşkent'e geri döndü. 25 Eylül 1937'de olağanüstü toplanan SBKP Merkez Komitesi tarafından suçlanarak partiden ihraç edildi. Taşkent'e gelirken yolda kendisine refakat eden NKVD subayı, İkramov'a kendisini Sovyet hükümeti adına tutukladığını bildirdi ("*Pravda* Ekmel İkramov'u Ayıblayadır", 1937: 41).

1925-1937 yılları arasında Özbekistan Komünist Partisi'nin I. Sekreteri olarak görevde bulunan İkramov, 1938 yılında Moskova'da gerçekleştirilen mahkemede yargılanırken, erkek kardeşlerinden ilk olarak, Taşkent Oktobr Reyon Şubesi başkanı Karim Gazi İkram (Kayyum Han, 1952: 49) hapse atıldı. Ardından, diğer kardeşlerinden Fergana Pedagojik Enstitüsü Öğretim Görevlisi Usmanhan İkram, Taşkent Gusülhanesi'nde çalışan kardeşi Nuğmanhan İkram, Andican'da çalışan kardeşi mühendis Yusufhan İkram hapse atıldı. Bunlardan Karim Gazi dışında diğerlerinin siyasetle ilgisi bulunmuyordu. Hepsini yargılanmadan cezalandırıldılar. Sonunda Ekmel İkramov'un amcası Kasımhan Gazi İkram ise mahalle imamı olduğu için hapse atıldı (Taşkentli, 1964: 32). Sovyet memuru Mamarayim İkram, Haşimgari İkram'ların hepsi 1942 yılında NKVD tarafından hapse atıldılar ve cezalandırıldılar. Daha sonra sıra bunların çocuklarına geldi. İkramov'un ilk eşinden olan oğlu Enver, 13 yaşında iken Taşkent'ten Kuybişev şehrine sürgün edildi (Başı, 1953: 12-15). Karim Gazi İkram'ın 13 yaşındaki oğlu Emin ise İç Rusya'nın bir yerine sürgüne gönderildi. Bu şekilde Ekmel İkram'ın bütün ailesi yok edildi. Hatta Ekmel İkramov'un doğduğu sokakta yaşayan kişilerin birçoğu Ekmel ile ilgili diye ortadan kaldırıldı. Örneğin; Hamdan Tolagan (Eğitim Bakanı), Yusuf Yunus (Taşkent'teki İl'iç adlı fabrikanın müdürü) ve Hacı Niyazi (devlet memuru) gibi isimler (Başı, 1953: 13-14). Bu facia, mahkemede suçlu ilan edilenlerin hemen hepsinin başına geldi (Oqçili, 1950: 30-32).

Ekmel İkramov'un Mahkeme'deki "İtiraf"ları

Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi Birinci Kâtibi Ekmel İkramov'un sorgusu, 5 Mart 1938'de başladı. Mahkeme başkanı, Ulrih idi. İkramov'un sorgulaması tam metin halinde 7 Mart 1938 tarihli *Pravda* gazetesinde yayınlandı.² Unutmamak gerekir ki, tüm iddialar, "suçlu"lara zorla imzalatılan "itiraf tutanakları"na dayalıdır. Bu itirafın hangi usullerle elde edildiği de malumdur.

Ekmel İkramov, Eylül 1918'de millî bir teşkilat olarak kurulan *Gençler Teşkilatı*'na, 1919 yılının Nisan-Mayıs aylarında üye olduğunu, Troçkicilik muhalifliğine de 1923 yılında katıldığını söyleyerek savunmasına başlıyor. Sovyet aleyhtarı faaliyetlere ise 1928 yılında başladığını "itiraf" ediyor (Davranbek, 1967a: 29). Bu tarihlerde büyük ölçekli faaliyetlere geçilememişti, zira bu yıllarda güç toplamak, millî karşı devrimci kadro hazırlamak gerekiyordu. Sovyet hükümetine karşı mücadele için gerekli olan zemin hazırlıklarına başlanılmıştı.³

21'ler Mahkemesi'ndeki sorgusunda Ekmel İkramov, 1928 yılından *İtibaren Millî İstiklal* adlı teşkilatın liderlerinden biri olduğunu açıklıyor (Davranbek, 1967a: 29). Sovyet aleyhtarı faaliyetlere başladığı tarih de aynı yıla denk geliyordu. Bu yılın, Sovyet Beş Yıllık Planları'nın başladığı ve Sovyet hükümetinin merkezîyetçilik anlayışının başladığı tarih olduğunu vurguluyor (Kotyakova, 2008: 9-17; "Feyzullah Hoca ve Ekmel İkram...", 1938: 4). Mahkemede, kendilerini ifşa eden sadık Sovyet vatandaşlarını "Sovyet düşmanı" "milliyetçi" diyerek suçladıklarını ve kovduklarını "itiraf" etmektedir (Ekmel İkramov'nın Soralsı, 1938: 24). 1931 yılında provokasyonları arttırdıklarından bahseden İkramov, özellikle çiftçilerin huzurunu bozmak için yaptıkları faaliyetleri anlatmaktadır.⁴ Çiftçi için gerekli olan kavun, karpuz, soğan ve sebze gibi önemli ürünleri ekmeye izin vermediklerini, bu işi bir yıl kadar sürdürdüklerini ancak ikinci yıl Sovyet hükümetinin bu durumu düzelttiğini anlatıyor (Davranbek 1967b: 30). Aynı yıl içinde Sağcı'lar (A. P. Semirnov ve Antipov tarafından) tarafından kendi taraflarına çekilmeye çalışıldığını, ancak onlar ile olan bağlantısının 1933 yılında Buharin'in seyahat amacıyla Taşkent'e geldiği dönemde başladığını ifade etmektedir (Davranbek, 1967b: 30; "Ekmel İkramov'nın Soralsı", 1938: 27-28).

Ekmel ifadesinde, Buharin'in bu dönemde, kendisinin evinde bir hafta kadar kaldığını, bu süre içerisinde, sadece Özbekistan'da değil, Sovyetler'in tamamında kapitalizmi kurmak için kendisine birlikte çalışmayı teklif ettiğini iddia ederek, kendisinin bu teklifi kabul ettiğini ve bu konuda anlaştıklarını "itiraf" etmektedir. Buharin'in, kendisine, Orta Asya Cumhuriyetleri için Lenin doktrininin kabul edilemez olduğunu söylediğini öne süren Ekmel, Buharin'in son olarak, Özbekistan'ı Sovyetler Birliği'nden ayırmak isteğinde olduğunu, Özbekistan'a kapitalizm getirmek niyetinde olduğunu belirtmiştir (Davranbek 1967b: 30; "Ekmel İkramov'nın Soralsı", 1938: 28). Siyasi anlamda uzlaştıklarını ifade eden İkramov, Buharin tarafından kendilerine: "1. Ziyancılık. Bu durum halka karşı "bu Sovyet hükümetinin çizgisi" olarak gösterilecek. Bu suretle Sovyet hükümeti suçlu olur. Bu ise halkı, Sovyet hükümetinden uzaklaştırmaya yardım eder. 2. Muştumzor isyanı. Bunun için dinî teşkilatlardan yararlanma ve din adamlarını işe karıştırma yoluyla isyan teşkilatı yaratmak gerek" şeklinde talimatlar verildiğini "itiraf" etmiştir ("Ekmel İkramov'nın Soralsı", 1938: 29-30).

Tüm faaliyetlerin temeli olan bu program, Ağustos/Eylül 1933 tarihinde oluşturulmuştu.⁵ Mücadele yöntemlerini Buharin ve Antipov'dan aldıklarını öne süren Ekmel İkramov: "Sovyet hükümetine, Parti'ye ve Parti liderliğine karşı ikiniz birlikte mücadele ediniz" şeklinde Fey-

1 İç İşleri Halk Komiserliği (Narodny Komissariat Vnutrennih Del) НКВД Народный комиссариат внутренних дел, Narodny komissariat vnutrennih.

2 Aynı gazete, bir önceki yılın 6 Haziran sayısında çıkan "Özbekistan Merkez Parti Komitesindeki Büyük Himayeciler Kanatı Altında" başlıklı makalede, eski Taşkent Şehir Şurası Reisi Abdulhey Tacı, onun yardımcılarından Mir Hamid Hoca, Özbekistan Merkez Parti Komitesi'nin eski kâtibi Baltabayoğlu ve diğerleri "yabancı devletlere satılan burjuva milliyetçi şebekesi" diyerek suçlanmışlardı ve bu kişilerin kendi içlerinde yaptığı toplantılarında Ekmel İkramov şerefine votka ve çeşitli içkiler içtikleri yazılmıştı ("*Pravda* Ekmel İkramov'u Ayıbladı", 1937: 41-42; "SSCB'de Devrim Karşı Çıkanlar ve Tutuklanılanlar", 2007: 53).

3 Mahkemede kendisine, Ceditçilikle ilgili düşüncesi sorulduğunda ise "Ceditçilik, ticaret burjuvazisinin ideolojisidir. Ceditizmin bizimle ilgisi yoktur, o, Ekim Devrimi'nin bir tarafında, biz ise diğer tarafındayız" demiştir (İkramov, 1927: 221).

4 Sovetskaya derevnya glazani OGPU-NKVD, T. 3. 1930-1934, Kniga. 4. 1930-1931. Dokumanti i material, Moskva, 2003, s. 251-253.

5 Buharin sorgulama, Ekmel'e, Sovyet aleyhtarı çalışma teklif ettiğini itiraf etmektedir ("Ekmel İkramov'nın Soralsı", 1938: 31).

zullah Hocayev ve kendisine teklif geldiğini öne sürmüştür. Antipov ve Feyzullah Hocayev ile birlikte üçlü toplantı yaptıklarını ve birlikte hareket etme konusunda anlaşmaya vardıklarını, kabul etmeye zorlanmıştır (“Ekmel İkrâm’ının Soruluşu” 1938: 43; Kırgız Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, F. 145. Op. 1, D. 110; Pilev 2006: 26-47).

Söz konusu mahkemede yargılananlardan bir diğer isim Zelinski ise İkrâm’ın bu iddialarını kabul etmemiş olmasına karşın, Buharin ve Antipov kabul etmiştir (Davranbek, 1967b: 34). Zelinski, 1924 yılından 1931 yılına kadar Orta Asya’da kaldığını belirterek, İkrâm ile hiçbir bağlantısının olmadığını ileri sürmüştür. Hatta Ekmel’in, *Millî İstiklal* adlı teşkilatın lideri olduğunu bildiğini, açık bir biçimde İkrâm’a karşı çıkarak, onun görevine son verilmesini talep ettiğini, ancak öncesinde kendisinin “hain” ilan edildiği için mücadele edemediğini ifade ederek, kendisini savunmuştur.⁶

Ekmel İkrâm, sorgulamasının sonlarına doğru 1935 yılında teşkilattaki kişiler aracılığı ile birlikte yaptıkları “ziyançılık” faaliyetlerini itirafa zorlanmıştır. Özellikle Taşkent ve Buhara’da şehir işletmeleri çalışmalarına verdikleri zararları anlatması istenmiştir. Halktan gücü yetmediği ölçüde vergi talep ettiklerini, bu vergiyi ödeyemeyenlerin ise evlerini terk etmek zorunda kaldıklarını, son olarak da isyancı grupları nasıl oluşturduklarını “itiraf” eden İkrâm (Davranbek, 1968: 34)’un mahkemede son sözü ise, “*Sovyet hükümetine karşı en büyük suçum, sosyalizm vatanına ihanet etmek olmuştur. Mahkemenin verdiği hükmün doğru ve haklı olduğunu biliyorum. Bununla birlikte ben ölmek, bilhassa halk düşmanı sıfatı ile ölmek istemediğimi, nerede, nasıl ve kiminle olursa olsun işlediğim suçların bir kısmını da olsa temizlemek istediğimi söylemek isterim*” olmuştur (“Ekmel İkrâm’ının Soruluşu”, 1938: 43). 13 Mart saat 16.30’da 6 saatlik bir müzakereden sonra Ulrih mahkemeyi tekrar toplayarak mahkûmiyet kararlarını okumuştur. Karara göre: İkrâm dâhil 18 kişi için idam kararı çıkmıştır.⁷ Sovyet hükümeti 15 Mart 1938’de, cezaların infaz edildiğini duyurmuştur (Davranbek 1966: 13; Katkov, 1968: 183).

Aradan geçen 26 yılda Sovyetler Birliği’nde büyük değişiklikler olmuştu. Kruşçev iktidarda idi. Stalinci’leri Kremlin Sarayı’ndan kovmuştu. Hatta Moskova’da Kızıl Meydan’da Lenin’in yanında bulunan Stalin’in mezarını mozolenden çıkartarak, Stalin’i “hain, katil” bile ilan etmişti. Ancak Türkistan’ın durumu değişmemişti; Türkistan Sovyet sömürgeciliğinden kurtulamamıştı.

Mahkemenin üzerinden 28 yıl geçtikten sonra “21’ler Mahkemesi” kurbanları “Lenin eğitimi alan ve komünizme sadık hizmet eden liderler” olarak anılmaya başladılar. Moskova’nın bu tabirinin ne kadar doğru olup olmadığı mahkemede sorgulamaları sırasında verdikleri cevaplarda aşikârdır (Davranbek, 1966: 17). 9 Nisan 1964 tarihli *Pravda* gazetesinde “Partiyanın Sadık Cangcısı [Savaşçısı]” başlıklı Ekmel İkrâm’ı “aklama” amaçlı bir makale yayınlandı. İkrâm hakkında: “... Parti’nin sadık üyesi... Stalin’in haksızca öldürttüğü... 1937 yılında temelsiz cezalandırma döneminde Stalin’in emri ile hapse atıldı. O, 40 yaşına girmeye yakın öldürüldü...” (Taşkentli, 1964: 29) yazıldı. *Pravda*’ya göre katil, Stalin idi. Ancak, Stalin’i “katil” kılığına bürüyen Komünist Parti’nin eski ve yeni üyeleri idi. Komünist Parti’nin yeni liderleri Stalin’in cinayetlerine ortak olduklarını gizlemek için bütün suçu Stalin’in üzerine atmışlardı. Hatta onlar millî yolda, millî gayede, millî menfaat uğruna hareket ettikleri için yok edilen millî simaları “gerçek bir komünist” olarak gösteriyorlardı.

Pravda gazetesinde bu konuda yazılan makalede, Ekmel’in gerçek bir Leninci olduğu, Lenin’in sadık yardımcılarında biri olduğu, Lenin millî siyaseti için durmadan yorulmadan mücadele ettiği, milliyetçiliğin her türlü şekline, Pantürkizm ve Panislamizm’e sert bir biçimde karşı çıktığı iddia ediliyordu. Ayrıca, Ekmel İkrâm’ın Sovyet hâkimiyetinin düşmanlarına karşı mücadele ettiği de yazılıyordu (Taşkentli, 1964: 29).

Mahkemenin suçlamalarına ve kendi “itiraf”ına bakıldığında, Ekmel İkrâm Sovyet hükümetine karşı gizli mücadele içinde idi. Ekmel’in “itiraflarından” ne kadar doğru ne kadar doğru değil, bunu net olarak bilmek mümkün değil. Fakat mahkemede söylediklerinin tamamı baskı altında söylemek zorunda kaldığı ve zorla imzaladığı tutanaklardır. Bu bağlamda mahkeme tutanaklarında yer alan bazı noktalar dikkate alınarak değerlendirme yapılabilir. Mahkemede diğer sanıklara da “itiraf” ettirilen bazı ortak noktalar göze çarpmaktadır. Bunların başında, Stalin despotizminden duyulan memnuniyetsizlik gelmektedir. Bunun dışında, birlik cumhuriyetlerindeki yöneticilerin millî bir cephe oluşturmaya çalıştıkları, ancak faaliyetlerini gizlice yürüttükleri itiraf ettirilmiştir. Ayrıca, millî cumhuriyetlerin yöneticilerinin diğer bir ortak noktası da, hepsinin açık ve net bir amacının olduğu; Moskova’nın siyasetini “kızıl emperyalizm” olarak nitelendirdikleri ve bu emperyalist devleti yıkıp kendi halklarına bağımsızlık kazandırmaktı. Bu durum Moskova’nın, Türkistan’da *Millî İttihad ve Millî İstiklal* gibi teşkilatların yeniden canlanmasından korktuğunu net bir biçimde ortaya çıkarmıştır.

Ekmel İkrâm ve diğer yerli yöneticiler, başlangıçta Rusların vaatlerine inandılar ancak aldandıklarının farkına vardıkları andan itibaren, gizli yollar ile Türkistan’ı Rus sömürgeciliğinden kurtarma çabası içerisine girdiler. Moskova’daki yöneticiler bu durumu anlayınca, Türkistan’ın siyasi, ilmî, edebî şahıslarını hatta kolhoz başkanlarına kadar herkesi hapse attılar. Bunların vekili olarak Moskova’da Feyzullah Hocayev ve Ekmel İkrâm gibi milli devletlerin yönetici kadrolarını yargılayarak idam ettiler (Davranbek, 1966: 17).

21’ler Mahkemesi’nde sanıklar, kendilerine isnat edilen “suçlar”ın tümünü kabul etmek zorunda bırakıldılar. Bunun yanında gerek Feyzullah Hocayev gerekse Ekmel İkrâm’ın mahkemede yargılanan Buharin, Reykov, Krestinski, Reykovski ve diğer Rus Bolşevikleri’nin sorgulamasında göze çarpan bir nokta da Bolşevik liderler, “yabancı ülkeler menfaatine casusluk yapmak”, “yabancılar ve Rus muhacirleri ile bağlantı kurma ve onlardan yardım sağlamak” gibi nedenlerden suçlandılar (Cohen, 1992: 259-263). Ancak ne Hocayev’e ne de İkrâm’a, “casusluk ve dış ülkeler ile bağlantı kurma” konusunda soru yöneltilmemiştir (“Feyzullah Hoca ile Ekmel İkrâmın Akıbeti”, 1938: 3). Bu durum, Rus olmayan halkların, Bolşevik Rus rejimine karşı olduklarını, bu duruşun birlik cumhuriyetlerindeki komünist partilerden, Sovyet hükümeti liderlerine kadar uzandığını, bu hareketin Türkistan (veya Ukrayna) gibi ülkelerde gelecekte millî müstakil devlet kurma meselesini tartışmaya açık hale getirecek kadar olgunlaştığını gösteriyordu. Nitekim 1991’de birliğin dağılması ile bu mesele somut gerçeklik kazanmıştır.

6 Sorgulamanın devamında Zelinski, Feyzullah Hocayev’e ilişkin olarak ise 1928 yılından beri milliyetçi teşkilatlar ile bağlantısı olduğunu bildiğini ve göz yumduğunu “itiraf” etmiştir (“Ekmel İkrâm’ının Soruluşu”, 1938: 35-36).

7 Sanıklardan sadece üçü kurşuna dizilmekten kurtulabildi; Pletnyov 15 yıl, Rakovski 20 yıl ve Besanov 25 yıl hapis cezasına çarptırıldı.

Söz konusu mahkeme dış basın tarafından özellikle de Türkistanlıların Türkiye'den sonra en fazla buldukları ülke Almanya'da, basın 21'ler Mahkemesi ile ilgili çok yakından ilgilenmiştir. Bu konuda basında birçok yazılar yayınlanmıştır (Timuroğlu, 1938: 46-49). Bu yazıların birinde, 21'ler Mahkemesi'nde Sovyet cumhuriyeti liderlerine ithaf edilmekte olan suçların XX. yüzyıl halklarının millî faaliyetlerini göstermesi bakımından dikkate değer olduğu belirtilmiştir (Rosenberg 1938 akt. Timuroğlu 1938: 46-47).

Almanya'da *Müncher Merkur* gazetesinin 02. 11. 1970 tarihli sayısında, Sovyetler döneminde öldürülen halkların sayısı hakkında yayınlanan bir haberde ise; "Sovyet Komünizminin insanların Hayatına Verdiği Zararlar" konusunda Washington'da resmî devlet kuruluşu tarafından bilimsel bir araştırma yapıldığından bahsedilmiştir. Söz konusu araştırmada, Sovyetler Birliği'nde 1917 yılından itibaren komünizmin terör siyaseti neticesinde en az 21,5 milyon insanın ecelesiz öldüğü açıklanmıştır. Araştırma sonunda yayınlanan eser in müellifi Sovyet tarihçisi Robert Conquest⁸'ti. Bu incelemenin araştırmacılarından biri olan Thomas Dodd⁹, Conquest tarafından gösterilen rakamı dikkate değer olarak görmek ile birlikte Sovyet sisteminde öldürülen insanların sayısının 45 milyondan ibaret olduğunu öne sürmüştür (Başgarma, 1970: 35).

Conquest'e göre, 500 bin kişi 1919-1923 yıllarında hapislerde ve esir kamplarında öldürülmüş veya ölmüştür. 2 milyon insan Stalin tarafından öldürtülmüştür. 3,5 milyon insan 1930-1936 yılları arasında toplama kamplarında, 12 milyon insan Stalin tarafından çalışma kamplarında öldürülmüştür. 3,5 milyon insan ise 1930'lu yıllardaki kolektifleştirme döneminde açlıktan ölmüştür.¹⁰

Sadece 1937-38 yılları arasında Sovyetler Birliği'nde 1.500.000 insan, siyasi baskıya maruz kalmıştır. Bunlardan 1.344.500 kişi hüküm giymiş, 681.692 kişi de haksız yere kurşuna dizilmiştir. Doğrudan öldürülen insan sayısı 46,6 milyon olduğu tahmin edilmektedir. Bunların 4 milyonu Lenin, 42,6 milyonu da Stalin döneminde öldürülmüştür (Buran, 2011: 59; Kocaoğlu 2002: 741-759)(Tablo 1).

Tablo 1. SSCB'de devrime karşı çıkanlar ve tutuklananlar: (1921-1937)11

Yıl	Tüm sanıklar	Ağır cezalar	Kamplarda tutulanlar	Sürgün edilenler	Diğer cezalar
1	2	3	4	5	6
1921	35829	9701	21724	1817	2587
1922	6003	1962	2656	166	1219
1923	4794	414	2336	2044	-
1924	12425	2550	4151	5724	-
1925	15995	2433	6851	6274	437
1926	17804	990	7547	8571	696
1927	26036	2363	12267	11235	171
1928	33757	869	16211	15640	1037
1929	56220	2109	25853	24517	3742
1930	208068	20201	11443	58816	14609
1931	180696	10651	105863	63269	1093
1932	141919	2728	73946	36017	29228
1933	239664	2154	138903	54262	4434
1934	78999	2056	59451	5994	11498
1935	267076	1229	185846	33601	4640
1936	274670	1118	219418	23719	3015
1937	790665	35307	4299311	1366	6914

Sonuç

1937 yılında Sovyet siyasi cezaevleri, acımasız işkence yöntemlerine, haftalarca süren yıldırıcı sorgulamalara ve sayısız yargısız infaz uygulamalarına sahne olmuştur. Vahşice işkencelerde kadın –erkek, genç-yaşlı ayrımı yapılmamıştır. Bu dönem belki de Rus tarihinin en korkunç sayfalarını oluşturmuştur. Sovyet yetkilileri tarafından hazırlanan sorgulama tutanaklarına göre ifade vermeyi reddeden birçok tutuklu ya işkenceyle öldürülmüş ya da kurşuna dizilmiştir. "İtiraf" etmeyi kabul edenlerin ise insani gerekçeleri vardı; arkalarında ailelerini bırakmışlardı.

Moskova mahkemelerinde somut delil çıkarılamamıştır. Tüm iddialar, "suçlu"lara zorla imzalatılan "itiraf tutanakları"na dayalıydı. Bu itirafların hangi usullerle elde edildiği de malumdur. Özbekistan SSC'nin önde gelen siyasi isimlerinden birinin (veya birilerinin) sonradan "halk düşmanı" ilan edilerek yerin dibine batırılması ve idam edilmesi Sovyet sisteminin içinde bulunduğu çıkmazdan kurtulmanın bir yolu olarak görüldü.

Stalin'in ölümüne kadar Sovyetler Birliği, resmî otoritenin sesi dışında farklı ses duyulmayan, adeta terörle susturulmuş bir toplumdur. Stalin'in ölümünden sonra Sovyet toplumunun Stalinsizleştirme olarak bilinen reformasyonu başladı. Kruşçev, Stalin'in partiye karşı işlediği "suçları" geniş kapsamlı bir biçimde teşhir etmeye başladı. Şubat 1956'da XX. Kongre'de yaptığı gizli konuşmada 1928-1929 döneminde 1930'lu yılların Stalin terörünü lanetleyerek terör kurbanlarını dolaylı bir biçimde akladı. 1950'li yılların sonundan 1960'ların başına kadar geçen sürede binlerce Stalin kurbanının saygınlıklarının iade edilmesini sağladı. Elbette ki bunlar arasında yer alan Ekmel İkrarov ne "burjuva milliyetçisi", ne "halk düşmanı" ne de "terörist" idi.

8 Robert Conquest (1917-2015): İngiltere ve özellikle ABD'de, sosyalizm ve Sovyetler alanında çalışmalar yapmış tarihçi.

9 Thomas J. Dodd (1907-1971): ABD'li senatör.

10 Senatör Dodd'in verdiği bilgiye göre, Conquest verdiği rakamlarda Rusya'da kurban olan 9 milyon kişiyi hesaba katmıyor. 1921 yılında cereyan eden büyük kıtlıkta 5 milyon kişinin öldüğünü belirten Dodd, bu hesaba manevi eziyet ve ruhsal hastalanma neticesinde helak olanların girmediğini belirtiyor. Millî Türkistan Birlik Komitesi 14.6.1950 tarihinde Birleşmiş Milletler'e verdiği memorandumda, Türkistan'da Bolşevikler tarafından öldürülenlerin sayısını 6 milyon olarak gösterdi. Bu rakam resmî belgelere dayandırıldı (Başgarma, 1970: 35).

11 "SSCB'de Devrime Karşı Çıkanlar ve Tutuklananlar", (2007), 1/53. Taşkent.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author have no conflicts of interest to declare.

Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar

Arşiv Belgesi

Kırgız Cumhuriyeti Merkez Devlet Arşivi, F. 145. Op. 1. D. 110.

Sovetskaya Derevnya Glazani OGPU-NKVD, T. 3. 1930-1934, Kniga. 4. 1930-1931.

Dokumantı i Materialı, Moskva 2003.

Yayınlanmış Kaynaklar

Başgarma. (1970). Sovyet Tuzimide Öldirilgenlerin Sanı. *Milli Türkistan*, 130, 35.

Bulag Başı. (1953). Henüz Teslim Bolmağan Mâmlakat X. *Milli Türkistan*, 85-86, 12-15.

Buran, A. (2011). *Kurşunlanan Türkoloji*. Akçağ Yayınları.

Cohen, S. F. (1992). *Buharin ve Bolşevik Devrimi*. (2. Cilt, çev. A. Günaysu), Kavram Yayınları.

Davranbek. (1966). Feyzullah Hoca Haqqında (I). *Milli Türkistan*, 116, 12-19.

Davranbek. (1967a). 21'ler Muhakemesi Akmal İkramnın Soralışı. *Milli Türkistan*, 121, 29-31.

Davranbek. (1967b). 21'ler Muhakemesi Akmal İkramnın Soralışı II. *Milli Türkistan*, 122, 30-34.

Davranbek. (1968). 21'ler Muhakemesi Akmal İkramnın Soralışı IV. *Milli Türkistan*, 125, 33-34.

İkramov, E. (1927). İzbirinni Turıdı va 3 Tomah, I, Taşkent.

İsimsiz. (1937). *Pravda* Ekmel İkramnı Ayıblayadır. *Yaş Türkistan*, VIII (94), 40-42.

İsimsiz. (1938). Ekmel İkram'ın Soralışı. *Yaş Türkistan*, IX (101), 25-27.

İsimsiz. (1938). Feyzullah Hoca ile Ekmel İkramnın Akıbeti. *Yaş Türkistan*, IX,(101), 2-3.

İsimsiz. (1938). Feyzullah Hoca ve Ekmel İkram Hakikatten de Kızıl Moskva'nın Düşmanı mı İdiler?. *Yaş Türkistan*, IX (103), 2-5.

İsimsiz. (2007). SSCB'de Devrime Karşı Çıkanlar ve Tutuklananlar. *Vodiyonoma Dergisi*, 1, 53.

Katkov, G. (1969). *The Trial of Bukharin*. Batsford.

Kayyum Han, V. (1952). Türkistan'da Bolşevik Qatilliğini Körsatuçı Huccatlardan. *Milli Türkistan*, 79, 48-49.

Kocaoğlu, T. (2002). Rus İhtilalleri ve Türk Halkları/Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991). *Türkler*, (26. Cilt), Yeni Türkiye Yayınları, 741-759.

Kotyakova, V. A. (2008). *Turkestandoe naprevlenie dumskey politiki Rossii (1915-1917 gg.)*. Enter-Grafiko.

Oqçili, T. (1950). Terör Tamğasi: Akmal İkramlar Ailasi. *Milli Türkistan*, 65, 30-34.

Pilev, A. İ. (2006). *Basmaçestvo v Sredney Azii: (etnopolitiçeskiy srez vzglyadov XXI veka)*. Moskva.

Rosenberg, A. (1938). Moskova Mahkemesi Millî Mücadele Eşiğinde. *Nasyonel Sosyalistik*, Almanya.

Taşkentli. (1964). Akmal İkram Hakkında. *Milli Türkistan*, 102, 29-32.

Timuroğlu. (1938). 21'ler Mahkemesi Alman Matbuatında. *Yaş Türkistan*, IX(106), 46-49.

Structured Abstract

History sometimes misremembers important figures. Ekmel İkrarov is remembered almost only for his trial in spurious courts in 1938, not for the role he played in the Uzbek SSR or the representations he made in the history of Turkestan in particular. Ekmel İkrarov, who advanced to the position of the First Clerk of the Central Committee of the National Party among the Turkistan is, was accused of accusations such as "bourgeois nationalist" and "enemy of the people" in the Soviet courts, which is known as the "Great Cleansing" in history and was tried and executed in this court.

In the 20th year of the Bolshevik dictatorship, many secret and open courts, very harsh judgments and deaths were passed in most of the Soviet countries, in Turkestan. Between 1936 and 1939, the terror of mass arrests and executions by the secret police agency NKVD resulted in the detention of 7-8 million people in Soviet society. About 3 million of them were shot or died, unable to withstand the pressure. The population in prison and remote camps had reached 9 million in 1939. It was during these years that the Prime Minister of the Uzbek SSR Feyzullah Hocayev (1896-1938) and the First Secretary of the Communist Party of Uzbekistan Ekmel İkrarov (1898-1938) were accused of being "bourgeois nationalists", "national fascists", "anti-revolutionaries" and "anti-Sovietists". Many intellectuals and statesmen, including. Many of them were brought to false courts and tried for false crimes and sentenced to death.

This study constitutes the third of our studies titled "Fake Courts and the Great Purge Period in Soviet Turkestan" and "Final Purge: Feyzullah Hocayev in the Soviet Court (1896-1938)". In our study, the interrogation process of Ekmel İkrarov, who was sentenced to death in these hearings held in Moscow on March 2, 1938 and known as the "Court of the 21s" and also known as the "Fake Courts" in history, will be evaluated through the original documents.

In 1937, Soviet political prisons witnessed brutal torture, weeks of intimidating interrogation, and countless extrajudicial executions. There was no discrimination between men and women, young and old in brutal tortures. This period constituted perhaps the scariest pages in Russian history. According to the interrogation minutes prepared by the Soviet authorities, many detainees who refused to testify were either tortured to death or shot. Those who agreed to "confess" had humanitarian reasons; They had left their families behind.

Concrete evidence could not be produced in the Moscow courts. All the allegations were based on "confession records" that were forced to sign by "criminals". The methods by which these confessions were obtained are also known. The sinking and execution of one (or someone) of the leading political figures of the Uzbek SSR, who was later declared an "enemy of the people", was seen as a way to get out of the deadlock the Soviet system was in.

Until the death of Stalin, the Soviet Union was a society that was silenced by terror, with no different voices other than the voice of the official authority. After Stalin's death, the reformation of Soviet society known as de-Stalinization began. Khrushchev began to expose extensively the "crimes" committed by Stalin against the party. In February 1956, XX. In his secret speech to the Congress, he indirectly acquitted the victims of terrorism by condemning the Stalin terror of the 1930s during the 1928-1929 period. From the late 1950s to the early 1960s, he restored the dignity of thousands of Stalin's victims. Of course, Ekmel İkrarov, who was among them, was neither a "bourgeois nationalist", an "enemy of the people", or a "terrorist".